

ÇİN HALK CUMHURİYETİ DİŞ POLİTİKASI

(1950-2000)

Dr. NURANIYE HİDAYET EKREM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ DİŞ POLİTİKASI

(1950-2000)

Çin Halk Cumhuriyeti, Soğuk Savaş boyunca uluslararası güç dengelerinin değişimi ile birlikte iki kutuplu dünya düzeni içinde kendi ülkesinin güvenliği ve çıkarlarından dolayı dört defa dış politikasını değiştirmiştir. 1949 yılından bu yana farklı dönemlerde değişen dünya koşullarına uygun dış politika uygulayan Çin Halk Cumhuriyeti dış politikasının en önemli unsurlarını 1990'lara kadar Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile kurmuş olduğu ilişkiler oluşturur. Her iki ülke de İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu, bloklara ayrılmış dünyanın blok liderleridir ve Çin'in bu ülkelere yönelik olarak teorik düzeyde tarif ettiği ve pratikte kurduğu ilişkiler, dış politika yaklaşımı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949 yılından 2000 yılına kadar olan dönemdeki Çin Dış Politikası'nı konu alan araştırmamızda, Soğuk Savaş dönemi Çin Dış Politikası, Çin'in Bağımsız Dış Politikası, Soğuk Savaş sonrası Çin'in Yeni Dış Politikası ve Çin'in Çok Yönlü Dış Politikasına yer verilirken, Çin'in ABD, Rusya, Japonya, AB, Afrika, Ortadoğu, Türkiye, Orta Asya ve komşu ülkeler ile olan ikili ilişkileri esas alınmıştır.

Dr. NURANIYE HİDAYET EKREM

ISBN 975-6769-51-3

9 789756 769515

AVRASYA - BİR VAKFI
ASAM YAYIMLARI: 50
UZAKDOĞU-PASIFİK ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: 4

**ÇİN HALK CUMHURİYETİ
DIŞ POLİTİKASI
(1950-2000)**

Dr. Nuraniye Hidayet EKREM

ASAM

AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ YAYIMLARI

Ankara, 2003

Kütüphane Kart Katalog Bilgisi

327.151

H532

2003

Ekrem, Nuraniye

Çin halk cumhuriyeti dış politikası / Nuraniye Hidayet
Ekrem_ Ankara: Avrasya- Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar
Merkezi, 2003.

XIV., 210 s.; 20 cm_ (Avrasya- Bir Vakfı ASAM Yayınları;
50. Uzakdoğu-Pasifik Araştırmalar Dizisi;4.)

ISBN 975-6769-51-3

Eser sonunda kaynakça mevcuttur.

1. Çin- Dış Politika -Uluslararası İlişkiler 2. Çin-Soğuk Savaş-
Dış Politika 3. Çin-Dış İlişkiler-Türkiye

ISBN 975-6769-51-3

İsteme Adresi

Konrad Adenauer Caddesi No. 61
06550 Yıldız - Çankaya / ANKARA
Tel : 0.312. 491 60 70 (Pbx)
Belgegeçer : 0.312. 491 60 99

E-posta: asam@avsam.org

Web Sitesi: <http://www.avsam.org>

Kapak Tasarım ve Sayfa Düzeni

ASAM

Baskı

Yorum Matbaası
Tel: 0.312. 395 21 12

Aksi belirtilmedikçe, ASAM yayınlarından çıkan yayınlarda belirtilen görüşler,
ASAM'ın resmî görüşü niteliğini taşımamaktadır. Sadece yazarını bağlar.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

SUNUŞ	VII
ÖN SÖZ	VIII
YAZARIN ÖN SÖZÜ	IX
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ÇİN'İN DIŞ POLİTİKASI	12
1.1. "Tek Tarafa -Sovyet Rusya'ya Kayma" Politikası	12
1.2. "İki Çizgili" Dış Politika	14
1.3. Mao'nun Üçüncü Dünya Teorisi	18
1.4. "Tek Çizgili" Dış Politika	19

II. BÖLÜM

2. "BAĞIMSIZ" ÇİN DIŞ POLİTİKASININ OLUŞMASI	24
2.1. Hazırlık Dönemi	24
2.2. Gelişme Dönemi	27
2.3. Olgunlaşma Dönemi	29
2.4. Dış Politika İlkeleri	33
2.4.1. Çin'in "Bir Arada Yaşama Politikasının Beş İlkesi"	33
2.4.2. Bağımsız ve Barışçı Dış Politikası	33
2.4.3. Çin'in Yabancı Ülkelerle İlişki Kurma İlkeleri	33

III. BÖLÜM

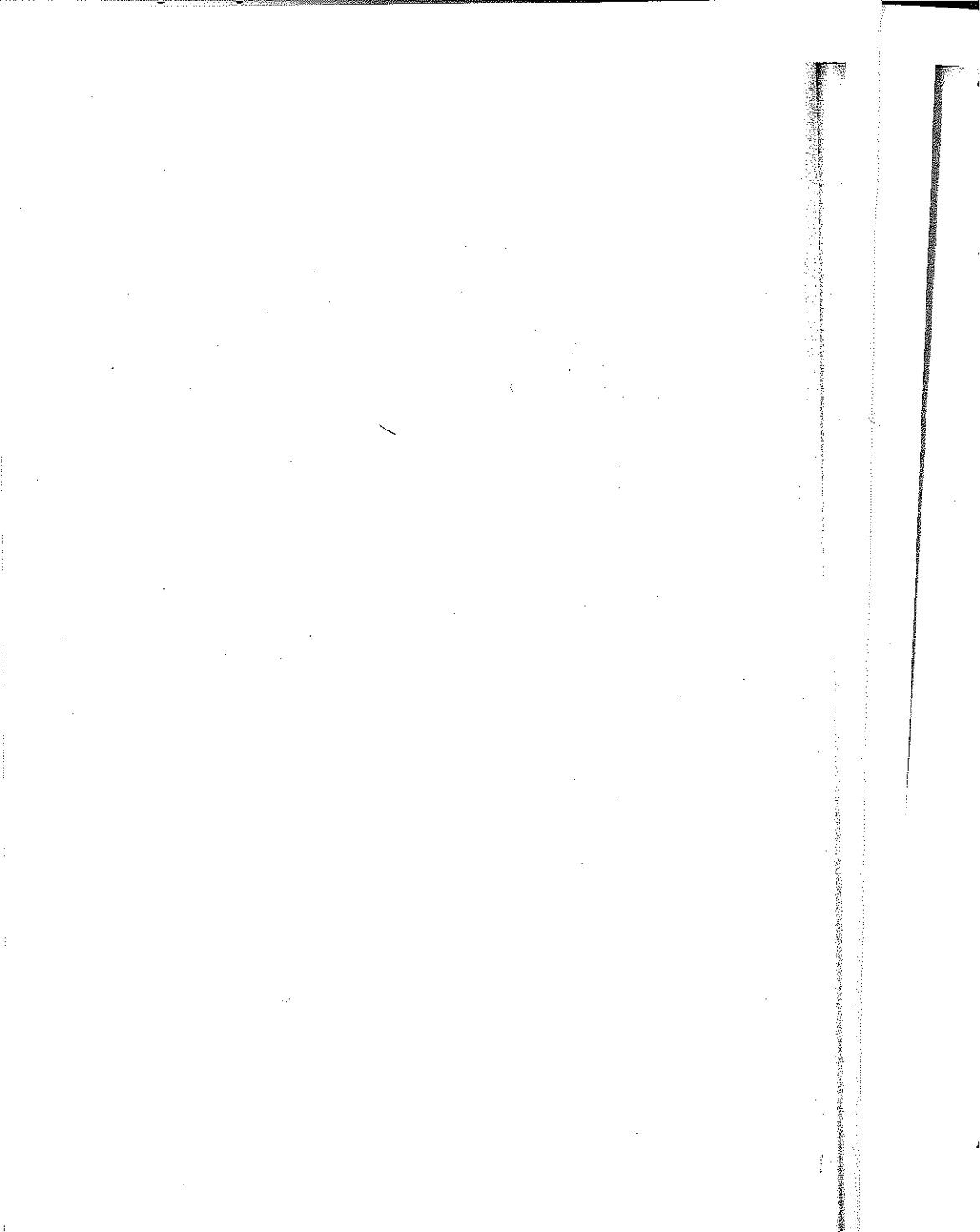
3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ÇİN DIŞ POLİTİKASI: DIŞ DENGELER VE ÇİN'İN YENİ DIŞ POLİTİKASININ OLUŞMASI	35
3.1. "Çin Tehdidi"nin Ortaya Çıkması	35

3.2. Çin'in Batılıların Kıskaç Politikasına Karşı Koyması	39
3.3. Çin'in İnsan Hakları Sorunu.....	43
3.4. Tayvan Sorunu.....	47
3.4.1. Tayvan'ın Siyasi Durumu	47
3.4.2. Tayvan'ın Jeostratejik Konumu.....	51
3.4.3. Çin'in ve ABD'in Tayvan Sorununa Bakışı.....	54
3.4.4. Tayvan: Eski Problemin Yeni Gündemi.....	59
3.5. Çin'in Ortaklık Dış Politikasının Oluşması.....	61

IV. BÖLÜM

4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ÇİN'İN ÇOK YÖNLÜ DİŞ POLİTİKASI.....	68
4.1. Çin-ABD İlişkileri.....	70
4.2. Çin-Rusya İlişkileri	77
4.3. Çin-Japonya İlişkileri	81
4.4. Çin-AB İlişkileri	84
4.5. Çin-Afrika İlişkileri	86
4.5.1. Çin-Afrika İlişkileri Tarihine Kısa Bakış.....	87
4.5.2. Çin-Afrika İşbirliği Forumu	93
4.5.3. Çin'in Afrika'ya Yönelik Stratejisi	100
4.6. Çin'in İsrail ve Filistin ile İlişkileri	102
4.7. Çin-İran İlişkileri	105
4.7.1. Çin-İran İlişkileri Tarihçesi	105
4.7.2. 21. Yüzyıla Doğru Çin-İran Stratejik İş Birliği.....	107
4.7.3. Çin-İran Siyasî İlişkileri ve Doğu Türkistan Sorunu.....	108
4.7.4. Askeri – Stratejik İşbirliği.....	115
4.7.5. İktisadi Boyut ve Teknolojik İşbirliği Enerji Politikaları	116
4.7.5.1. Çin'in Petrol İhtiyacı.....	118
4.7.5.2. Çin'in İran'a Yönelik Petrol ve Doğalgaz Beklentisi	122
4.7.5.3. Çin'in İran'a Yönelik Petrol ve Doğalgaz Politikası	124
4.8. ÇİN-ORTA ASYA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	129
4.8.1. Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Orta Asya Politikasına Kısa Bir Bakış.....	129

4.8.2. Çin'in Orta Asya'ya Yönelmesi	132
4.8.3. Shanghai Beşlisi'ne Göre Çin'in Orta Asya Politikası	138
4.8.4. Shanghai Beşlisi İçinde Çin'in Orta Asya Politikası	150
4.8.5. Çin'in Orta Asya Ülkeleri İle İlişkilerinin Değerlendirilmesi.....	156
4.9. ÇİN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	160
4.9.1. Çin-Türkiye İlişkilerinin Boyutları ve Engeller	160
4.9.1.1. Çin-Türkiye İlişkilerinin Boyutları	160
4.9.1.2. Siyasi İlişkiler	160
4.9.1.3. Ekonomik ve Ticari İlişkiler	166
4.9.1.4. Anlaşma ve Protokoller	168
4.9.1.5. Kültürel İlişkiler	169
4.9.1.6. Çin'in Stratejik Konumu.....	169
4.9.1.7. Çin Dış Politikasının Teorik Temelleri	173
4.9.2. Türkiye-Çin İlişkilerinde Aşılacak Engeller	175
4.9.2.1. Kıbrıs Sorunu	175
4.9.2.2. PKK Sorunu	176
4.9.2.3. Doğu Türkistan Sorunu	179
4.10. ÇİN-GÜNEY KIBRIS RUM KESİMİ İLİŞKİLERİ	182
4.10.1. Çin-Güney Kıbrıs Rum Kesimi Siyasi İlişkileri	182
4.10.2. Çin-Güney Kıbrıs Rum Kesimi Ekonomik ve Teknik İşbirliği ..	183
4.10.3. Çin'in Kıbrıs Politikası	184
4.10.4. Kıbrıs Sorununun Çözümünde Yeni Aktör: Çin	185
4.11. ÇİN'İN DİĞER KOMŞU ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ	187
SONUÇ	191
KAYNAKÇA	194

SUNUŞ

20. yüzyılın son on yılı, Avrasya'daki yeniden yapılanma çerçevesinde bu coğrafyayı ön plâna çıkarmıştır. Türkiye, Avrasya coğrafyasının büyük bir bölümüne hâkim olan ve Soğuk Savaş döneminde dünya hegemonyası için küresel bir mücadele veren SSCB'nin ve sosyalist dünya sisteminin yıkılışından sonra ortaya çıkan bölgesel ve küresel gelişmelere ve yeni yapılanmalara hazırlıksız yakalanmıştır.

Gelişmelerin ülkemizi merkeze koyduğu ve ortaya çıkan güç boşluğunun Türkiye'yi bölgesel önderliğe doğru ittiği bu ortamda, bu hazırlıksızlığın, bilgi eksikliğinin ağır sonuçları ortaya çıkmıştır. Hâlâ Soğuk Savaş dönemini yaşayan ülkemiz açısından, Yeni Dünya Düzeni ve onun temel eksenini oluşturan artan ekonomik, sosyal, kültürel küreselleşme olgusuna, her şeyden önce entelektüel ve yapısal dönüşümü gerçekleştirdiğimiz söylenemez.

21. yüzyıla girerken en büyük eksikliğimizin bilgi olduğuna inanan Avrasya Bir Vakfı, kurulduğu günden bu yana ülkemiz kamuoyunun dünya ve özellikle de Avrasya coğrafyasındaki gelişmeler konusunda bilgilendirilmesi amacıyla etkinliklerde bulunmuş, yayımlar yapmıştır. Ülkemizin en önemli uluslar arası ilişkiler ve strateji dergisi "Avrasya Dosyası", Türkiye'de alanının ilk ve tek örneği olan uluslar arası strateji dergisi "Stratejik Analiz" ve Londra'da çıkarılmaya başlanan ASAM Review of International Affairs dergisi bunların en önemlilerindedir.

Bilginin en büyük güç olduğu günümüzde, dünya çapında 5.500 stratejik araştırma kurumu (think-tank); uluslar arası ilişkiler, iktisat, güvenlik, çevre,

UZAKDOĞU-PASİFİK ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

toplumsal sorunlar vb. alanlarda çalışıp bilgi üretmektedir. Ne yazık ki bu tür konular sadece devletin sorumluluk alanında görüldüğü için, ülkemizde bir tek bile gerçek bir stratejik araştırmalar kurumu, sivil bir girişim sonucunda ortaya çıkmamıştır. Avrasya-Bir Vakfı, ülkemizin ilk stratejik araştırmalar kurumu olan ASAM'ı, bu temel eksikliği gidermek amacı ile kurmuştur.

Sekiz bölgesel, dört işlevsel araştırma masası ve 2 araştırma enstitüsü çerçevesinde örgütlenen ASAM, on üç ayrı dizide stratejik araştırmaların neticesi olan yayımları toplumumuzun istifadesine sunmaktadır. Bu yayımların entelektüel bir fırtına yaratacağını umuyoruz.

İlgili Türk kamuoyunu doğru ve gerçekçi bilgilerle donatmayı amaçlayan Avrasya-Bir Vakfı ve ASAM, bu yayım dizisi ile çok önemli bir görev ve hizmeti yerine getirmiş olmanın hakkı gururu içindedir.

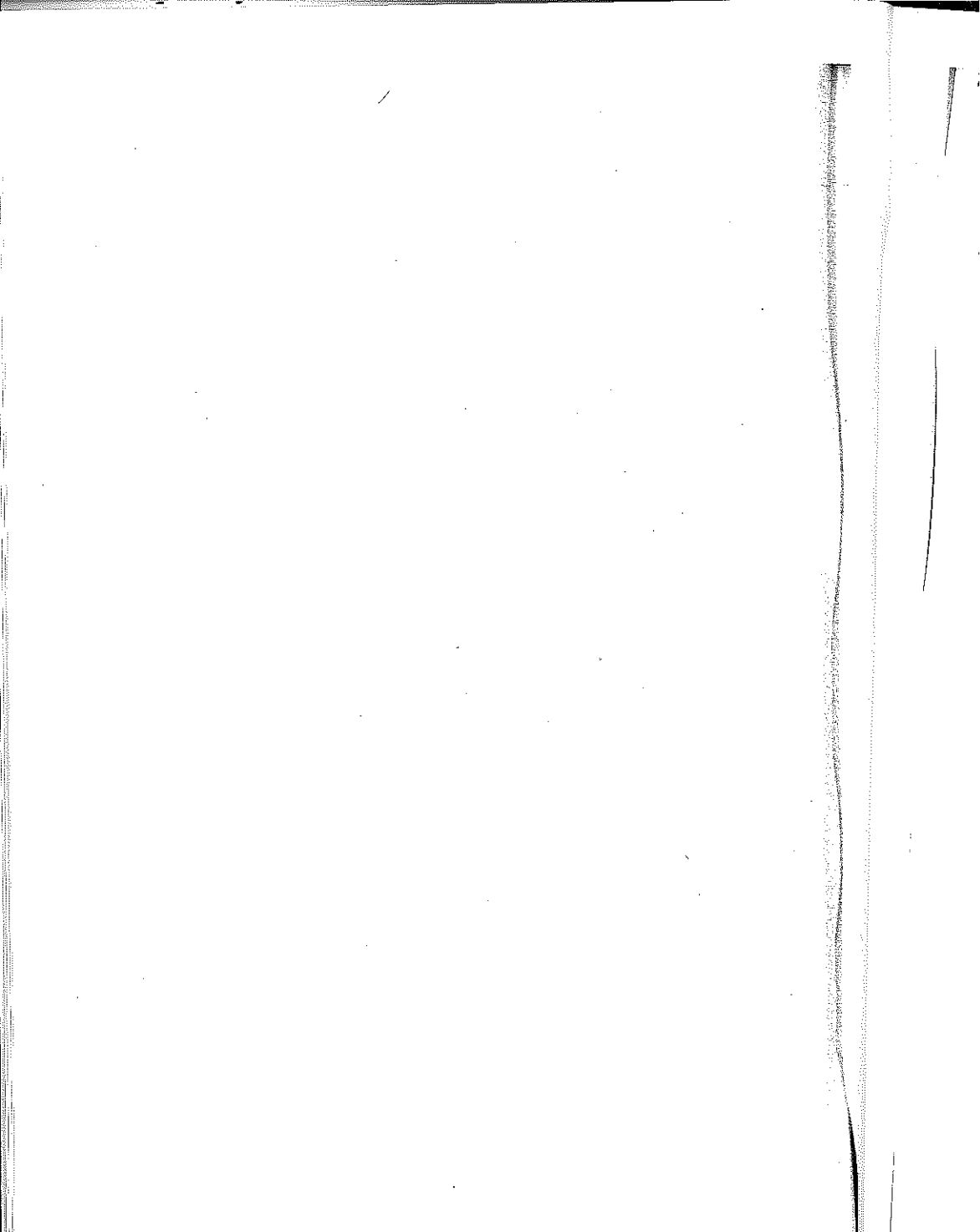
Şaban Gülbahar
Avrasya-Bir Vakfı Başkanı

ÖN SÖZ

Çin Halk Cumhuriyeti büyük bir dinamizm ile sosyalist bir siyasal yapı ve kapitalist üretim ilişkileri üzerinde çok hızlı bir kalkınma sürecini (%17) yeni yaşıyor. 1998 yılında yapılan sayıma göre 1.276 milyara ulaşmış olan ve % 7'lik bir kalkınma hızı ile büyüyen Çin her açıdan etkileyici bir ülke. Gerçi Şanghay'da inşa edilen 160 gökdelenin New York'a bir meydan okuma olduğu daha ilk bakışta anlaşılıyor ancak pırıltılı görüntü Çin'in hâlâ birçok alanına sefaletin hâkim olduğunun gözden kaçmasına neden olmamalı. Zaten bu gerçek rakamlarda da görünüyor. Kişi başına düşen milli gelir şehirlerde 785 ABD doları. Bu rakam kırsal alanda 272 dolara düşüyor. Ancak bu rakamlar dahi yanıltıcı olabilir. Kıyı bölgelerinde batı kentlerde kişi başına milli gelir 3000-4000 ABD dolarına yükselirken Doğu Türkistan'ın da içinde bulunduğu bazı kırsal alanlarda 200 ABD doları seviyesine kadar iniyor.

Çin, 21. yy. için kendisine iddialı hedefler koymuş bir ülke. Bu hedeflerin başında 2050'de dünyanın bir numaralı gücü olmak geliyor. Pekin bu hedefine ulaşmak için hiçbir şeyin güçlerini ve dikkatini bu hedeften ayırmasına izin vermeyen inançlı bir politika izlemektedir. Elinizdeki kitap Türkiye'de ilk kez Çin kaynaklarından hareket ederek Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne dış politikasını inceleyerek gelecekteki Çin dış politikasının temellerini anlamamız konusunda önemli bir ipucu vermektedir. Bu çalışmanın önemli bir boşluğu doldurduğu inancı ile Dr. Nuraniye Hidayet Ekrem'e ASAM Yönetim Kurulu adına teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Prof. Dr. Ümit Özdağ
ASAM Başkanı

YAZARIN ÖN SÖZÜ

Yükselen bir bölgesel güç olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikasının uluslararası alanda önemli bir yeri vardır. Çin'in gerek iç, gerekse de dış politikada aldığı kararlar sadece komşularını değil, öteki ülkeleri de etkilemektedir. Aynı şekilde, "Dışa Açılma ve Reform" girişimiyle birlikte uluslararası siyasî sistemle entegrasyon çabalarına başlayan Pekin de dünyadan etkilenmektedir. Çin artık uluslararası politika alanında etkili bir üye olmaya çalışmaktadır. Bu nedenle ülkenin dış politikasının araştırılması ve analizi Türkiye dahil bir çok ülkenin ilgi gösterdiği bir konu olmuştur.

Dış politikanın kavramsal tanımı; araştırmacıların bakışı, ülkelerin durumu ve uluslararası ortam açısından çeşitlilik gösterse de, Çin dış politikasının ülkenin millî stratejisine hizmet etmekte ve çıkarlarını korumakta olduğu açıktır. Ancak Çin'in köklü bir tarih, kültür ve felsefe anlayışına sahip olması, siyasî rejim ve yönetimin kapalı yapısı, ülkenin dış politikasının araştırılmasını güç bir konu haline getirmektedir.

Bu konuda en çok araştırma yapan ABD'li uzmanlar, dokuz farklı yaklaşım ile Çin dış politikası alanında zengin bir literatür üretmişlerdir.

Tarih-Kültür Araştırma Yöntemi: Bu yaklaşımda "Çin merkezli doktrin"den yola çıkarak bugünkü Çin yönetiminin de bu düşünceyi devam ettirdiğine inanılmaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları Çin'in dış ilişkiler anlayışı ve dış politika davranışının araştırılması ve analiz edilmesinin bu bakış açısıyla verimli olacağını ileri sürmektedirler. John K. Fairbank, Mark

Mancall, C. P. Fitzgerald, Francois Geoffroy-Dehaume, Albert Feuerwerker, J. Cranmer-Byny ve Morris Rossabi gibi uzmanlar Çin dış politikasını bu yöntem ile incelemişlerdir. Tayvanlı Shi Zhi-yü ve Hong Kong'lu Liao Guangsheng de aynı yöntem ile araştırma yapmıştır.

İdeolojik Araştırma Yöntemi: Genel olarak Çin'in, özel olarak da yönetimin Markizim ve Leninizm ideolojisini benimsediği ve ülkenin bu anlayış ile yönetildiği kabul edilmekte, böylece Çin dış politikasının da Marksizm, Leninizm ve Maoizm ideolojisinde aranması gerektiği savunulmaktadır. Benjamin I. Schwartz, Harold C. Hinton, J. D. Armstrong ve D. S. Zagoria gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır. Tayvanlı Yi Qing-yao da aynı yöntem ile araştırma yapmıştır.

Karar Alıcı Liderleri Araştırma Yöntemi: Çin dış politika kararlarının Çinli liderler tarafından belirlendiği ve ülkenin dış politikasında lider veya liderlerin psikolojik davranışlarının etkili olduğuna inanılmaktadır. Çin dış politikasının kaynağı liderler olduğu için fert olarak onların inancı, uygulamadaki özellikleri, dünya görüşleri incelenmektedir. Samuel Kim, Michel Oksenberg, Lucian Pye ve John Gittings gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır. Tayvanlı Ye Po-tang da aynı yöntem ile araştırma yapmıştır.

Milli Çıkar Eksenli Araştırma Yöntemi: Çin'in de Batılı ülkeler gibi, uluslararası güç dengelerine önem verdiği ama bununla birlikte kendi çıkarına en uygun dış politika izlediği varsayılmaktadır. Allen Whiting, Donald Zagoria, Thomas W. Robinson, Peter Van Ness, I. C. Ojha, Michael Yahuda, Melvin Gurtov, Byong-Moon Hwang, J. D. Armstrong ve Robert G. Sutter gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır. Tayvanlı Li Deng-ke, Çinli Xie Yi-xian ve Shi Zhi-shi de aynı yöntem ile araştırma yapmıştır.

Stratejik Üçgen Eksenli Araştırma Yöntemi: 1970'li yılların başında Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin Çin ile stratejik işbirliği yapma teklifinin kabul edilmesiyle, adı geçen üç ülke arasında üçgen şeklinde stratejik denge ilişkisi kurulmuştur. Pekin bu stratejik denge oyunundan istifade ederek hem dış ilişkisini en geniş ve en yüksek seviyeye götürmüş, hem de BM'ye gire-

rek Güvenlik Konseyi Daimi üyesi statüsünü elde etmiştir. Ayrıca Üçgen Stratejik Denge oyunu Pekin'in en rahat ve en verimli kullanabileceği bir yöntemdir. İpyong Kim, Herbert J. Ellison, Gerald Segal, Douglas T. Stuart, Strobe Talbott, Lowell Dittmer ve Kenneth G. Lieberthal gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır. Tayvanlı Cheng Min de aynı yöntem ile araştırma yapmıştır.

Uluslararası Sistem Araştırma Yöntemi: Üyesi olduğu global ortam Çin'in dış politikasını, sistemdeki rolünü ve yerini etkilemektedir. Bu nedenle Çin'in dış politikasının uluslararası sistem yapısı içinde aranması gerektiği iddia edilmektedir. Michael Ng-Quinn, John Gittings, Jonathan D. Pollack ve Edward Friedman gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır.

Parti İçi Gruplaşma Eksenli Araştırma Yöntemi: Çin yönetiminin iç gruplaşması ve gruplar arasındaki denge ilişkileri ülkenin dış politikasının kaynağı veya en azından önemli etkenidir. Bu nedenle grupların arasındaki mücadeleleri araştırmanın Çin dış politikasını incelemenin doğru yolu olduğuna inanılmaktadır. Allen S. Whiting, Michel Oksenberg, Uri Ra'anan, Steven Goldstein, Melvin Gurtov, Harry Harding, Thomas Gottlieb, Roger Brown, Peter Van Ness, John Gaver ve Kenneth G. Lieberthal gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır.

Karar Alma Sistemine Dayanan Araştırma Yöntemi: Çin'in dış politika alanında karar alma sürecinin önemini vurgulayan bu yaklaşım, merkezi hükümete karar almada destek veren kuruluşlar ve kişilerin ülkeye bakış ve politika anlayışları hakkında analiz yaparak Çin'in dış politikasını ortaya koymaya çalışmaktadır. A. Doak Barnett, Kenneth G. Lieberthal, Michel Oksenberg, Michael H. Hunt, Odd Arne Westad, David L. Shambaugh, Douglas Murray ve John W. Garver gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır. Tayvanlı Cheng Qing de aynı yöntem ile araştırma yapmıştır.

Çok Faktörlü Araştırma Yöntemi: Çin dış politikasını etkileyen faktörlerin tek bir yerde aranamayacağını savunan araştırmacılar, ülkenin dış politikasının çok taraflı olarak ve farklı düzeylerde incelemesi gerektiğini vurgu-

lamaktadırlar. Gavin Boyd, David Dutt, Harold C. Hinton, Allen S. Whiting, Harry Harding, Thomas Fingar, David Bachman ve Samuel Kim gibi uzmanlar bu yöntemi kullanmışlardır. Tayvanlı Cheng Qing, Zhou Xu, Su Qi, Zhao Chun-shan, Qiu Kun-xuan, Zhu Xin-min ve Zhao Jian-min de aynı yöntem ile araştırma yapmıştır.

Bu araştırma metotlarının her biri önemli noktalara ışık tutsa da, Çin dış politikasının kapsamlı olarak araştırılması ancak yukarıda adı geçen dokuz çeşit araştırma yönteminin bir araya getirilmesiyle mümkün olabilir.

Bizim bu çalışmamız tarihi araştırma yöntemiyle hem dikey olarak Çin dış politikasının elli yıllık bir sürecini okura sunarak genel bilgileri vermekte, hem de yatay olarak, elli yıllık dönemin değişik zaman dilimleri içinde iç ve uluslararası politika dengelerinin değişmesiyle Çin dış politikasının nasıl değiştiğini analiz etmektedir.

On yıldan beri siyasi, askerî ve ekonomik açıdan hızla gelişen Türkiye-Çin ilişkilerinin sağlamlaştırılması için belli bir zemine oturtulması gerekmektedir. Çin'in Türkiye hakkındaki araştırmaları sadece son dönemlerde istihbarat dışına çıkararak yeni bilgi bankası oluşması yönünde ilerlemekte ve Türkiye yeniden tanınmaktadır. Aynı şekilde Türkiye de Çin'i yeni tanımaktadır. İki ülkenin karşılıklı olarak birbirini yakından tanınması ve Türkiye açısından doğru bir Çin politikasının oluşturulması bakımından, elinizdeki kitap temel adımları atmayı amaçlamaktadır.

Çalışma konumuzu belirleyen ve araştırmaların yapılmasını teşvik eden ASAM Başkanı sayın Prof. Dr. Ümit Özdağ hocama ve araştırma ile ilgili değerli fikirlerini ve tavsiyelerini esirgemeyen sayın hocam Mehmet Atay'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, araştırmamızın üslubunu bozmadan Türkçe hataların giderilmesinde büyük katkısı olan Sayın Handan-Bülent Karabacak çiftine de teşekkür ediyorum. Son olarak çalışmalarım esnasında bana her türlü desteği veren eşim Erkin Ekrem'i de anmadan geçemeyeceğim.

Dr. Nuraniye Hidayet EKREM

GİRİŞ

Çin Halk Cumhuriyeti günümüzde bağımsız bir dış politika izlemek arzusundadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949'dan sonra, "Çin Halk Siyasî Danışma Konferansı (ÇHSDK) Ortak Programı" geçici Anayasa olarak kabul edilmiş ve dış politika temelini oluşturan ilkeler şu şekilde belirlenmiştir;

- 1) Bağımsızlık,
- 2) Özgürlük,
- 3) Vatanın bütünlüğü ve ülke egemenliğinin korunması,
- 4) Kalıcı uluslararası barış ve bütün ülkelerin halkları arasında dostane işbirliğinin desteklenmesi ile saldırganlık ve savaş siyasetine karşı çıkma.

Çin, hiç kuşkusuz bölgesel bir güçtür. Ancak günümüzdeki izlediği dış politika, bölgeselliği temel alan, global ölçekte yürütülen bir dış politikadır. Çin'in dış politika önceliğini doktrinlerden çok güvenlik ve egemenlik kaygıları oluşturmuştur. Bu kaygıları, uluslararası ilişkilerin ve güç dengelerinin global bağlamına oturarak çözümlenmeye çalışmaktadır. Çin'in 1949'dan sonra dış politika alanına ilişkin teorik yaklaşımlarını çok sık değiştirdiği gözlenir; buradan da pragmatizmin önemli bir dış politika unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Çin'in dış politikasının şekillenmesinde entelektüeller arasında çoğu zaman batıcılıkla yerelcilik, modernleşmecilik ile

kendine yeterlilikten yana olma gerilimi yaşanmıştır. Dolayısıyla her zaman stratejik bağımsızlık ve yakın zamana kadar da ekonomik kendine yeterlilik kaygısı güdülmüştür. 1990'larda ise içerde hayli güçlükler içinde bulunan ekonomide özgün bir kapitalizm, siyasette Çin Komünist Partisi'ne devam, dışarda ise dünya kapitalizmine açılma ve bölgesel gücünü koruma politikaları izlenmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında kurulduğu zaman ABD ve Sovyetler Birliği merkezli iki kutuplu Soğuk Savaş, çoktan başlamıştı. Çin, Soğuk Savaşın bitmesine kadar geçen 40 yılda iki kutuplu dünya düzeni içinde dört defa dış politikasını değiştirmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti, 1 Ekim 1949 tarihinde kuruluşunu ilan etmesinin ardından dış ilişkiler konusunda, şu ilkeleri belirlemiştir: "Bu hükümet, Çin Halk Cumhuriyeti halkını temsil eden tek meşru hükümettir. Eşitlik, karşılıklı yarar ve birbirlerinin toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı gösterme ilkelerine uymaya hazır olan bütün yabancı hükümetlerle diplomatik ilişki kurmayı arzulamaktadır. Tek bir Çin bulunmaktadır. Tayvan Eyaleti, Çin Halk Cumhuriyeti topraklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Çin ile diplomatik ilişki kurmak isteyen her ülke, Tayvan makamları ile diplomatik ilişkilerini kesmeye ve Çin'in tek meşru hükümeti olarak Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti'ni tanımaya hazır olduğunu göstermelidir. Çin Hükümeti, 'iki Çin' veya 'bir Çin, bir Tayvan' oluşturmayı planlayan hiçbir ülkeye veya Çin'le resmî diplomatik ilişkileri olan ülkelerin Tayvan makamları ile herhangi bir şekilde resmî ilişki kurmaya yönelik girişimlerine hoşgörü göstermeyecektir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 1954, 1975, 1978 ve 1982 yıllarında dört Anayasa yapıldı. 1954'de hazırlanan ilk Anayasada barış ilkesi, "uluslararası ilişkilerde kararlı ve tutarlı bir politika izlemek, dünya barışı için çaba harcamak" şeklinde tanımlanmıştır.

1982'de kabul edilen Anayasa değişikliği ile dış politika esasları bir kere daha teyit edildi: Çin, diğer ülkeler ile siyasî ilişkilerde, ekonomik ve kültürel konularda bağımsız bir dış siyasetin yanında egemenlik ve toprak bütün-

lüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, birbirlerinin iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve "barış içinde bir arada yaşama" ilkelerine bağlı kalacağını dünyaya duyurdu.

Çin, Ekim 1949 ve Mayıs 1951 tarihleri arasındaki 19 ay içinde 19 ülke ile diplomatik ilişki kurdu. Çin 1950'lerin ikinci yarısı ile 1960'ların sonları arasındaki dönemde bağımsızlığını yeni kazanan çok sayıda ülke ile diplomatik ilişki kurdu. 1969'ların sonuna gelindiğinde Çin'in diplomatik ilişki kurduğu ülke sayısı 50'ye çıkmıştı. 1970'lerde Çin ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin normalleşmesine imkan veren kapı açılmış ve Çin'in Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi'ndeki meşru üyeliği ilan edilmiştir. Bu gelişmeler Çin'in diplomatik ilişkilerinin yeni bir aşamaya gelmesini sağladı. Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi gelişmiş ülkelerle ilişki kuran çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesi ile Çin diplomatik ilişki tesis etmiştir. Böylece Çin'le diplomatik ilişki kuran ülkelerin sayısı 1979'a kadar 121'e yükselmiştir. 1980'lerde Asya, Afrika, Latin Amerika ve Okyanusya'daki başka ülkeler de Çin'le diplomatik ilişki kurmuştur. 1990'ların başından bu yana Çin, başka ülkelerin yanı sıra eski Sovyetler Birliği'nden ortaya çıkan, bağımsızlıklarını yeni kazanan cumhuriyetlerle de diplomatik ilişki kurmuştur. Ağustos 1996'ya gelindiğinde 159 ülke Çin'le diplomatik ilişki kurmuş bulunuyordu. En son Makedonya'nın da, Haziran 2001'de diplomatik ilişki kurmasıyla toplam 166 ülke Çin ile diplomatik ilişki tesis etmiş oldu.

Çin, 1 milyar 295 milyonluk büyük nüfusu, coğrafi açıdan Asya Kıtası'nda kapladığı büyük alan, ekonomik gücü ve potansiyeli ile uluslararası politikada her zaman dikkate alınması gereken bir «büyük güç» olmuştur. Ancak bu güç 1950'lerden itibaren, esas olarak sanayi ve modern sınıflara değil, tarıma ve köylülüğe dayanan bir büyük güç olarak şekillenmiştir. Kurulduğu 1949 yılından bu yana farklı dönemlerde değişen dünya koşullarına uygun dış politika uygulayan Çin Halk Cumhuriyeti dış politikası, belirli dönemlere ayrılabilir: Sovyetler Birliği'ne yakın olduğu 1950'li yıllar, Sovyetlerden uzaklaşmanın başladığı 1960'ların başı ve Kültür Devrimi atılımının öne çıktığı 1960'ların sonu, Birleşmiş Milletler'e kabul edildiği

1970'li yılların başı ve Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik düzeyde daha yakın ilişkilerin kurulduğu 1970'lerin sonu, dünya politikasında büyük değişikliklerin ortaya çıktığı 1980'lerin sonu ve Soğuk Savaş'ın fiili olarak sona erdiği 1990'larda ise, uluslararası politikanın büyük güçleri olan Amerika Birleşik Devletleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerde önemli değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen ardından 1950'lerde (1950-61) uluslar arası ilişkilerde Soğuk Savaş ortamının ve Çin'in sömürge geçmişinin doğal bir ürünü olarak Sovyetler Birliği ve sosyalist blok politikalarına yakın bir duruşla ortaya çıkmış ve "iki kamp" teorisini benimsemiştir. Bu görüşe göre dünya "sosyalist" ve "emperyalist" olmak üzere iki kampa bölünmüş, Çin ise tarafsızlık ya da "üçüncü yol" olasılığını reddederek taraflardan birine, sosyalist kampa "yaslanmıştır". Kore Savaşı sonrası, Bandung Konferansı'nın yapıldığı, Bağlantısızlık Hareketi'nin doğmakta olduğu dönemde Pekin, "Üçüncü Dünya"nın önemini kavramış, 1957'de Mao Zedung, Asya ve Afrika'nın tarafsız ülkelerine geniş bir anti-emperyalist birleşik cephe oluşturmayı önermiştir. Ancak 1960'larda tepe noktasına ulaşan Kültür Devrimi yıllarında bir "içe kapanma" ve "dış dünyayla ilişkisini en aza indirme" ya da bir diğer ifadeyle "izolasyonizm" politikası izlenmiştir. Çin, 1970'lerde, bu kez kapitalist blokla yakınlaşarak yeniden dünyaya açılmış, yine inişli çıkışlı da olsa ABD, Batı Avrupa ve Japonya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir. Ancak ABD ile kurduğu ilişkiler genel olarak karmaşık ilişkiler olarak şekillenmiş, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin geliştiği 1979'dan sonra ise Çin ekonomisinin kapitalist ilişkilere açılması ile ABD'nin hep savunucusu olduğu "açık kapı" politikası artarak sürerken, bu ülkeye yakınlık artmıştır.

Çin'in dış politikası Sovyet çizgisinden "Batı"ya, Üçüncü Dünyaçılık politikasının yorumundan geçerek ulaşmıştır. Arada ise her iki blokun ve blok politikasının, süper güçlerin hegemonyasına karşı "anti-hegemonyacı" bir anlayışla reddedildiği uzunca bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde Mao'nun daha önce formüle ettiği "ara bölge" kavramı kullanılmış; sosyalist blokla ABD arasında iki parçadan oluşan bir ara bölge olduğu, bu iki

parçanın da bir yanda Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul ülkelerinden, diğer yanda da Batı Avrupa, Kanada ve diğer kapitalist ülkelerden oluştuğu söylenmiştir.

1960'larda, Üçüncü Dünya ülkelerinin zengin ülkeleri kuşatacağı ve köşeye kıştıracağı bir model benimsenmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler platformunda da genellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin davalarına sahip çıkmış ve bazı önemli tartışmalarda sorunun çözümü açısından süper güçleri, özellikle de Sovyetler Birliği'ni suçlamıştır. Fakat Çin üçüncü Dünya ülkelerinin en önemlilerinden Hindistan ve Endonezya ile güçlü ilişkiler geliştirememiştir. Çin, 1950'lerden 1990'lara doktriner açıdan mevcut uluslararası düzeni tümüyle reddetme tercihinden, bu düzeni temel olarak kabul ettiği bir konuma geçmiştir.

Çin dış politikasının en önemli unsurlarını 1990'lara kadar Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile kurmuş olduğu ilişkiler oluşturur. Her iki ülke de İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu, bloklara ayrılmış dünyanın, blok liderleridir ve Çin'in bu ülkelere yönelik olarak teorik düzeyde tarif ettiği ve pratikte kurduğu ilişkiler, dış politika yaklaşımı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, 1965 yılında *baskı ve savaş politikalarını öne çıkartan ABD emperyalizmiyle barış içinde bir arada yaşama söz konusu bile olamaz* derken, 1971 yılında, daha Vietnam Savaşı sürerken Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Richard Nixon ülkeye davet edilmiş ve ilişkiler düzeltilmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti 1950'li yılların başında "bir tarafa yaslanmak" diye formüle edilen bir politika izlemiştir. Tercih edilen taraf, Soğuk Savaş'ın başlangıcında ve blok politikasının keskin bir biçimde yaşandığı 1950'li yıllarda ve 1960'ların başlarında, Sovyetler Birliği olmuştur. ABD 1949 yılında Çin'e yönelik "açık kapı" politikasını uyguluyordu. Bu politika esas olarak Çin'in toprak bütünlüğüne saygı gösteren ve Çin'de herhangi bir yabancı egemenliğini kabul etmeyen bir içerik taşımaktadır. ABD kendi yaklaşımını "emperyalist" ülkelerin politikalarından ayırtırmaya özen göstermiştir. 1840'larda Afyon Savaşları'nda, Britanya ordusu içinde hiç bir

Amerikan askerinin savaşmadığı ya da 1858-60 yıllarında yaşanan Britanya-Fransa Savaşı'na karışılmadığı ileri sürülür. Ancak bütün bu tezlere karşın ABD, Soğuk Savaş ortamında yine de Çin Komünist Partisi tarafından "düşman" olarak algılanmıştır. Böyle bir tercih yapılmakla birlikte Çin'in 1960'larda görece «bağımsız» bir dış politika arayışı olduğu ve hemen hemen tüm bağımsız Üçüncü Dünya hükümetleriyle ilişki geliştirme çabası gösterdiği görülmüştür. Bu dönem Çin dış politikası kendini korumaya yöneliktir. Asya'da daha küçük ülkelerin dostluğunu önemsemiş, onların ekonomik, siyasi ve askeri açılardan ABD'ye yanaşmalarının önüne geçmeye çalışmıştır.

Çin'in 1960'lı yıllardaki bir diğer denemesi de dış politikada bir önceki on yıla göre daha «radikal» bir çizgi izlemeye başlamasıyla ortaya çıkmaktadır. 1965 yılında «kırlardan kentleri kuşatmaya» yönelen «halk savaşı» stratejisi öne çıkartılmıştır. Çin dünya ülkelerinin pek çoğundan da uzaklaşmış, giderek yalnızca Arnavutluk ve Kuzey Vietnam ile yakın ilişkiler sürdürür hale gelmiştir.

1966-70 arasında yaşanan Kültür Devrimi'nin iç politikada olduğu kadar dış politikada da önemli yansımaları olmuştur. Kültür Devrimi dış politikaya dünyadan ve «yabancı» güçlerden uzaklaşmaya dayanan bir tür izolasyonist politika olarak yansımaktadır. Kültür Devrimi döneminde Çin, Mısır Büyükelçisi hariç tüm büyükelçilerini geri çağırılmış, Kahire hariç tüm büyükelçiliklerini kapatmış ve dünyayla diplomatik ve siyasal temasını kesmiştir.

1970'lerde radikal yaklaşımı terk eden Çin, dış politikada izolasyonizmi reddederek daha reformist bir yaklaşım benimsemiş, 1971 yılında Birleşmiş Milletler'e kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 25 Ekim 1971 tarihli oturumunda kabul ettiği 2758 (XXVI) No'lu Kararıyla Çin Halk Cumhuriyeti'ni, Birleşmiş Milletler nezdinde tanımış, Çin Halk Cumhuriyeti temsilcilerini Birleşmiş Milletler bünyesinde Çin'in yasal temsilcileri olarak kabul etmiştir. Aynı kararda Çan Kay Şek'in temsilcilerinin Birleşmiş Milletler bünyesinde yasal temsilci olarak tanınmayacağı da yer almıştır. Çin Halk

Cumhuriyeti aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olarak da kabul edilmiştir.

Mao'nun formüle ettiği "Üç Dünya Teorisi" 1974'te Deng Xiaopeng'in Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Artık «halk savaşı» ve «silahlı mücadele» tezleri geride kalmıştır. Bu teoriye göre gelişmekte olan ülkeler, İkinci Dünya diye adlandırılan Avrupa ve Japonya'nın da desteğiyle iki büyük gücün ekonomik ve siyasal hegemonyasına karşı bir direnç oluşturacaklardır. Üç Dünya Teorisi ile anti-hegemonyacı yaklaşım, «ilerici» dış politikanın esası olarak formüle edilmiştir. Gerçekte ise Çin dış politikası, ABD ile uyum içine girmiştir. Çin bu yıllarda Afganistan ve Hindicini gibi konularda ABD ile yakın ve paralel görüşler öne sürmüştür. Deng 1979'da Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret eder ve Sovyetlere karşı Çin, ABD, Japonya ve Batı Avrupa ile güçlü bir blok oluşturmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımın karşılığı olarak Batılı finansal kurumlardan 30 milyar dolarlık kredi almıştır. 1984 yılında Başkan Reagan Çin'i ziyaret etmiştir. Bu ziyarette nükleer işbirliği, ticarî ilişkilerin geliştirilmesi, Sovyetler Birliği tehlikesine karşı işbirliği, teknoloji transferi ve Çin ile ABD arasındaki resmî ilişkilerin geliştirilmesi konuları ele alınmıştır. 1980'li yıllarda Batıyla yakınlaşma yaşanırken, bir yandan da Çin dış politikasının Tayvan gibi tarihsel sorunları devam etmiştir. Çin'in ABD'nin anakaraya bağlamaya çalıştığı Taipei ile yakın ilişkiler geliştirmesinden ve adaya silah satın almasından endişe duymuştur. Ayrıca çeşitli ekonomik konularda korumacı yaklaşım da sürdürülmüştür.

Tayvan (Milliyetçi Çin) sorunu, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren önemli dış politika sorunlarından biri olmuştur. Nüfusunun yaklaşık dörtte biri, adaya 1949 yılında gelen Çinli mültecilerden oluşan Tayvan, kıta Çin'inden bir kaç kilometre uzakta bir adadır. 1842'den sonra İngiliz sömürgeci olan adayı (Formoza'yı) 1895-1945 yılları arasında Japonya yönetmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Müttefik Ordusu adayı Japonlardan teslim almıştır. Ekim 1949'da Çan Kay Şek Çinli komünistlere yenilip Formoza'ya kaçmış ve adada o yıllarda Çan Kay Şek'in Cumhurbaşkanı olduğu, ABD himayesinde bir «Çin Cumhuriyeti» kurulmuştur. 1954 yılında

Tayvan ile ABD arasında bir savunma anlaşması imzalanmış, Tayvan «diplomatik tanınma» karşılığında askerî açıdan ABD'ye yakınlaşmıştır. 1972'de Şanghay Açıklaması ile ABD, Tayvan'ın, Çin'in bir parçası olduğunu kabul etmiştir. ÇHC'nin BM nezdinde diplomatik alanda tanınması ve 1979'dan itibaren gelişen Çin-ABD ilişkileri Formosa'nın BM'den çıkarılmasına neden olmuş, ÇHC'nin uluslararası alanda tek Çin olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Ancak bütün bu gelişmeler Tayvan'a Amerikan yardımını azaltmamıştır. Her iki Çin arasındaki ilişkiler de zaman içinde iyileşmiştir.

1980'lerin sonlarına değin Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikasını etkileyen en önemli unsurları, dünya çapında süper güçler olan Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ile kurduğu ilişkiler, bölgesel güç ilişkileri ve bunların tümünü etkileyen teorik/doktriner yaklaşımlar ve ideolojik tartışmalar oluşturur. Çin dış politikasında bir yandan değişim, diğer yandan da bir süreklilik gözlemek mümkündür. Ancak 1980'lerle birlikte üç özgün ekonomik yapı; karma katımlı işletmeler, serbest ticaret bölgeleri ve ihracat merkezleri oluşturularak ekonomi kapitalist ilişkilere açılır. Özellikle de 1980'lerin sonlarından itibaren Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerin dünya politikasında farklı bir rotaya girmelerinin ardından Çin de, büyük bir değişim rüzgânının etkisi altında kalır. 1980'lerin ortalarından itibaren, özellikle de 1989 yılında yaşanan ve batılı anlamda bir demokratikleşme girişimi olarak nitelendirilebilecek Tien Anmen olaylarının ardından ülkeyi her yönüyle kapitalist ilişkilere açacak bir değişimi tabandan ve kontrolsüz bir biçimde yaşamaktansa, tepeden ve kontrollü bir biçimde gündeme getiren politikalar izlenmeye başlanır. Çin 1990'lı yıllarda iç politikada dünyaya görece kapalı konumunu korumakla birlikte ekonomisini yabancı sermayeye ve ortak yatırımlara açtığı bir «açık kapı» politikası izlemeye başlamıştır. Çin'in ekonomik gücü giderek büyümüştür ve bu haliyle yeni dönemde de uluslararası politikadaki ağırlığı devam etmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti dünya çapında bir güç olmanın yanı sıra bölgesel açıdan da son derece önemli bir ekonomik yapıya ve ölçüğe sahiptir. Çin, geleneksel olarak iyi bölgesel ilişkilere önem vermektedir. Uzakdoğu Asya ülkeleri dünya ticaret hacimlerinin büyük bir bölümünü kendi aralarındaki

ticarî ilişkilerden oluşturmuştur. Son yıllarda Japon sermayesi Çin'de yatırımlarını hızla artırmaktadır. Çin, Japonya'nın ikinci büyük ticaret ortağı konumundadır. Çin'in ekonomik gelişmesi başta Endonezya ve Vietnam olmak üzere ASEAN grubunu yakından ilgilendirmektedir. Çin onlar için özellikle dış yatırımlar düşünüldüğünde tamamlayıcı değil, rakip bir ekonomi olarak algılanmaktadır.

Diğer yandan özellikle Güney Çin sınırında ve Çin Denizi'nde ihtilaflı toprak parçaları mevcuttur. Ekonomik ilişkilerin gelişmesi önünde de ciddi engeller mevcuttur. Güney Kore de Çin'in Kuzey Kore ile tarihsel yakınlığı nedeniyle bugüne kadar Çin'le ilişkilerini geliştirmemeyi tercih etmiştir.

1978'de Deng Devlet Başkanı olduğunda Çin'in dünya ekonomisindeki gücü görece önemsizdi. Geçtiğimiz yıllar içinde dünya ticaretindeki payı açısından Hong Kong dışta bırakılırsa onuncu büyük ekonomik güç haline geldi. Çin gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) açısından ise ABD'den sonra, dünyanın en büyük ekonomik gücüdür. 2000 yılına dek Çin'in yıllık büyüme oranı yüzde 8-10 civarında seyretmektedir. Ancak bu büyüme hızı ve ekonomik gücün zayıf yönleri de mevcuttur. Ekonominin dış pazarlara açılması ve kapitalist ilişkilerin gelişmesi sonucu yükselen enflasyon oranı, özelleştirmeler sonucu işsizliğin, ücret farklılıklarının ve bölgesel eşitsizliklerin büyümesi, hızlı çevre kirliliği gibi olumsuzluklar hızla artmaktadır. Mao'dan sonra Çin'in en uzun süreli ve büyük lideri Deng 1976-78 yılları arasında iktidarını pekiştirdikten sonra, 1978'de iki temel noktaya dayanan modernleşme politikası izlemeye başlamıştır. Bunlar büyük ölçekli teknoloji ve tesis ithali ile devletin üretim ve yatırım üzerindeki kontrolünü azaltmak ve bunun yerine "piyasa güçlerini" geçirmek şeklinde özetlenebilir. Piyasa güçleri işlemeye başladıktan sonra fiyatlar kontrolden çıkmış, enflasyon artmaya başlamış ve ücret artışları zorunlu hale gelmiştir. Bu dönem boyunca tarım kesiminde daha fazla kâr getiren tüketim ve sanayi ürünleri için ekim yapılması sonucu tahıl üretiminde düşme gözlenmiş ve 1985 yılında devlet zorunlu olarak tahıl üretimini destekleme kampanyası başlatmıştır. Bütün bu gelişmeler 1986 ve 1987'de ekonomiyi yavaşlatma girişimleri ile devlet kontrolünün artmasına neden olmuş, kimi yatırım projeleri engellemiştir.

Deng 1980'lerde, "gençleşme planı"nın savunucusu olmuş, ölümünün hemen ardından Çin Komünist Partisi'nin Eylül 1997'de düzenlediği 15. Kongre'de kamu mülkiyetinde bulunan işletmelerin «yeniden yapılanması» gündeme gelmiştir. Ancak bu reform programı parti içinde de çeşitli tartışmalar yaratmıştır. Çin geçtiğimiz yıllar içinde, büyük bir ekonomik ve jeopolitik güç haline gelirken bir yandan da işçileri, özelleştirme, ücret kesintileri ya da işsizlikle tanıştıran bu reform programı, ülke içinde çeşitli sosyal huzursuzluklara yol açmıştır. İş güvencesi kaybı, işten atılan işçilere yeni yatırımlarda iş alanları yaratılması ile karşılanmaya çalışılmış, ancak yeniden işe girme oranı yüzde 70'lerden, 1993'te yüzde 20'lere kadar düşmüştür.

1997 yazından başlayarak bütün Güney Doğu Asya ülkelerini etkisi altına alan Asya Krizi, iktisadî çalkantıyı derinleştirmiş ve bütün dünyaya yaymıştır. Çin, 1994'te yüksek büyüme hızı enflasyonu körüklediği ve Çin'in dış rekabet gücünü düşürdüğü için devalüasyon yapılmıştı; sıkı para ve kredi politikası ve düşük ücret stratejisini uygulamaya koymuştu.

Çin, Asya Krizi'nin olumsuz etkilerini azaltmanın yolunu dünyaya daha fazla açılmak olarak tarif etmiştir. Ekonomisini daha da fazla dünyaya açmayı hedefleyen "açık kapı" politikasını sürdürmek amacıyla 15 Aralık 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üye olmuştur. Ekonomisini belki de ilk kez bu kadar uluslar arası piyasa koşullarına açmış, "açık kapı" politikası sonunda ilk kez bu ölçüde gerçekleşmiştir. Bu gelişme beraberinde ekonomik reform ve özelleştirme getirmiş, devlet mülkiyetinde bulunan işletmelerin bir çoğu piyasaya ve rekabete açılmıştır. Bankaların devlet işletmelerine uyguladığı borç politikası ve genel olarak istihdam ve sosyal güvenlik politikası değişmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949 yılından 2000 yılına kadar olan dönemdeki Çin Dış Politikasının incelendiği bu çalışmanın Birinci bölümünde, Soğuk Savaş dönemi Çin Dış Politikasına - Çin'in 'Tek Tarafa Kayma' ya da "Bir Tarafa Yaslanma" Politikası; Çin'in İki Çizgili Dış Politikası; Mao'nun Üçüncü Dünya Teorisi; Çin'in Tek Çizgili Dış Politikasına - yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Çin'in Bağımsız Dış Politikasına - Bağımsız Dış Politikasının Oluşması; Barış İçinde Bir Arada Yaşamın İlkeleri; Çin'in Yabancı Ülkelerle İlişki Kurma İlkelerine - yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Soğuk Savaş sonrası Çin'in Yeni Dış Politikasına -Çin Tehdidinin Ortaya Çıkması; Çin'in Batılıların Kıskaç Politikasına Karşı Koyması; Çin'in İnsan Hakları Sorunu; Tayvan Sorunu; Çin'in Ortaklık Dış Politikasının Oluşması - yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Çin'in günümüzde aktif olarak uygulamakta olduğu Çin'in Çok Yönlü Dış Politikasına yer verilmiştir. Bu bölümde Çin'in ABD, Rusya, Japonya, AB, Afrika, Ortadoğu, Türkiye, Orta Asya ve komşularıyla olan ilişkilerine yer verilmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti dış politikasını olaylarla ele alıp açıklamaya çalışırken, belli bir dönemle sınırlandırmak amacıyla 1949-2000 yılı dönemi esas alınmış, bazen de konunun bütünlüğü düşünülerek 2001 yılı olaylarına yer verilmiştir.

I. BÖLÜM

I. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ÇİN'İN DIŞ POLİTİKASI

1.1. "TEK TARAF- SSCB'YE KAYMA" POLİTİKASI

1949-1950 yıllarında, Çin dış politikasının temel özellikleri, ABD'ye karşı Sovyet Rusya tarafını tutarak dış politikasını geliştirmek olmuştur. Çin, Sovyet Rusya ile müttefik ilişkisini inşa etmekle birlikte, bütün sosyalist ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırarak kapitalizm kutbuna karşı kendi dış politikasının yerini belirlemiştir. 30 Haziran 1949 tarihinde, Mao, "Halk Demokrasi Hakimiyeti" hakkındaki bir yazısında, ilk defa yeni Çin'in dış politikasının temel hedefini açıklarken "Sovyet Rusya Tarafına Kayma" olarak ortaya koymuştur. Bu kararı şöyle açıklamıştır: "Bir Tarafa Kayma Politikası", Sun Zhongshan'ın kırk yıllık tecrübesidir. Çin Komünist Partisi'nin yirmi sekiz yıllık tecrübesi de, bize bunun doğru olduğunu teyit etmektedir. Başarılı olmak ve bu başarıyı korumak için "Bir Tarafa Kayma Politikası"nın uygulanmasını mecbur kılmaktadır. Kırk senelik ve yirmi sekiz senelik tecrübe, Çin halkının ya emperyalizm tarafına ya da sosyalizm tarafına kaydığını belirtmektedir, başka örnek de yoktur. Biz emperyalizme kaymış olan devrim karşıtı Jiang Jieshi grubuna karşıyız, hem de üçüncü yolu tercih eden hayalperestliğine karşıyız."¹

¹ Mao Zedong, "Lun Renmin Minzhu Zhuanzheng" (Halkın Demokratik Diktatörlüğü Hakkındaki Analiz), bkz. "Mao Zedong Xuanji" (Mao Zedong Eserlerinden Seçmeler), Cilt 4, Pekin, Halk Yayınevi, 1991, ss. 1468-1481.

Mao, SSCB* tarafına kayarak ABD emperyalizmine karşı stratejisini uygulamak için, aynı zamanda, "Ayrı Bir Ocak yapılmalı" ve "Evi Temizleyip Misafir Davet Edilmeli" uygulamalarını da ortaya koymuştur. Bu günkü Çin Dış İşleri Bakanı Tang Jiaxuan'ın açıklamasına göre, "Ayrı Bir Ocak Yapılmalı" terimi şu demektir: Eski Çin'in uyguladığı aşağılanmış dış politikadan tamamen kopmak; eski Çin'in diğer ülkelerle tesis edilen diplomatik ilişkilerini kabul etmek. Yeni kurulan temel üzerinde dünyadaki ülkeler ile diplomatik ilişkiler tesis etmek. "Evi Temizleyip Misafir Davet Edilmeli" sözü ise, eski Çin döneminden kalmış olan emperyalizmin Çin'deki özel kalıntıları tamamen temizledikten sonra misafirleri davet etmek, karşıt unsurların Çin'de sabotaj yapma imkanını ortadan kaldırmaktır."²

Çin'in yukarıda bahsedilen dönemde ABD tarafında olmak, ABD ile SSCB arasında tarafsız kalmak ve SSCB tarafını tutmak gibi üç çeşit dış politika uygulama tercihi varken, SSCB tarafını tutmasının tamamen ideolojiden kaynaklandığı ve Mao'nun düşüncesi olduğu ileri sürülmüştür.³ Çin'in bu stratejisini pekiştiren ilişki ise, Şubat 1950'de, Çin ve SSCB arasında imzalanan "Çin-SSCB Dostluk Müttefik ve Karşılıklı Yardımlaşma

* Çin kaynakları Sovyet Rusya kavramını kullanmaktadır.

² Tang Jiaxuan, "Xin Zhongguo Waijiao de Guanghui Licheng" (Yeni Çin Diplomasininin Şanlı Tarihi), "Xin Zhongguo Chengli Dao Wushi Niandai Moqi" (Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kurulmasından Ellili Yılların Sonuna Kadar), bkz. Çin Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Web Sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zt/zl_01/wjb_zl_wz_tjh.htm.

³ Çin'in ideolojik politika izlemesi ile ilgili aşağıdaki araştırmalardan istifade edilebilir: Benjamin I. Schwartz, *Communism and China: Ideology in Flux*, Cambridge: Harvard University press, 1968; Harold C Hinton, *China's turbulent Quest*, Boonington: Indiana University press, 1972; J.D. Armstrong, *Revolutionary Diplomacy. Chinese Foreign policy and the United Front Doctrine*, Berkeley: University of California press 1977; Donald S.S. Zegorie, "Ideology and Chinese Foreign Policy", in G. Schwab, ed. *Ideology and Foreign Policy: A Global perspective*, New York: Cyrco, 1978; Peter Van Ness, *Revelation and Chinese Foreign Policy*, Berkeley & Los Angeles: University of California press, 1970.

Çin Başkanı Mao'nun kendi düşüncesinden dolayı uyguladığı Çin'in dış politikası için bkz: Samuel S.S. Kim, "The Maoist Image of World Order", World Order Studies program paper, Princeton University, 1977; Michel Oksenberg "Mao's policy Commitments, 1921-1976", *problems of Communism*, ol. 25, no.6 (November-December 1976) p.p. 1-26; Lucion W. p.ye, "Mao Tee-tung's Leadership Style", *Political Science Quarterly*, vol.91, no.2 (Summer 1976), p.p. 219-235; Tohn Gittigs, *The World and China 1922-1972*, New York: Harper and Row, 1974.

Antlaşması" olmuştur. Ancak, Çin'in bu politikası SSCB ile olan ilişkisinin bozulmasıyla değiştirilmiştir.

SSCB ile müttefikliği sürdüren Çin, Asya ve Afrika'daki bazı ülkelerle diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.⁴ Çin Dış İşleri Bakanı Tang Tiaxuan, Çin'in "Bir Tarafa Kayma Dış Politikası"nı açıklarken şu şekilde konuşmuştur: "Bir Tarafa Kayma Dış Politikası, iki mânâyı içermektedir: Birincisi, işçi, çiftçi, şehirlî küçük kapitalist sınıfı ve milli kapitalist sınıfıyla ittifak kurarak, işçi sınıfının liderliğinde ülke içinde birlik cephesini oluşturmaktır. Amaç işçi ve çiftçi birliği ve hâkimiyetine dayalı "demokratik halk diktatörlüğü"nü (people's democratic dictatorship) kurmak ve sosyalizm yolunda gitmektir. İkincisi, bize eşit gözle bakan dünyadaki milletler ve halklarla birlikte çabalayarak savaşmaktır. Bu da, SSCB, halk demokratik ülkeler ve diğer ülkelerdeki projeler ve çoğulcu halklarla uluslararası birlik cephesini oluşturmakla birlikte, emperyalizmin tecavüz ve savaş politikasına karşı çıkmak demektir".⁵ Bu dönemde, Çin Dış Politikası, diplomasi faaliyetlerinin ilk meyvesini vermiş ve 1949-1956 yılları arasında, 25 ülke ile başarılı bir şekilde diplomatik ilişkilerini geliştirebilmiştir.

1.2. "İKİ ÇİZGİLİ" DIŞ POLİTİKASI

14-25 Şubat 1956'da, SSCB, 20. Komünist Partisi Kongresi'nde, Stalin'i eleştirme kampanyası başlatmıştı. Çin Komünist Partisi, SSCB'nin bu tutumunu sadece Stalin'e ihanet değil, aynı zamanda sosyalizm yolundan sapması olarak algıladı. Dolayısıyla, iki parti arasında görüş ayrılığı meydana gelmişti.⁶ 3 Ağustos 1958 yılında, SSCB lideri Kruşçev, durumu

⁴ Su Hao, "Wushi Niandai Zhongguo Muling Youhao Waijiao Zhengce" (Elli Yıllarda Çin'in Iyi Komşuluk ve Dostluğa Dayalı Dış Politikası), bkz. Liu Shan, "Zhongguo Wai Jiao Xin Lun" (Çin Diplomasisinde Yeni Analiz), Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1998, ss. 125-148.

⁵ Tang Jiaxuan, "Xin Zhongguo Waijiao de Guanghui Licheng" (Yeni Çin Diplomasisinin Parlak Yolu), "Çin'in Kurulmasından Elli Yılların Sonuna Kadar", bkz. Çin Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Web Sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zt/zt_01/wjb_zt_wz_tjh.htm,

⁶ Shuo Xiaohu ve diğerleri, "Zhonghua Renmin Gonghe guo Ziliao Shouce 1949-1985" (Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985), Sosyal Bilimler Akademisi Yayınevi, 1986, s. 847.

yumuşatmak için Çin'i ziyaret etmiş ve Çin'in ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak için bir paket götürmüştür. Bu paketin içinde Pasifik'e yönelik uzun dalgalı radyo istasyonu ile Çin'in kuzeydoğu deniz kıyısında Birleşim Sualtı Kuvveti tesis etme projeleri de vardı. Çin lideri Mao, ekonomik kalkınma ile ilgili 47 anlaşmayı kabul etmiş ancak askerî andadaki projeyi reddetmiştir.⁷ SSCB'nin, askerî projesini kabul ettirmek için sürekli uyguladığı baskıya rağmen, Mao, ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını vurgulayarak katı tavırlarla yanıt vermiştir. Nihayet 24-26 Haziran 1960 tarihlerinde, Romanya'nın başkenti Budapeşte'de düzenlenen Sosyalist ülkelerin Komünist Partisi ile İşçi Partilerinin toplantısında, SSCB vekili, 21 Haziran'da tarihinde Çin komitesine yolladığı eleştiri mektubunu diğer vekillere dağıtmış ve aynı zamanda Çin'i sert bir dille kinamıştır. 16 Temmuz 1960'da, SSCB, Çin'de bulunan 1390 Sovyet uzmanını geri çağırmış, 343 anlaşmasını ve 257 teknoloji projesini iptal etmiştir.⁸ 16 Nisan-25 Mayıs 1962 tarihlerinde, SSCB'nin, SSCB pasaportu taşıyan Doğu Türkistanlıların SSCB'ye dönebileceği, ayrıca SSCB'de yaşamak isteyen kişilerin de gelebileceği kararından dolayı, 67 binden fazla Doğu Türkistanlı SSCB'ye geçmiştir. 25 Mayıs 1962 tarihinde, Doğu Türkistan'ın Golca şehrinde isyan bile çıkmıştır.⁹ Çin Hükümeti bu olayların, SSCB Hükümetinin yaratığına inanıyordu. 14-16 Ağustos, 20 Ekim, 14 Kasım 1962 tarihlerinde uzun zamandır sınır problemi olan Hindistan'la Çin arasında savaş çıkmıştı. Çin Hükümeti, bu isyanın SSCB'nin kışkırtmasından kaynaklandığına inanıyordu.¹⁰ Pekin-Moskova ilişkisi ciddi bir şekilde krize girmesine rağmen, Çin Hükümeti durumu yumuşatmak için Kruşçev'in doğumunun yetmişinci yılını (17 Nisan 1964) kutlamak için mektup yollamıştır. Ayrıca, Kruşçev'in yerine geçen Brejnev'in ilk Ekim Devrimi'ni kutlama törenlerine (5-14 Kasım 1964) de heyet göndermiştir. Ancak, Çin'in genel tutumu SSCB

⁷ Shuo Xiaohu, *Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985*, s.857.

⁸ Shuo Xiaohu, *Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985*, s.855.

⁹ Shuo Xiaohu, *Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985*, s.857.

¹⁰ Shuo Xiaohu, *Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985*, s. 857.

tarafından hoş görülmemiştir.¹¹ Mart 1965 tarihinden sonra, Çin medyası SSCB'ye kınama hatta sert eleştirilerle karşılık vermiştir.¹² Böylece, iki ülke arasında karşılıklı fikir saldırıları başlamış ve ilişkiler tamamen kopmuştur. 2-17 Mart 1969'daki Çin-SSCB sınır savaşı ve 11 Haziran ile 13 Ağustos 1969'daki Doğu Türkistan sınırlarındaki savaş¹³ iki ülke arasındaki ideolojik ve menfaat savaşının boyutunu askerî savaşa götürmüştür. SSCB artık Çin'in güvenliğini tehdit etme durumuna gelmiştir.

1965 yılında yapılan ABD-SSCB görüşmeleri, iki kutuptaki düşmanlığı yumuşatmayı amaçlamıştır. Bu durumda tamamen içine kapanan ve aşırı sol siyasetinden dolayı iki kutuplu dünyanın dışında kalmış olan Çin, saldırgan tavrını açıkça sergilemeye başlamıştır. O dönemde, Çin 40'tan fazla ülke ile diplomatik ilişki kurmuştu. Ancak içindeki otuz ülke Çin ile diplomatik kriz yaşıyordu. Hatta, 1967 yılında, Pekin'de bulunan Hindistan, Burma ve Endonezya büyükelçiliklerine saldırarak tahrip etmişler ve Si-Chuan eyaletinin Chengdu kentinde bulunan İngiltere konsolosluğunu ateşe vermişlerdir. Bunun yanı sıra Çin, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki bazı ülkelerde, "Dünya Devrim Politikası"nı ihraç etmeye ve bunu yürütmeye çalışmaktadır.¹⁴

ABD'nin nezdinde, Çin, (atom ve hidrojen) nükleer silahlara (16 Ekim 1960'ta ilk atom bombası, 27 Ekim 1966'da ilk atom güdümlü füze ve 17 Haziran 1967'de ise ilk atom bombası denemesini yapmıştı) dayanarak dünya barışı ve güvenliğini tehdit eden tehlikeli ülkedir. Dolayısıyla Çin'e

¹¹ Anonim, "Zhong hua Renmin Gonghe guo Duiwa Guanxi shi" (Çin Halk Cumhuriyeti Dış İlişkiler Tarihi), Pekin, Pekin Üniversitesi Yayınevi, 1994, s. 167.

¹² Renmen Ribao gazetesi ve Hong Qi dergisinde, 6 Eylül 1963- 14 Temmuz 1964 tarihleri arasında Sovyet Rusya'ya karşı dokuz parça eleştiri yazısı yer almıştır. Bkz. Shuo Xiaohu, Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985,s. 858.

¹³ Shuo Xiaohu, Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985, s. 864.

¹⁴ George Kennan, "Polycentrism and Western policy," *Foreign Affairs* (January, 1964), p.p. 171-183; Yuan Chengzhang, "Zhongguo Duiwai Zhan lue de Qüeli Yü Tiaozheng" (Çin'in Dışa Yönelik Stratejisinin Tesis Edilmesi ve Ayarlanması), bkz. Liu Shan, *Çin Diplomasisinde Yeni Analiz*, Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1998, s. 43.

güvenmiyordu.¹⁵ Aslında, ABD eski politikasını uygulamaya devam ederek Çin'in güneyini kuşatmaya çalışıyordu.

Günümüzdeki Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan **"Yeni Çin'in Dış Politikası'nın Şanlı Tarihi"** konulu yazısında bu dönemi şu şekilde açıklamaktadır: "Bu dönemlerde ABD, Çin düşmanlığı politikasına devam etmektedir; O, sadece Tayvan ve Tayvan Boğazında askerî kuvvet bulundurmakla yetinmiyor, ayrıca Vietnam'a da tecavüz ederek güney yönünden Çin'in güvenliğini tehdit ediyordu. SSCB ise, Çin'e sürekli baskı uyguluyordu. Çin-Sovyet Rusya sınırında ve Moğolistan Cumhuriyeti'nde askerî kuvvet yığıyordu. Hatta sınır bölgesinde kan dökerek krizi büyütüyordu. Bu şekilde kuzey yönünden Çin'in güvenliğini tehdit ediyordu. Çin-Sovyet Rusya ilişkileri tamamen kötüye gitmekteydi"... "Her iki emperyalizm, Çin ile düşman olma gibi menfi bir durumda iken, Mao Zetong sakin bir şekilde o dönemdeki dünya durumunu analiz etmiş ve 'İki Boşluk Bölge' strateji düşüncesini ortaya koymuştu. O (Mao) diyor ki: "(İki kutup arasında kalan) Orta bölge iki kısımdan oluşmaktadır: Biri, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki çoğu ekonomisi geri kalmış ülkelerden oluşmaktadır; diğeri ise, Avrupa merkezli emperyalist ülkelerden ve gelişmiş kapitalist ülkelerden oluşmaktadır. Her ikisi de ABD'nin kontrolü altına girmeye çalışırlar. Doğu Avrupa ülkeleri ise, SSCB'nin kontrol altına almasına çalışırlar". Ülkemizin bu dönemdeki stratejisi ise, birinci orta bölgede dayanışma içinde bulunmak, ikinci orta bölgeyi kendi tarafımıza çekmek ve her iki ülkenin hegemonyasına karşı çıkmaktır. Bu stratejik politikayı uygulamak için, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ve halkları ile işbirliği ve ittifak ilişkilerini güçlendirmek; Batı Avrupa ve Japonya ile ilişkileri geliştirmek; SSCB'nin kontrol etmesine ve ABD'nin İki Çin (Çin ile Tayvan) yaratmasına ve savaş tehdidinde karşı çıkarak dört yönden çalışmaya başlamak gerekir".¹⁶

¹⁵ Gordon. H. Chang, *Friends and Enemies*, Stanford: Stanford University press, Oxford university press, 1990:223-229; Thomas G. paterson, *Kenedy's Quest for Victory*, New York: Oxfort University press, 1989:182-183; The pentagon papers Quadrangle Books, Boston, 1971, ss. 693-694.

¹⁶ Tang Jiaxuan, "Xin Zhongguo Wai Jiao de Guanghui Licheng" (Yeni Çin Diplomasininin Parlak Yolu), İkinci Bölüm, "Elliği Yılların Sonundan Atmışlı Yılların Sonuna Kadar", bkz. Çin Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Web Sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zt/zt_01/wjb_zt_wz_tjh.htm,

Çinli dış politikacılar, Mao'nun ileri sürdüğü hem ABD hem de SSCB'ye karşı çıkma dış politikasına, "İki Çizgili Dış Politika" adını vermişlerdir. 1969 yılına kadar Çin, artık Fransa dahil 50 ülkeyle diplomatik ilişkisini geliştirmiştir.

1.3. MAO'NUN ÜÇÜNCÜ DÜNYA TEORİSİ

Ağustos 1945'te, Japonya'nın teslim olması ile birlikte, iktidardaki Milliyetçi Çin Hükümeti ile Komünist Çin Partisi yine iç savaşa girmişlerdir. Bunun üzerine SSCB lideri Stalin, Komünist Çin Partisi lideri Mao'ya baskı uygulayarak, Mao'nun iç savaşı bitirmesini ve Milliyetçi Çin Hükümeti Başkanı Jiang Jieshi ile Çin'i paylaşarak Çin'de iki Hükümetin kurulmasını tavsiye etmiştir. Nisan 1946'da, Mao teklifi kapalı bir üslupla reddetmiştir. Parti içinde ise, "Şu Andaki Uluslararası Duruma İlişkin Birkaç Görüş" başlıklı bir yazıyı okumuş ve bağımsızlık stratejisini ileri sürmüştü.¹⁷ Soğuk Savaşın iki baş aktörünün, yani ABD'nin Milliyetçi Çin Hükümetine, SSCB'nin ise Komünist Çin Partisine destek verdiği bir durumda, Mao'nun, bağımsızlık stratejisini vurgulaması, Mao'nun farklı kişilik yapısını belirtmektedir. Aynı yılın Ağustos ayında, Mao, ABD gazetecisi Anna Louise Strong (1885-1970)'u kabul ettiği sırada, bu düşüncesinin bir kısmını beyan etmiştir. Mao: "ABD ve SSCB'den oluşan iki kutuplu dünyada yani Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında kapitalist, sömürge veya yarı sömürge ülkeler bulunmaktadır. İki dünyanın arasında bir boşlukta 'Orta Bölge' bulunmaktadır.¹⁸ 5 Eylül 1958 tarihinde Mao, 15. Başbakanlık yüksek toplantısında uluslararası durumu değerlendirirken uluslar arasında komünizm, milliyetçilik ve kapitalizmden oluşan üç akım bulunduğunu, komünizm ile milliyetçiliğin birbirine daha yakın olduğunu, ancak Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi üç büyük kıtada milliyetçilik akımının alanı daha geniş

¹⁷ Anomin, "Mao Zedong Eserlerinden Seçmeler", Cilt 4, Pekin, Halk Yayınevi, 1991, ss. 1184-1185.

¹⁸ Anomin, "Mao Zedong Eserlerinden Seçmeler", s. 193.

olduğunu belirterek, Çin dış politikası'nın bu alanda yaşayan topluluklarla ilişkilerini geliştirebileceğini ortaya koymuştur.¹⁹

Çin ile SSCB ilişkisi koştuktan sonra, Mao'un, Orta Bölge düşüncesi olgunlaşmaya başlamıştır. 3 Ocak 1962 tarihinde, Mao, bir Japon heyetini kabul ettiği sırada: "Sosyalizm cephesi bir kutuptur, ABD ise bir başka kutuptur, onun dışındaki alanlar Orta Bölge'dir" demıştır.²⁰ 28 Eylül 1963 tarihinde, Mao, Merkezi Komünist Partisi iş toplantısında, Orta Bölge'nin iki olduğunu, birinin Asya, Afrika ile Latin Amerika'yı kapsadığını, diğersinin ise Avrupa olduğunu ileri sürmüştür.²¹ 17 Ocak 1964 tarihinde Mao, yabancı gazetecileri kabulünde yukarda kasteden iki Orta Bölge'ye Üçüncü Dünya adını vermiştir.²²

1.4. "TEK ÇİZGİLİ" DIŞ POLİTİKASI

60'lı yıllarının sonunda, özellikle 1969'daki SSCB-Çin arasındaki sınır savaşı ve SSCB'nin Çin'i nükleer silahla tehdit etmesinden sonra, Çin liderleri, ABD ve SSCB'yi aynı anda karşısına almanın tehlikeli olduğunu ve Çin'in güvenliğini direkt tehdit ettiğini kabul etmek zorunda kalmıştır.²³ Ancak o dönemde Çin'in iki süper güce karşı çıkabileceğini savunan, gerçekçi olmayan sesler de vardı.²⁴

¹⁹ Anomin, "Mao Zedong Wajijiao Wen Shüan" (Mao Zedong'un Diploması ile İlgili Eserlerinden Seçmeler), (Merkezi Akademi Yayınevi Derlemiştir), Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1994, ss. 342.

²⁰ "Mao Zedong'un Diploması ile İlgili Eserlerinden Seçmeler", ss. 486-487.

²¹ "Mao Zedong'un Diploması ile İlgili Eserlerinden Seçmeler", ss. 506-507.

²² "Mao Zedong'un Diploması ile İlgili Eserlerinden Seçmeler",s. 514.

²³ Xiong Xianghui, "Da Kai Zhong Mei Guanxi de Qian Zou: 1969 Nian Siwei Laoshi dui Guojì Xingshide Yanjiu he Jianyi" (Çin-ABD İlişkilerinin Önünü Açmak: Dört Paşa'nın 1969'daki Uluslararası Durum İncelemeleri ve Önerileri), bkz. "Xin Zhonguo Wai Jiao Feng Yün" (Yeni Çin'in Değişken Diploması), Cilt 4, Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1996, ss. 7-24; Mu Jun, "Önemli Tarihi Karar: Mao Zedong'un Çin ve ABD İlişkilerini Başlatan Stratejik Kararı Öğrenmek", bkz. Pei Jianzhang'ın derlediği "Mao Zedong Wajijiao Sixiang Yanjiu" (Mao Zedong'un Diploması Düşünceleri Hakkında Araştırmalar), Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1994, ss. 172-180.

²⁴ "Bachuan Zhuyi de Shuai Luo" (Hegemonyaizmin Çöküşü), Renmin Ribao gazetesi, 16 Ocak 1971, "Yi Ruo Sheng Qiang, Yi Xiao Sheng Da", (Zayıflık ile Güçlüyü Yenmek, Küçüklük ile Büyüklüğü Yenmek), 17 Ocak 1971.

Çin, 70'li yılların başında, kuzey ve kuzeybatıdan gelen Sovyet Rusya'nın 45 tümen ordusunun baskısı ile, Güneydoğu Asya'daki ABD'nin etkisi ile, Hindçin'de Sovyet Rusya başarılı olmuş, doğuda ise ABD-Japonya savunma birliğinin tehdidi ile çevrilmiş durumdaydı. Sadece Kuzey Kore ile Pakistan, Çin'in güvenli dostları idi.²⁵ Üstelik, 1970-1971 yıllarında, Mao'ya karşı darbe yapıp yerine geçmek isteyen mareşal Lin Biao, başarısız olarak kaçmaya çalışırken 13 Eylül 1972'de Moğolistan toprağında esrarengiz bir uçak kazasıyla ölmüştür. Çin'in siyasî ve iç güvenliği de tehdit altında kalmıştır.

Çin'i iç ve dış güvensizliklerin sarmasıyla, Mao, dört mareşalin yedi aylık uluslararası durum ve Çin güvenliği konulu raporunu kabul etmiş ve durumu düzeltmek için, "iki süper güçten birini kazanmamız gerekmektedir, iki cephede savaşmayalım", "iki süper güç arasında problemler vardır. Bu zıtlıklardan faydalanmamız gerekmektedir, işte bu bizim politikamızdır" diyerek 1960'lı yıllardaki "İki Çizgili Dış Politika"sından vazgeçmiştir.²⁶

ABD, 1969-1970 yıllarında, SSCB'nin 270 tane SS 9 model uzun menzilli füzeyi kendilerine yönlendirdiği istihbaratını almıştır. SSCB, 1971 yılında, yeni icadî olan SS 11 füzelerini de ABD'ye yönlendirmiştir. ABD, SSCB'nin stratejik silahlarının sayısının ve teknolojisinin kısa zamanda ABD'ye yetişebileceğinin korkusu içindeydi. Buna rağmen Nixon Hükümeti, kongreye sunulan stratejik silahların artırılması için 1972 yılının bütçesinden ödenek ayrılması tasarısını da reddetmiştir. Özellikle, ABD, Hinduçin bölgesindeki mücadelesinin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla yeniden içte ve dışta zor durumdaydı. Ayrıca Ortadoğu'da ve Küba'da çıkar sağlamaya çalışan Rusya, ABD'nin belli bölgedeki menfaat ve güvenliğini tehdit etmekteydi. ABD, tek taraflı olarak silah indirimi yaparak Rusya'ya çağrıda bulunmuşsa

²⁵ Robert S. Ross, *Negotiating Cooperation: the United States and China, 1969-1989* (Çince tercüme eden Cong Fenghui), Pekin, Merkezi Tercüme Yayınevi, 1998, ss. 31-39.

²⁶ Cao Guixing, "Xüexi Mao Zedong Dakai Zhong Mei Güanxi de Zhanlüe Zhüece" (Mao Zedong'un Çin ve ABD ilişkilerini Başlatan Stratejik Kararını Öğrenmek), bkz. Pei Jianzhang'ın derlediği *Mao Zedong'un Diplomasî Düşünceleri Hakkında Araştırmalar*, Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1994, ss. 181-192.

da pek başarılı olamamıştı. Bu yöndeki kısmen başarı, ancak Mayıs 1972'de, Nixon ile Kruşçev görüşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir.²⁷

Nixon, 1968'de, ABD Başkanı olur olmaz Henry Kissinger'e Çin ile ilişkileri düzeltereğini söylemiş ve ardından Kissinger'i, ABD'nin Çin politikasını geniş kapsamlı araştırması ve bununla ilgili bir rapor hazırlanması için vazifelendirmiştir. NSSM-14 kod adlı bu stratejik araştırma raporunda, dünya stratejik düzeninde Çin'in önemli olduğunu ortaya koymuş ve Nixon'un üçgen strateji ile oyun oynanmasına sebep olmuştur.²⁸ Çin'i yakın takip altına alan ve Çin-SSCB arasındaki krizi de izleyen ABD, 1969'da NSSM-63 kod adlı Çin-SSCB ilişkisi hakkında bir proje daha hazırlamış ve aynı zamanda Fransa ve Pakistan'ın Çin'de bulunan büyükelçilikleri vasıtasıyla Pekin'e ılımlı mesaj yollamaya başlamıştır. Sırasıyla Çin'e uyguladığı bir takım ambargolarını kaldırma aynı zamanda, Tayvan'da bulundurulmuş ABD kuvvetini de geri çekme kararı almıştır. Washington, uluslararası siyaset sahnesinde artık Çin'e "Çin Halk Cumhuriyeti" olarak hitap etmeye başlamıştır. Bu da Washington'un ilk defa bu isimle Çin'i tanımasıdır. Bu sırada iki ülkenin ara buluculuğunu üstlenen Pakistan'ın çabalarıyla nihayet iki ülke alt kanal da görüşme yapabileceklerini kabul etmişlerdir.²⁹

İki ülke, uluslararası stratejik dengelerinin gerçeğini ve iki ülkenin güvenlik sorunlarının SSCB'nin tehdidi altında olduğunu ve aynı kaderi paylaştıklarını göz önüne alarak ittifak tesis etmeye karar vermişlerdir. Nihayet, Henry Kissinger'in 9-11 Temmuz 1971 tarihlerinde Çin'e yaptığı ziyaretten beş gün sonra ortak bir deklarasyon yayınlanmıştır. Aynı zamanda, Çin Hükümeti, Mayıs 1972'den önce Nixon'u Çin'i ziyaret etmesi için davet etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti ile ABD arasında henüz diplomatik ilişkiler tesis edilmemiş olmasına rağmen, ABD Başkanı Nixon 21-28 Şubat 1972 tarihlerinde Çin'i ziyaret etmiş ve bu ziyaret neticesinde yayınlanan bir

²⁷ Ross, 1998, ss. 24-30.

²⁸ Ross, 1998, ss. 39-40.

²⁹ Ross, 1998, ss. 24-28.

deklarasyonla iki ülke ilişkileri normale dönmeye başlamıştır. Aynı yılın 13 Martında İngiltere ve 29 Eylül'de de Japonya, Çin ile diplomatik ilişki kurmuşlardır. Türkiye ise, Kissinger'in Çin ziyaretinden sonra, Nixon'ın Çin ziyaretinden önce yani 4 Ağustos 1971'de Çin'i tanımıştır. Böylece Çin ABD'nin üçgen stratejisini kabul etmesiyle uluslararası alanda önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

Ancak Mao'nun düşüncesindeki stratejik plan, SSCB'ye karşı, Çin'den Ortadoğu'dan Batı Avrupa'ya, buradan da Atlantik Okyanusu'ndan aşarak Kanada ve ABD'ye, buradan Pasifik Okyanusu'nu aşarak Japonya'ya ulaşan bir çizgiyi takip ederek bir ortaklık alanı yaratmaktı. Bu alana Pasifik'in güneyindeki Avustralya ve Yeni Zelanda'nın da katılmasını, ayrıca Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile ittifak kurarak Tek Çizgili Stratejisini uygulamaya koymayı planlamaktaydı.³⁰ 17 Şubat 1973'te, Mao, Kissinger'i kabul ettiği sırada bu planı da açıkça ifade etmiştir: "Benim planım bir arkadaşşıma da söylediğim gibi, düz bir çizgi çizerek, yani enlem çizgisiyle ABD, Japonya, Çin, Pakistan, İran, Türkiye ve Avrupa olarak SSCB'nin emperyalizmine karşı çıkmaktır".³¹

Bu günkü Çin Dış İşleri Bakanı Tang Jiaxuan bu dönemdeki Çin Dış Politikasını şu şekilde yorumlamıştır: "Bu dönemde, SSCB ile ABD'nin iki süper ülkenin, güç yarışında, güç dengesi SSCB'nin lehine dönmeye başlamıştı. SSCB, hızlı güçlenen askeri kuvvetine dayanarak her yere el atmaktaydı; ABD ise Vietnam savaşının bataklığında yorulmuş ve kuvveti nispeten zayıflamıştı. SSCB ile ABD arasındaki süper güç mücadelesinde SSCB hücum, ABD ise savunma durumuna düşmüştü. ABD, bütün gücüyle SSCB'nin meydan okumasına karşı çıkmak ve Vietnam savaşından kurtul-

³⁰ Zhang Hengyu, "Woguo Duli Zizhu de Heping Wajijiao Zhengce" (Devletimizin Bağımsız ve Barışçı Diploması Politikası), bkz. "Kongjün Zhengzhi Xüebao" *Hava Kuvvetleri Siyasi Eğitim Gazetesi*, 1989, Sayı 3. ss. 66-69.

³¹ Mu Jun, "Önemli Tarihi Karar: Mao Zedong'un Çin ve ABD İlişkilerini Başlatan Stratejik Kararı Öğrenmek", bkz. Pei Jianzhang'ın derlediği *Mao Zedong'un Diploması Düşünceleri Hakkında Araştırmalar*, Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1994, ss. 176.

mak için, Çin ile yakınlaşmakla birlikte Çin'e baskı ve kuvvet tehdidini arttırmaktaydı. Batı Avrupa ile Japonya'nın ekonomileri hızla gelişmekteydi ve ABD'nin rakibi olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlık hareketleri ve mücadeleleri büyük çapta başarılı olmuştu, emperyalizme, sömürgeciliğe ve hegemonyaizme karşı önemli bir güç haline gelmişti. Mao, bu durumlardan istifade ederek üçüncü dünya teorisini ortaya koymuş ve ABD'nin Çin ile yakınlaşma fırsatını değerlendirerek SSCB'nin baskısı ve tehdidine karşı koymuştu. Çin, BM'deki yerini alarak uluslararası daha etkin bir rol oynamaya başlamıştı. Böylece emperyalizmin Çin'i yalnız bırakma politikası tamamen yenilgiye uğratılmıştı. Bundan sonra Çin birçok Batılı ülkeyle diplomatik ilişkilerini geliştirmiş ve üçüncü dönem Çin'in diplomatik ilişkilerinin yük-selmesine sebep olmuştu".³²

Çin'in Tek Çizgili Stratejik Dış Politikasının gerçekleştirilmesi ile Çin, iki taraftan hücumla uğramak gibi pasif stratejik konumundan hızlı bir şekilde kurtulmuş oluyordu; Çin SSCB'ye karşı stratejik caydırıcılık gücünü yükseltmiş ve en önemlisi dünya ile kopmuş olan zor durumu aşmış oluyordu. Ancak, 1982 yılında, Çin Hükümeti bu politikasından vazgeçmiş ve dördüncü kez dış politikasını değiştirerek Bağımsız ve Barışçı Dış Politikasını uygulamaya başlamıştı.

³² Tang Jiaxuan, "Yeni Çin Diplomasisinin Parlak Yolu", Üçüncü Bölüm, "Atmışlı Yıllardan Yetmişli Yıllara Sonuna Kadar", bkz. Çin Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Web Sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zt/zt_01/wjb_zt_wz_tjh.htm,

II. BÖLÜM

2. "BAĞIMSIZ" ÇİN DIŞ POLİTİKASININ OLUŞMASI

2.1. Hazırlık Dönemi

Çin, Mao'nun ölümünden sonra (1976), bir dönem içerde siyasî çalkantılar ve dış politikada durgunluk geçirdi. Bu durgunluk, 2 Kasım-13 Aralık 1978 tarihlerinde, dönemin Çin lideri olan Hua Guofeng'in merkezî çalışma toplantısı gerçekleştirerek iç ve dış politikada büyük değişiklik yapması ile değişmeye başladı. 18-22 Aralık 1978 tarihlerinde gerçekleşen Çin Komünist Partisi 2. Kongresi'nin 3. Genel toplantısında reformcuların, ağırlığını koyması ve eleştirileriyle birlikte, daha önceki aşırı sol siyaset uygulamaları yumuşamaya başladı ve böylece Çin'in bundan sonraki vazifesinin sınıf mücadelesi değil, ekonomiyi kalkındırma olacağı konusunda ortak karara varıldı. Mao'dan sonraki Çin'in en önemli lideri olan Deng Xiaoping'in tecrübeleri de, yeni reform ve dış açılma dış politikasında etkin rol oynadı.

Çin, ABD, Avrupa, Japonya ve üçüncü dünya ülkeleri ile geliştirdiği dış politikası ile uluslar arası arenada önemli konuma gelmişti. SSCB dışında Çin'in güvenliğini tehdit eden unsurlar zayıflamıştı. İç politikada tamamen ekonomiyi kalkındırmaya yönelmiş ve istihdamı artırmaya yardımcı olacak bir dış politika izlemeye başlamıştı. 1-2 Eylül 1982 tarihlerinde gerçekleşen Çin Komünist Partisi 12. Kongresinde Çin'in dış politikasının temelleri belirlenmeye başlamıştır. 25 Mart 1986 tarihinde, Çin Başbakanı, 6. Halk

Kongresinin 4. Toplantısında yaptığı konuşmasında, Çin'in yedinci beş yıllık çalışma planını açıklamış, Çin Dış Politikasının bağımsız ve barışçı olduğunu resmen ortaya koymuştur.³³ Çin'in bu dış politikası aslında hazırlık dönemi (1976-1982), gelişme dönemi (1982-1985) ve olgunlaşma dönemi (1986-1996) olarak üç aşamada gelişerek bugünkü Çin dış politikasının esas temelini oluşturmuştur.

18 Haziran 1979 tarihinde, Çin lideri Hua Guofeng 5. Ulusal Halk Kongresinin İkinci Toplantısında sunduğu hükümet icraatıyla ilgili raporunda Çin'in dış politikasının hegemonyaya karşı çıkmak ve dünya barışını sağlamak olacağını belirtmiştir.³⁴ 16 Ocak 1980'de, Deng Xiaoping'in hükümete yaptığı o andaki durum ve vazifesini anlattığı konuşmasında: "Eğer hegemonyaya karşı çıkabilirsek, savaşı önleyebilir böylece barış için zaman kazanmış oluruz. İşte biz de bunu yapmaktayız"³⁵ ... Dolayısıyla, "birinci vazifemiz uluslararası hegemonyaya karşı çıkmak ve dünya barışını sağlamaktır" demiştir.³⁶ Ocak 1982'de Çin Komünist Partisi lideri Hu Yaobang, parti toplantısında "üçüncü dünya halklarının millî bağımsızlığına destek vermek, millî ekonomiyi kaldırmak, emperyalizm, hegemonya ve sömürgeciliğe karşı çıkmak haklı mücadeleye devam etmektir." diye konuşmuştur.³⁷ Aynı yılın Nisan ayında, Çin Başbakanı Zhao Ziyang hükümet toplantısında yaptığı "Ülkemizin Dış Politikası ve Durumu" konulu konuşmasında, Çin dış politikasının yine Mao'nun üçüncü dünya teorisini temel alacağını, hem SSCB hem de ABD hegemonyasına karşı olduğunu, Çin dış politika ilkesinin bağımsızlık olduğunu belirtmiştir.³⁸ Aynı yılın

³³ Shuo Xiaohu, "Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985", ss. 920 - 921.

³⁴ *Renmin Ribao*, 18 Haziran 1979.

³⁵ "Deng Xiaoping Wen Shuan" (*Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler*), Cilt 2, Pekin, Halk Yayınevi, 2. Baskı, 1994, s. 241

³⁶ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", ss. 239-240.

³⁷ "Sanzhong Quanhui Yilai Zhong Yao Wenxian Shuanbian" (*ÇKP Üçüncü Genel Oturumdan Buyana Önemli Akademik Seçkin Eserler*), Cilt 2, Çin Komünist Partisi Akademik Araştırma Merkezi, Pekin, Halk Yayınevi, 1986, s. 1055.

³⁸ "ÇKP Üçüncü Genel Oturumdan Buyana Önemli Akademik Seçkin Eserler", Cilt 2, Pekin, Halkın Yayınevi, 1986, ss. 1177-1179.

Ağustos ayında, Deng Xiaoping, BM genel sekreteri Xavier Perez de Cuellar ile görüştüğünde “bizim dış politikamız sabit bir çizgidedir, üç cümleyle özetlenebilir; ilki hegemonyaya karşı çıkmak, ikincisi dünya barışını sağlamak, üçüncü ise üçüncü dünya ülkeleriyle dayanışma ve iş birliği yapmaktır.” Hegemonyacıya karşı çıkmak ve dünya barışını sağlamak bizim gerçek politikamızdır, dış politikamızın temelidir” diyerek dönemindeki Çin dış politikasına açıklık getirmeye çalışmıştır.³⁹

Çin'in bu dönemdeki dış politikası aslında eski çizginin devamı olarak gelişmektedir. Ancak önemli olan iç politikada takip ettiği çizgidir. Ekonominin kalkınması için bir uluslararası barış ortamı yaratılması gerekmektedir. Uluslararası barışı sağlamak aslında kendi iç siyasetinin uluslararasıdaki uzantısıdır. Bu aşamaya kadar, Çin dış politikasında değişik yer ve zamanlarda, “bağımsız ve barışçı” kavramlar telaffuz edilmiştir.

Çin dış politikasındaki değişiklikler Deng Xiaoping'in şu sözleriyle özetlenebilir: “Çin'in dış politikası bağımsız olacaktır, gerçekçi bir müttefik oluşturmayacaktır. Çin, ABD kartını oynamayacaktır. SSCB kartını da oynamayacaktır; aynı zamanda Çin, bir başkasının Çin kartını oynamasına da müsaade etmeyecektir. Çin'in dış politikasının hedefi, dünya barışını sağlamaktır. Barış ortamının sağlanması şartı altında, ülkenin çağdaşlaşması ve kalkınmasına yönelecektir ve böylece Çin'e özgü sosyalizmi geliştirmiş olacaktır”.⁴⁰

Mao, üçüncü dünya teorisini ortaya atarak iki süper gücün dışında üçüncü bir güç yaratmaya çalıştığı gibi, Deng dönemindeki Çin de aynı şekilde üçüncü bir güç olma yolundaydı. Sözünü ettiği bağımsız dış politika bu düşüncesini yansıtmaktadır.

³⁹ “Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler”, Cilt 2, 1994, ss. 415-417.

⁴⁰ “Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler”, Cilt 3, Pekin, Halk Yayınevi, 1993, s. 57.

2.2. Gelişme Dönemi

12-13 Eylül 1982 tarihlerinde, yapılan Çin Komünist Partisinin 12. Kongresinin birinci toplantısında, Çin Komünist Partisi lideri Hu Yaobang yaptığı konuşmasında, bağımsız ve barışçı Çin dış politikasının beş ilkel siyasetinden ve birlikte yaşama ilkelerinden vazgeçmeyeceğini ortaya koymuştur.⁴¹

26 Kasım-10 Aralık 1982 tarihlerinde gerçekleştirilen 5. Ulusal Halk Kongresinin beşinci toplantısında anayasa üzerinde değişiklikler yapılmıştır. 1982'de kabul edilen Anayasa değişikliği ile dış politika esasları bir kere daha teyit edildi: Anayasanın giriş kısmında, Çin, diğer ülkeler ile siyasî ilişkiler, ekonomik ve kültürel konularda bağımsız bir dış siyasetin yanında egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, birbirlerinin iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barış içinde birlikte yaşama şeklindeki ilkelere bağlı kalacağını dünyaya duyurdu.

15-31 Mayıs 1986 tarihlerinde gerçekleştiren 6. Ulusal Halk Kongresinin ikinci toplantısında, Başbakan Zhao Ziyang, hükümet icraat raporunda, Çin'in bağımsız dış politika izleyeceğini ve dünya barışını sağlamanın Çin dış politikasının önemli hedeflerinden biri olacağını vurgulamıştır. Hegemonyaya karşı çıkmak ile dünya barışını sağlamanın birbirinden ayrılmaz olduğunu, hegemonyacılığın dünya barışını tehdit eden önemli faktör olduğunun altını çizmiştir.⁴² Aynı tarihte Deng bir konuşmasında, Çin dış politikasının iki cümleden ibaret olduğunu; birincisi hegemonyaya karşı çıkarak dünya barışını sağlamak, ikincisi ise ebedi üçüncü dünyaya ait olmaktır. Ayrıca, dünyada iki meselenin olduğunu ve birinin barış meselesi, diğerinin ise Güney-Kuzey meselesi olduğunu ve Çin'in dış politika hedefinin dünyaya barışı kazandırmak olduğunu ilave etmiştir.⁴³ Deng,

⁴¹ "Shiar Da Yilai Zhongyao Wenxian Shuan Bian", (On İkinci Kongre'den buyana Önemli Akademik Seçkin Eserler), Cilt 1, Çin Komünist Partisi Akademik Araştırma Merkezi, Pekin, Halk Yayınevi, 1986, ss. 39-46.

⁴² On İkinci Kongre'den buyana Önemli Akademik Seçkin Eserler,ss. 429-502.

⁴³ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, Pekin, Halk Yayınevi, 1993, ss. 56-57.

Nisan ayında, yabancı misafirleri kabul ederken ve aynı yılın Ekim ayında da Almanya Başbakanı ile görüşürken aynı sözleri dile getirmiştir.⁴⁴

Deng, 1980'li yıllarda iki süper güç arasında büyük savaşların olmayacağına dile getirirken küçük çaptaki savaşların olacağını ancak bu da süper güçlerin savaşlarının farklı bir şekli olduğunu, değişik zamanlarda farklı yerlerde ortaya koymuştur.⁴⁵ Haziran 1985'te, Deng, bir askerî toplantıda, uzun zaman içinde dünya savaşının çıkmayacağını, dünya barışının sağlanacağından umutlu olduğunu ileri sürmüştür. Sebeplerden birincisi "ilk önce iki süper güç savaşın başlamasından endişe duymaktadırlar"; "iki güç savaşmazlarsa dünya savaşı yok demektir." İkincisi ise "uluslararası barışı savunan güçler, savaş yanlılarından daha fazladır." Barış gücünü oluşturan, Çin dahil, Üçüncü Dünyadır. Dünya nüfusunun 3/4'ünü oluşturan insanlar savaş istemezler, Çin ne kadar güçlenirse, Üçüncü Dünyanın gücü o kadar artacak, dünya barışı da o kadar sağlam olacaktır gibi görüşleri ortaya koyarak⁴⁶ uluslararası iki meselenin fevkalâde önemli olduğunu, birinin barış meselesi, diğzerinin ise Güney-Kuzey meselesi olduğunu" vurgulamıştır.⁴⁷ Yani dünya barışı sağlanamadığı bir durumda ekonomik kalkınmanın da söz konusu olamayacağını,⁴⁸ dolayısıyla hegemonyacılığa karşı çıkmak Çin'in önemli dış politikası haline geldiğini belirtmiştir.

Bu dönemde Soğuk Savaşın iki cephesi savunma pozisyonuna geçerek bir çeşit denge oluşturmuştur. Bu duruma göre Çin Hükümeti, ABD ile olan stratejik ilişkisini mesafeli geliştirmeyi ve aynı zamanda gergin durumda olan Çin-SSCB arasındaki ilişkiyi yumuşatmayı bilinçli olarak uygulamaya başlamıştır. Çin'in dış politika da bu dönemden başlayarak bağımsız bir çizgi takip ettiği görülmektedir. Aynı zamanda, Çin dış politikasının ulus-

⁴⁴ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, ...ss. 82, 116.

⁴⁵ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler" (Çince), Cilt 2, Pekin, Halk Yayınevi, 1994, ss. 415-416, 241; "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, 1993, ss. 25-82.

⁴⁶ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3..... s. 127.

⁴⁷ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3..... s. 96.

⁴⁸ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3..... ss. 281-282.

lararası trende göre eski "Savaş ve Devrim" teorisinden vazgeçerek "Barış ve Kalkınma" doktrinini seçtiği de gözden kaçmıyordu. Barış ve kalkınmayı şöyle açıklanmıştı: "Barış, Doğu ve Batı arasındaki bir meseledir; kalkınma, Güney ve Kuzey arasındaki bir meseledir. Bu meseleler Doğu-Batı, Güney-Kuzey şeklinde ifade edilebilir. Ancak, Güney-Kuzey sorunu esas problemdir".⁴⁹ Yani her şeyden önce hedef Çin'in ekonomik kalkınmasıdır, bu hedefe ulaşmak için hem yurt içi hem de yurt dışında barış ve güvenli bir ortamın oluşturulması gerekmektedir.

2.3. Olgunlaşma dönemi

Çin, 5 Mart 1986 tarihinde, 6. Ulusal Halk Kongresi'nin dördüncü toplantısında ortaya koyduğu Yedinci Beş Yıllık Kalkınma (1985-1990) Planı ile ilgili raporda, ilk defa "bağımsız ve barışçı dış politika" tabirini kullanmıştır. Raporun dördüncü bölümünde yer alan on maddeden oluşan dış politika şöyledir:⁵⁰

1. Hegemonyaya karşı çıkmak, dünya barışını sağlamak ve bütün ülkelerle dostça işbirliği yaparak birlikte refaha kavuşmak Çin'in esas hedefidir.
2. Ülkeler birbiri ile tamamen eşittir, uluslararası sorunlar, ülkeler arasında müzakere edilerek çözüme varılmalıdır. Çin hiçbir zaman hegemonyayı benimsemez, ayrıca her türlü hegemonyacılığa karşıdır.
3. Çin, bağımsızlık politikasından vazgeçemez; uluslararası her türlü sorunu ve bu sorunlarla ilgili görüşünü belirtir.
4. Çin, hiçbir süper ülkeye sığınmaz, hiçbir tarafa müttefik olmaz ve stratejik ilişkiler geliştirmez.
5. Çin, barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesine göre diplomatik ilişkileri geliştirir.

⁴⁹ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3 s. 105.

⁵⁰ Shuo Xiaohu, "Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985", ss.920-921.

6. Çin, Üçüncü Dünyaya aittir. Üçüncü Dünya ülkeleri ile işbirliği yapmak dış ilişkilerinin temel noktasıdır. Çin emperyalizme, sömürgeciliğe ve ırkçılığa karşıdır.

7. Çin, silah yarışına karşıdır.

8. Çin, dışa açılış politikasını devamlı sürdürecektir; diğer ülkelerle eşit şartlar altında karşılıklı çıkar sağlama temelinde ekonomik, ticarî, teknolojik konularda işbirliği yapar.

9. Çin, BM'nin yasa ve kurallarına dayalı yürütülen her türlü çabaya destek verecektir.

10. Çin, ülkeler arasındaki ilişkilere önem vermektedir, sivil kuruluşlar arasındaki her türlü ilişkileri ve işbirliğini teşvik edecektir.

Deng, Aralık 1988 tarihinde, yabancı heyetleri kabul ederken dünyanın yeni bir düzene doğru gittiğini ileri sürerek: "Dünyada iki işin bir arada yapılması gerekmektedir; biri, uluslararası yeni siyasî düzen oluşturulmalıdır. Diğeri ise uluslararası yeni ekonomik düzen oluşturulmalıdır."⁵¹ Çin bu dönemde hem siyasette hem de ekonomide uluslar arası alanda entegrasyon sağlayarak etkili olmaya çalışmıştır. Ancak, 4 Haziran 1989'da, Tian Anmen Meydanı olayı, Çin'in uluslararası camiada prestijini sarsmıştır. Birçok ülke Çin'e ekonomik ambargo uygulamıştır. Bu durum Çin'in dünyadaki siyasî rolüne ve ekonomik kalkınmasına engeller oluşturmuştur. Bu durumda, Deng, Eylül 1989'da yüksek düzeydeki yöneticilere konuşma yaparken, "Uluslararasıdaki durum genel olarak üç cümle ile ifade edilebilir. Yani ilki sakın bekle ve incele; ikincisi, ayağını sağlam bas; üçüncü ise, ağır ol ve uygun bir şekilde davran. Acelesi yok, acele etseniz de olmaz, sakın, sakın yine sakın olmalısınız. Ciddi, gerçekçi iş yapmak lazım, "Ne olursa olsun, biz yine dostluk ilişkilerimize devam edeceğiz. Dost kazanmak lazım, ancak, bir başkasını keyfi eleştirmeyin, bir başkasına saldırmayın; aşırı sözler söylemeyin, çizgiyi aşan işleri yapmayın" diye

⁵¹ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, ss. 282-283.

⁵² "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, ss. 319-321.

⁵³ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, s. 363.

yöneticileri uyarmıştır.⁵² Hatta, bir sene sonra Aralık 1990'da bile yine bu öğütleri vermekte ve devletin esas politikası olduğunu vurgulamaktaydı.⁵³ Ancak, Deng, Çin yöneticilerin pasif kalmasını da istemiyor ve dış ambargoya karşı Deng şu öğütleri sıralıyor: "Bizim başka bir yeteneğimiz yoktur, ancak ambargoya karşı çıkmaya potansiyelimiz yeterlidir."⁵⁴ "Herhangi bir ülke, ülkemizin menfaatine ters düşen acı meyveyi yedirebileceğini ummasın, onlara bağlanabileceğimizi hiç düşünmesin."⁵⁵

Çin, Batıdan gelen ambargoya karşı direnişini sürdürmüş ve bunun yanı sıra ekonomik kalkınma projesini devam ettirmeye çalışmıştır. 1990 yılının ortalarında Çin'e karşı oluşturulan ambargolar delinmeye başlamıştır. İlk önce Japonya Devlet Başkanının Çin'i ziyafet etmesinin ardından Fransa, Almanya ve diğer AB ülkeleri liderleri de Çin'i sırasıyla ziyaret etmişlerdir.⁵⁶ Bu ülkelerin amacı Çin pazarı idi. Ardından Dünya Bankası Çin ile bir dizi yatırım anlaşması yapmıştır. Nihayet, SSCB'nin çökmesiyle birlikte, Çin'in yeni bir dünya düzeninin oluşturulmasında nerede yer alacağı meselesi gündeme gelmiştir.

Deng, bu durumu değerlendirirken: "ABD ve SSCB'nin her şeyi tekeli altına alma durumu değişmektedir. Dünyanın düzeni üçgen olsun, dörtgen olsun, beşgen olsun, nihayet çok genlik yönüne gidecektir. Çok kutuplu dünya düzeninde Çin, bir kutupta yer almalıdır." Aynı zamanda ekonomik kalkınmasıyla birlikte ileri teknoloji alanlarında da uluslararası platformda yerini almalıdır" diye konuşmuştur.

Çin Sosyal Bilimler Akademisi Ülke Araştırma Grubunun üyesi olan Hu Angang, eğer Çin, ekonomi, politika, teknoloji, eğitim, kültür, demografi,

⁵⁴ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, s. 359.

⁵⁵ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, s. 3.

⁵⁶ *Guang Ming Ribao*, Hong Kong, 10 Temmuz 1990, s.7.

⁵⁷ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, s.353.

⁵⁸ "Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler", Cilt 3, ss.377-378, Çin Komünist Partisi On Dördüncü Kongresi'ndeki Jiang Zemin'in açıkladığı raporda kapsayıcı devlet gücü rekabet stratejisi de ele alınmıştır.

askerî ve dış politika alanlarındaki gelişme hızını 2020 yılına kadar devam ettirebilirse, 21. yüzyılın 40'lı yıllarında dünyanın ekonomik süper ülkesi olabileceğini iddia ederek ve bu şekilde Çin'in, 21. yüzyılın dünya düzenini etkileyebileceğini ileri sürmüştür.⁵⁹ Çin ordusunun da, ülke içine yönelik durumundan, yurt dışına açılması yönünde yaptığı değişiklikleri ve yeni gelişmeleri gözden kaçıyordu. Özellikle deniz kuvvetleri yakın sulardan uzak sulara açılmanın gerektiğini ortaya koymuştur.⁶⁰

1991-1993 yılları, Çin ekonomisinin yavaş geliştiği bir dönemdir. Çin dış politikası da uluslararası alanda boy göstermeye başlamıştır. Bu durum, Güneydoğu Asya ülkelerinde "Çin tehdidi" seslerinin yükselmesine sebep olmuştur. Bu sesler uluslararası platformda da yankı bulmuş ve ABD'nin yerine Çin'in geçeceği iddialarından Çin yöneticileri rahatsız olmuşlardır. Çin tarafı, bu seslerin Çin dış politikasına zarar verdiğini ileri sürdürmüştür.⁶¹ Çin yöneticileri, "Çin Tehdidi" seslerine karşı çıkarak, bunu Batılıların Çin'i parçalama ve batılaştırma politikasının bir parçası olarak algılamışlardır.⁶²

Ancak, Çin'in 1995-96 yıllarında, Çin ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile tartışmalı bölge ve adalar üzerindeki çıkarma tatbikatları ve Tayvan sularında yaptığı askerî manevralar Çin'in uluslararası alanda barışçı ve samimi olmadığı gibi, yayılmacı ve hırslı biri olduğu kanaatini uyandırmıştır.

⁵⁹ Hu Angang, "Tiaozhan Zhongguo" (Çin'e Meydan Okumak), Taipei, Yeni Haber Ajansı, 1995, ss. 7-20.

⁶⁰ Shen Mingliang, "Gaige Kaifang Yihou de Jiefang hou" (Reform ve Açılıştan Sonra Gelen Kurtuluş), Taipei, Hui zhong Kültür Yayınevi, 1995, ss. 87-113; Shen Weiguang, Li Jiabiao, "2000 Niande Zhong guo" (2000 Yılında Çin), Pekin, ÇKP Okulu Yayınevi, 1994, ss. 159-169.

⁶¹ Dong Liwen, "Zhonggong de Quanqiu Zhanlue Yü Zhong gong Weixie lün", (ÇKP'nin Küresel Stratejisi ve Çin Tehdidi), bkz. "Zhongguo Dalu Yanjiu" (Kıta Çin Araştırmaları), Cilt 39, Sayı 9, 1996, ss. 27-46.

⁶² Chian Qichen, *Qiu Shih*, 1995, Sayı 12, ss.4; Jiang Zemin, *Renmin Ribao*, 28 Eylül 1995; Devlet Konseyi'nin yayınladığı (Çin'in Askeri Hazırlıkları Kontrol Altına Alması ve Silahsızlanması), bkz. *Renmin Ribao*, 1 Kasım 1995; Chian Qichen, *Wenhui Gazetesi*, 12 Mart 1996; Jiang Zemin, *Renmin Ribao*, 31 Mayıs 1995; Çinli Or General Xing Shizhong, "Zhongguo Wei xie lün keyi Xiuyi", (Çin Tehdidi Artık Bitebilir), bkz. *Qiu Shih*, 1996, Sayı 3, ss. 16-20; Çinli Or General Xu Xin, "Daodi Shei Weixie Shei", (Kim Kime Tehdid), bkz. *Liao Wang* (haftalık dergi), 1996, Sayı 19, ss.48-49.

2.4. Dış Politika İlkeleri

2.4.1. Çin'in "Bir Arada Yaşamın Beş İlkesi"

Çin uluslar arası ilişkilerinde, toplumsal sistem, ideoloji ve diğer yargılarındaki benzerlik ve farklılık yerine, barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesinin yol gösterici bir ölçüt olduğunu savunmaktadır. Aralık 1953 yılında, eski Başbakan Zhou Enlai, bir Hint heyetini kabul ettiği sırada, ilk olarak egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, karşılıklı iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı çıkar ve barış içinde bir arada yaşamayı içeren beş temel ilkeyi öne sürmüştür. Haziran 1954 tarihinde, Başbakan Zhou Enlai, Hindistan ve Burma'yı kapsayan ziyaretinde, iki ülkenin Başbakanı ile birlikte yayınladıkları ortak deklarasyonda, barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesini ortaklaşa savunmuştur. Nisan 1955'te, düzenlenen Asya-Afrika Konferansında yani "Bandung Konferansı"nda, bu beş ilke, Zhou Enlai tarafından tekrar ortaya konulmuş ve ilkelerin içeriği toplantıya katılan ülkelerin de çabalarıyla konferans bildirisinde yer almıştır. 1982 yılında, bu beş ilkeye, açık ve kesin bir biçimde Çin Anayasası'nda da yer verilmiştir. Barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesi, Çin'in dünya ülkeleriyle kurduğu ve geliştirdiği dostluk ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır.

2.4.2. Bağımsız ve Barışçı Dış Politika

Çin, hegemonyacılığa ve kaba güç politikalarına karşı, bir süper ülke yada devletler topluluğu ile stratejik ilişkilere girmeksizin, uluslararası sorunlar karşısındaki tutum ve siyasetini bağımsız olarak saptar.

Çin dış politikası'nın gayesi, dünya barışını korumak ve ülkesinin modernleşmesine yardımcı barışçı bir uluslararası ortamı yaratmaktır.

Çin, egemenlik ve toprak bütünlüğüne, karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı çıkar ve barış içinde bir arada yaşamayı oluşturan beş ilke temelinde her ülke ile ilişkilerini geliştirmeyi istemektedir.

Gelişmekte olan Üçüncü Dünya ülkeleri ile dayanışma içinde iş birliğini güçlendirerek, Çin'in çevresindeki ülkelerle iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini geliştirmek, Çin'in dış siyasetinin temelidir. Çin, barış içinde bir arada yaşamanın beş ilkesi temelinde, uluslararası ilişkilerin ve uluslararası siyasî ve ekonomik yeni bir düzenin kurulmasını önermektedir.

2.4.3. Çin'in Yabancı Ülkelerle İlişki Kurma İlkeleri

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1 Ekim 1949 tarihinde, Çin Hükümeti, şu görüşü beyan etmiştir: "Bu Hükümet, Çin Halk Cumhuriyeti; halkını temsil eden tek yasal hükümettir. Eşitliğe saygı gösteren, ortak çıkarlara, karşılıklı toprak egemenliğine saygı gösteren bütün yabancı hükümetlerle diplomatik ilişki kurmaya hazırdır".

Dünyada sadece tek Çin vardır; Tayvan Eyaleti, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölünmez toprağıdır. Çin ile diplomatik ilişki kuran her ülke, Tayvan yönetimiyle olan diplomatik ilişkilerini tümüyle kestiğini beyan etmeli, Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin Çin'in tek yasal Hükümeti olduğunu tanımalıdır. Çin Hükümeti, herhangi bir ülkenin, "İki Çin" veya "Bir Çin Bir Tayvan" gibi bir olgu yaratmaya yönelik sinsi faaliyetlerine tahammül edemez. Çin ile resmî diplomatik ilişkisi olan bir ülkenin, Tayvan yetkilileriyle, herhangi bir biçimde tekrar resmî ilişki kurmasını da kesinlikle kabul etmez.

III. BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ÇİN DIŞ POLİTİKASI: DIŞ ENGELLER VE ÇİN DIŞ POLİTİKASININ OLUŞMASI

3.1. "Çin Tehdidi"nin Ortaya Çıkması

Soğuk Savaşın sona ermesiyle ekonomisi hızlı gelişen Çin'in uluslararası itibarı artmıştır. Daha önce, ABD ile Sovyet Rusya arasında mücadele alanı olan Asya-Pasifik bölgesine girmeye hazırlanmıştır. Özellikle, SSCB'nin çöküşü ile Kasım 1990'da, ABD'nin Filipinler'de bulunan askerî üsten çekilmesi ile boşalmış olan bölgeyi Çin doldurmayı hedeflemiştir.⁶³ 1992'de, ABD'nin Dış Politika Araştırma Enstitüsü Asya Bölümü Başkanı Ross H. Munro'nun "Police Review" dergideki bir yazısında, "Çin'in, Asya-Pasifik bölgesinden ABD'nin çekilmesiyle, Çin sürekli Rusya'dan silah satın alarak bölgede etkili olmaya çalışmaktadır" görüşünü ileri sürmüştür.⁶⁴ 1993'te,

⁶³ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: William J. Crowe Jr. and Alan D. Remberg, "Rethinking Securing in the Pacific", *Foreign Affairs*, no: 70, (Spring 1991), p. 124; Stephen W. Basort, "The United States and Asia", *Foreign Affairs*, vol. 71, no:1 (Winter 1991-1992), p. 116; Jasson D. Lewis, "Southeast Asia-Preparing for New World Order", *The Washington Quarterly*, Winter 1993 p. 191; Robert B. Oxnham, "Asia Pacific Challengers", *Foreign Affairs*, vol. 72 no., 1 (Annual special issue), p. 62; Sheldon W. Simon, "US Strategy and Southeast Asian Security: Issues of Compatibility", *Contemporary Southeast Asia*, vol. 14, no.4 (March 1993) p. 303; Larry M. Wortzel, "China Pursues Transitional Great-Power Status; *Orbis*, vol. 38 no.,2 (Spring 1994), p.167; Barry Buzan and Gerald Segal, "Rethinking East Asian Security," *Sarvuvul*, vol.36, no.7 (Summer 1994), p. 8; Weising Hu, "China's Security Agenda After the Cold War", *Pacific Review*, vol. 8 no.,1 (1995), p. 131.

⁶⁴ Ross H. Munro, "Awakening Dragon; The Real Danger in Asia is From China", *Policy Review*, no, 67 (Fall 1992), p. 10-16.

James Walsh "Time" dergisindeki yazısında Çin'in Asya-Pasifik, özellikle Uzakdoğu'da etkili bir rol oynama görevini üstlendiğini ve karasu ötesi deniz kuvvetlerinin yükselmeye devam etmesi durumunda, Çin'in bölgenin güvenliğini tehdit etmeye başlayacağını yazmıştır.⁶⁵ Gerçi, Çin lideri Deng, ta 1989'da, Çin'in ABD'ye tehdit oluşturamayacağına ve rakibi de olmayacağına dair güven vermesine rağmen,⁶⁶ 1993 yılında, Far East Economic Review, Asian Wall Street Journal, IMF ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporlarda, Çin'in Asya-Pasifik ve bundan dolayı dünya güvenliğine tehdit yaratabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁶⁷ Ancak, Çin lideri ve ilgili kuruluşlar, iddianın asılsız olduğunu sık sık açıklamaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Çin, 80'li yıllarda, Asya-Pasifik bölgesine önem vermeye ve ABD-SSCB arasındaki güç dengesinin değişimini takip etmeye başlamıştır.⁶⁸ Güneydoğu Asya ülkeleri de Çin'in bu bölge ile yakından ilgilenmesinden endişe etmekte ve bölgenin güvenliği açısından SSCB'den daha tehlikeli olduğuna inanmaktadırlar. Dolayısıyla, Çin Gölgesi (China Shadow) ve Çin Tehdidi (China Threat) gibi sözcükler bölgede bulunan ülkelere sık sık tekrarlanır olmuştur.⁶⁹

Çin, bir yandan uluslararası alanda yaygın anlayış olan Çin tehdidi gölgesini kaldırmaya çalışırken, diğer yandan bu iddiayı ortaya atan Güney Doğu Asya ülkeleriyle iyi geçinmeye çalışmıştır. Ancak, Çin'in, eskiden

⁶⁵ James, Walsh, "China: The World's Next Super Power," *Time*, Asia Edition, May 10 1993, p. 15-39

⁶⁶ *Deng Xiaoping Eserleri'nden Seçmeler*, Cilt 3, Pekin, Halk Yayınevi, 1993, s. 350.

⁶⁷ "Lun Suo Wei Zhongguo Weixie Lün", (Çin Tehdidi Hakkında Araştırma), "Zhongguo Dalu Yanjiu" (*Kita Çin Araştırmaları*), Cilt 38, Sayı 8, 1994, s. 3.

⁶⁸ Bai Yulin, "USSR-US Contest in Southeast Asian and Southwest pacific", *Beijing, Contemporary International Relations*, 1986 (1), p. 25-30; Wang Hexing, "Regional Conflicts Between Two Superpowers" *Beijing Review*, vol. 45, no., 45, (November 10, 1986), p. 14; Zhang Wu, "ABD-Sovyet Birliği Arasındaki Bölgesel Tartışmaların Yeni Yönelimi", bkz. *Uluslararası Sorunlarla İlgili Araştırmalar*, Sayı 22, Ekim 1986, ss. 22-23.

⁶⁹ Hadi Soesastro, "The Us and the USSR in the Second Cold War and it's Implications for Southeast Asia," *Indonesia Quarterly*, 10(1) January 1982 , p. 52-58.

bölge ülkeleriyle tarihî ve kültürel bağları olduğunu ve birçok Çinlinin bölge ülkelerinde bulunduğunu ve bundan dolayı iki tarafın tarihî dostluk bağının olduğunu vurgulayarak, bölge ülkeleri ile yakınlaşma politikası ters etki yaratmıştır. Bölge ülkeleri Çin'in tarihte olduğu gibi tekrar bölgeyi etki alanına olacağını savunmaktadırlar. Üstelik, Çin'in bölge ülkeler ile olan adalar, egemenlik sorunları ve bu sorunlardan dolayı meydana gelen küçük çaptaki çatışmaları ve Çin'in askerî harcamasının sürekli artması ve bu ülkenin sürekli Rusya'dan silah satın alarak deniz kuvvetini güçlendirmesi bölge ülkelerinin hem Çin'den endişe duymasına hem de ABD gibi Batılı ülkelere yönelmesine yol açmaktadır.⁷⁰ Çin'e göre, bölge ülkeleri ile Çin arasındaki bu rahatsızlıklar, aslında öteden beri tarafların birbirini anlamamasından kaynaklanmaktadır.⁷¹

Güvensizlik duymalarından dolayı bölge ülkeleri silahlanma yolunu seçmişlerdir.⁷² Ancak, ASEAN topluluğu savaş gemisi ile savaş uçağı satın aldığını, bölgede silah yarışı içinde olmadığını ve belli bir ülkeye yönelik silahlanmadığını ileri sürmüştür.⁷³ ASEAN topluluğu, ABD'nin bölgede ortak güvenlik ağı bulundurmasını⁷⁴ Çin'e karşı bir güvenlik sigortası olarak

⁷⁰ Zhang Yajun, "Jiushi Niandai Zhonggong de Yatai Zhanlüe" (Doksanlı Yıllardaki Çin Komünist Partisi'nin Asya-Pasifik Stratejisi), bkz. *Kıta Çin Araştırmaları*, Cilt 35, Sayı 11, 1992, s.21.

⁷¹ Chan Paomin, "China and Southeast Asia: The Problem of a Perceptual Gap", *Contemporary Southeast Asia*, vol. 9 no. 3 (Dec, 1987), p. 18-193; Chen Xinzhi, "Dong xie Zhuguo Dui Zhongguo Weixie Lunde Kanfa yü Huiying", (Doğu Blok Ülkeleri'nin Çin Tehdidi'ne Karşı Görüşleri ve Tepkileri), bkz. "Wenti yü Yanjiu", (*Sorunlar ve Araştırmalar*), Cilt 35, Sayı 11, 1996, ss.18-23.

⁷² Desmond Ball, "Arms and Affluence: Military Acquisitions in the Asia-Pacific Region," *International Security*, vol. 18, No. 3 (Winter 1993/1994) p. 78-112; Chen Xinzhi, 1996, 31-32.

⁷³ Bu konu ile ilgili araştırmalar: Amitav Acharya, *An Arms Race in Post-Cold War Southeast Asia? Prospects for Contro*. Singapore: insitute for Southeast Asia Studies, 1994; Desmond Ball, "Arms and Affluence; Military Acquisitions in the Asia-Pacific Region," *International Security*, vol.18, no. 3 (Winter 1993-1994) p. 78-112; J.N. Mak, "The ASEAN Naval Build-Up: Implications for the Regional Order," *The Pacific Review*, vol, 8, no. 2 (1995), p. 303-305; Bunn Nagara, "The Notion of an Arms Race in the Asia-Pacific," *Contemporary Southeast Asia*, vol.17 no. 7 (September 1995) p. 186-206.

⁷⁴ ABD, Japonya, Güney Kore, Tayvan, Filipinler, Avustralya, Yeni Zilanda, Tayland, Singapur ve Bruney gibi ülkelerle güvenlik anlaşmaları vardır. "US Defence Ties with East Asian Satates", *The Straits Times*, April 16, 1996, P, 37; Lin Zhengyi "Asya-Pasifğin Yeni Güvenlik Yapısı", bkz. "Sorunlar ve Araştırmalar", 35. Cilt, 12. Sayı, 1996, ss. 13-17.

düşünmektedir.⁷⁵ Bölgedeki ASEAN topluluğunun aralarındaki güvenliği güçlendirme çabaları,⁷⁶ Çin'e şüpheli baktığını ve Çin'e baş eğmediğinin bir göstergesi olarak yorumlamaktadır.⁷⁷ Ancak, ASEAN topluluğundaki bazı ülkelerin liderlerinde Çin'in bölgeye olan tehdidi konusunda fikir farklılıkları da vardır.⁷⁸

Çin Hükümetinin, her şeye rağmen Güney Çin Denizinde bulunan siyasî, askerî, ekonomik ve stratejik önemi olan Nan-Sha (Spratley) Adaları,⁷⁹ Xi-Sha (Paracel) Adaları⁸⁰ ve Çin-Japonya arasındaki Diao-yü Dao (Senkaku)

⁷⁵ Malcolm Chalmers, "Openness and Security Policy in South-East Asia," *Survival*, vol. 38, no. 3 (Autumn 1996) p. 94.

⁷⁶ Lin Zhengyi, 1996, ss. 1-18.

⁷⁷ David B. H. Denoon and Wendy Frieman, "China's Security and Strategy: The View From Beijing, ASEAN and Washington," *Asean Survey*, vol. 36, no. 4 (April 1996), p. 429-433.

⁷⁸ Chen Xinzhi, 1996, ss.24-31.

⁷⁹ Güney Çin denizinde bulunan adaların egemenliğini iddia eden ve bundan dolayı mücadele eden ülkelerden Çin dışında, Vietnam, Tayvan, Filipinler, Malezya ve Endonezya vardır. Konu ile ilgili araştırmalar için bkz. Marwyn SS. Samuels, *Contest for the South China Sea*, New York: Methuen, 1982; Dieter Heinzig, *Disputed Island in the South China Sea*, Wiesbaden: Orro Harrassowitz, 1976; David G. Muller Jr., *China as a Maritime Power*, Boulder, Colorado: Westview press, 1984; A.V.H. Hartendorp, *History of Industry and Trade of the Philippines: The Magsaysay Administration*, Manila: Philippine Education Co. 1961; Heydee B. Yorac, "The Philippine Claim to the Spratly Island Group," *Philippine Law Journal*, vol 58, 2nd Quarter (June 1983), p. 42-68; Alan J. Day, *Border and Territorial Disputes*, Longman, 1982; U.S Department of State, Bureau of Intelligence and Research, Issued by the Geographer, *Limits in the Seas*, No. 36, *National Claims to Maritime Jurisdiction*, 5 th edition, 1985; Yong Leng Lee, *Seathast Asia and the Low of the Sea*, Singapore: Singapore University Press, 1980; Phiphat Tangsabkuk, *ASEAN and the Law of the Sea*, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1987; Ai Hongren, "Zhouggong Haijün Töushi", (*Çin Komünist Partisi Deniz Kuvvetleri Perspektifi*), Hong Kong, Guanjiiaoing Yayını, 1988; Lu Zijian, "Zhougguo dui Nansha Jundao de Zhuoüan Jiufende Li Chang", (*Çin'in Spratley Adalarına Yönelik Egemenlik Tartışmasındaki Tutumu*), bkz. Zhen Yushuo, "Zhougguo yu Yachou", (*Çin ve Asya*), Hong Kong, Shangwu Yayınevi, 1900, ss.125-155; Chen Xinzhi, 1996, ss.15-33; Çin Halk Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Genelgesi, "Zhongguo dui Nansha Jundao he Nansha Jundao de Zhuoüan Wuke zhengbian" (*Çin'in Spratley Adaları ve Paracel Adaları Üzerindeki Hakları Tartışılmazdır*), bkz. *Çin Uluslararası Yıllık Kanun Dergisi*, Pekin, Kanun Yayınevi, 1982; Lü Yiren, "Hainan Zhudao:Dili Lishi Zhuoüan", (*Spratley Adaları: Coğrafi ve Tarihi Egemenlik*), Hei Longjiang, Hei Longjiang Eğitim Yayınevi,1992; Han Zhenhua, "Woguo Nan Sha Zhudao Shiliao Huibian", (*Çin'in Spratley Adaları Kaynakları Toplamı*), Pekin, Dongfang Yayınevi, 1988.

⁸⁰ Çin Güney Deniz Kuvvetleri 1974 yılında aynı adalar üzerinde hak iddiası olan Vietnam ile Savaşmıştır ve Vietnam'ın bütün kuvvetlerini Paracel Adalarından kovmuştur. Jay Long, "The

adası hakkında hak iddiaları sürekli devam edegelmektedir. Senkaku Adası problemi ile ilgili olarak ileri bir tarihte çözüm getirmeye çalışan Çin'in, Spratley (Nansha) ile Paracel (Xisha) adalarındaki iddiası serttir. Özellikle Spratley adaları üzerinde tartışmalar ve sürtüşmeler sık sık gündeme gelmektedir.

21. yüzyılda, dünya siyaseti ve ekonomi merkezi Asya-Pasifik'e yöneliş gösterirken, hem insan kaynağı ile teknoloji, hem de ham madde ile enerji zenginliği ile tanınan bu bölgede kriz çıkmasından da endişe edilmektedir.⁸¹ Bu durumda, bölgede barış ve güven sağlanması konusu gündeme gelmektedir. Bölge ülkeleri, tehdit yaratabilen Çin ile yapıcı bir diyalogun içinde, bölgenin güvenliğini sağlamaya çalışmaktadırlar. Çin Hükümeti de hem Güney Çin adalarının hak iddiasında kesin tavrını sürdürmekte, hem de, bölge ülkelerle iyi ilişkilerini geliştirerek ASEAN topluluğunda yer alarak etkisini sürdürmektedir.

3.2. Çin'in Batıların Kısaç Politikasına Karşı Koyması

Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra, SSCB'ye karşı oluşturulan, ABD-Çin stratejik ortaklık ilişkisi vazifesini bitirmiş durumdaydı. ABD'de

Paracels Incident: Implications for Chinese Policy" *Asian Affairs* (New York), Mar-Apr. 1974:229-239; John F. Copper. "China's Claims to South China Sea Island", *China Report* (Now Delhi), May. June 1974: 10-15; Lai-to Lee, "The PRC and the South China Sea," *Current Scene* (Hong Kong), Feb, 1977: 1-12; George Segal, *Defending China*, Oxford: Oxford University Press, 1985; Marwyn SS. Samuels, *Contest for the South China Sea*, New York: Methuen, 1982; Chi-kim Lo, *China's Policy Towards Territorial Disputes; The Case of the South China Sea Island*, London, Routledge, 1989.

⁸¹ ABD tarafı Asya-Pasifik bölgesinde askeri çatışma çıkabilecek noktaları Kore Yarım adası, Tayvan, Spratley Adaları ve Kamboçya olarak düşünmüştür. bkz. William J. Perry, *United States Security Strategy for the East Asia-Pacific Region*, Washington, US Department of Defense, February, 1995. Ancak Kore Yarım Adası'ndaki iki Kore Çin'in çabalarından dolayı yumuşama yoluna gitmektedir ve iki Kore liderinin 13-15 Haziran 2000 tarihlerindeki zirvesinde iki ülke federasyon şeklinde bütünleşme yoluna gideceklerini ifade etmişlerdir. Bu durumda ABD'nin Kuzey Kore nükleer tehdidinin halen mevcut olması gerekçesiyle Güney Kore ve Japonya'da bulunduran üslerini geri çekmesi söz konusudur. ABD ise her şeye rağmen bu üsleri geri çekmeyeceğini beyan etmiştir.

George Bush yönetimi ise, sürekli yeni dünya düzeni tesis etmek istiyordu. ABD açısından yeni dünya düzeninin içeriğinin bir parçası olan dünyaya demokrasiyi ve liberalizmi yaymak esaslı bir ölçü olmuştu.⁸² ABD'nin bu politikası Çin'i rahatsız etmiş ve ABD'yi kendi ideolojisini ve toplumsal değerlerini Çin'e empoze etmekle suçlayarak, bunun Çin'i "barış yoluyla değiştirmek" olduğunu ileri sürmüştür. Ardından, iki ülke arasındaki insan hakları, Tibet sorunu, nükleer silahların yayılması ve ticaretle ABD'nin aleyhinde gelişen dengesizlik gibi konularda anlaşmazlıklar meydana çıkınca, ABD Kongresi, Çin'in ayrıcalıklı ülke statüsünü kaldırma kararı almıştır. Üstelik, "Çin Tehdidi" iddiasının uluslararası alanda yayılmasıyla birlikte ABD'de Çin'i kuşatma sesi yükselmiştir.⁸³ Çin ise, bunun hegemonyacılığın Soğuk Savaştan sonra Çin üzerinde tekrar deneme girişimi olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁴ Hatta Clinton yönetiminin ABD-Çin ilişkilerinde insan haklarını önemli bir faktör olarak öne alması da Çin'i kuşatma olarak algılanmaktaydı.⁸⁵

ABD uzmanları Çin ile ilgili politikada ortak bir fikre varamamışlardır. Genel olarak iki görüş bulunmaktaydı. Birincisi, Çin'in ABD ve Uzakdoğu ülkeleri için oluşturduğu tehdit günden güne artmaktadır, bu durumda Çin'in küçümsenemez olduğunu ve Çin'in insan hakları, silahlanma, savunma bütçelerini yükseltme durumu ve ekonomik büyümesinden meydana gelen tehditlerin takip edilmesi, dengesiz ticareti de takip altına alarak Çin'e karşı baskı uygulanmasıdır.⁸⁶ Bazı sertlik yanlısı araştırmacılar, ABD'nin

⁸² George Bush, "The Possibility of the New World Order: Unlocking the Promise of Freedom," *Vital Speeches of the Day*, vol. LVII, no.15 (May 15, 1991), p. 450-452.

⁸³ Charles Krauthammer, "Why We Must Contain China," *Time*, (July 31, 1995), p.72.

⁸⁴ Wang Jisi, "Ezhi Haishi Jian Wang", (Engel Mi Yoksa İligi Mi), bkz. *Guoji Wenti Yanjiu (Uluslararası Sorunlar Araştırmaları)*, Pekin, 1996, Sayı 1, ss. 3-5; Wu Jiong, "Ping Meiguo Quanmian Ezhi Zhongguo Lun", (ABD'nin Çin'i Tamamıyla Engellemesi Üzerindeki Yorum), bkz. *Xiandai Guoji Guanxi, (Çağdaş Uluslararası İlişkiler)*, Pekin, Sayı 11, ss. 9-10.

⁸⁵ Bill Clinton, "Advance the Common Interest in a More Open China," *International Herald Tribune*, June 1, 1994"çp.8

⁸⁶ Denny Roy, "The China Threat Issue: Major Arguments," *Asian Survey*, vol 26, no. 8 (August 1996), p. 765-767; Judith F. Kornberg, "Comprehensive Engagement: New Framework for Sino-American Relations," *The Journal East Asian Affairs*, vol.10, no.1 (Winter/Spring 1996), p. 18-23.

Uzakdoğu'daki müttefik ülkelerle birlikte Çin'in kısaçak altına alınması ve Çin içindeki demokratik güçlere destek vermek suretiyle Çin Hükümetinin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadırlar.⁸⁷ İkinci görüş ise, Çin'in bölge güvenliği bakımından öneminin ve ABD'nin ekonomik çıkarlar açısından üslendiği rolün vurgulanmasıdır. Çin'i yalnız bırakmak veya kısaçak altına almak gibi tavırların işe yaramayacağı, aksine Çin ile işbirliğinin güçlendirilmesi suretiyle Asya-Pasifik'in güvenliğinin sağlanması gerektiği, bunun yanısıra Çin'in uluslar arası teşkilatlara üyeliğinin sağlanması ve uluslararası hukuk ve kurallara uymasının temini için çaba gösterilmesi suretiyle Çin'in siyasî rejiminin yavaş yavaş değişime uğratılması gerektiğini savunmaktadırlar.⁸⁸

Çinli strateji uzmanları, ABD'nin Çin'e yönelik bu tavrına "yumuşak kuşatma" adını vermişlerdir. Yani askerî olmayan ve Çin'in kalkınma ve yaşama alanının Batılı ülkelerin sermaye, ileri teknoloji, gibi değerleri ile kısaçak altına alınmasıdır.⁸⁹ Çin, ABD'nin bu tavrına karşı, kısaçak politikasını delmeye çalışmıştır.

Çin Hükümeti, ABD ile olan ilişkisini hassas tutmaktadır. Deng'den sonra, 1993 yılında, Devlet Başkanı Jiang Zemin de Çin-ABD ilişkilerinin çerçevesini güveni artırmak, sürtüşmeyi azaltmak, işbirliğini güçlendirmek ve karşı koymamak biçiminde belirlenmiştir.⁹⁰

Bundan sonraki tarihî süreçler içinde, Çin dış politikası, ABD'nin Çin politikasının ikili ve belirgin olmayan durumundan istifade ederek, ABD ile siyasî, ekonomik ve askerî ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. ABD'nin baskısına karşı yürüttüğü dış politikada Çin'in önceliği Asya -Pasifik ülkeleri

⁸⁷ Denny Roy, 1996:765-767; Charles Krauthammer, 1995, s.72.

⁸⁸ Henry Kissinger, "Four Proposals to Get the United States and China off Their Collision Course", *International Herald Tribune*, July 24 1995, p. 9; Denny Roy, 1996, ss.765-777.

⁸⁹ He pin, "Meiguo dui Beijing Caiqiu Ruan Weidu", (ABD'nin Pekin'i Yumuşak Duvarla Örtmesi), *Chinese Times*, Taipei, 12 Şubat 1996, s.2.

⁹⁰ *Renmin Ribao*, 24 Mays 1993; "Jiang Calls for Better Ties with US", *South China Morning Post*, Hong Kong, August 9, 1993, p.2.

ile ilişkilerini geliştirmek olmuştur. İki Kore, Japonya, Hindistan, Rusya, AB ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile bazı siyasî ve ekonomik dengeleri ustalıkla değerlendiren Çin, bir çok ülkelerle değişik düzeyde stratejik ortaklık ilişkileri tesis etmiştir. Özellikle, Batıya küskün Rusya ile olan stratejik ortaklık ilişkilerini geliştirmesi, bölgede güvenlik isteyen ASEAN ülkelerinin kuruluşlarında yerini alarak etkisini sürdürmesi, AB ülkelerine Çin pazarında imtiyaz sağlayarak insan hakları baskısını kaldırması, uluslararası platformda Üçüncü Dünya ülkelerine sahip çıkmakta yeni bir güç ülkesi haline gelme çabaları ve silah almak suretiyle hava ve deniz kuvvetlerinin stratejik konumunu yükseltmesi, Çin'in üzerinde olan baskı ve kısıkaç politikasını ortadan kaldırmasında başarılı olmasına sebep olmuştur.⁹¹ Clinton'un ikinci defa seçilmesinden sonra ABD yönetiminin Çin politikası belirsiz ve başarısız olmuştur. Böylece, ABD Hükümeti daha önce Çin'e uyguladığı politikayı değiştirmeye başlamıştır. ABD, Dışişleri Bakanlığı Asya-Pasifik bölge sorumlusu olan Dışişleri Bakan yardımcısı Winston Lord, 25 yıldır ABD'nin en zor rakibinin Çin Hükümeti olduğunu kabul ederek ikili ilişkilerindeki engelin karşılıklı güvensizlikten kaynaklandığını vurgulamıştır.⁹² ABD Beyaz Saray sözcüsü Nicholes Burns da, "hiçbir şey ABD-Çin ilişkilerinden daha önemli olamaz" demiştir.⁹³ ABD Kongre üyeleri de, sık sık Çin'i ziyaret etmeye başlamıştır.⁹⁴ Ancak, ABD'nin Çin ile bu tür ilişkilerinin şartsız olduğu söylenemez. ABD-Çin ticaret ilişkilerinde insan hakları komisyonu yıllık toplantısında, ABD'nin Çin'in insan haklarını ihlal etmesi konusunda kınama tavrı ve Tayvan konusundaki duyarlılığı Çin-ABD ilişkilerinin inişli-çıkışlı olacağını göstermektedir.

⁹¹ Zhang Yajün, Zhonggong Dui Meiguo de Zhanlue Siwei yu Xingdong: Weidu yu Fan Weidu", (Çin'in ABD' ye Yönelik Stratejik Düşünce ve Eylemleri), *Kita Çin Araştırmaları*, Cilt 40, Sayı:5, 1997, ss.28-34.

⁹² *Xing Dao Günlük Gazetesi*, Hongkong, 25 Şubat 1997, s. A6.

⁹³ *Lian He Gazetesi*, 24 Ocak 1997, s.9.

⁹⁴ Tom Plate, "Shuttling Congresspersons to Remedial Class in China" *International Herald Tribune*, January 24, 1996, p.8.

3.3. Çin'in İnsan Hakları Sorunu

ABD Başkanı Jimmy Carter, 1979 yılında ABD siyasetinde ilk defa Çin'in insan hakları sorununu gündeme getirmiştir. Carter'in Çinlilerin serbest dolaşma ve göç konusundaki ilgisine Deng, "ABD'ye on milyon Çinli gönderirsek nasıl karşılayacağınızı merak ediyorum" demiştir.⁹⁵ 1 Ağustos 1986'da, ABD Kongresi, Çin'in insan haklarını ihlal ettiğine ilişkin bir kararname çıkarmıştır. 18 Haziran 1987'de de, ABD Kongresi, Çin'in Tibet bölgesinde insan haklarının ihlal edildiği konusunda bir kararname çıkartmıştır. Çin Hükümeti ise, ABD'yi Çin'in iç işlerine karışmakla suçlamıştır.⁹⁶

4 Haziran 1989'daki Tian Anmen olayında, Çin'in insan haklarını ihlal etmesini sadece kınamakla kalmamış, aynı zamanda Çin'e ambargo uygulama yolunu açan, bir tarihi nokta olmuştur. 5 Haziran 1989'da, ABD (George Bush yönetimi) ilk ambargo kararını çıkarmıştır. 20 Haziran'da üst düzeydeki ikili görüşmeleri ve uluslararası finans örgütlerinin Çin'e yapacağı yardımları askıya almıştır. 29 Haziran ile 14 Temmuz 1989'da Çin'e uygulanacak ambargo kararnamesinin kapsamını daha da genişletmiştir. 19 Temmuz 1989'da, 42 Kongre üyesi ABD'deki Çin Büyükelçisi Han-Shu'ya protesto mektubunu sunmuştur. 21 Temmuz 1989'da, ABD Kongresi, Tibet'in sürgündeki ruhanî lideri Dalay Lama'ya insan hakları ödülünü vermiştir. Ocak 1990 tarihinde, ABD yönetimi, Çin'e ekonomik ambargo uygulanmasına ilişkin bir kararname çıkartmıştır. Şubat 1990'da, ABD yıllık insan hakları raporunu yayınlamıştır. Raporda, Çin'de insan haklarının ağır bir şekilde ihlal edildiğine ve suikast, kayıplar, idam, işçi hakları ve din adamları konusuna dikkat çekilmiştir.⁹⁷

O tarihten bugüne kadar ABD'nin insan hakları yıllık raporunda hep Çin'in insan haklarını ihlal ettiği belirtilmektedir. 13 Mayıs 1990'da, Bush bir konuşmasında bugünün ABD'nin insan haklarına destek günü olacağını

⁹⁵ Zbigniew Brzezinski, *Güç ve Kural*, (Çinceye Çeviren: Qiu Yingjue) Pekin, 1985, s. 426.

⁹⁶ *Renmin Ribao*, 8 Ekim 1987.

⁹⁷ Dong Yunhu, "Zhong Mei Guanxi Zhong de Renquan Wenti", (*Çin ABD İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunu*), Pekin, Xinhua Yayınevi, 1998, ss. 7-9.

beyan etmiştir ve konuşmasında, Çin'de ve Tibet'te insan haklarının ağır bir şekilde ihlal edildiğini uzun uzun anlatmıştır.⁹⁸ Bunun yanısıra, ABD akademisyenler komisyonu, ABD'nin bilim adamları, Çin'e insan hakları anlaşmasını götürmeyi tavsiye etmiştir. Bush, Tibet lideri Dalay Lama'yı kabul ederek Tibetlilerin insan haklarıyla yakından ilgilendiğini ifade etmiştir. FBI ise, Çin casuslarının SSCB'nin casuslarından daha da ileri giderek ABD'de faaliyet gösterdiğini basına açıklamıştır.⁹⁹

ABD yönetimi, bu olaylardan sonra, Çin ile olan diyalogu kesmemiştir. İkili görüşmeler Dışişleri Bakanları arasında gelişmiştir. Çin de bu ilişkileri devam ettirmek için bazı siyasî mahkûmları bırakmış, bazılarının ise mahkûmiyet sürelerini azaltmıştır. Çin hükümeti, insan haklarını aktif duruma geçirmek için, Kasım 1991'de, "Çin'in İnsan Hakları Durumu" kitabını yayınlamıştır. Ancak, Soğuk Savaşın bitmesiyle daha önce oluşturulan SSCB'ye karşı ABD-Çin ittifakının önemi azalmaya başlamıştır. ABD Başkanı Bush'un önerdiği Çin'e ticarete ayrıcalıklı ülke statüsü (PNRT) defalarca kongrede reddedilmiştir. 1993'de, ABD, Çin'in İran'a kimyasal silah gönderdiği iddiasıyla İran'a giden "Ying He Hao" gemisine İran Körfezi'nde el koymuş ve 6 Ağustos 1993 tarihinde gemiyi denetlemiştir. Ancak, ABD'nin aradığı bir şey çıkmamıştır.¹⁰⁰ Ağustos 1993'te, Çin'in Pakistan'a M-11 füze teknolojisini transfer ettiğini iddia ederek uluslararası kuralları ihlal ettiği gerekçesiyle Çin'e ambargo uygulamıştır.¹⁰¹

Mayıs 1994'te, ABD Başkanı Clinton, Çin'e ticarete ayrıcalık statüsünün verilmesini önermekle birlikte Çin'e yönelik yeni insan hakları stratejisi ortaya koymuştur.¹⁰² Bu tarihten sonra, ABD-Çin ilişkilerinde (siyasî, ekonomik ve askerî) insan hakları hep bir koz olarak kullanılmıştır.

⁹⁸ *Xinhua Ajansı*, 13 Mayıs 1990, Washington.

⁹⁹ Dong Yunhu, 1998, s.11.

¹⁰⁰ *Renmin Ribao*, 5 Eylül 1993.

¹⁰¹ Dong Yunhu, 1998,ss.14-20.

¹⁰² Bu strateji dört konuyu içermektedir. 1) ABD iş dünyası Çin'in liberalleşmesine iştirak etmeli. 2) Hür Asya Radio'sunu (RFA) tesis ederek Çin'e yayını artırmalıdır. 3) Çin'in insan hakları ihlalleri uluslararası platforma götürülmelidir. 4) Çin'in hükümet dışı kuruluşlarına destek verilmelidir. *Xinhua Ajansı*, 26 Mayıs 1994 Washington.

ABD'nin bu sırada Tayvan ile yakınlaşması Çin'i rahatsız etmiştir. ABD, Tayvan'ın ABD'de bulunan temsilciliğinin statüsünü yükseltmiştir. Tayvan'ın demokratikleşmesine destek vermiştir. Mayıs 1995'te, Clinton, Tayvan Başkanı Li Denghui'nin ABD'ye gelmesine izin verirken,¹⁰³ aynı zamanda Çin savunma Bakanı Chi Haotian'ın ABD gezisini iptal etmiştir. ABD askerî heyetinin Çin'e yapacağı ziyareti de böylece geciktirmiştir. Çin, buna karşılık olarak, ABD'deki büyükelçisini geri çağırmıştır. Böylece, Çin-ABD ilişkileri en kötü dönemini yaşamaya başlamıştır.¹⁰⁴

ABD'nin bu uygulamalarına karşı Çin, bu durumun ABD-Çin arasındaki anlaşma ve ortak deklarasyona aykırı olduğunu iddia ederek misilleme olarak bazı ilişkileri askıya almış ve ABD-Çin arasındaki nükleer füze konusundaki işbirliği müzakeresini de dondurmıştır.¹⁰⁵ Bunun yanı sıra Temmuz 1995'te, Tayvan'a yönelen Tayvan boğazında askerî tatbikat yapmıştır.¹⁰⁶ Aynı tatbikat, 8-25 Mart 1996'da da gerçekleştirilmiştir. ABD ise iki uçak gemisini bölgeye göndererek Tayvan'a destek vermiştir. İki ülke arasındaki gerginlik 1996'da doruk noktasına gelmiştir.¹⁰⁷

Ancak, Washington'un, Pekin ile olan ilişkisini stratejik açıdan düşündüğü gözlerden kaçmamaktadır. Karşılıklı direnmek değil, karşılıklı diyalog yolunu seçmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Christoph görevine başladıktan sonra yaptığı bir konuşmasında, Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde, hatta dünyanın güvenliği ve refahı üzerinde büyük etkisi olduğunu, ABD, Çin'in güvenli, dışı açık ve başarılı gelişmiş bir ülke haline gelmesine tam destek vereceğini beyan etmiştir. ABD-Çin arasında ortak menfaatler bulunduğunu ve bu menfaatleri açık ve yapıcı yöntemlerle koruyacağını

¹⁰³ *Xinhua Ajansı*, 22 Mayıs 1995.

¹⁰⁴ Yan Xuetong, "Mei düi Tai Zhengce he Taiwan Haixia Jinzhang jüshi", ABD'nin Tayvan Politikası ve Tayvan Boğazındaki Gerginlik Durumu", bkz. *Liaowang Haftalık Bülteni*, 1996, Sayı 10, ss. 42-43.

¹⁰⁵ *Renmin Ribao*, 29 Mayıs 1995.

¹⁰⁶ *Xinhua Ajansı*, 5 Temmuz 1995, Hong Kong.

¹⁰⁷ Tatbikat ile ilgili haberler için bkz. *Renmin Ribao*, 6 Mart 1996; Çin'in ABD'yi kınadığı yazısı için bkz. *Renmin Ribao*, 22 Mart 1996.

ifade ederek iki ülke arasındaki ayrıntılara, ikili ilişkiler ve diyalog yoluyla çözüm getireceğini ortaya koymuştur.¹⁰⁸ Kasım 1995'te, Christoph, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in ABD'ye yapacağı ziyaret ile ilgili olarak Çin'e gitmesiyle, iki ülke ilişkilerinin normalleşme dönemi başlamıştır. Mart 1997'de Jiang Zemin ABD'yi, Haziran 1998'de Clinton Çin'i ziyaret etmiştir.

Öte yandan, ABD ve Avrupa ülkeleri 1990'dan bu yana her yıl BM İnsan Hakları Komisyonu yıllık toplantısında Çin'i kınama teklifleri sunmaktadırlar. Ancak, her oylamada Çin başarılı olmuştur. Özellikle, 1997 yılındaki 53. BM İnsan Hakları Komisyonu yıllık toplantısında AB'ye üye Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya Fransa'nın başkanlığında ret oyu kullanma isteklerini ortaya koyunca Japonya, Avustralya, Yunanistan ve Kanada da Çin'i kınama teklifine soğuk bakmaya başlamışlardır. ABD'nin çabaları sonuçsuz kalmıştır. BM İnsan Hakları Komisyonunda yer alan 53 ülkeden ancak 15'i ret oyu vermiştir. Çin ABD ile arasındaki insan hakları mücadelesinde, zafer kazandığını iddia etmektedir.¹⁰⁹ Çin Hükümeti Avrupa ülkelerinin insan hakları baskısına kendi muazzam pazar cazibesıyla karşılık verirken, ABD'ye de Çin pazarı cazibesinden başka ABD'nin insan haklarını ihlâl ettiğine dair rapor hazırlayarak karşılık vermektedir.¹¹⁰ Ayrıca Çin, insan hakları ile ilgili araştırma merkezi ve kurumları kurarak konuyla ilgili araştırma yapmak, böylece hem kendini savunmayı hem de Batılılara karşı koymayı planlamaktadır.¹¹¹ Bunun yanı sıra konuyla ilgili sürekli ve düzenli toplantılar yap-

¹⁰⁸ Renmin Ribao, 20 Mayıs 1996.

¹⁰⁹ Örneğin, Xinhua Ajansı muhabiri Lu Dasha'nın kaleme aldığı: "Meiguo Jie Renquan Ganshe Zhongguo Neizheng Zaici Shibai" (ABD'nin İnsan Haklarını Bahane Ederek Çin'in İç İşlerine Karşması Tekrar Yenilgiye Uğradı), Xinhua Ajansı, 24 Nisan 1999 Viyana; "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, ABD İnsan Haklarını Bahane Ederek Başka Ülkelerinin İçişlerine Karşmakta Uluslararası Yalnız Kaldı"; "İnsan Hakları Egemenlikten Üstün olduğu Tezinin Asıl Manası Hegemonyalıdır", (Çin İnsan Hakları Araştırma Kurumu), Xinhua Ajansı, 24 Nisan 1999; Xinhua Ajansı, 3 Mayıs 1999; "İnsanlığın ne önemi var?" ve "İnsan Hakları Çin'e Feda", Radikal, 17 Nisan 1997.

¹¹⁰ Örneğin, Ren Shiyen'in hazırladığı, "Meiguo de Renguan Jilu" (ABD'nin İnsan Hakları Kayıtları), Xinhua Ajansı, Pekin, 1 Mart 1999.

¹¹¹ Örneğin, 1991 yılında Çin Komünist Partisi Merkezi Propaganda Bakanlığı, Parti Okulu, Merkezi Tercüme Ofisi, Çin Sosyal Bilimler Akademisi, Pekin Üniversitesi, Çin Dışişleri

makta ve hatta uluslararası çapta toplantılar düzenlemektedirler.¹¹² İnsan haklarını Batının değeri olduğunu iddia eden Çin, aynı zamanda konuyla ilgili diyalog yoluyla baskıyı kaldırmaya çalışmaktadır. 1997'de, "Ekonomi, Toplum ve Kültürle İlgili Uluslararası Sözleşme" ve 1998'de de "Kişisel ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"lere imza atan Çin, kendi insan haklarının iyileştiğini beyan etmeye çalışmaktadır.¹¹³ Ancak, bu iki belge Çin Ulusal Kongresi'nde henüz oylamaya sunulmamıştır.

Çin insan hakları siyasî rejim, siyasî hak, yargı sistemi, çalışanların hakları, din özgürlüğü, doğum planlama, çocuk hakları ve azınlıkların hakları konularında yoğunlaşmıştır. Bunların arasında özellikle Tibet ve Doğu Türkistan'da insan haklarının ihlâl edildiği sık sık gündeme gelmektedir.¹¹⁴

3.4. Tayvan Sorunu

3.4.1. Tayvan'ın Siyasî Durumu

Eski çağlarda Yi-cou veya Liu-çiu olarak adlandırılan Tayvan adası, 1633'te Çin Mançu İmparatorluğuna dahil edilmiş ve Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-1895) sonra da Japonya'ya bırakılmıştır. 1943 yılında Çin, ABD ve İngiltere Mısır'da bir araya gelerek Tayvan'ın statüsüne ilişkin

Bakanlığı, Çin Halk Kongresi, Yüksek Adliye, Yüksek Yargıtay, Genel Sendika, Ulusal Kadınlar Birliği gibi organlar yüzü aşkın uzman tarafından yapılan 8 yıllık çalışmalar sonucunda yedi ciltlik *İnsan Hakları Araştırma Kaynakları* isimli seri kitapları yayınlanmıştır. Chengdu, 1994, Çin Komünist Partisi Okulu'ndan Dung Yunhu'nun Başkanlığında hazırlanan *Dünya İnsan Hakları* adında seri kitaplar altı ciltten oluşmaktadır. Pekin, Xinhua Yayınevi 1998.

¹¹² Örneğin, 20-21 Ekim 1998 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen "21. Yüzyıla Yönelik Uluslararası İnsan Hakları" uluslararası konferansına, dünyanın beş kıtasındaki 26 ülkeden 80'den fazla uzman iştirak etmiş ve Konferansta 50'den fazla bildiri okunmuştur. *Xinhua Ajansı*, Pekin, 20-21 Ekim 1998.

¹¹³ Zhu Muzhi "Zhongguo Renmin de Gong Min Quanli he Zheng zhi Quanli", (Çin Halkının Kişisel ve Siyasî Hakları), (Çin İnsan Hakları Araştırma Kurumu Başkanı Zhu Mu zhi ile yapılan röportaj), *Xinhua Ajansı*, 7 Ekim 1998, Pekin.

¹¹⁴ Tibet için bkz. Dong Yunhu, 1998, ss.77-90, 120-122; Doğu Türkistan için bkz. Anmety International tarafından hazırlanmış olan 94 sayfalık "Peoplas Republic of China, Gross Violations of Human Rights in the Xinjiang Uighur Autonomous Region," (April 1999) adlı rapor.

Kahire Beyannamesi'ni ilân etmiş ve Japonya tarafından işgal edilen Tayvan ve Peng-hu gibi adaların, Milliyetçi Çin hükümetine devredilmesini kararlaştırmışlardır. 1945 yılında, yukarıda adı geçen üç ülke, SSCB'nin de katılımıyla kabul ettikleri Potsdam Beyannamesi¹¹⁵ ile Kahire Beyannamesi'nin uygulanacağını teyit etmişlerdir. Japonya'nın 2. Dünya Savaşı'nda yenilmesinden sonra Tayvan savaş tazminatı olarak Milliyetçi Çin hükümetine verilmiştir. Çan Kay-şek'in önderliğindeki Guo Mindang (Milliyetçi Çin Partisi), Çin'de Mao'nun önderliğindeki komünistlere yenilmesinden sonra, Tayvan adasına çekilerek (1949) Milliyetçi Çin Cumhuriyetini devam ettirmiştir. 1950'de Kore savaşının başlaması ile ABD, Tayvan'ı ve Tayvan Boğazını kontrol altına almak üzere Yedinci Filo'sunu bu bölgeye göndermiştir. 1954 yılında ABD hükümeti ve Tayvan yetkilileri, Tayvan'ın bağımsızlığı için "Karşılıklı Savunma Antlaşması" imzalamışlardır. Tayvan, ABD'nin desteğiyle 1971 yılına kadar Birleşmiş Milletler'de (BM) Çin'in tek temsilcisi sayılmıştır. Çan Kay-şek'in ölümünden (1975) sonra, yerine oğlu Jiang Jinguo cumhurbaşkanı olmuştur. ABD Başkanı Richard M. Nixon'ın 1972 yılında, Çin'i ziyaret etmesinden sonra, Tayvan'ı tanıyan ülkeler Çin ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamışlardır. ABD ve Çin arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasıyla Tayvan, BM'deki yerini kaybetmiş ve bağımsızlığı gün geçtikçe tehlikeye girmeye başlamıştır.

Jiang Jinguo, 1986'da rejimi demokratlaştırarak 1949'da ilan edilmiş olan sıkı yönetimi kaldırmış ve muhalefet partilerinin kurulmasına izin

¹¹⁵ Kahire Konferansı (1943) - II Dünya savaşı sırasında müttefik devletlerden İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt arasında yapılan ve Almanya'ya karşı yeni bir cephe açılması konusunun tartışıldığı iki ayrı konferanstır. Çan Kay-Şek'in de katıldığı bu konferans sonrası Müttefikler Çin'in meşru yönetimi olarak tanıdıkları Çan Kay-şek ile birlikte yayınladıkları bildiri ile Japonya'nın 1914'ten beri elinde tuttuğu Çin topraklarından çıkarılması ve Kore'nin bağımsızlığına kavuşturulması eğilimlerini de açıklamışlardır. (Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 1996, S.250).

¹¹⁶ Potsdam Beyannamesi 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınındaki Potsdam'da bir toplantı sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu toplantıda bir çok mesele karara bağlanmış ve Rusya'nın Uzak Doğu savaşına katılması da görüşülmüştür. Sovyetler, 1945 Ağustos ayının ikinci yarısında Uzak Doğu savaşına katılmayı kabul etmiş, fakat buna lüzum kalmadan Amerika bu meseleyi kendisi çözümlenmiştir. (Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Akkım Yayınevi 11. Baskısı S.403-406).

vermiştir. Jiang Jinguo'nun ölümünden (1988) sonra cumhurbaşkanı olan Tayvan yerli halkından Li Denghui, demokrasi hareketini sürdürürken Çin ile yeniden birleşmenin yollarını da araştırmış, 1991'de Çin'le savaş durumunun sona erdirildiğini açıklamıştır. Aynı zamanda, kıta Çin'i de kapsamı içine alan eski Tayvan anayasasını değiştirerek, sadece Tayvan ve kıta Çin'ine daha yakın olan dört adayı içine alan yeni bir anayasayı Mecliste kabul ettirmiştir. Buna karşın Çin, Tayvan için "bir ülke iki sistem" i önermiştir. "Bir ülke iki sistem" kavramı, ülkenin ana yapısı, sosyalist sistemi izlemeye devam ederken, Hong Kong, Makao ve Tayvan'ın mevcut kapitalist rejimi muhafaza edebilmelerini öngörmektedir.¹¹⁷ Çin Hükümeti, bu sistemin Tayvan sorununun çözümü için uygun olduğu görüşündedir. Tayvan ise bu çözüm önerisine karşı çıkarak, amacın, Tayvan'ın kendi sistemini koruyarak bile olsa Çin'le birleşmesi değil, Çin'de Tayvan'dakine benzer demokratik bir evrim gerçekleştirildikten sonra birleşme olması olduğunu açıklamıştır.

Mart 1996'da, Pekin, Tayvan'ın bağımsızlık arzusunu kırmak ve cumhurbaşkanı seçiminde kendi arzularına uygun bir adayın seçilmesini sağlamak amacıyla göz dağı vermek için, Tayvan Boğazı'nda füze tatbikatı yapmıştır. ABD'nin, Çin'in bu tavrına karşı olarak, USS Independence ile Nimitz uçak gemilerini bölgeye göndermesi ile gerginlik daha da artmıştır.¹¹⁸ ABD'nin bu hareketini hazmedemeyen Çin Ordusu'nun bazı subayları, ABD'yi nükleer silah kullanmakla tehdit etmişler, ancak, Çin yetkileri sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

1978 yılında dışa açılan Çin Halk Cumhuriyeti, kısa sürede gerçekleştirdiği reformlar sayesinde büyük başarılar elde etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ulusal stratejisi kısa vadede ülkenin doğu ve güneydoğu

¹¹⁷ Qin Shi, *Çin*, Xinxing Yayınevi, Pekin, 1997, s.25.

¹¹⁸ 1999 yılından önce ABD Tayvan konusunda daha fazla riske girmek istemiyor ve Tayvan'a yapılan müdahalelerin Çin'in Rusya ile sıkı ittifak yapmasına yol açacağına inanıyordu. (Robert Ross, "Russia, China Aim to Redraw the Political Chessboard to Contain a Dominant U.S.S.", *Christian Science Monitor*, April 24, 1997:8). Ancak Clinton'ın ikinci kez başkan olarak seçilmesinden sonra Uzak Doğu'da uygulayacağı TMD sistemine Tayvan'ın da iştirak edebileceğine izin verilmiştir.

ekonomisini canlandırmak, Hong Kong ve Makao'yu da ana kıtaya katmaktı. Orta vadeli strateji ise Güney Çin Denizi ile Güneydoğu Asya'nın zengin enerji kaynakları bulunan bölgelerinde Çin'in etkisini sürdürmek, aynı zamanda hem ABD, hem de Çin için "hiç batmayan uçak gemisi" olarak stratejik önem taşıyan Tayvan'ı kendi idaresi altına almaktı. Çin'in Tayvan ile yeniden birleşme stratejisi ise, Tayvan ile ekonomik entegrasyona girmek, Tayvan'ı uluslar arası alanda yalnız bırakmak ve Tayvan içindeki bağımsızlık taraftarlarını etkisiz hale getirmektir. Orta vadede diğer bir hedef, Rusya ve Batı Türkistan (Orta Asya) Cumhuriyetleri ile sınır bölgelerinde güvenlik alanı yaratmaktır. Çin'in uzun vadeli stratejisi ise Asya -Pasifik bölgesinde süper ülke olmaktır.¹¹⁹ Şu anda, Çin'in kısa vadeli stratejisi amacına ulaşmış, orta vadeli stratejisi de uygulanmaya başlamıştır. Özellikle 20 Aralık 1999 tarihinde Makao'nun, ana kıtanın idaresine girmesiyle birlikte sıra Tayvan'a gelmiştir. Çin hükümet yetkilileri fırsat çıktıkça ulusal birlik ve Çin halkının refahı için, 21. yüzyılda Tayvan'ın Çin'e mutlaka katılması gerektiğini beyan etmektedir. Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin, 2000 yılı konuşmasında da, Hong Kong ile Makao'un Çin ile birleşmesi ve Tayvan sorununun çözümlenmesi ile vatanın bütünlüğünü gerçekleştirmek gibi en son kutsal vazifelerini de yapmış olacaklarını vurgulamıştır.¹²⁰

ABD 1970'lı yıllarının başında büyüyen ve batı ülkelerine tehdit oluşturmaya başlayan SSCB'yi kısaçak altına almak için, Çin ile diplomatik ilişkilerini normalleştirmeye başlamış, Çin'i kazanmak maksadıyla eski müttefiki olan Tayvan'ı terk etmiş ancak Tayvan'ın stratejik konumu göz ardı edilemediğinden, Tayvan ile ticarî, ekonomik ve savunma konularında ilişkilerini devam ettirmek için 1979 yılında Tayvan'la ilişkiler yasasını çıkartmıştı. Yirmi yıl sonra ABD kongre üyeleri, 18 Mayıs 1999 tarihinde yine; "Tayvan

¹¹⁹ Ou Shifu: "Jie Fang Jün Riyl Zhong Shi Tayvan Zhan-Lüe Divesi" (Çin Halk Kurtuluş Ordusu Tayvan'ın Staratejik konumuna önem vermektedir), *Ta-lu Gung zuo Jian bao (Kıta Çin İşleri Bülteni)*, 11,11 1999, www.mac.gov.tw/mlpolicy/mwreport/880715/8811/index.htm; Wang Kunyi, "Zhong-gong Qüan qiu Zhan lüe Zhuan bian yü Tayvan de Vai jiao Kunjü" (Çin'in küresel Stratejisinin Değişmesi ve Tayvan'ın Dış Politikasının zor durumu), *Guo ce Shuang yüe Kan (Çift haftalık Devlet Politikası Dergisi)*, No:173; 16 Eylül 1997.

¹²⁰ http://www.pldaily.com.cn7html/2000/01/02/a2000102_03.htm

Güvenliğinin Güçlendirilmesi" ile ilgili yasa tasarısını kongreye sunmuş, bu tasarı, 1 Şubat 2000 tarihinde 70 oya karşı 241 oyla kabul edilmiştir.¹²¹ Bu yasa ile Tayvan'a füze savunma sistemi, denizaltı ve yüksek uzay teknolojisi gibi stratejik silahları temin edebilme yetkisi verilmektedir. Çin hükümeti ABD'nin bu tavrını eleştirerek Çin'in iç işlerine karışmış olduğunu iddia etmiş ve 26 Şubat 2000 tarihinde, Tayvan Boğazı İlişkileri Derneği tarafından hazırlanan "Tek Çin Prensibi ve Tayvan Meselesi"ni konu alan bir Beyaz Rapor yayınlamıştır. Bu raporda, "her hangi bir bahane ile Tayvan'ı Çin'den ayıracak büyük olaylar meydana gelmesi durumunda, Tayvan yabancılar tarafından işgal edilirse, Çin'in egemenliği ve toprak bütünlüğünü korumak ve Çin'in ulusal bütünlüğünü gerçekleştirmek için, Çin hükümeti, kuvvet kullanma dahil, her tür çareye baş vurmaya kesinlikle karardır. Çin hükümeti ve halkının iradesi tamdır, ülkenin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruyabilecek güçtedir; Çin'i bölecek her hangi bir teşebbüse kesinlikle izin verilemez, her türlü bölücülük faaliyeti mutlaka mağlubiyetle sona erecektir" gibi son derece tehditkâr ifadelerle yer verilmiştir.¹²² Böylece Tayvan meselesi, her zamanki gibi, Çin ve ABD arasında kriz yaratmaya devam etmiştir.

3.4.2. Tayvan'ın Jeostratejik Konumu

Tayvan, Çin'in güneydoğu sahillerinin doğal koruma duvarıdır. Jeostratejik konumu itibarıyla ABD için Küba, Türkiye için ise Kıbrıs gibidir. Ayrıca Tayvan Çin için, Asya-Pasifik bölgelerinde etkisini sürdürmek ve süper ülke olma arzusunu gerçekleştirmek bakımından önem taşımaktadır. Tayvan Çin'in Hainan eyaleti olan ada ile karşı karşıyadır ve aradaki boğaz Çin'in deniz trafiği bakımından önemlidir. Tayvan boğazının uzunluğu 220 mil, ortalama genişliği ise 90 mildir. Her gün bu boğazdan geçen gemilerin sayısı ortalama 100 civarındadır.

¹²¹ ABD Kongresi'nin kararı ile çıkarılan bu tasarı, Tayvan'a yapılacak silah satımı ve askerî alanda yapılacak iş birliğini kapsamaktadır. Bu gelişmelerden Çin son derece rahatsız olmuş ve 26 Şubatta, "Beyaz Rapor" adı verilen bir bildiri yayınlamıştır, *Xin hua Ajansı*, 26 Şubat 2000.

¹²² *Chung xin Ajansı*, Pekin, 21 Ocak 2000.

Çin'in dört deniz yolundan üçü Güney Çin Denizi'ndedir. Çin deniz kıyısının uzunluğu 18400 km olmakla beraber, Güney Çin Denizi adalardan kurulu ülkeler tarafından çevrilmiş durumdadır. Yani yarı kapalı bir haldedir. Bu durumda Çin'in okyanusa çıkabilmesi için, cazip yol Tayvan Boğazı'dır. Bu anlamda, Tayvan'ın Çin egemenliğine girmesi hayati önem taşımaktadır.

Çin'in batı Pasifik'te 100.000 kilometrekare büyüklüğünde petrol ve diğer deniz altı zenginliklerini içeren bir alanı vardır. Tayvan ise bu bölgeye giden yolun ağzında olup, Çin'in bu bölgedeki çalışmasını engelleyebilecek bir konumdadır. Ayrıca Tayvan, Kuzey Kore'ye ve Güney Çin Denizi'nin Spratly (Nanşa) adaları bölgesine 800 mil uzaklıktadır. Tayvan'dan Çin'e doğru deniz kuvvetleri yönlendiğinde iki gün içinde Çin'in bütün deniz kıyısı etki altına alınabilir.

Tayvan, Çin'i kuşatan adalar zincirinin ortasındadır. Tayvan'dan kolayca kuzeydeki, Japonya'ya bağlı olan, toplam 2000 km.den fazla uzunluktaki adalar silsilesine ve güney ve güneydoğu Asya ülkelerinin oluşturduğu binlerce ada silsilesine ulaşılabilir. Doğuya doğru 1200 km mesafeyi kontrol ederek, Çin Güney Deniz alanını kuşatan ikinci adalar zincirini de etkisi altına alabilir. Tayvan adası 390 km uzunluğunda, 140 km genişliğinde olup 35780 kilometrekare yüz ölçümüne sahiptir. Toplam alanın % 69'u Dağlık bölge, % 31'i düz alanı olan Tayvan adası, büyük kuvvetlerin harekâtına müsait değildir. Tayvan okyanusa doğru yüksek dik kayalarla kuşatılmıştır. Büyük çapta bir askerî çıkarma harekâtı zordur. Doğal bir savunma olanağına sahip olan Tayvan, modern deniz kuvvetlerini barındırma gücüne sahiptir. Ayrıca, havaalanı ve liman açısından önemli olup, savaş durumunda da bütünüyle askerî bir üs olarak kullanılabilir. Adanın 15000 kilometrekare olan kara suları bölgesi her tonajda geminin geçmesine müsaittir. Bu, deniz kuvvetlerinin bölgedeki harekâtını kolaylaştıran bir faktördür. Bu durumda Tayvan'ı elinde bulunduran taraf askerî açıdan büyük avantajlara sahip olmaktadır. Tayvan, Çin'in Asya-Pasifik stratejisinin gerçekleşmesinde hayati öneme sahiptir.¹²³ Çin'in en yüksek askerî organı olan Çin

¹²³ Ross Munro, "Taiwan: What China Really Wants the Island as Strategic Imperative, Not Emotional Need," *National Review*, X-XI, 1999, s.45.

Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne bağlı olan Çin Strateji Araştırma Kurumu tarafından iki ayda bir yayımlanan Strateji ve İşletme Dergisi'nde yayınlanan, Cang Mu-wen'in yazdığı "Kosova Savaşı ve Çin'in Yeni Asırdaki Güvenlik Stratejisi" başlıklı makalede Tayvan'ın Çin için stratejik önem taşıdığı, Çin'in Pasifik'e doğrudan girebilecek en önemli kapısı olduğu, Japonya'nın güneye inmesi için mutlaka geçmesi gereken yol olduğu, Kıta Çin'den ayrılmış bir Tayvan'ı kontrol eden ABD'nin Japonya'yı ve güneyde ASEAN ülkelerini etkisi altına alabileceği, batıdan ise Çin'i kuşatabileceği, böylece Çin'in, Güney Çin Adaları üzerindeki egemenliğini sarsmış olacağı, Çin'in stratejik üssü olan Malacca Körfezi'nden de uzaklaştırılacağı ve Çin'in Malacca Körfezi'nden Hint Okyanusu'na ulaşabilen hayati önemi haiz büyük stratejik yolun kontrolünü de kaybedeceği belirtilmektedir.¹²⁴

Tayvanlı stratejist Ouyang Fu, Tayvan'ın Çin için önemini özetle şöyle açıklamaktadır:¹²⁵

1. Tayvan, Çin için güvenlik açısından hayati önem taşımaktadır.
2. Tayvan, Çin'in Doğu Denizi ve Güney Denizi'nin stratejik ilişkilerini kontrolü altında tutmaktadır.
3. Tayvan, Çin'in Pasifik Denizi'ne egemen ülke olmasını engellemektedir.
4. Tayvan, Çin'in ekonomik gelişmesini ve güvenliğini derinden ilgilendirmektedir.

Çin, stratejik ağırlığını karadan denize yoğunlaştırmıştır. Çin, denizlerde egemen ülke olma yolunda hızla geliştikçe, Tayvan'ın stratejik önemi günden güne artmaktadır.

Bu nedenle Tayvan'ın sahip olduğu jeostratejik konumu, taarruz ve savunmadaki özel durumu, Çin'in güneye açılan deniz bölgelerindeki hiçbir ada ile kıyaslanamaz. Tayvan, tam anlamıyla "hiç batmayan bir uçak

¹²⁴ Cang Muwen, "Kosova Savaşı ve Çin'in Yeni Asırdaki Güvenlik Stratejisi", Çin, Zhanlue yü Guanli (Strateji ve İşletme Dergisi), Sayı III, 1999, s.3

¹²⁵ OuHsi Fu, "Dalu Gung Zuo Jian Bao"(Kıta Çin İşleri Bülteni), 11 Kasım, 1999, Web Sitesi: <http://www.mac.gov.tw/mlpolicy/mwreport/880715/8811/index.htm>.

gemisi"dir. Tayvan'ı kontrolü altına alan ülke Çin'i tehdit eden bir duruma kavuşacaktır. Bu potansiyel tehdit gücüne karşı, Çin'i yönetenler Tayvan'ı egemenlikleri altına almaya çalışmışlardır. Hatta tehdit oluşturmadığı dönemlerde bile Tayvan, yine Çin çıkarılarının aleyhinde kullanılmıştır. Günümüzde de Avrupa ülkeleri Tayvan'ı Çin pazarına girmek ve Çin'e mal satmak için bir araç olarak kullanmaktadırlar.

3.4.3. Çin'in ve ABD'in Tayvan Sorununa Bakışı

Milliyetçi Çin hükümeti Tayvan'a yerleşince burada egemenliğini sürdürmeye devam etmiştir. ABD Başkanı Truman 5 Ocak 1950'de Tayvan'ı Çin'in egemen toprağı olarak beyan etmişse de, 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı başlayınca, ABD hükümeti, küresel bir komünizm planının varlığına inanarak, Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırısını genel bir saldırıya başlangıç olabilecek bir Çin-SSCB stratejisinin ilk hareketi olarak görmüştür. Ayrıca, ABD hükümeti Mac Arthur'un, "Tayvan ABD için hiç batmayan bir uçak gemisidir" stratejik analizini benimsemiştir. 27 Haziran'da Başkan Truman, Tayvan'ın statüsünün açık olmadığını ileri sürerek, Milliyetçi Çin hükümetinin, Çin'in tek temsilcisi olduğunu ve bu bakımdan komünizme karşı korunması gerektiğini beyan etmiş ve Yedinci Filo'yu Tayvan'ın güvenliği için adaya göndermiştir. Çin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Chou Enlai, 6 Temmuz'da da, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne ABD'nin Kore'ye müdahale etmesine izin verilmesini kınayan bir mektup yollamıştır. ABD'nin Tayvan'a askerî kuvvet göndermesinin, Çin'in egemenlik haklarına bir tecavüz olduğunu ileri süren Chou, BM'den ABD'nin bu hareketini engellemesini istemiştir. Böylece diplomatik ilişkileri olmayan Çin ve ABD, Tayvan nedeniyle bir kriz içine girmişlerdir.¹²⁷

¹²⁶ Robert SS. Ross, *Negotiating Cooperation: The United States and China, 1969-1989* (Çince tercümesi), Pekin, Zhongyang Bianyi Chubanshe, 1998:14; Su-ge, "İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Sonra ABD'nin Tayvan Politikasının Oluşturulması", *Wai Jiao Xue Yan Xue Bao* (Dış Politika Enstitüsü Dergisi), sayı 2, yıl 1993, ss. 60-67.

¹²⁷ Shuo Xiaochu, "Zhong hua Renmin Gongheguo Zilao Shou ce" (Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985), ss. 835-836; Wu Xiuquan, *Dışişleri Bakanlığındaki Sekiz Yılım*, Pekin, Dünya Bilgi Yayınevi, 1983, ss.52-59.

8 Ekim 1950'de Çin lideri Mao Zedong "ABD'ye karşı Kore'ye yardım edeceğiz, ailemizi koruyacağız ve ülkemizi savunacağız" stratejisini açıklamış ve Çin'in Kore Savaşı'na gireceğini ilân etmiştir. 24-28 Kasım'da Çin hükümeti Özel Temsilcisi Wu Şiuçüan ve danışman Çiao Guanhua, BM Güvenlik Konseyi'nde ABD'yi kınayan bir konuşma yapmışlar ve ABD'nin Tayvan'dan geri çekilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ancak, Çin hükümetinin bu çabaları boşa gitmiş ve 1 Şubat 1951'de BM, Çin'in Kore'ye tecavüz eden ülke olduğuna dair bir karar almıştır.¹²⁸

Kore Savaşı'nın bitmesiyle Eylül 1954'te Çin Deniz Kuvvetleri, Çin'in güney kıyısına yakın, ancak Tayvan'a bağlı olan Jinmen adasına topçu ateşi ile saldırıda bulunmuştur.¹²⁹ Bu gelişme üzerine ABD Başkanı Eisenhower, Tayvan'ı koruma altına alacağını belirtmiş ve bilahare ABD-Tayvan Karşılıklı Savunma Antlaşması imzalanmasıyla Tayvan, tam anlamda ABD'nin korumasına girmiş ve bunun neticesi olarak da Çin-ABD ilişkileri bir çıkmaza sürüklenmiştir.¹³⁰ 8 Aralık 1954'te, Çin Başbakanı Chou Enlai: "Çin halkı ABD halkıyla dosttur, Çin halkı ABD ile savaşmak istemez, Çin hükümeti ABD hükümeti ile bir araya gelerek konuyu müzakere etmek ister, Uzak Doğu'nun gergin havasının yumuşaması için problemleri gözden geçirmek ister, özellikle Tayvan krizi hakkındaki probleme çözüm getirmek ister" şeklindeki yumuşak beyanı üzerine ABD hükümeti, 1 Ağustos 1955'te görüşmeleri başlatmış¹³¹ ancak, 28 Ağustos 1958'de Çin'in, Tayvan'ın Jinmen adasına topçu ateşi açması ve 4 Eylül'de de Çin hükümetinin, güney denizinin karasularını 12 mile çıkaracağını ilân etmesi ile bu görüşmeler kesilmiştir. 5-8 Eylül tarihlerinde Çin lideri Mao'nun katıldığı bir toplantıda ABD'nin Tayvan Boğazı'nı işgal ederek, Çin'e karşı tehdit

¹²⁸ Shuo Xiaohu, *Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985*, ss.837-838.

¹²⁹ Ross, 1998, s.14.

¹³⁰ Shuo Xiaohu, *Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985*, s.844; Su-ge "Mei Tai Gongtong Fangwei Tiao yü de Yünniang Guocheng" (ABD-Tayvan Karşılıklı Savunma Antlaşması'nın Ortaya Çıkış Ceriyani), "Meiguo Yanjiu" *ABD Araştırmaları*, sayı 2, 1990.

¹³¹ Çin Dışişleri Bakanlığı, *Zhou Enlai'nin Dış Politika Eserleri*, Pekin, Çin Merkezi Arşiv Neşriyatı, 1990, s.3.

oluşturduğu kanaatine varılmış ve ABD'ye karşı sert bir tutum izlenmeye başlamıştır.¹³²

Daha sonraları Tayvan, ABD'nin Güneydoğu Asya bölgesindeki önemli bir üssü haline gelmiştir. Çin'in çıkarlarına aykırı olan bu gelişme Çin-ABD arasında diyalog kurma imkânını da ortadan kaldırmıştır.¹³³ Çin, kendini korumak ve stratejik çıkar sağlamak için Tayvan Boğazı'nda defalarca Tayvan deniz kuvvetiyle karşı karşıya gelmiş ve çatışmalar çıkmıştır. Bu durum 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında SSCB'nin Çin'e de tehdit oluşturması sonucunda ve SSCB'ye karşı ABD-Çin ittifakının tesis edilmesi ile değişmeye başlamıştır.¹³⁴

Tayvan meselesi, Çin için, sadece dile getirdikleri Çin milliyetçiliği duygularından kaynaklanan bir siyasî mesele değildir, aynı zamanda büyük bir stratejik öneme sahiptir. Dönemin Çin lideri Deng Şiaoping, "Tayvan ana kıtayla birleşmezse, her zaman süper güçlerin Çin'e karşı kullandıkları bir koz olacaktır" demiştir.¹³⁵ Nitekim Tayvan, ABD için de Japonya ile Güneydoğu Asya ülkelerini bağlayan önemli bir geçittir. Tayvan; ABD'nin Asya-Pasifik'te çıkarlarını koruyabilmek ve bölgede dengeleyici bir güç oluşturmak, özellikle Çin ve SSCB'nin bölgeye sızmasının engellenebilmesi için fevkalâde önemlidir. Tayvan meselesinde iki ülkenin çıkarları farklıdır.¹³⁶

¹³² Shuo Xiaohu, *Çin Halk Cumhuriyeti Arşivi El Kitabı 1949-1985*, 1990, ss.262-267; Çin Dışişleri Bakanlığı, *Mao Zedong Dış Politika Eserleri*, Pekin, Çin Merkezi Arşiv Neşriyatı, 1994, ss.358-359; Ross, 1998, s.13.

¹³³ *Zhou Enlai'nin Dış Politika Eserleri*, 1990, 460; *Mao Zedong Dış Politika Eserleri*, 1994, ss. 578, 584-586.

¹³⁴ 1960'lı yılların başında SSCB ile Çin'in arası bozuktur. SSCB; ABD ile Avrupa'da çatışmaya başlamıştı. 1968 yılında SSCB Çekoslovakya'yı işgal etmiş, 1969 yılında ise Çin'in kuzeyindeki sınırda SSCB-Çin sınır çatışması olmuştu. SSCB, Çin'in kuzey ve kuzeybatı bölgelerine bir milyondan fazla asker yerleştirmiş ve de Çin'e nükleer silah atmaya ve Çin'in nükleer silah santralini imha etmeye niyetlenmiştir. Ancak, AB'nin baskısından dolayı SSCB bu niyetinden vazgeçmiştir. (Xie Yixian, *Zhong Guo Wai Jiao Shi (Çin'in Dış Politika Tarihi)*, Çin Halk Cumhuriyeti Dönemi 1949-1979, Changsha: Henan Eyaleti Halk Neşriyatı, 1988, ss.371-372).

¹³⁵ *Ta Gong Bao Gazetesi*, Hong Kong, 18 Mayıs 1987.

¹³⁶ Tayvan, ABD ve Çin için aynı stratejik anlamı taşımaktadır, ancak iki tarafın çıkarları farklıdır. bkz: Ross, 1998, ss.12-19.

Bu bağlamda, bugün Çin'in gerektiğinde Tayvan'ı kuvvet kullanarak ele geçirme amacını anlamak pek zor değildir.

ABD, bu adadan, yalnız Komünist Çin'in kontrolü için değil, bu ülkenin SSCB'nin yakın müttefiki olduğu yıllarda, SSCB'nin Uzak Doğu'daki politikasını engellemek için de yararlanmıştı. Zamanla Çin ve SSCB çıkarları çatışınca ABD, SSCB'ye karşı Çin'le yakınlaşma politikasını benimsemiştir.

Richard Nixon 1968'de ABD başkanı seçilince Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'e Çin politikası hakkında bir rapor hazırlatmıştır. NSSM-14 rumuzunu taşıyan bu raporda, Çin ile ilgili strateji tespit edilmiş ve bu stratejinin uygulaması olarak önce 1971'de Kissinger Çin'e gizli bir ziyaret yapmış ve ardından 21 Şubat 1972'de Başkan Nixon'un Çin'i ziyaret etmesiyle Çin-ABD ilişkileri normale dönmeye başlamıştır. Bu ilişkinin tesis edilmesi Çin'i, etrafında gelişen zor durumlardan kurtarmıştır. Bu dönemde Çin Dışişleri Bakanı Çen Yi'nin sözüyle: "Başkan Mao bu kozu oynayınca satranç tahtasındaki ölü kozların hepsi canlanmaya başlamıştı".¹³⁷ ABD'nin imzalanan deklarasyonlarda "Tayvan Çin toprağıdır, dünyada tek Çin hükümeti vardır, o da Çin Halk Cumhuriyeti'dir; Tayvan'a silah satılmayacaktır" gibi beyanlarda bulunması görüş birliğini sağlamıştır. ABD'nin çabasıyla Ekim 1971'de 26. BM toplantısında, BM, Tayvan'ın yerine Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıyacağını 2758 numaralı karar ile resmileştirmiştir. Böylece Tayvan'ın uluslararası diplomatik ilişkileri daralmaya başlarken, Çin, uluslararası ilişkilerde önemli rol oynamaya başlamıştır.¹³⁸

¹³⁷ Xiong Xianghui, "Lishih de Jiao Zhu: Huiyi Mao Zedong, Zhou Enlai, Ji Si Wei Laoshi" (*Tarihin Dipnotları: Mao Zedong ve Diğer Dört Marşalı Hakkında Hatıralar*), Pekin, Zhong Gung Zhong Yang Dang xiao Chuban she (Merkezi Komünist Parti Okulu Neşriyatı), 1995. s.202.

¹³⁸ Ross'un araştırması bu dönemdeki ABD-Çin ilişkilerini incelemektedir. Bu ilişkilerin arasında Tayvan meselesi her iki tarafın en zor problemi olarak nitelendirilmektedir. Gong Li, "Zhong Mei Jian Jiao de Lishih Sikao" (Çin-ABD Diploması İlişkisinin Tesis Edilmesinin Tarihi İncelenmesi), bkz. Liu Shan, "Zhongguo Waijiao Xinlun" (Yeni Çin Dış Politikası), Pekin, Dünya Bilimler Neşriyatı, 1998, ss.292-309; Zhang Qingmin, "Meiguo dui Hua Shuanggui Jünshou he Jishu Zhuanrang Zhengce dui Zhongguo Waijiao de Yingxiang" (ABD'nin Çin'e Uyguladığı Çifte Standart Silah ve Teknoloji Satış Politikası ve Çin Diplomasisine Olan Etkileri), bkz. Kiu Shan, *Yeni Çin Dış Politikası*, Pekin, Dünya Bilimler Neşriyatı, ss. 310-335. Dong Mei, "Zhong Mei

Tayvan, Birleşmiş Milletler'deki yerini kaybetmesine ve ülkelerin büyük çoğunluğunun kendisi ile diplomatik ilişkilerinin kesilmesine rağmen, büyük bir hayatiyet göstererek, bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Bunda ABD'nin dolaylı veya dolaysız desteğinin büyük rolü olmuştur.

Tayvan ekonomisi, kıt'a Çin ile kıyaslanamayacak ölçüde gelişmiş ve Tayvan hava ve deniz kuvvetlerini Çin ile yarışabilecek bir duruma getirmiştir. Bununla beraber Çin, kuvvet kullanarak birleşme yolunu seçerse Tayvan'ın buna karşı durması imkânsızdır. Bu da Tayvan için ABD ile ittifakın ve ABD yardımının ne derecede hayati olduğunu göstermektedir.

Çin'in ekonomik bakımdan süratle kalkınması ve ağır gelişmeyle beraber, rejiminde görülen yumuşama zamanla bir demokrasiye dönüşürse Çin-Tayvan birleşmesi için elverişli koşullar yaratılmış olacaktır.

18 Mart 2000 tarihinde, Tayvan'da yapılan Başkanlık seçiminde Çin'in askerî tehditlerine rağmen Tayvan halkının Tayvan'ın yerlisi ve bağımsızlık yanlısı Çen Şui-bian'ı seçmeleri, Çin'in öne sürdüğü koşullarda birleşmenin önündeki engellerin daimi ve aşılamaz olduğunu ve siyasi iktidarın Tayvan'da giderek Çin'de doğmuş eski milliyetçilerin elinden çıkıp, Tayvan'da doğmuş daha genç Tayvanlıların ellerine geçtiğini ve bu durumun Çin ile Tayvan ilişkilerini daha da karmaşık hale getirdiğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Tayvan, stratejik konumundan dolayı ABD'nin Asya-Pasifik politikasında halen önemini korumaktadır. Bu nedenle Çin, her ne kadar Tayvan'ı yabancıların etkisinden kurtaracağını ileri sürüyorsa da, ABD'nin bu konudaki politikasını dikkate almadan harekete geçmesi zor görünmektedir. Bilindiği gibi, Çin-ABD ilişkileri düzensiz bir gelişme göstermiştir. Dünyada tek süper güç olan ABD, büyüyen bir Çin'in kendisi için tehlike oluşturabileceğini hesaba katmakta ve dolayısıyla, Çin'e baskı uygulamayı ve engel çıkarmayı sürdürerek "barış içinde evrim geçirme" ve "batılılaştırma" gayretlerini teşvik etmekte ve insan hakları, ticarete ayrıcalıklı ülke gibi meselelerde eski tutumunu muhafaza etmektedir. Diğer yanda ABD, Çin'in etrafındaki ülke ve bölgelere, özellikle Tayvan'a silah satarak yardımda bulunmaktadır. Tayvan ve Spratly adalarında kargaşa çıkarsa ABD bölgeye askerî müdahalede bulunabilecektir.

3.4.4. Tayvan: Eski Problemin Yeni Gündemi

Çin Halk Cumhuriyeti, sırası ile 1997 ve 1999'da Hong Kong ve Macao üzerindeki egemenliğini yeniden tesis ettikten sonra Tayvan sorununa çözüm bulmanın ve bu ada ile yeniden birleşmenin daha da önem kazandığını ve hatta tarihi görev olduğunu belirtmişti.¹³⁹ Askerî Sanayi Gazetesi (Jün Gung Bao)'inde yayınlanan "Çin'in çevresinde karşılaşılabileceği sekiz tehlike" konusundaki makalede de, Tayvan Boğazı'ndaki kritik durum ile ilgili olarak belirtildiği gibi, Li Tenghui başkanlığındaki Tayvan hükümeti, Çin Halk Cumhuriyeti'nin birleşme politikasına karşı çıkarak Tayvan'ın bağımsızlığını desteklemiş, 'Çin'in yedi parçaya bölünmesi', 'Çin ve Tayvan iki eşit devlettir', 'Milliyetçi Çin Tayvan'da tekrar yaşamaktadır' gibi görüşleri ortaya atmıştır. Tayvan yönetimi bağımsızlığını korumak için, devamlı bir şekilde silahlı kuvvetlerini geliştirerek deniz ve havada askerî üstünlük sağlamaya uğraşmakta, bir yandan silahlı kuvvetlerinin donanımını millileştirmeye çalışırken, diğer yandan büyük meblağlar harçayarak ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerden ileri teknoloji ile donatılmış savaş uçağı, savaş gemisi ve denizaltı mayınları gibi silahlar satın almakta ve 'paraya dayalı dış politika' yoluyla uluslar arası siyasi sahnede 'hayat alanı' mücadelesi yapmaktadır. Tayvan'ın bu çabaları bazı yabancı güçler ile Tayvan'ın bağımsızlığını isteyenlerin desteğini de almaktadır. Çin Devlet Başkan Jiang Zemin "Tayvan meselesinin sonsuza kadar uzatılmayacağını, uzatılırsa birleşme sürecine zarar verileceğini" ileri sürerken, Tayvan'ın şu andaki silahlanma sürecinin hızla gelişmesi ve Tayvan'ın bağımsızlığı yanlılarının gücünün günden güne artması ve ekonomisinin hızlı gelişmesi ile Tayvan yönetiminin 'iki Çin' veya 'Bir Çin Bir Tayvan' yaratmasına neden olacağını, Tayvan Boğazı'nda savaş başlarsa savaşa karışan yalnız Çin ve Tayvan olmayacağını, aynı zamanda bazı yabancı güçlerin (Tayvan'ın bağımsızlığı

Guanxi Zilliao Shuanbian 1971-1981" (Çin-ABD İlişkileri Hakkında Belgeler 1971-1981), Pekin, Shishi Neşriyatı, 1982; Gong Li, "Kuayüe Honggou: 1968-1979 Nian Zhong Mei Guanxi de Yanbian" (Engellerden Aşmak: 1968-1979 Yıllarında Çin-ABD İlişkilerinde Değişimler), Kaifeng, Henan Eyaleti Halk Neşriyatı, 1992.

¹³⁹ Qin Shi, Çin, Xinshing Chubanshe, 1997, Pekin, s.29.

yanlılarının da) savaşa katılabileceğini, bu durumda da Çin'in güneydoğu deniz kıyı bölgelerinin ve hatta bütün Asya'nın önemli ölçüde etkilenebileceğini" ileri sürmüştür.¹⁴⁰

Tayvan, ABD ile Çin arasında son yıllardaki en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Tayvan'da 18 Mart 2000 tarihinde gerçekleşen ve yaklaşık on altı milyon seçmenin oy kullandığı devlet başkanlığı seçiminde Çin'in, "Tek bir Çin vardır, Tayvan Çin'in bir parçasıdır" sloganıyla, seçilmesini savaş gerekçesi sayacağını ve Tayvan'ın bağımsızlık yönünde atacağı bir adımın savaşa yol açacağını sürekli yenilemesine karşı seçimi, bağımsızlık yanlısı Demokratik İlerleme Partisi'nin (DİP) adayı Çen Şui-bian kazanmıştır. Çen Şui-bian'in, Milliyetçi Parti'nin (Guomintang) 51 yıllık iktidarını yıkarak devlet başkanlığına seçilmesiyle dikkatler Çin-Tayvan ilişkilerinin geleceği üzerinde toplanmıştır. Çin, seçim öncesinde Çen'i, bağımsızlık için halkoylamasına gitme planından vazgeçmemesi halinde adayı işgal edebileceği yönünde tehdit etmiştir. Çin'in bu tehditleri karşısında Tayvan yönetimi, seçim öncesinde Çin'den gelebilecek kışkırtmalara karşı hazırlıklı beklerken, Tayvan ordusu da Çin ordusunun hareketlerini dikkatle izlemiştir.

Amerikan Devlet Başkanı Clinton, seçim sonuçlarının belli olmasının ardından Çen'i kutlayıp Çin'e itidal tavsiye ederek, tarafların diyaloga başlamasını istemiştir. Clinton, Hindistan, Bangladeş ve Pakistan'ı kapsayan Güney Asya ziyaretinden önce de, "Çin ve Tayvan, diyalog içinde olmalı ve sorunlarını barışçı yolla çözümlenmeli" demişti. Amerikalı gözlemciler de, Çin'in seçimlerden önce dile getirdiği, "Tayvan'ın bağımsızlığını ilân etmesi halinde Pekin'in askerî güç kullanacağı" tehditlerine karşı, Çen'in, seçimden önceki söylemini bir yana bırakarak, diyalog arayacağını ve gerginliğin azaltılmasının beklendiğini belirtmişlerdir.

Çin Başbakanı Ju Rongji, Tayvan'ın ne şekilde olursa olsun, bağımsızlığına asla izin verilemeyeceğini ve Çin yönetiminin Tayvan'ın bağımsızlığını savunan kişi veya partilerle asla görüşmeyeceğini söylemiş

¹⁴⁰ Jün Gung Bao (*Askeri Sanayi Gazetesi*), 18 Aralık 1999, Sayı 39.

ve görüşmelerin önkoşulu ve temelini "Tek Çin" ilkesi olduğunu da vurgulamıştır. Tayvan'ın yeni başkanı Çen Şui-bian Pekin'e yaptığı çağrıda, ülkesinin Çin ile eşit haklara sahip olması ve "Tayvan'ın, Çin'in bir parçası olarak görülmemesi" koşuluyla "Tek Çin" konusunu Pekin yönetimiyle görüşmeye hazır olduğunu belirtmiş ve görüşmelerin temelini "Tek Çin" konusu olmasını asla kabul etmeyeceklerini de tekrarlamıştır. Görüldüğü gibi, Tayvan'da yapılan devlet başkanlığı seçimi öncesinde ve sonrasında, ABD-Çin-Tayvan üçgeninde son derece önemli gerginlikler yaşanmıştır. Çin, Tayvan'ın bağımsızlığını coğrafi bütünlüğüne bir tehdit olarak görmektedir. Çin Komünist Partisi liderlerine göre Tayvan'ın bağımsız bir devlet olarak kalması, Tibetlileri ve Doğu Türkistanlıları cesaretlendirecektir. Dolayısıyla, Pekin, Tayvan ile birleşmeyi tarihi bir misyon olarak görmektedir. Ayrıca, Tayvan, Çin için stratejik ve ekonomik olarak da önemlidir. ABD için "hiç batmayan uçak gemisi" durumunda olan Tayvan'ın stratejik değeri, coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Tayvan, Çin'in doğu kıyısını kapatarak deniz bağlantısının kesilmesine ve donanmasının ilk adalar halkası içerisinde hareketsiz kalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, Tayvan, ABD'nin bütün Asya-Pasifik güvenlik stratejisinde önemli bir yere sahiptir ve Asya-Pasifik ilişkilerinde ABD'nin liderliğini devam ettirebilmesi için çok önemli bir konumdur. Bunun farkında olan Çin de, ne Amerika'ya, ne de Tayvan'a en ufak taviz vermeden son derece tehditkâr bir üslupla konuya yaklaşmaktadır.

3.5. Çin'in Ortaklık Dış Politikasının Oluşması

Soğuk Savaşın sona ermesi ile Çin, 1949'dan bu yana en güvenli dönemini yaşamaya başlamıştır. Özellikle, Sovyet Rusya'nın dağılması 1997'den sonra, ABD'nin Güneydoğu Asya'dan askerî üslerini çekmesi ve Çin-Japonya ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesi Çin'i rahatlatmıştır. Bu durumu Deng Xiaoping aslında 1983 yılında "En az on yıl içinde savaş başlamayacaktır" sözüyle tahmin etmiştir.¹⁴¹ 1995 yılında, Çin Başbakanı Li Peng de

¹⁴¹ Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler, Cilt 2, 1993, s. 25.

"On beş yıl ve hatta gelecek asırda dünyada barış ve kalkınma konuları önem kazanacaktır" diye öngörmekteydi.¹⁴² Ancak, ABD ve Batılı ülkelerle Çin arasında farklı yönden sürtüşmeler meydana gelmiştir. Özellikle, 1995 yılında, ABD'nin Tayvan ile yakınlaşması sonucunda Tayvan'a silah satması Tayvan Boğazı krizinin dozunu arttırmıştır. ABD-Çin ilişkisi, Çin'in ABD'deki Büyükelçisini geri çağırmasıyla 1970'li yıllardan bu yana en kötü döneme girmiştir. Mayıs 1995'te, Japon Hükümeti Çin'in hâlâ nükleer silah denemesi yaptığı gerekçesiyle Çin'e yapacağı yatırımı azaltmıştır.¹⁴³ Bu dönemden sonra, Çin ve Rusya daha da yakınlaşmaya başlamışlardır. 1992 yılında iki ülke ikili ilişkilerinin normalleşmesi ve sınır bölgelerinde askerî kuvvet indirimi, güvenlik anlaşmasına ilişkin ikili anlaşmalar yapmıştır. 1994'te, iki ülke ortak deklarasyon yayınlanarak stratejik silahların birbirine karşı yönelmesini kaldırmıştır.¹⁴⁴ 1995 yılındaki ortak deklarasyonda iki ülkenin uluslar arası önemli problemler üzerindeki görüşlerinin yakın ve birbiriyle uyumlu olduğu beyan edilmiştir.¹⁴⁵ Çin'in ASEAN ülkeleriyle olan sürtüşmeleri devam etmekteydi.

Mart 1996'de, Çin'in Tayvan Boğazında yaptığı askerî tatbikattan sonra ABD-Çin arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Japonya'nın Tayvan'la arasında tarihî bağların olmasından dolayı Çin'e karşı sitem etmesi ile Çin-Japonya ilişkileri de zor döneme girmiştir. Ardından, Çin'in Asya-Pasifik bölgesindeki girişimleri ve Tayvan Boğazı'nda sürekli askerî tatbikat yapması, Çin'in bir saldırgan dış politika izlediği imajını vermiştir. Daha sonra, Nisan 1996'da, ABD-Japonya ortak savunma anlaşmasının yenilenmesi Japonya'nın artık kendi ülkesi etrafındaki bölgelerde ortaya çıkması muhtemel olaylara müdahale edebilme imkânı sağlamıştır. Anlaşmada, Japonya dışında Kore ile Tayvan'ı da içine alan bir bölgeyi etkileyebilecek bu durum, ABD ve Japonya'nın Çin ile olan ilişkisini zor duruma sokmuştur.

¹⁴² *Halkın Günlüğü*, 3 Ocak 1996.

¹⁴³ *Chao Ri Xin wen*, Japonya, 19 Mayıs 1995.

¹⁴⁴ *Halkın Günlüğü*, 19 Eylül 1994.

¹⁴⁵ *Halkın Günlüğü*, 28 Haziran 1995.

Çin ise, ABD-Japonya yeni savunma anlaşmasının Çin'i hedef aldığını ve Tayvan'ı Çin'den koparma oyunu olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁶ Aynı zamanda, Japonya Hükümeti'nin 20 Şubat 1996 tarihinde aldığı bir kararla karasularını 200 mil Japonya'nın ekonomi alanı olarak kabul etmesi, Çin-Japonya arasında yıllardır ihtilaf yaratan Diaoyu Dao (Senkaku) adası üzerindeki hak iddiasını gündeme getirmiştir. Japonya, Diaoyu Dao (Senkaku) adasının kendisine ait olduğunu savunurken, Çin'de aynı sesler yükselmiş ve iki ülke arasında soğuk rüzgârların esmesine sebep olmuştur.¹⁴⁷

NATO, doğuya yönelik genişlemesini fiilen başlatınca bu durum Rusya'nın güvenliği ve ekonomisi ile ilgili menfaatlarına dokunmuştur. Üstelik, Rusya'nın Batılılardan umduğu yardımların çoğu sözde kalınca Rusya Batıya karşı tavrı almıştır. Aynı zamanda, Rusya NATO'ya rahat karşı çıkmak için Çin ile sınırı olan Uzak Doğu bölgesini de güven altına alma stratejisini uygulamaya başlamıştır.¹⁴⁸

Gerçi Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Eylül 1994'te, Rusya'yı ziyaret ettiği sırada iki ülkenin 21. yüzyıla yönelik yapıcı ortaklık ilişkisini tesis etmeye çalışmışsa da Rusya bundan tatmin olmamıştır. Bu ortaklık ilişkisi Nisan 1996'da Rusya devlet Bakanı Yeltsin'in Çin'i ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Böylece, Çin'in dış politikasında ilk stratejik ortaklık ilişkisi ortaya

¹⁴⁶ *Halkın Günü*, 22 Mayıs 1995; David B. H. Denoon and Wendy Frieman, "China's Security Strategy: The View from Beijing, ASEAN and Washington," *Asian Survey*, vol.96, no.4 (April 1996), p. 423.

¹⁴⁷ Diaoyu Dao veya Senkaku adası meselesinin çıkış sebebi konusunda bkz. J-MF Blanchard, "The US Role in the Sino-Japanese Dispute Over the Diaoyu (Senkaku) Islands, 1945-1971", *The China Quarterly*, Oxford, vol.161(1), March 2000, p. 95-123.

¹⁴⁸ Sun Guoxiang, "Beijing yü Mosike Zhanlütè Xiezuo Huoban Guanxi zhi Shingcheng yü Shentao" (Pekin-Moskova Stratejik İşbirliği ve Ortaklık İlişkisinin Şekillenmesi ve Derinleşmesi, bkz. *Kita Çin Araştırmaları*), Cilt 40, Sayı 8, 1996, s.89; Gao Ge, "Tan Eluosi Dangqian de Daguó Wajijiao" (Rusya'nın Günümüzdeki Büyük Devlet Politikasına Bir Bakış), *Doğu Avrupa ve Orta Asya Araştırmaları*, 1995, Sayı: 3, Pekin, ss.57-59; Li Zhongcheng, "Eluosi Qianghua Xin Dongfang Zhengce" (Rusya Yeni Doğu Politikasını Güçlendirmekte) bkz. *Xiandai Guoji Guanxi, Çağdaş Uluslararası İlişkiler*, Sayı 10, 1996, Pekin, s.17; Uli Schmetzer, "Russia, China find Common Foe in US", *Chicago Tribune*, Apr. 26, 1996, p.3; Klaus Fritsche, "Russia Refocuses on China", *Aussenpolitik*, vol. 46 (IV/95), p. 378.

çıkıştır.¹⁴⁹ Yeltsin'in Çin ziyaretinde bir başka dikkat çekici olay ise Çin ile ortak sınırı olan Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Shanghai'da imzalanan sınır bölgelerinin güvenliğine ilişkin Shanghai Beşlisi ittifakıdır. Bu da Çin'in Asya-Pasifik'e yönelmesine ve kendi Kuzey-Batı sınırını güvence altına almasına yardımcı olmuştur.

Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in, 22-26 Nisan 1997'de, Rusya'ya ziyaret etmesi iki ülkenin stratejik ilişkilerini güçlendirmek anlamını taşıyordu. Bu zirveden sonra yayınlanan ortak deklarasyonda kapalı bir şekilde, ABD (hegemonyası) ile NATO (Güç Politikası) kınanmıştır. ABD gerçi bu gelişmeyi hoş karşılamamış ise de, aynı zamanda Japonya Başkanı Hashimoto, ABD Başkanını ülkesine davet ederek iki ülke arasındaki ortak güvenlik meselelerini tazelemeye çalışmıştır.¹⁵⁰ Aynı yılın 26 Ekim-3 Kasım tarihlerinde, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Clinton'un davetlisi olarak ABD'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Çin ile ABD arasında yapıcı Çin-ABD stratejik ortaklık ilişkisi tesis edilmiştir. Çin Dışişleri Bakanı Qian Qicheng'in açıklamasına göre, yapıcı Çin-ABD stratejik ortaklık ilişkisi tesisi, ABD tarafından ortaya konulmuştur. Çin'in asıl istediği 21. yüzyılda yapıcı ortaklık

¹⁴⁹ Çin-Rusya arasındaki stratejik ortaklık ilişkisi Nisan 1994'de Rusya Dışişleri Bakanı A. Kozgrev'in Pekin ziyaretinde yaptığı bir basın toplantısında Çin'e önerilmişti. Ancak Çinli yöneticiler "Stratejik ortaklık" kavramına ihtiyatlı yaklaşarak kabul etmemişlerdi. (*Izvestiya Gazeta*, 29-01-1994, IV). Mayıs 1995'te Rusya Savunma Bakanı P. Grachev'in Rusya-Çin güvenlik işlerine ilişkin bir ziyaretinde aynı konu açıldığında Çinli yöneticiler şimdi ve daha sonra da bir ittifak veya kutuplaşmayı düşünmediklerini söylemişlerdir. (*Izvestiya Gazeta*, 20-05-1995, I). Ancak Nisan 1996'da Yeltsin'in Çin ziyaretinde Çinli yöneticiler son anda Rusya'nın önerdiği stratejik ortaklık cümlesinin ortak deklarasyonda yer almasını kabul etmiştir. (*Izvestiya Gazeta*, 26-04-1996, III; Bi Moxian, "Lün Zhong E Zhanlüe Xiezuo Huoban Güanxi" (Çin-Rusya Stratejik Ortaklık İlişkisi Üzerine), *Sorunlar Ve Araştırmalar*, Cilt 35, Sayı 12, 1996, s.22). Çin'in, Rusya'nın önerdiği stratejik ortaklık teklifini son anda kabul etmesi Batılıların Çin'e yönelik siyasi, ekonomik, insan hakları ve Çin'in güvenliğini tehdit etme olasılığı ile alakalı olabilir. Nitekim ABD'li Çin uzmanı Robert Ross, NATO'nun doğuya genişlemesi ve ABD ile bazı Avrupa ülkelerinin Tayvan'a silah satmasının, Çin-Rusya ittifakına zemin hazırladığını ileri sürmüştür. (Robert Ross, "Russia, China Aim to Redraw the Political Chessboard to Contain a Dominant US", *Christian Science Monitor*, April 24, 1997, p. 8.

¹⁵⁰ "Cong Jiao Zemin Fang E Kan Zhoug E Güanxi Fazhan" (Jiang Zemin'in Rusya Ziyaretinden Çin-Rusya İlişkilerine Bakış), *Zhongguo Dalu Yanjiu*. (*Kıta Çin Araştırmaları*), Cilt 40, Sayı 5, 1997, s.3.

ilişkisi şeklindeydi. “Yapıcı Stratejik Ortaklık İlişkisi” tanımı, ortaklık ilişkisini tesis etmek demektir. Yani şimdiden stratejik ortaklık ilişkisi tesis edilmiş anlamında olmayabilir demektir. Bu hedefe ulaşmak için çaba göstereceğiz. İki ülkenin aralarında bir çeşit yapıcı ortaklık ilişkisi tesis etmeleri, onların iyi dost veya müttefik olunca aralarında hiçbir anlaşmazlık olmayacak demek değildir.¹⁵¹ Çin’in Rusya ile ABD arasında oluşturduğu üçgen ilişkisinin inceliğini görmek mümkündür.

Çin bu suretle yıllardan beri Batının oluşturduğu baskıyı bu üçgen ilişkisiyle kırarak uluslar arası platformda büyük ülke rolünü oynamayı başarmıştır. Mao, döneminde iki kutup arasında üçüncü güç yaratarak kendini bu üçüncü gücün lideri olarak gösterdiği gibi, Jiang Zemin de ABD (NATO) ile Rusya arasındaki ihtilâf ve anlaşmazlıklarından istifade ederek yine üçüncü bir güç olduğunu göstermiştir.

Çin, Rusya ve ABD ile stratejik ilişkiler tesis etmekle birlikte konumunu sağlamlaştırmak için, hem AB, Japonya, ASEAN toplulukları gibi ekonomisi dev ülkelerle, hem de Güney Kore, Hindistan, Pakistan, Nepal gibi jeostratejik konumda olan komşu ülkelerle değişik düzeyde ortaklık ilişkileri de tesis etmiştir. Aynı zamanda, Afrika ülkeleriyle de bu tür ortaklık ilişkileri geliştirilmiştir. Çin Çağdaş Uluslararası İlişkiler Araştırma Merkezi’nin araştırmacısı Yan Xuetong, Çin’in büyük ülke haline geldiğini belirterek, “Çin, gelişmekte olan büyük ülke olarak, büyük ülkelerle olan ilişkilerine önem vermelidir; Büyük ülkenin uluslararası alanda üstleneceği vazife ve sorumlulukları yerine getirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Çin, gelişmekte olan en büyük ülkedir, Çin’in bu özelliği onu gelişmekte olan diğer ülkelerin menfaatlarını korumasını gerektirmektedir”.¹⁵²

2-6 Nisan 1999’da, Çin Ulusal Kongre Başkanı Li Peng, Türkiye’yi ziyareti sırasında Çin ve Türkiye’nin ilişkisini: 21. yüzyıla yönelik uzun vadeli işbirliği ilişkisi olarak önermiştir. 18-21 Nisan 2000’de Çin Devlet Başkanı

¹⁵¹ *Xinhua Ajansı*, 29 Ekim 1997, Washington.

¹⁵² *Xinhua Ajansı*, 28 Şubat 1999, Pekin.

Jiang Zemin Türkiye ziyaretinde iki ülkenin ortaklık ilişkisini yeni yüzyılda yeni tipteki işbirliği ilişkisi tesis etmek şeklinde olmasını önermiştir. Çin'in önem verdiği Kuzey Kore, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, ASEAN toplulukları, Avustralya, Kanada gibi ülkelerle bu tür ortaklık ilişkilerini daha tesis etmeden, Türkiye'yi, ABD, Rusya, Japonya, AB ülkeleri gibi diğer ortaklık ülkeleri sırasına koyması, Çin'in Türkiye'ye önem vermeye başladığının bir göstergesidir. Ancak, Türkiye-Çin arasındaki bu tür ortaklık ilişkisinin içeriği pek dolu olmadığı ve özellikle seçilmiş terimlerin muğlak olduğu görülmektedir.

Çin, bu tür ortaklık ilişkilerini dünyanın önemli siyasî ve ekonomik noktalarında tesis ederek dışa açılmakla birlikte, bu nokta bölgeleri kendisine bağlamaktadır. Çin'in aynı zamanda, kendisinin de savunduğu çok kutuplu dünya düzenini oluşturmaya gayret göstererek ABD'nin tek güç olma hedefini parçalamaya çalıştığı bir gerçektir. Çin'in bu tür stratejik ilişkiler tesis etmesinin muhtemel amacı, hem Çin'e sürekli baskı yapan Batılıların oyunlarını bozabilmek, hem de ortaklık ilişkileri ağı içinde kendisine önemli bir statü sağlayabilmektir. Çin, 1996'dan sonra, dünyaya yönelik planlı ve doğru dış politikası sayesinde büyük ülke olma yolunda çabalamaktadır. 1996 yılından sonra, mayası oluşturulan ve özellikle Deng Xiaoping'in ölümünden sonra, Jiang Zemin Hükümeti'nin uyguladığı çok yönlü dış politika, Çin'in 21. yüzyıldaki yerini belirlemektedir:

Nisan 1996. Çin-Rusya 21. Yüzyıla Yönelik Stratejik İşbirliği Ortaklık ilişkisi.

1996. Çin-Hindistan Geleceğe Yönelik Yapıcı Ortaklık İlişkisi

1996. Çin-Pakistan 21. Yüzyıla Yönelik Çok Yönlü İşbirliği Ortaklık ilişkisi

1996. Çin-Nepal Nesilce İyi Komşuluk Ortaklık İlişkisi

1996. Çin-Afrika Ülkeleri 21. Yüzyıla Yönelik Uzun Vadeli Güvenlik ve Çok Yönlü İşbirliği ilişkisi

1997. Çin-ABD Yapıcı Stratejik Ortaklık İlişkisi

1997. Çin-Fransa Uzun Zaman Çok Yönlü Ortaklık İlişkisi

1997. Çin-İngiltere Çok Yönlü Ortaklık, İlişkisi Geliştirme

1998. Çin-Japonya Barış ve Kalkınmaya Yönelik Dostluk, İşbirliği, Ortaklık İlişkisi

1998. Çin-AB 21. Yüzyıla Yönelik Uzun Zaman Yapıcı Güvenli Ortaklık İlişkisi

1999. Çin-Türkiye 21. Yüzyıla Yönelik Uzun Zaman İşbirliği İlişkisi

2000. Çin-Türkiye Yeni Yüzyılda Yeni Tipteki İşbirliği Ortaklık İlişkisi Tesis Etmek.

IV. BÖLÜM

4. ÇİN'İN ÇOK YÖNLÜ DIŞ POLİTİKASI

Deng Xiaoping'in dış politika stratejisinin çekirdeği, dış dünyada boy göstermemek, içine kapanıp ekonomiyi canlandırmak idi. Yani, Soğuk Savaş dönemindeki ABD-SSCB mücadelelerine karışmadan, uluslararası arenada sivrilmekten bütün gücüyle kendi ekonomisini kalkındırarak, Çin'in kapsayıcı gücünü yükseltmeye çalışmaktı. Üstelik liderler diplomasinin (yani devlet liderinin sık sık dış gezilere çıkarak uluslararası siyaset ve ekonomi sahnesinde boy göstermesi) Çin'in dış politikasında fazla yeri yoktu. Zaten, Deng'in de sık sık dış gezilerde bulunduğu da söylenemezdi. Dolayısıyla, Deng'in benimsediği dış politika, 1980'li ve 1990'lı yılların başına kadar çok başarılı idi. Özellikle 1992-1995 yılları arasında meydana gelen mucizevi ekonomik kalkınması, çok kısa zaman içinde Çin'i dünya sahnesine çıkarmıştı.

Ancak, Soğuk Savaşın bitmesiyle değişen dünya yapısı ve yeni dünya düzeninin oluşmasında, yeni kalkınmış bir Çin'in ortaya çıkması, Batıların dikkatini çekmekteydi. Çin'in kalkınması birçok Batılı ve Çin çevresindeki ülkeler nezdinde endişe yaratmıştır. Bazıları Çin'in dünya sahnesine çıkmasının dünya barışına katkıda bulunduğunu ileri sürerken, bazıları da, Çin'in dünya barışı için tehdit yaratacağı görüşünü savunmaktaydılar. Ayrıca, Çin'in dışa açılma politikasının uygulanmaya başlamasından bu yana geçen 20 yıl içinde, Çin ekonomisi hızlı gelişerek dünyada ekonomi boyutu en büyük ülkelerden biri haline gelmiştir. Çin'in ekonomik menfaati artık dünyanın her yerine yayılmış ve böylece Çin ekonomisi dünya

ekonomisiyle iç içe girmiştir. Çin, hem siyasî hem de ekonomik alanda artık dünya ile entegrasyon yolundadır. Bu bağlamda, Çin'in, Deng döneminde dünyadaki durumu Jiang Zemin dönemine nispetle çok farklıdır. Jiang'ın yönettiği Çin, ABD'nin önderliğinde yürütülen yeni dünya düzeni stratejisinin yarattığı değişikliklerden, Çin tehdidinin getirdiği baskıdan, komşu ülkelerle olan sınır ve adalar tartışmasının yarattığı sıkıntılardan, Çin'in ekonomik kalkınma ve ülke kapsayıcı gücünü yükseltme zorunluluklarından, Çin'de mevcut olan ve günden güne ağırlaşan toplumsal sorunlardan ve Tibet, Doğu Türkistan ve Moğolistan gibi sorunlu bölgelerin bağımsız olma istekleri ve bunların yurt içi ile yurt dışındaki faaliyetlerinin doğurduğu meselelerden dolayı kalkınamaz hale gelmiştir. Bu durumda Çin, yeni bir dış politikaya ihtiyaç duymaktadır.

Bu yeni dış politika da "çok yönlü dış politika"dır. Yani barış ve kalkınma iç içe geçmiş iki önemli meseledir. Her ülkede olduğu gibi dış politika iç politikanın uzantısıdır. Çin Hükümeti de ülke ekonomisini kalkındırmak için yurtiçi ve yurtdışında barış ortamını yaratmak zorundadır. Özellikle uluslar arası barış ortamı, Çin'in kalkınması ve süper güç olmasına büyük katkıda bulunmaktadır. Bunu da ancak uygun ve başarılı bir dış politika sayesinde gerçekleştirilebilmektedir.

Çin'in bu yeni dış politikasının içeriği büyük ülkelerle ilişkileri sıkılaştırmak, gelişmekte olan ülkelerle ise işbirliği yapmak ve komşu ülkelerle iyi geçinmektir. Gerekliğinde de bazı tavizler vermektir. Aynı zamanda devletin üst teşkilatları ve bazı uluslararası hükümet dışı kuruluşlara iştirak ederek etkisini sürdürmektir. Bununla beraber Devlet Başkanı diplomasisi, Başbakan diplomasisi, Meclis Başkanı diplomasisi, bakanlar diplomasisi, Dışişleri Bakanı diplomasisi, askerî diplomasi ve Çin Komünist Partisi'nin diğer ülkelerdeki partilerle diplomasisi gibi görev ve hizmet biçimine göre dışa açılma politikasını uygulamaktadır. Ancak, Çin'in bu en geniş çaptaki dış politika ve faaliyetlerinde Mao dönemindeki dış politika çizgisini görmek mümkündür: Birinci Dünya konumunda olan ABD'ye hem karşı olmak hem de onunla işbirliği yapmaktır. Bu iki zıt stratejiyi en uygun yöntemle ayarlamak suretiyle, ABD'nin Çin'e olan baskısını pasifize ederek Çin'in kalkınmasını sağlamaktır. İkinci Dünya konumunda olan AB ülkeleriyle

ekonomik işbirliği faaliyetlerini geliştirerek, AB ülkelerini Çin pazarına bağlayıp ABD ile AB'nin Çin'e karşı olası baskısını ortadan kaldırmaktır. Üçüncü Dünya konumunda bulunan gelişmekte olan ülkelerle karşılıklı menfaat sağlayarak veya direkt olarak bu ülkelere karşılıksız yatırım yapmak ya da maddî destek vermek suretiyle ittifakı ve dostluğu sağlamlaştırmak böylece Üçüncü Dünya ülkeleri lideri statüsü ile Batılı ülkelere karşı koymaktır.

Çin, önemli ülkeler ile kurduğu 21. yüzyıla yönelik stratejik ilişkiler dışında, küresel olarak en üst düzeyde Çin-Rusya-ABD, Kuzey-Doğu Asya'da bölgesel olarak Çin-Japonya-ABD, Asya Pasifik Bölgesinde ise Çin-ASEAN-ABD üçgen dengeleme stratejileri gibi ilişkileri geliştirerek geleneksel üçgen strateji yöntemini uygulamaktadır. Aynı zamanda ABD'nin tek kutuplu küresel gücüne karşı çok kutuplu dünya düzenini ABD dışındaki ülkelere empoze etmeye çalışmaktadır. Bu yine Çin geleneğinde bulunan ve tarihte "He Zong" adı verilen stratejisini çağırıştırmaktadır. Çin, 21. yüzyılın stratejik planında Asya Pasifik'e yönelmektedir; bunun yanında Çin'den Avrupa'ya uzanan bölgede, Mao'nun ortaya koyduğu ve eski İpek Yolu'nun yeni versiyonu olarak benimsenen Batılıların yürüttüğü Avrasya sendromunu delmek ve Çin'in ekonomik çıkarlarını sağlayan bir yol açmaya çalışmaktadır.

4.1. Çin-ABD İlişkileri

Soğuk Savaş'ın kızıştığı 1970'li yılların başında, SSCB'ye karşı ABD'nin Nixon Hükümeti, Çin ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 1972 yılında, Çin Başbakanı Zhou Enlai'nin davetlisi olarak ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger ve ABD Başkanı Richard Nixon ardı ardına Çin'i ziyaret etmiş ve iki ülkenin siyasî ilişkilerinin temel taşı olarak oluşturulan Şanghay Deklarasyonu'na (28 Şubat 1972) imza atmışlardır. 26 Haziran 1978 tarihinde, ABD'nin Tayvan ile siyasî ilişkilerini kesen ve Tayvan'daki ABD askerî üssününün geri çekilmesine dair Çin-ABD Diploması Deklarasyonu'nu imzalamışlardır. Ocak 1979 tarihinde, iki ülkenin ilişkilerini pekiştirmek için Çin lideri Deng Xiao Ping ABD'yi ziyaret etmişti. 17 Ağustos 1982 tarihinde, iki

ülke, ABD'nin Tayvan'a silah satışı meselesine çözüm getiren deklarasyon yayımlamıştır. Çin-ABD ilişkileri esasen bu üç deklarasyon üzerine inşa edilmiştir ve bunun üzerinde gelişmektedir. Gerçi iki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler sırasında, siyasî, ekonomik, kültürel, teknolojik ve askerî alanlarda işbirliği konularında, eskisine nispeten gelişme sağlanmışsa da, siyasî yapı, yürütme mekanizması ve toplumsal değerleri farklı olduğundan bu iki ülkenin ilişkileri sürekli olarak sürtüşme içinde devam etmiştir. Özellikle, 4 Nisan 1989 tarihinde meydana gelen Tian Anmen katliamı olayından sonra, iki ülke ilişkileri soğuk döneme girmiştir. Bundan sonraki zaman içerisinde Çin bu soğukluğu bertaraf etmeye çalışmış, ancak iki ülke arasındaki ilişkiler hep çikışlı inişli şekilde cereyan etmiştir.

Kasım 1993'te, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Seattle'da düzenlenen APEC liderleri gayriresmi toplantısına iştirak eden, ABD Başkanı Bill Clinton ile kısa bir görüşme yapmıştır. İki ülke arasındaki soğuk ilişkilerin giderilmesinde önem kazanan bu görüşmede, iki ülke ilişkilerinin çok önemli olduğu ve bunun yalnızca iki ülkeyi değil, aynı zamanda bütün dünyayı da etkilediği ifade edilmiştir. İki taraf, Çin-ABD ilişkilerine uluslararası çapta çözüm getirmeye ve aralarındaki anlaşmazlıkların diyalog yolu ile giderilmesinin gerektiği ortak görüşüne varmışlardır. Kasım 1994'te, Jiang Zemin Endonezya, başkenti Cakarta'da düzenlenen APEC liderleri gayriresmi toplantısında Clinton ile ikinci resmi görüşmesini yapmıştır. İki ülkeyi ilgilendiren uluslararası ve bölgesel problemlerin ele alındığı bu görüşmede, Jiang Zemin: "...Dünya belirsiz bir değişim içindedir. Çeşitli güçler yeniden bölünme ve birleşme içerisindedir; bu durumda, Çin ile ABD'nin dünya barışını ve istikrarını koruma görevi daha da ağırlaşmıştır. Çin'in ABD'ye ekonomik alanda rakip olma niyeti yoktur, iki ülke karşılıklı işbirliği yapan ortaklardır. Biz ABD ile kendi aramızda güveni artırarak problemi azaltmak, işbirliğini geliştirerek birbirimize karşı gelmemeyi umut ediyoruz..." diye konuşmuştur. Clinton da Jiang'ın görüşünün ABD'nin bakışı ile yakın olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³ Ekim 1995'te, BM'nin 50. yılı toplantısında ve

¹⁶³ "Çin-Kuzey Amerikan İlişkileri", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi:<http://www.prc50.org/wj/c1008.htm>.

Kasım 1996'da, Filipinler'in başkenti Manila'da düzenlenen APEC liderler gayri resmî toplantısında Jiang Zemin ile Bill Clinton yine görüşmüşlerdir. Mart 1997'de, ABD'nin yeni Dışişleri Bakanı Albright'ın Jiang Zemin'in ABD ziyaretinin ön çalışması için Çin'i ziyaret etmesiyle iki ülke arasında liderler düzeyindeki ziyaretler başlamıştır.

25 Ekim-3 Kasım 1997 tarihleri arasında Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ABD'ye resmî ziyaretini gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonunda iki taraf bir ortak deklarasyon yayımlamıştır. Deklarasyona göre, Çin-ABD ilişkisinin sağlıklı ve güvenli gitmesinin, sadece iki ülke halkına menfaat sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sorumluluğu birlikte üstlenerek ve 21. yüzyılda barış ve refahın gerçekleştirilmesinde çok büyük önem taşımaktadır. Çin-ABD arasında hem ortak görüşler hem de fikir ayrılığı vardır. İki tarafın önemli ortak çıkarı vardır; birlikte ortaklık ve gerçekçi zemin üzerinde fırsatı yakalamak ve rekabeti karşılamakla birlikte somut gelişmeleri kapsmalıdır. Çin-ABD arasında insan hakları konusunda da büyük fikir ayrılıkları mevcuttur. Çin ve ABD'nin dünyada ve bölgede barış ve istikrarın korunmasında, küresel ekonomik büyüme konusunda; kitle imha silahlarının yayılmasının kontrol altına alınmasında; Asya-Pasifik bölgesindeki işbirliğinde; uyuşturucu, uluslararası suç ve terörizm meselelerinde; tarafların ekonomilerini geliştirmede; ticaret, hukuk, çevre, enerji, teknoloji, eğitim ve kültürel diyalog ile işbirliği ve iki ordunun karşılıklı ziyaret konularını güçlendirmesinde büyük işbirliği potansiyeli vardır. Ayrıca, Tayvan meselesi, BM'nin fonksiyonu, Kore yarımadasının barış ve güvenlik sorunları, Orta Doğu ve Güney Asya'nın güvenlik sorunları belli ölçüde müzakere edilmiştir. En sonunda iki ülkenin uluslararası sahnede yapacakları işbirliğinin çerçevesini çizmişlerdir.¹⁵⁴

25 Haziran-3 Temmuz 1998 tarihleri arasında, Jiang Zemin'in ABD ziyaretine karşılık olarak ABD Başkanı Clinton 8 ay sonra Çin'i ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında, Hindistan-Pakistan nükleer silah denemesinin Güney Asya'da yarattığı kriz üzerine bir ortak deklarasyon yayımlamıştır.

¹⁵⁴ "Çin-Kuzey Amerikan İlişkileri", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi:<http://www.prc50.org/wj/c1008.htm>.

Aynı zamanda biyolojik silahların kontrolü ve mayın intikal ve ithalatı konusunda deklarasyon yayımlamışlardır.

Çin Dışişleri Bakanlığı, iki ülke liderlerinin karşılıklı ziyaretlerinin Çin-ABD ilişkilerini tekrar sağlıklı ve istikrarlı gelişme yolunda ilerletmekte olduğunu ileri sürerken şu açıklamalarda bulunmuştur: "Çin-ABD ilişkilerinin bugünkü haline gelmesinin asıl sebebi, iki ülkenin karşılıklı münasebetlerinin güçlenmesi ve gelişmesinin sağlanmasıdır. Gerçeklerin yansıttığı gibi, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra, Çin-ABD ortak menfaati azalmamış, aksine artmıştır; ortak işbirliği alanı daralmamış, aksine genişlemiştir. İki ülkenin dünya barışı ve istikrarına ilişkin sorumluluğu azalmamış, aksine daha fazla artmıştır. Çin ile ABD'ye, BM Güvenlik Konseyi üyeleri ve Asya-Pasifik bölgesinin en büyük ülkeleri olarak, kalkınmada, dünya ve bölge barışının korunmasında özel görev düşmektedir. Bu noktada iki tarafın temas ve müzakerelerinin süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Geçen bir yıl içinde (1998-1999), Çin-ABD, Asya finans krizi, Kuzeydoğu Asya'nın güvenliğinin sağlanması ve Güney Asya'da nükleer silah yarışı gibi meselelerde sürekli müzakere yaparak iyi sonuca varmıştır"... "Çin, gelişmekte olan en büyük ülkedir. ABD ise en büyük gelişmiş ülkedir. Bu noktada iki ülke ekonomi, ticaret, teknoloji-bilim alanlarında birbirini tamamlayıcı nitelikteki işbirliği ilişkileri de arz etmektedir. Çin ekonomisinin hızlı ve sağlıklı gelişmesinin sürekliliği, Çin-ABD ekonomi ve ticaret alanlarında işbirliği fırsatını yaratmıştır. 1997'de Çin-ABD ikili ticaret hacmi 48,9 milyar dolar olmuş ve 1979 yılına oranla 19 kat artmıştır. Buna paralel olarak ABD'nin Çin'deki yatırımı da katlanmaktadır. Şu anda, ABD, Çin'in ikinci ticaret ortağı ve yatırım yapan ülkesidir, Çin ise ABD'nin dördüncü ticaret ortağıdır. 1997 yılının sonuna kadar ABD'li iş adamları, Çin'de 24,4 bin projeye yatırım yapmışlar ve 40 milyar doların 17,48 milyar doları yatırılmıştır. Hong-Kong ve Tayvan bölgesi dışında ABD'nin Çin'deki yatırımı Japonya'dan sonra ikinci sıradadır. Çin-ABD ekonomik ve ticari ilişkilerinin düzelmesi, iki ülkenin halkları için büyük çıkarlar sağlamıştır; sadece ABD'nin Çin'e yaptığı ihracat, ABD için 300 bin yüksek maaşlı iş imkânı ve milyonlarca dolaylı iş imkânı sağlamıştır."¹⁵⁵

¹⁵⁵ "Çin-Kuzey Amerikan İlişkileri", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi:<http://www.prc50.org/wj/c1008.htm>.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin hazırladığı "Çin Dış Politikasının 50. Yılı" adlı kitaba göre: "Çin-ABD ilişkisinin arasındaki en büyük anlaşmazlık ile engel Tayvan meselesidir. 1997 yılında, ABD Hükümeti sürekli olarak Tayvan yönetimi ile dolaylı resmî ilişki içinde bulunmuştur. Tayvan yönetiminin bazı yöneticileri, değişik isimler altında ABD'ye ziyaret gerçekleştirmişlerdir. ABD'nin iki ülke arasındaki üç adet deklarasyonu ihlal etmesi, Çin'in egemenliğine zarar vermekte ve Çin'in iç işleri bundan dolayı karışmaktadır. Çin Hükümeti, ABD'nin bu yaptıklarına sert bir üslupla karşı koymuş ve mücadele etmiştir". Ancak "iki ülke arasında önemli ortak çıkarlar mevcuttur. Gerçi Çin-ABD ilişkilerinin gelişme sürecinde zorluk ve engeller olmuşsa da, Çin ve ABD'nin dostluğu halkların tercihidir, kimsenin engelleyemeyeceği tarihi akımdır."¹⁵⁶

Ancak, Çin ile ABD'nin iyiye giden ilişkileri, 8 Mayıs 1999 sabahında, NATO'nun Kosova'ya askerî müdahalesinden (Yugoslavya'da bulunan Çin Büyükelçiliğine füzeyle saldırılması, insanların ölmesi ve yaralanması, elçilik binasının tahrip edilmesinden) sonra soğuk döneme girmiştir. Bu olay Çin'de ABD karşıtı protesto yürüyüşleri şeklinde gelişirken, ABD'de ise Çin'in ABD büyükelçiliğine taş ve şişelerle saldırılması şaşkınlık yaratmıştır. ABD kamuoyu, Çin'in kendilerine düşmanca davrandığını öğrenince Çin'e karşı kapalı bir şekilde tavr almıştır. 1999 yılında ABD kamuoyunda Çin ile ilgili en çok şu beş olay tartışmaya açılmıştır. Birincisi: 1996 yılında Clinton'un ikinci dönem Başkan seçiminde Çin Hükümeti'nin parası aktarılmıştır. İkincisi: Çin'in ABD savunma gizli teknolojisinin çalınmasına ilişkin Cox Raporu'nun yarattığı yankılar. Üçüncüsü: Çin'in bazı şartları yerine getiremediği için WTO'ya üye olma sürecinde, ABD engeli ve yarattığı kargaşalar: Dördüncüsü: Çin'in Yugoslavya'daki Büyükelçiliğine ABD uçakları tarafından saldırılması ve yaratılan münakaşalar: Beşincisi: Çin-ABD ilişkisinin kötüye gitmesini fırsat bilen Tayvan Başkanı Li Denghui, Tayvan ile Çin arasındaki ilişkinin artık devlet ile devlet arasında olduğunu ilân etmesidir. Bu bağlamda Çin-ABD ilişkileri daha da gerginleşmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁶ "Çin-Kuzey Amerikan İlişkileri", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi:<http://www.prc50.org/wj/c1008.htm>.

¹⁵⁷ Owen Harries, "A Yaer of Debating China", *The Nationa Interest*, No 58, Winter 1999-2000, p. 141-142.

2000 yılında, ABD'nin Çin'e yönelik nasıl bir politika izlemesi gerektiği hakkındaki tartışmalar devam etmektedir. Brzezinski "Çin ile Nasıl Geçinmeli" konulu yazısıyla bu tartışmalara iştirak ederken,¹⁵⁸ Paul Bracken ise "Çin Dünyanın Birincisi Olabilir mi?" başlıklı yazısında Çin'in küresel bir güç olamayacağını, ancak küresel bir güç olan ABD'nin menfaatlerine dokunabileceğini savunmuştur.

Bazı think tank kuruluşları da bu tartışmaya girmişlerdir. RAND kuruluşu, 22 Temmuz 2000 tarihli Rand Review'da yer alan *Adept a New, Blended Strategy of Congagement Toward China* yazısında yeni seçilecek ABD başkanına Çin'e yönelik hem kısaç altına alma, hem de temas içinde olma stratejisini önermiştir.¹⁶⁰ RAND kuruluşunun Çin stratejik güvenlik uzmanı Michael D.Swaine ile aynı kuruluşun Asya-Pasifik Politik Araştırma Merkezinin müdürü Ashley Tellis tarafından hazırlanan "**Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present and Future**" adlı 293 sayfalık raporda, ABD hükümetinin nasıl bir Çin politikası izlemesi gerektiği beyan edilmektedir. Haziran 2000 tarihinde, Nixon Center uzmanı Peter W.Rodman tarafından hazırlanan "**Uneasy Giant: The Challenges to American Predoninance**" adlı kitapta,¹⁶² bazı ülkelerin ve hatta ABD'nin müttefiki olan ülkelerin ABD'ye karşı bir ittifaka gittiğine işaret edilerek bunun için Çin'in yürütmeye çalıştığı çok kutuplu dünya düzeni stratejik politikasına dikkat çekilmektedir. Temmuz 2000 tarihinde aynı kuruluşun

¹⁵⁸ "Living With China", *The Nationa Interest*, No 59, Spring 2000, p. 5-23.

¹⁵⁹ "Will China Be Number One", *The Times*, 22nd of May, 2000, Web Sites: http://www.time.com/time/reports/v21/work/mag_china.html.

¹⁶⁰ <http://www.rand.org/publications/RRR/rrr.7.00/foreign.html#china>;

¹⁶¹ Kitap olarak neşr edilen bu eser hakkında Amerikan'ın Sesi Radyosu (VOA)'nun Çince yayınında, ABD-Çin uzmanlarınca tartışılmıştır, 23-24 Ağustos 2000, Web Sites: <http://www.vca.gov/chinese/worldfocus/wed/0823006-uschinahendsinterprete.html> ve <http://www.vca.gov/chinese/worldfocus/wed/0824007-uschinahendsinterprete.html>;

¹⁶² <http://www.nixoncenter.org/publication/monographs/uneasygiant.htm>. Ayrıca Nixon Center'in David M. Lampton ile Gregory C. May'in hazırladığı *Managing U.S.S.-China Relations in the Twenty-First Century* (1999) adlı rapor da bu yönündedir. <http://www.nixoncenter.org/publications/monographs/managing.pdf>.

ABD'nin 2001 yılındaki ulusal çıkarı hakkında hazırladığı "**America's National Interests: A Report From the Commission on America's National Interests, 2000**" adlı raporda da, 5 bölgesel, 6 işlevsel ve ABD silahlı kuvvetleri olmak üzere toplam 12 konuya değinilmiş ve Çin ile Rusya, ABD'nin potansiyel rakibi olarak ele alınmıştır.¹⁶³ Pentagon da her zamanki gibi aynı şekilde Çin'i potansiyel güç olarak hedef almıştır.¹⁶⁴

Bununla beraber, ABD'nin yeni başkan adaylarından George W .Bush, Pentagon raporundaki düşüncüyü benimsemiş ve başkan olarak seçilirse Çin'e güç politikası kullanarak ABD'nin çıkarını kuruyacağına dair söz vermiştir. Diğer aday Al Gore ise, Çin'in ilerde bir bölgesel güç olacağını kabul ederek, kısıkaç ve ambargo gibi yöntemlerle bir yere varlamayacağını, ancak Çin ile tam anlamıyla bir diyalog kurup Çin'i uluslararası camianın içine alarak sert rejimini demokratik yapıya çevireceğini ve bu politikanın ABD'nin çıkarlarına da uygun olacağını iddia etmiştir. Aslında, gerek Bush gerekse Gore, ABD'nin Çin politikasında iki ayrı görüşün temsilcileridir. Ancak her iki görüşte de Çin'in ilerde ABD'nin çıkarlarına dokunabileceği için ABD çıkarları savunulmakta sadece yöntem farklılığı bulunmaktadır.¹⁶⁵

¹⁶³ <http://www.nixoncenter.org/publications/monographs/nationalinterestss.htm>. Çinli stratejik uzmanları ABD'de gelişen bu akım hakkındaki görüşleri için bakınız: Wei Yong, "ABD Küresel Stratejik Düşüncesinin Yeni Yönlenişi", *Tayvan Today News*, http://w3.ttnn.com/cna/000105/107_b.html; "Çin-ABD İlişkilerini Araştıran Uzmanların Özellikleri", http://freehome-pege.taconet.com.tw/This/is/taconet/top_hosts/andyjj/articles/2.html; Ran Liang, "Washington'un Çin Politikası Hakkındaki Tartışmalar", http://ttnn.com/cna/000515/p05_b.html; Lin Zhengyi, "ABD Thingtankları ve Çin-ABD İlişkileri", <http://www.dsiss.org.tw/pubs/magz/per5.htm>.

¹⁶⁴ Mart 2000 tarihinde Pentagon uzmanı Andrew W. Marshall başkanlığındaki bir araştırma gurubu, bir yıllık çalışmanın sonucunda 2025 yılında Asya'da meydana gelebilecek stratejik değişimleri değerlendirerek "Asia 2025" adlı raporu hazırlamıştır. Raporda, Çin'in Asya'ya hakim olacağını, böylece ABD'nin ulusal çıkarlarını etkileyeceğini ileri sürmüştür (Robert G. Kaiser, "2025 Vision: A China Bent On Asian Dominance Group Bids to Forecast Strategic Challenges, *Washington Post*, March 17, 2000). Mayıs 2000 tarihlerinde, Pentagon "Joint Vision 2020" adlı bir rapor hazırlamış ve 2020 yılında Çin'in Asya ve Asya-Pasifik bölgelerini etkisi altına alabileceğini ileri sürerek ABD'nin ulusal çıkarlarına dikkat çekmeye çalışmıştır (Thomas E.Ricks, "For Pentagon, Asia Moving to Forefront", *Washington Post*, May 26, 2000).

¹⁶⁵ Ayrıntılı bilgiler için bkz: Gorge W .Bush ve Al Gore'nin seçim Web Sitesi: İlgili konuşmalar: <http://www.gorgewbush.com> ve <http://www.gore2000.org>.

ABD'nin Çin ile ilgili endişeleri doğal olarak Çin'i rahatsız etmektedir.¹⁶⁶ Buna rağmen Çin dış politikasının en büyük ortağı ve rakibi olan ABD ile temkinli mücadelesini devam ettirmektedir.

4.2. Çin-Rusya İlişkileri

Çin-SSCB arasında devam eden balayı 1960'lı yılların başında bozulmuştur. SSCB'nin Komünist ülkeler üzerindeki hegemonyasına karşı çıkan Çin, kısa süre sonra Komünist Büyük Aileden de çıkarılmıştı. İki ülke arasındaki gerginlik, nihayet 1969 yılında sınırdaki patlak veren askerî çatışmayla dozunu artırmıştı. 1970'li yıllarda SSCB'nin küresel politikası başarılı olunca bu tehdidi hisseden ABD, aynı şekilde bu tehdide maruz kalan Çin ile ittifak tesis etme ihtiyacını duymuş ve ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in çabasıyla ABD Başkanı Richard Nixon 1972'de, daha diplomatik ilişkiler kurulmamış olan, Çin'i ziyaret etmişti. SSCB'ye yönelik oluşturulan bu üçgen strateji oyununda SSCB, 1980'li yılların sonunda küresel gücünün üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Bunun üzerine, Haziran 1989 yılında Çin'de demokrasi isteyen öğrencilerin Tian Anmen Meydanında protesto gerçekleştiği günlerde, SSCB'nin son Başkanı Gorbaçev, Çin'i ziyaret ederek Çin ile olan gergin ilişkileri yumuşatmayı başarmıştır. Çin lideri Deng Xiaoping de bu ikili zirvede "Geçmiş kapatalım, geleceğe açalım" diye yanıt vermiştir. İki liderin bu tutumu Çin ve SSCB

¹⁶⁶ Huang Qing, "Meiguo Shiji Zhiyi" (ABD Yüzyılının Sorgulaması), *Halkın Günüğü*, 19 Ocak 2000, s.6; Lin Limin, "ABD'nin Hegemonya Stratejisi", *Halkın Günüğü*, 1 Şubat 2000, s.6; "ABD Ulusal Güvenlik Komisyonunun raporunda ABD'nin aynı anda iki bölgede savaşabilme stratejisine değişiklik getirmesi gerektiği ileri sürülmektedir", *China News*, 10 Mayıs 2000, Web Sitesi: <http://www.chinanewss.com.cn/2000-5-10/26/29247.html>; "ABD Yayınladığı Stratejik Raporunda Kapalı Olarak Çin Tehdidini Hedef Göstermiştir", *Muzi News*, 1 Haziran 2000, <http://dailynewss.muzi.com/cgi/lateline/newss.cgi?p=71053&1=chinese>; "ABD Çin'e Yönelik 21. Yüzyıl Stratejisini Yeniden Düzenlemektedir", *Muzi News*, 7 Haziran 2000, Web Sitesi: <http://dailynewss.muzi.com/cgi/lateline/newss.cgi?p=71935&1=chinese>; "ABD Neden Kılıcını Sık Sık Biliyor", *Guangjiaojing Dergisi*, Hong Kong, web sitesi: http://www.chinapro.com/bbs/bbs_7/2225.html; ABD Ordusu Aynı Anda İki Bölgedeki Savaşı Başaramaz", *The Global Times*, 18 Ağustos 2000, s.5; Cui Shicen, "ABD Ordusunun Joint Vision 2020 Raporunun Okunması", *Jiefangjün Bao*, 23 Ağustos 2000; "Çin Başbakanlık Haber Bürosu Başkanı Zhao Qizheng, ABD'nin Çin'e Yönelik Yanlış Görüşleri Olduğunu İleri Sürdü", *China Pressusa*, 31 Ağustos 2000.

arasındaki 30 yıldır devam edegelen gergin ilişkileri normalleştirmeye başlamıştır.

1991 yılında, SSCB'nin parçalanmasıyla Çin, Rusya Federasyonunu tanımış ve diplomatik ilişki tesis edilmiştir. Çin bu ilişkileri hızlandırmak için, 1992'de "Çin Halk Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Karşılıklı İlişki Temelinin Oluşturulmasına İlişkin Ortak Deklarasyon", 1994'te "Çin-Rusya Ortak Deklarasyon"u, 1996'da "Çin-Rusya Ortak Deklarasyon", 1997'de "Çin-Rusya Dünyanın Çok Kutuplaşması ve Yeni Dünya Düzenine İlişkin Ortak Deklarasyon"u, 1998'de "Liderler Zirvesi Ortak Basın Bildirisi" gibi şu ana kadar ikili ilişkilerini geliştiren sekiz önemli anlaşma yapmıştır. Çin-Rusya sınır anlaşmazlıkları ve sınır bölgelerinde askerî kuvvet indirimi konusu da, 1993-1997 yılları arasındaki çalışmalarla çözülmüş durumdadır. İki ülke liderleri üst düzeydeki görüşmelerine de hız vermişlerdir. Jiang Zemin-B. Yeltsin, 1990-1999 yılları arasında yedi kez, Jiang Zemin-V.Putin 2000 yılında bir kez ikili zirve yapmışlardır. Liderler yoğun diyalogu karşılamak için 1998'de gizli telefon hattı tesis etmişlerdir. Başbakan, Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanı düzeyindeki görüşmeler ise ortalama, her yılda bir kere olmuştur. Ayrıca Çin, Rusya ile birlikte Çin ile sınırı olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan liderlerini Çin'in Şanghay şehrine davet ederek beş ülke liderleri zirvesi yapmıştır. Zirve ile Çin ile sınırı olan Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını çözmeyi ve sınır bölgelerinde asker indirimini amaçlanmıştır. Ancak, "Şanghay Beşlisi" olarak adlandırılan bu ittifak, 1999 yılından başlayarak bir bölgesel kutuplaşmaya gidildiği izlenimi bırakmıştır. 2000 yılındaki Şanghay Beşlisi zirvesine, Özbekistan da gözlemci olarak katılırken, Kazakistan, Belarusya, Hindistan, Pakistan ve diğer BDT ülkelerinin de bu ittifaka davet edilmiş olduğu bilinmektedir.

Çin, Rusya'nın Çeçenistan'da yaptığı askerî operasyona destek vererek karşılığında, Rusya'nın Tayvan, Tibet ve insan hakları gibi konularda Çin'in görüşlerini desteklemesini sağlamıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁷ "Çin'in Doğu Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1004.htm>.

Çin, ABD'nin Çin'e uyguladığı politikaya ve ABD'nin hegemonyasına karşı çıkmak için aynı kanaatte olan Rusya ile Asya-Pasifik Bölgesinin Güvenliği ve İşbirliği Beyannamesini ortaya koymuştur. (25 Nisan 1996 tarihinde gerçekleşen ilk Şanghay Beşlisi toplantısında Çin-Rusya ortak deklarasyonunda yer almaktadır). Bu ortak görüşler, 1997'de Moskova'da imzalanan "Çin-Rusya Dünyanın Çok Kutuplaşması ve Yeni Dünya Düzenine İlişkin Ortak Deklarasyonu" ile birlikte iki ülke stratejik işbirliği ortaklık ilişkisini oluşturmuştur. Bu stratejik ilişkisi Putin döneminde de devam etmektedir, ayrıca ABD'nin ABM anlaşmasına aykırı tavra ve NMD'yi tesis etmesine karşı, Çin ve Rusya ortak deklarasyon yayınlamışlardır.

Ancak, Çin, Rusya ile olan bu tür stratejik ilişkiyi "barış içinde beş prensip temelinde oluşan yeni tipteki ülkeler arası ilişki" olarak nitelemiş ve "üçüncü bir ülkeye yönelik olmayan" bir tür ilişki olduğunu açıklamıştır. "Bu tür yeni tipteki ülkeler arası ikili ilişki daha sonraki gelişme süreci içinde stratejik işbirliği ortaklık ilişkisi olarak adlandırılmıştır. "Bu tür stratejik ilişki birkaç senedir devam etmekte olup iki taraf da memnundur".¹⁶⁸

Bazı araştırmacılar, Çin-Rusya stratejik ortaklık ilişkilerinin ABD önderliğindeki Batılılara karşı oluşturulduğunu ve bu ilişkinin taktiksel olarak, kısa veya orta vadeli olduğunu iddia etmişlerse de,¹⁶⁹ 1998-1999 yılları içinde ikili ilişkilere hız verildiğini görmek mümkündür. Özellikle, 1999 yılında, yeni bir aşamaya ulaşan ve her yönü ile gelişen Çin-Rusya ilişkilerinin, Çin Başbakanı Zhu Rongji'nin Rusya ziyareti (24-27 Şubat), Çin Devlet Başkan Jiang Zemin ile Rusya Devlet Başkanı Yeltsin arasında gerçekleştiren zirve (24-26 Ağustos, Bişkek), iki liderin telefonlaşması (1 Ekim), Çin Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Zhang Wannien'in Rusya ziyareti (7-15 Haziran) ve 9-10 Aralık tarihlerinde AGİT toplantısında Batılı ülkelere kızan Yeltsin'in hasta olmasına rağmen Çin ziyareti dikkate

¹⁶⁸ *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, "Giriş", Web Sitesi:<http://www.prc50.org/wj/c2s1.htm>.

¹⁶⁹ "Çin-Rusya Askeri İşbirliğinin Analizi", *Kıta Çin Araştırmaları*, Cilt 39, Sayı 3, 1996, ss.3-4; Bi Yingxian, "Çin-Rusya stratejik Ortaklık İlişki Hakkında", *Sorunlar ve Araştırmalar*, Cilt 35, Sayı 12E*1996EJ19-28; Sun Guoyang, "Pekin-Moskova Stratejik Ortaklık İlişkinin Oluşumunu ve Analizi", *Kıta Çin Araştırmaları*, Cilt 40, Sayı 8, 1997, ss.82-97.

alındığında, oldukça sıcak olduğu aşikârdır.¹⁷⁰ Çin Başbakan Yardımcısı ve eski Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan ikili ilişkinin geleceğini şu şekilde değerlendirmektedir: “İnanıyoruz ki, iki tarafın ortak çabasıyla Çin-Rusya ilişkisi mutlaka ilerleyerek gelişecektir”.¹⁷¹

Çin’in Dışişleri Bakanlığına bağlı think tank kuruluşu olan Çin Uluslararası Sorunlar Araştırma Kurumu Başkan Yardımcısı Shi Ze’nin yorumu, iki ülke arasındaki ilişkinin boyutunu ve düzeyini yansıtmaktadır. “Çin-Rusya ilişkisi küresel çerçeve içinde değerlendirilirse, bu ilişki örnek teşkil eder. Bu tür ilişki yeni tip bir ilişki olarak, eşitlik, karşılıklı menfaat sağlamak, açıklık esasına dayalı olup ve üçüncü bir ülkeye yönelik değildir. Yani 2000 yılında, iki tarafın ortak geliştireceği hedefleri vardır, amaç eşit, güvenli ve 21. yüzyıla yönelik stratejik ortaklık ilişkisini geliştirmektir. Çin ve Rusya ikili ilişkilerini geliştirirken her iki taraf oldukça iyi sonuç veren işbirliğini geliştirme sistemlerini oluşturmuştur.

Çin-Rusya menfaatlerinin kesişme noktaları azalmadan aksine çoğalmaktadır. Bunlar şu yönlerden oluşmaktadır: 1. Küresel stratejik güvenlik konusunda iki tarafın isteği ortaktır. Bazıları Anti Füze Anlaşmasını değiştirmek istiyor, ancak Çin ile Rusya’nın bu kanundaki tutumu aynıdır. Bu, 1999 yılında iki ülke menfaatlerinin ortak olmasının bir göstergesidir. 2. İki ülke de toprak bütünlüğü ve egemenliğine yönelik taviz vermeyeceğini vurgulamaktadır. İki ülkenin menfaat tercihinin de aynılığı görülmektedir. 3. Ekonomik küreselleşme sürecinin gelişmesiyle, Çin ve Rusya, her ikisi de geniş çapta uluslar arası ekonomik işbirliğine iştirak etmek istiyor. Ancak bazı ayrımcı yasa ve kurallar bu isteklerini engellemektedir. Bunun yanında, Çin ve Rusya’nın ekonomik alanda sıkı işbirliği içine girme ihtiyacı vardır.

¹⁷⁰ Cai Zhenchang, “Çağ Atlarken Çin’in Dış Politikası-Geçmiş ve Öngörüler”, *Kita Çin Çalışmaları Raporu*, 9 Aralık 1999, Web Sitesi: <http://www.mac.gov.tw/mlpolicy/mwreport/8812/index.htm>.

¹⁷¹ Çin Dışişleri Bakanlığı, Web Sitesi:http://www.fmprc.gov.cn/zt/zt_01/wjb_zt_wz_tjh.htm.

Çin-Rusya ekonomik işbirliği, son yıllarda, çıkışlı-inişli bir şekilde gelişmektedir. Bu durum, iki ülkeyi de memnun etmemektedir. Ancak iki ülke arasındaki karşılıklı birbirini tamamlayıcılığın potansiyel gücü hâlâ mevcuttur. Son yılların tecrübesine göre iki meseleye dikkat edilmelidir: Birincisi, daha önce siyasi faaliyet ekonomiyi geliştirebilir tezine fazla inanılmıştır, şu anda ekonominin kendine özgü iç faktörünün incelenmesine önem verilmektedir. İkincisi, ekonomik işbirliği her şeydir görüşü idi. Belli bir dönem içinde iki ülkenin ekonomik işbirliği gelişmeyince, bütün ilişkileri yavaşlatmak veya gözardı etmek yanlıştır. Bu iki durumu göz önünde tutularak, iki ülke şu andaki mal takası ticaretini, aşamalı olarak karşılıklı yatırım gibi üst düzeydeki ekonomik işbirliği seviyesine çıkarmalıdır. ¹⁷²

4.3. Çin-Japonya İlişkisi

ABD Başkanı Richard Nixon'un Şubat 1970 tarihinde yaptığı Çin ziyaretinden önce, Japonya hep Batı cephesinde kalarak Çin'i karşısına almıştır. Temmuz 1972'de, Japonya Başbakanı olarak seçilen K.Tanaka, 25-29 Eylül 1972'de sürpriz bir şekilde Çin'i ziyaret etmiştir. Böylece, 29 Eylül 1970'de iki ülke diplomatik ilişki tesis etmiştir.

Bu tarihten Soğuk Savaşın bitişine kadar, Çin-Japonya ilişkisi düzeyli bir şekilde gelişmiştir. Üst düzeydeki ziyaretler ve sivil kuruluşların karşılıklı ziyaretleri ve bundan dolayı gelişen ikili sıcak ilişkiler her alana yansımaya başlamıştır. Özellikle, Japonya'nın Çin ekonomik kalkınmasındaki desteği oldukça fazla olmuştur. İki ülkenin ticaret hacmi 1972'de 1,038 milyar dolar, 1980'de 10 milyar ve 1977'de ise 60,8 milyar dolara ulaşmıştır. 1994-1999 yılları arasında Japonya Çin'in en büyük ticaret ortağı olmuştur. ¹⁷³

¹⁷² Hu Xiangqun, "2000 yılının Çin Dış Politikası", *Nanfeng Zhoumo Gazetesi*, 21 Ocak 2000.

¹⁷³ Lü Rengdeng, "Yeni Çin'in Japonya Politikası ve Çin-Japonya İlişkisi", bkz: Zhongguo Waijiao Xinxun, 1997, s.391; "Çin-Japonya İlişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1001.htm>

Japonya, Pekin'de Haziran 1989'da meydana gelen Tian Anmen olayından sonra, Batı ülkelerince Çin'e uygulanan ambargoyu ilk delen ülke olarak Çin'in takdirini kazanmıştır.¹⁷⁴ 1992'de Japonya İmparatoru ile İmparatoriçe'nin Çin ziyaretinden sonra iki ülke siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkileri hızlı gelişmiştir. Aynı zamanda iki ülke arasında bazı anlaşmazlıklar da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. 25 Eylül 1972'de, Çin Başbakanı Zhou Enlai, Japonya Başbakanı K.Tanaka'yı karşılarken Japonya'nın Çin'e yaptığı tecavüz ve zulümler için "önceki olayları unutmayalım ve sonraki tarihlere ibret olsun" sözünü vurgulamıştır.¹⁷⁵ Çin liderleri her fırsatta, Japonya'nın Çin'e karşı mütecaviz tutumundan dolayı özür dilemesini istemiştir. 1972, 1978 ve 1998'deki ortak deklarasyonda bu tabirlere yer verilmiştir. 1977'de Çin Başbakanı Li Peng ve 1998'de Çin Devlet Başkanı Jiag Zemin Japonya ziyaretleri sırasında da "Tarih aynamız olsun ve geleceğe yönelelim", sözünün altını çizerek tekrarlamışlardır.¹⁷⁶ Çin'in bu tutumunu Japon kamuoyu, "Çin öcünü alacak" ve "Japonya'nın gururu zedelendi" şeklinde algılamıştır. Özellikle Japonya'nın sağ kesiminin, Japonca ders kitaplarındaki Çin tecavüzü olayı aslında Çinlileri kurtarmak için yapılan bir hareket şeklinde değiştirmeleri, İkinci Dünya Savaşı'nda ölen Japon askerlerin mezarını ziyaret faaliyetleri, Diaoyü Dao (Senkaku) adasının egemenlik konusundaki problemi ve Çin-Japonya arasındaki karasu tartışmaları iki ülke ilişkilerini zedeleyen faktörler olmuştur.¹⁷⁷ Ayrıca, Japonya'nın 1996'da ABD ile yaptığı yeni ortak güvenlik anlaşmasında Japonya'nın ilgi alanının genişlemesi ve statüsünü yükseltmesi, yine Çin tarafından hoş karşılanmamıştır.

Ekonomide başarılı olan ve bu konuda dev ülke haline gelen Japonya, siyasî yönden de gelişmek istiyordu ve bu konuda etkili bir ülke olma

¹⁷⁴ Lü Rengdeng, 1997, s.392.

¹⁷⁵ Zhou Enlai, *Zhou Enlai Dış Politika Seçmeleri*, 1990, s.494.

¹⁷⁶ Tang Jiaxuan, "Yeni Çin Dış Politikasının Şanlı Tarihi", Web Sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zt/z_t_01/wjb_zt_wz_tjh.htm; *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı, Çin-Japonya İlişkisi*, Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1001.htm>.

¹⁷⁷ Lü Rengdeng, , 1997, ss.393-394.

çabasıydı. Japonya Hükümeti, Japonya-Çin ilişkilerinin küresel çapta olmasını ve bu ilişkilerin Soğuk Savaşın sonrasındaki yeni ortaklık ilişkileri olması gerektiğini savunmuştur. Çin Hükümeti ise Japonya'nın bu görüşlerini yeni dünya düzeni olduğu sırada kendinin savaş suçlusu statüsünü yenilemek, bundan dolayı siyasî, ekonomik ve askerî alanda büyük ülke olma yolunda bir adım olarak kabul etmektedir.¹⁷⁸ Bununla beraber, 1990'lı yıllarda ekonomik ve siyasî bakımdan hızlı büyüyen Çin'e karşı, Japon kamuoyu, Çinlilerin ileride öc almaya hazırlandığını iddia etmektedir. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkiler "ekonomik ilişkileri sıcak, siyasî ilişkileri ise soğuk" olarak nitelendirilmiştir. Üstelik Çin tarafı, Japonya'nın Çin'e yaptığı ekonomik desteği siyasî ve dış politika aracı olarak kabul etmektedir.¹⁷⁹ Ayrıca, Tayvan konusunda Japonya, Çin'in Tayvan politikasında farklı tutum sergilemekte ve bazen ikili tavırlarıyla Çin'i rahatsız etmektedir. Bu sorunlara yönelik Çin liderinin "Ortak yönlerimizi geliştirelim, farklı yönümüzü saklayalım ve bazı problemleri gelecek nesillere bırakalım" sözleri durumu biraz yumuşatmışsa¹⁸⁰ da, iki ülkenin tarihten gelen problemleri ve Asya-Pasifik'te doğacak rekabetler ikili ilişkileri zorlaştırmaktadır. Ancak, Japonya dışardan gelecek ham madde, Çin pazarı ve Pasifik'ten Hint Okyanusuna giden ve dünyaya açılan deniz yolunda Çin ile işbirliği yapmak zorundadır. Çin de Japonya'nın sermayesi ve Kuzeydoğu Asya bölgesinin güvenliği konusunda Japonya ile işbirliği yapmak zorundadır.

Çin'in Başbakanlığına bağlı Sosyal Bilimler Akademisi Asya-Pasifik Japonca Bölümü'nün Başkanı Zhang Wenlin, iki ülke ilişkisini şu şekilde değerlendirmektedir: "En büyük sorun güvensizliktir. Japonya, Çin'in büyümesinden dolayı Japonya'ya tehdit oluşturabileceği endişesi içindedir. Çin ise Japonya'nın askerî büyümesinden endişelidir. Japonya da, ABD'nin Çin ile birlikte dengeleme politikası oluşturmasından endişelidir. Bundan

¹⁷⁸ Lü Rengdeng, 1997, ss.394-395.

¹⁷⁹ Liu Zangshui , "Düzenlemekte olan Çin-Japonya ilişkileri ", bkz: *Zhongguo Waijiao Xinxun*, 1997, ss.373-377.

¹⁸⁰ "Çin-Japonya ilişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1001.htm>

dolayı iki ülke arasındaki mesafe giderek açılırsa, Çin-Japonya arasındaki anlaşmazlıklar kaçınılmaz olur. Bizce, az önce dediğim gibi, Çin ve Japonya arasında güven artırıcı görüşmeler yapılmalı; ortak güvenlik ve ortak sorumluluk konusu gündeme getirilmelidir; iki ülke arasında uzun vadeli istikrar sağlanmalı, çünkü iki ülke arasında barış ve gelişmeye yönelik ortaklık ilişkileri oluşturulmuş durumdadır. Barış ve gelişme iki ülkenin önemli hedefi olmalıdır. Şu anda aramızda birçok sorun vardır. Çin ile Japonya arasındaki mesafe çok uzaktır, dolayısıyla yakınlaşmamamız lazımdır. 21. yüzyılda Çin-Japonya arasında güvenlik ortamı sağlanamazsa, Kuzeydoğu Asya bölgesinde güvenlik söz konusu olamaz”.

“Buna üç yönden açıklık getirirsek; 1. İkili ilişkilerimizi iyileştirmeye yönelik girişimlerde geçmiş ön plana çıkarmadan geleceğe yönelik bakmamız lazım, bu bağlamda mevcut sorunlara sırası ile çözüm getirilmelidir. 2. İkili ekonomik ilişkileri güçlendirmek, ortaklaşa hareket ederek ortak menfaatleri keşfetmemiz gerekmektedir. 3. Bölgede çok taraflı işbirliğini geliştirmeye çabalamamız lazımdır. Bu tür çok taraflı işbirliği çerçevesi içinde, tek taraflı veya iki taraflı ilişkilerde olasılıkla çıkacak potansiyel düşmanlığı veya tehdidi azaltarak, bir çeşit güvenlik yapısı oluşturulmalıdır. Ortak iştirak ve çaba göstermekle oluşturulan güvenlik alanının sorumluluğu ortaklaşa üstlenilecektir. Bu da bir ölçüde dünya güvenliğinin sorumluluğunu üstlenmek olacaktır. Böylece aradaki mesafe yakınlaştırılmış ve birbirine olan güven de artmış olacaktır”.¹⁶¹

4.4. Çin-AB İlişkileri

Çinin AB ülkeleriyle olan ilişkileri daha ABD ile ilişkisi gelişmeden önce başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaştan sonra ilişkilerine hız vermiş ve karşılıklı üst düzeydeki ziyaretler yoğunlaşmıştır. 1994'te Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Fransa ziyaretinde Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini dört prensip çerçevesinde geliştireceğini beyan etmiştir: 1. 21. yüzyıla yönelik uzun

¹⁶¹ Hu Xiangqun, "2000 yılın Çin Dış Politikası", *Nanfang Zhoumo Gazetesi*, 21 Ocak 2000.

vadeli istikrarlı dostluk işbirliği; 2. Karşılıklı saygı ve ortak yönü geliştirmek farklı yönü saklamak; 3. Karşılıklı tamamlayıcı ve menfaat sağlayıcı ilişki çerçevesinde birlikte gelişmek; 4. Uluslararası sorunlarda müzakere ve işbirliğini geliştirmek. 1998'de AB, "Çin'e Yönelik Her Yönüyle Ortaklık İlişkileri Geliştirmeye İlişkin "raporu" yayınlamak, siyasi, ekonomik, teknolojik, kültürel ve askerî ilişkileri yoğunlaştıracağını vurgulamıştır. Ayrıca, bundan sonra BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından her yıl hazırlanan Çin'in insan hakları ihlallerine ilişkin kınama tasarısına destek vermeyeceğini de ilân etmiştir. Bu sayede Çin-AB ilişkileri, özellikle ekonomik alanda hızla gelişmektedir. Ancak bazı AB ülkelerinin, Tayvan ile olan resmî veya gayri resmî ilişkileri, Tibet sorununa destek vermeleri ve Çin'in insan hakları sorunlarını zaman zaman gündeme getirmeleri bu sıcak ikili ilişkileri zorlaştırmaktadır.¹⁸²

Çin Dış Politika Enstitüsü Başkan Yardımcısı Qu Xin, Çin-AB ilişkilerini şu şekilde değerlendirmektedir. "Siyasî bakımında Çin, AB ile uzun vadeli istikrarlı ikili ilişkiler ve güvenli bir ortam oluşturmalıdır. Çin'in politikasının AB ülkelerinde partilerin kurbanı olmasından kaçınılmalıdır. Çünkü çok partili siyasetin özelliği, muhalif partiyi eleştirerek iç ve dış politikasına müdahale etmesidir. Çin her zamanki gibi bu ülkelerde kolayca tartışma konusu haline gelmektedir, bunun sebebi de dış dünyanın Çin'i anlamamasıdır. Çin'in reel durumuna ilişkin, kendisine özgü görüşleri vardır. Ancak Avrupa ülkeleri tarihî değerlerinden dolayı bunu anlamayabilir. Eğer Avrupa ülkelerindeki politikacılar Çin'i seçim malzemesi olarak kullanıyorsa, her kim olursa olsun, iktidara gelmeden önce bunun bir takım olumsuz yansımalar meydana getirebileceğini bilmelidirler. Bu politikacılar iktidara geldikten sonra fikir değiştirmektedirler. Böylece Çin-AB ilişkileri bu ülkedeki iktidar değişikliklerinden dolayı çalkışlı inişli bir tablo çizmektedir. Bu durum Çin-AB ilişkilerine zarar vermektedir.

Ayrıca, karşı ülkenin temel menfaatlerine saygı göstermelidir. Tayvan meselesi Çin'in millî egemenliğiyle alâkalıdır, bu da Çin ile her hangi bir

¹⁸² "Çin-Batı Avrupa Ülkelerle İlişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi:<http://www.prc50/wj/c1005.htm>.

ülkenin diplomatik ilişki geliştirmesindeki ön şarttır. Batı Avrupa ülkeleri'nin Tayvan meselesinde; örneğin Tayvan'a silah satmaları, ikili ilişkinin statü meselesinde menfaatçi tutumundan vazgeçmeleri gerekmektedir. Stratejik ve uzun vadeli bu meseleyi ele almalı, Tayvan'ın çok hassas ve önemli bir konu olduğunu anlamalıdır. Ekonomi yönünden şu andaki problem, Çin-AB ekonomik işbirliğinin durumu ve ekonomik işbirliğinin varsayılan potansiyel gücüne bakışlarındaki büyük farklılıktır. Gerçi Çin-AB ile şu anda karşılıklı olarak üçüncü ve dördüncü ticarî ortak durumundadır. Ancak ekonomi boyutuna göre, Avrupa ülkelerinin bütün ekonomi boyutu aslında ABD ve Japonya'dan fazladır. Avrupa ülkelerinin Çin'e yaptığı yatırımı ve Çin ile ticaret boyutu ABD ve Japonya'dan düşüktür. Avrupa ülkelerinin dış ticaretinin %39'u, dış yatırımın %3,34 'ü Çin'de gerçekleşiyor. Bu durumun değişmesi için Çin'le olan ticaretin engellerini azaltmak ve nihai olarak da bu engeli kaldırmak gerekir. Zamanla Çin'e anti dumping uygulamasını kaldırması, Çin'e ileri teknoloji ve teknolojik ürünlerin intikal etmesi artırılmalı, Avrupalı şirketlerin Çin'e yatırımlarının çoğalması teşvik edilmeli, gerçekçi çareler uygulanmalıdır.¹⁸³

4. 5. Çin-Afrika İlişkileri.

Çin, Soğuk Savaşın bitmesiyle, özellikle ekonomi alanında dünya ile entegre olmaya başlamıştır. Uluslararası sistemde etkisini artırmaya başlayan Çin, artık tanınmaya, ideoloji ihraç etmeye ve Rusya ile mücadele etmeye gerek görmeksizin Afrika'da, Tayvan ile olan rekabetini devam ettirmektedir. Son yıllarda Japonya ve Hindistan'ın da Afrika ülkelerinde yatırımlarını artırmış olmaları Çin'i, eski dostları ile ilişkilerini sıcak tutmaya zorlamaktadır.

¹⁸³ Hu Xiangqun, "2000 yılın Çin Dış Politikası", *Nanfeng Zhoumo Gazetesi*, 21 Ocak 2000.

4.5.1. Çin Afrika İlişkileri Tarihine Kısa Bakış

1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, Afrika'ya verdiği desteğini aksatmadan sürdürmüştür. Sömürge olmak gibi ortak kaderi paylaşmaları ve millî bağımsızlık hareketlerindeki ortak düşünceleri, Çin ile Afrika'yı birbirine yakınlaştıran ilk adım olmuştur. Yeni kurulmuş olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tanınmaya ihtiyacı vardı. Dolayısıyla kendi kaderine benzer Üçüncü Dünyada arayışlara başlamıştı. 1960'lı yılların başında, Çin ile SSCB ilişkilerinin kopması ve komünist blokta yer alan ülkelerin de Çin'den uzaklaşmasıyla Çin, daha da yalnız kalmıştı. Çin hem kapitalist ülkelerin hem de kendinden uzaklaşan komünist ülkelerin oluşturduğu duvarı delmek için uluslar arası siyasî sahnede tek başına rol oynamaya mecbur kalmıştır.

13 Aralık 1963-5 Şubat 1964 tarihleri arasında Çin'in Başbakanı Zhou Enlai'nin Başkanlığındaki Çin heyeti Mısır, Cezayir, Fas, Tunus, Gana, Mali, Gine, Sudan, Etiyopya ve Somali gibi on Afrika ülkesini ziyaret etmişti. Çin için tarihi olarak nitelenen bu ziyaret sırasında Zhou Enlai, Çin'in Afrika ve Arap ülkeleriyle ilişki kurmasının beş prensibini ortaya koymuştur: 1. Afrika ve Arap ülkelerinin emperyalizme ve yeni-eski sömürgeciliğe karşı millî bağımsız mücadelesine destek vermek; 2. Afrika ve Arap ülkelerinin barışçı, tarafsız ve bağlantısız dış politikasına destek vermek; 3. Afrika ve Arap ülkelerinin kendi iradesiyle bütünleşme ve ittifak kurma tercihine destek vermek; 4. Afrika ve Arap ülkeleri arasındaki ihtilâflara barış ve müzakere yoluyla çözüm getirilmesine destek vermek; 5. Afrika ve Arap ülkelerinin egemenliğinin bütün ülkeler tarafından saygıyla karşılanmasına destek vermek ve her türlü tecavüz veya iç meselelerine karışma tavırlarına karşı çıkmaktır. Aynı zamanda Afrika ülkelerinin bağımsızlık mücadelesine ve toplumsal kalkınmasına destek vermek için maddî destekle ilgili sekiz maddeli bir yardım prensibini de beyan etmiştir.¹⁶⁴ Çin karşılıksız yaptığı bu yardımlarla birçok Afrika ve Arap ülkesinin sempatisini kazanmış ve böylece bu ülkelerin kendini tanıması sonucunda ikili ilişkilerin temelini atmıştır. Çin,

¹⁶⁴ Shou Xiaohu, 1986, ss. 220-221.

SSCB ile Afrika'daki mücadelesi sonucunda önceleri Tayvan'ı tanıyan Afrika'daki ülkeleri kazanmış ve özellikle Maoizm'in Afrika ülkelerinde yayılmasında önemli mesafe kat etmiştir. Mao'nun Üçüncü Dünya Teorisi bu dönemlerde ün kazanmıştır.¹⁸⁵ 13 Ocak 1983 tarihinde Çin Başbakanı Zhao Ziyang Tanzania ziyaretinde Çin'in Afrika ülkelerine yönelik ekonomik işbirliğine ilişkin dört prensibini ortaya koymuştur.¹⁸⁶ Ancak bu tarihten sonra Çin'in Afrika'ya yardım ve destekleme faaliyeti Çin'in dışa açılış ve ekonomik kalkınma sürecinin başlamasıyla kısıtlanmıştır. Döneminde Çin'in önemli lideri olan Deng, Çin'in Afrika desteğinin sınırlı olması gerektiğini, çünkü "Çin'in ekonomik gücünün bu aşamada yetersiz olduğunu, modernleşme sürecinin devam ettiğini belirtmiş, ileride Çin ekonomisi belli bir düzeye ulaştığında Afrika halkına iyi şeyler yapacağına" söz vermiştir.¹⁸⁷ Soğuk Savaşın bitişiyle Çin artık Batılı ülkelerden sermeye ve teknoloji getirmeye çalışmıştır ve Afrika'da eski dostlarını ihmal etmeye başlamıştır. Mao'nun Üçüncü Dünya Teorisi Çin'in Batılı ülkelerle gelişen iyi ilişkilerinden dolayı rafa kaldırılmıştır. Çin'in Afrika ile olan ilişkileri, daha çok ekonomik işbirliği olarak gelişmektedir. 1991 yılında Çin-Afrika ticaret hacmi 1.406 milyar dolar iken, bu rakam 1994 yılında 2.643 milyar dolara, 1995 yılında ise 3.921 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁸⁸ 1997 yılında ikili ticaret hacmi 5.67 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁸⁹

Bazı ülkeler, büyüyen Çin'i tehdit unsuru olarak algılayan, Çin'in ilerde süper ülke olacağına ve bundan dolayı birçok ülkenin çıkarlarına engel olacağına inanmışlardır. Çin bir nevi görünmeyen kısaç altına alınmış durumdadır. Japonya, Çin'in sürekli atom bombası denemelerinden dolayı Çin'e açılan faizsiz kredilerini askıya almıştır. ABD hükümetinde artık Çin-

¹⁸⁵ Qiao Yimin, "Çin'in Afrika Politikasının Yeni Yönlenişi", *Kıta Çin Araştırmaları*, Cilt 39, Sayı 12, 1994, ss.104-110.

¹⁸⁶ Shou Xiaocheng, 1986, s.221.

¹⁸⁷ "Afrika'ya Dış Yardım", *People's Daily News*, 17 Nisan 1987, s.1.

¹⁸⁸ "Çin-Afrika Dostluğu Sürekli Gelişmektedir-Çin'in Afrika'ya Dış Yardım ve Ticari İlişkisi", *Guang Ming Ribao*, 4 Mayıs 1996, s. 4.

¹⁸⁹ "Çin-Afrika Ülkeleri İlişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi:<http://www.prc50.org/wj/c1003.htm>.

ABD ticari ve teknoloji ilişkisinde insan hakları faktörünün önem kazanması ile aralarında sürtüşmeler kızışmıştır. ABD-Japonya güvenlik ilişkisinin artmasıyla Japonya, savunmada daha geniş alanlara müdahale edebilme hakkını kazanarak askerî bütçesini de sürekli arttırmaktadır. Çin'in Tayvan'a yönelik askerî tatbikatı sırasında ABD'nin iki uçak gemisini Tayvan Boğazı'na göndermesi bölgede gerginliği artırmıştır. ASEAN topluluğu da Çin'den endişe etmeye başlamıştır. Çin'in etrafında bu olaylar gelişirken Çin kendinin bir kıskaç altına alındığını hissetmektedir. Çin, bu kıskaçı kırmak ve güvenliğini sağlamak ve ekonomik kalkınma sürecinin sürekliliğini devam ettirmek için önce sınır problemi olan ülkelerle (Şanghay Beşlisi, Hindistan ve Vietnam) ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Sonra uluslararası siyasî sahnelerde etkinliğini yavaş yavaş göstermeye başlayan Afrika ülkeleriyle tekrar hem siyasi hem de ekonomik yönden ilişkileri geliştirmeye başlamıştır.¹⁹⁰

Mayıs 1996'da Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, eski Çin Başbakanı Zhou Enlai'dan sonra Afrika'ya yönelik ikinci kez tarihî gezisini gerçekleştirmiştir. Kenya, Mısır, Etiyopya, Zambiya, Mali ve Zimbabwe ülkelerini ziyaret eden ve Afrika kıtasını daire şeklinde kapsayan bu ziyarette Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Qian Qichen, Dışişleri Bakan Yardımcısı Ji Peiding, Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanı Wu-yi ve Kamu Güvenlik Bakanı Tao Siju da yer almıştır. Bu heyetin oluşumundan, Çin'in bu ziyaretinde ikili ilişkilere ve ekonomik işbirliğine önem verdiği açıktır. Çin Devlet Başkan Jiang Zemin, bu gezide Afrika ülkeleriyle her alanda 21. yüzyıla yönelik uzun vadeli işbirliği ilişkisini tesis etmiştir. Bu ilişki beş prensipten oluşmaktadır: 1. İçten dostluluk, karşılıklı güvene dayalı ebedî arkadaşlıktır; 2. İki tarafın eşitlik temeli üzerinde, egemenliğine saygı, içişlerine karışmamaktır; 3. Karşılıklı menfaat sağlamak, birlikte gelişme yolunu aramaktır; 4. Müzakere mekanizmasını güçlendirmek, uluslararası siyasî sahnede sıkı işbirliği yapmaktır; 5. Geleceğe yönlenmek, daha iyi bir dünyayı yaratmak için çalışmaktır.¹⁹¹

¹⁹⁰ Qiao Yimin, 1996, s.104.

¹⁹¹ "Çin-Afrika Ülkeleri İlişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*, Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1003.htm>.

Bu ilişkiyi daha da ilerletmek için Çin Başbakanı Li Peng Mayıs 1997'de Seyşel, Zambiya, Mozambik, Gabon, Kamerun, Nijerya ve Tanzanya gibi yedi Afrika ülkesini ziyaret etmiştir. Haziran 1998'de, Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan Gine, Fildişi Sahilleri, Gana, Togo ve Benin gibi Afrika ülkelerini ziyaret etmiştir. Tang Jiaxuan Ocak 1999'da Mısır, Kenya, Uganda, Tanzanya ve Zambiya gibi beş Afrika ülkesini ziyaret ederken, aynı ayda Çin devlet Başkan Yardımcısı ve Çin Merkezî Askerî Komitesi Başkan Yardımcısı Hu Jintao, Madagaskar, Gana, Fildişi Sahilleri ve Güney Afrika gibi Afrika ülkelerini ziyaret etmiştir. Aynı şekilde, ziyaret edilen bu Afrika ülkelerinin liderleri de sırasıyla Çin'i ziyaret etmişlerdir. Çin-Afrika yoğun ilişkisi oldukça dikkat çekmektedir. "Çin, Afrika'ya çok önem vermektedir, Afrika ülkeleriyle ittifak ve işbirliğini güçlendirmek istemektedir. Bu durum, Çin ve Afrika'nın millenniumda uzun vadeli, güvenli, içten dostluk ve her alanda işbirliği tesis etme kararlılığı açısından önem arz etmektedir".¹⁹² Bu ilişkinin duruk noktası ise Ekim 2000'de Pekin'de düzenlenen Çin-Afrika Forum-Ekonomi Bakanları Toplantısı olmuştur.

1963 yılının sonunda ve 1964 yılının başında, dönemin Çin Başbakanı Zhou Enlai, on Afrika ülkesini ziyaret etmiştir. Bu gezide Çin Başbakanı Zhou, Afrika ülkelerinin bağımsızlık ve sömürgecilğe karşı hareketlerine destek vermek için Çin'in dış yardım olarak sekiz maddeli bir prensibini beyan etmişti. Karşılıksız yaptığı dış yardımlar ile birçok Afrika ve Arap ülkesinin sempatisini kazanmış olan Çin, bu ülkelerin kendini tanıması ile birlikte ikili ilişkilerin temelini atmıştır.

Çin, Mao döneminde, Afrika ülkelerinin, Üçüncü Dünya'yı oluşturan en önemli güç olduğunu keşfetmiş ve ideoloji uğruna şartsız destek vermişti. Çin, o zamanlarda dış yardım yapmak suretiyle birçok Afrika ülkesini kendi yanına çekebilmiş ve adeta Üçüncü Dünya'nın lideri gibi davranmıştı. Çin lideri Mao, Soğuk Savaşın kızıştığı 1960-70'li yıllarda, iki kutup arasında bir üçüncü kutbun bulunduğunu keşfederek, iki kutbun arasında dengeleyici

¹⁹² "Çin-Afrika Ülkeleri İlişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı*,
Web Sitesi:<http://www.prc50.org/wj/c1003.htm>.

rol üstlenen Üçüncü Dünya ülkeleri ile sıkı ilişkiler kurmaya başlamıştı. Mao'nun Üçüncü Dünya Teorisi, bir çok üçüncü dünya ülkesi tarafından kabul edilmiş ve Çin adeta bu ülkelerin lideri konumuna gelmişti. Aynı zamanda ABD ve SSCB'nin oluşturduğu iki paktın dışında, dengeleyici üçüncü güç haline gelmiştir. Bundan dolayı 1970'li yıllarda ABD, gündün güne güçlenen ve Batılı ülkelerin çıkarlarına dokunan SSCB'ye karşı Çin ile ittifak oluşturmuştu. Şu anda Çin yine Afrika ülkeleriyle sıkı işbirliği içinde olup, bugünkü tabiriyle gelişmekte olan ülkeler ile tekrar bir güç oluşturmak niyetindedir. Çin, BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ülkeden biri olarak, ekonomik kalkınmada mucize yaratan ve askerî güce (nükleer güç ve füze teknolojisi) sahip olan bölgede ve dünyada etkili bir ülke olarak gelişmekte olan en büyük ülke durumundadır. Çin, yine gelişmekte olan ülkelerin liderliğini üstlenmek istemekte ve bu defa Afrika'ya yönelik ekonomik işbirliğine ağırlık vererek Afrika'yı dış politika aracı olarak kullanmaktadır.

Bundan dolayı, ABD, hızlı büyüyen ve tehdit yaratan SSCB'yi dengelemek için Çin'i seçmiş ve SSCB'ye karşı ittifak oluşturmuştur. Ayrıca, Çin'in ABD'ye destek vermesinin karşılığında, Tayvan'ı BM Güvenlik Konseyi üyeliğinden çıkarmış ve yerine Çin Halk Cumhuriyeti'ni geçirmiştir. Çin, statüsünün değişmesiyle uluslararası siyaset sahnesinde önemli rol almaya başlamış ve Üçüncü Dünya ülkelerinin sözcüsü haline gelmiştir. Mao'nun düşüncesi de bu ülkelerde yayılmaya başlamıştı. Çin, bu dönemde Afrika ülkelerine, özellikle komünizm ideolojisini benimseyen ülkelere, yaptığı dış yardımı daha da artırmıştır. Ancak bu durum Mao'nun ölümünden (1976) sonra değişmeye başlamıştır.

Mao'dan sonra yönetime gelen ikinci nesil liderlerden Dong Xiaoping'in 1979'da başlatmış olduğu dışa açılış ve ekonomide reform hareketi ile birlikte, Çin, ideolojiye değil, ekonomik kalkınmaya önem vermeye başlamıştır. Böylece Afrika ülkelerine yapılan yardım da azalmıştır. 6 ve 7. beş yıllık Ekonomik Kalkınma Planı'nda (1981-1990), Çin alt yapı çalışmalarına ve dış yatırımı çekme konularına ağırlık vermiştir. Dolayısıyla, Nisan 1987'de, Afrika politikasının çizgisini belirlemiş olan Deng, "Çin'in şu andaki gücü sınırlıdır, üstelik modernleşme faaliyetlerini aktif olarak yürütmektedir.

Gelecekte Çin'in ekonomisi belli bir düzeye geldikten sonra, ancak o zaman Afrika halkları için daha fazla hizmet edebilir" demiştir.¹⁹³

Ancak, Çin-Afrika ticareti devam etmektedir. Özellikle Soğuk Savaşın bitmesiyle Çin'e uygulanan tehdit ve baskının birer birer kalkması sonucunda Çin, ekonomik büyümesinde mucize yaratmaya başlamıştır. Çin-Afrika ticaret hacmi 1991 yılında 1.406 milyar dolar iken, 1994 yılında 1.643 milyar dolara ulaşmıştır. 1995 yılına gelince de 3.921 milyar dolar olmuştur.¹⁹⁵ Bu rakam 1997'de 5.67 milyar dolara yükselmiş ve 1979 yılının 44 katına ulaşmıştır.¹⁹⁶ Çin, 1992'de tekrar Afrika ülkelerine maddî yardım yapmaya başlarken, 1995'te orta ve küçük ölçekli sektörlerle yardım etmiştir. 1997 yılına kadar 35 ülkeye dış yardımda bulunmuştur.

Çin, Afrika ülkeleri ile ticarî ilişkilerinin yanı sıra siyasî ilişkilerini de sürdürmüştür. 1978-1999 yılları arasında Çin'i ziyaret eden Afrika ülkelerinin üst düzey liderlerinin sayısı 147 olurken, Afrika ülkelerini ziyaret eden Çin'in üst düzey liderlerinin sayısı 163 kişiyi bulmuştur. Afrika ülkelerinin üst düzey liderleri Çin'i 147 kez ziyaret ederken, Çin'in üst düzey liderleri Afrika ülkelerini 169 kez ziyaret etmiştir. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Mayıs 1996'da, Kenya, Mısır, Etiyopya, Namibiya, Mali ve Zimbabwe gibi altı Afrika ülkesini ziyaret etmesi Çin'in Afrika'ya tekrar önem vermeye başlamasının dönüm noktası olmuştur. Çin Başbakanı Li Peng, 1997'de, yedi Afrika ülkesini ziyaret ederken, Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan 1998'de beş Afrika ülkesini, Çin Devlet Başkan Yardımcısı ve Çin Merkezi Askerî Komite Başkan Yardımcısı Hu Jintao'nun, 1999'da dört Afrika ülkesini ziyaretiyle bu bağ, daha da sıkılaştırılmıştır. Jiang Zemin'in Afrika ziyareti, 21. yüzyıla

¹⁹³ "Jingyuan Feizhou" (Afrika'ya ekonomik yardım), *Renmin Ribao*, 17 Nisan 1987.

¹⁹⁴ "Zhong-Fei Youyi Yuanyuan Liuchang" (Çin-Afrika Dostluğu sürekli devam etmektedir), *Guangming Ribao*, 4 Mayıs 1996.

¹⁹⁵ "Zhongguo Waijiao Wushi Nian" (Çin Dış Politikası'nın 50. yılı), Çin-Afrika ilişkisi, web sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1003.htm>.

¹⁹⁶ "Çin-Afrika ilişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50. yılı*, Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1003.htm>.

yönelik Çin-Afrika ilişkilerinde uzun vadeli güven ortamı yaratması ve her alanda işbirliğini güçlendirmesi açısından fevkalâde önem kazanmıştır. Hu Jintao'nun Afrika ziyareti ve Çin'in Afrika ülkeleri ile ittifak içinde işbirliğine girmesi, Çin'in bu ülkelere çok önem vermesi ve çağ atlarken uzun vadeli güvenli dostluk ve her alanda işbirliği ilişkisinin tesis edilmesi konusunda büyük anlam taşımaktadır.¹⁹⁶ Çin'in Afrika ülkeleri ile geliştirdiği bu ilişkiler sonucunda, Afrika ülkelerinden bazıları, (örneğin Güney Afrika), Tayvan'ın Afrika ülkelerine yaptığı dış yardım yoluyla geliştirdiği diplomatik ilişkisini keserek Çin ile ilişki kurmuştur. Ayrıca, BM İnsan Hakları Komisyonunun her yıl Çin'in insan haklarını ihlâl etmesi nedeniyle gündeme getirdiği kınama kararına Afrika ülkeleri ret oyu vermiştir.¹⁹⁷

Çin'in, henüz dış yatırıma ve yeni teknolojiye ihtiyacı olan ve kısıtlı mali imkanlara sahip olan bir ülke olmasına rağmen, düzenli bir şekilde Afrika ülkelerine yardım etmesi, bu yardımların siyasî boyutu olduğunu, özellikle dış politikanın bir aracı olarak kullanıldığını açıkça gözler önüne sermektedir.

4.5.2. Çin-Afrika İşbirliği Forumu

Çin Devlet Başkanı Jiag Zemin, Ekim 1999 tarihinde, ilgili Afrika ülkelerinin Başkanlığına ve Afrika Birliği Teşkilatı (OAU) Genel Sekreterliği'ne mektup yazarak, Çin-Afrika İşbirliği Forumu toplantısının yapılmasını teklif etmiştir. Afrika ülkelerinin teklifi sıcak karşılmasıyla Çin'in Dışişleri ve Dış Ticaret İşbirliği Bakanlığı tarafından Hazırlık Komitesi kurulmuştur. Geçen yıl Mart ayında, ABD'de benzer bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu yıl Şubat ayında AB de özel olarak AB-Afrika Ekonomik Kalkınma Bakanlar Toplantısı düzenlemiştir. Son yıllarda Japonya ile Hindistan da Afrika ülkelerine yatırımı artırmıştır.¹⁹⁸ Bu durum Çin'i, eski dostları Afrika ülkeleri ile bu tür forum yapmaya ve ilişkilerini sıcak tutmaya zorlamaktadır.

¹⁹⁷ "Çin-Afrika İlişkisi", *Çin Dış Politikası'nın 50.yılı*, Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1003.htm>.

¹⁹⁸ "Zhongguo Ziben Denglu Feizhou Dalu" (Çin sermayelerini Afrika Kıtasına Çıkartmaktadır), *Xinhua Ajansı*, 17 Ekim 2000.

Pekin'de 10-12 Ekim 2000 tarihlerinde düzenlenmiş olan "Çin-Afrika İş Birliği Forumu"na Afrika kıtasındaki 53 ülkenin 45'i iştirak etmiştir. 45 ülkenin ilgili Bakanları dışında dört devlet başkanı; Togo Devlet Başkanı Gnassingbe Eyadema, Cezayir Devlet Başkanı Abdelaziz Bouteflika, Zambiya Devlet Başkanı Frederick Chiluba ve Tanzanya Devlet Başkanı Benjamin William Mkapa da foruma katılmışlardır. Afrika ülkeleri arasında koordine ve istişare rolünü üstlenen Afrika Birliği Teşkilatı (OAU) genel sekreteri Salim Ahmad Salim de özel misafir olarak davet edilmiştir. Ayrıca, ilgili bazı organizasyonlar da iştirak etmişlerdir.¹⁹⁹ Bunun dışında Çin ile diplomatik ilişkisi olmayan bazı ülkeler de gayriresmî gözlemci olarak iştirak etmişlerdir. Bu bakımdan geniş destek alan bu forumun önemi büyük ve mânâsı derindir.

Forumun gerçekleşmesinden önce yani 21-22 Ağustos 2000 tarihlerinde, Pekin'deki Xiangshan otelinde, ilgili Çin bilim adamları ve Afrika'daki dokuz ülkeden gelen Afrikalı bilim adamları olmak üzere toplam 40 kişi "Çin-Afrika İlişkisi Forumu" toplantısı düzenlemişlerdir. Toplantıda, "Çin'in Dış Politika Stratejisi ve Çin-Afrika İlişkisinin Gelişmesi", "Afrika'nın, Çin'in Dış Politikasındaki Yeri", "Çin'in Milli Güvenliği ve Afrika ile Olan İlişkisi", "Uzun Vadeli Güvenlik, Her Alanda İşbirliği ve Çin-Afrika İlişkisi Nasıl Geliştirilmeli", "Afrika'nın Fırsatı ve Riskleri" gibi konular işlenmiştir.²⁰⁰ Bilim adamları, Çin-Afrika ilişkilerini çeşitli yönleri ile değerlendirirken, Hazırlık Komitesinin beyanata ise siyasî ve ekonomik olmak üzere iki yöndedir.

¹⁹⁹ Organization of African Unity (OAU); African Export-Import Band ; Economic Community of West African States (ECOWAS); Economic Community of Central African States (CEEAC); Economic and Monetary Community of Central African States (CEMAC); Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA); East African Community (EAC); Grouping of the Sahel and Saharan Countries; Intergovernmental Authority on Development (IGAD); League of Arab States (LAS); Southern African Development Community (SADC); Union of Arab Maghreb (UMA); United Nations Development Program (UNDP); United Nations Economic Commission for Africa (ECA); Eastern and Southern African trade and Development Bank (PTA Bank); African-Asian Society (South Africa); International Center of Insect Physiology and Ecology (ICIPE). <http://www.fmprc.gov.cn/english/dhtml/readsubject.asp?pkkey=20001013161710>.

²⁰⁰ *Renmin Ribao*, 25 Ağustos 2000.

“Soğuk Savaşın sona ermesiyle sonra, uluslar arası koşullarda büyük değişiklikler olmuştur. Özellikle ekonomik küreselleşmenin hızlı ilerlemesi ile gelişmekte olan bazı ülkelerin egemenliği ve güvenliği sarsılmıştır. Çağ atlarken bu risklere karşı kendi yasal menfaatlerini korumak, gelişmekte olan birçok ülkenin derin düşünmesini gerektiren ortak sorunları olmuştur. Çin ve Afrika ülkelerinin geleneksel dostluk işbirliği ilişkileri vardır; yeni koşullarda, iki tarafın müzakere fonksiyonunu güçlendirmesi, tutumlarını koordine etmesi ve ittifak yapması gerekmektedir. Böylece birlikte gelişmekte olan ülkelerin haklı çıkarlarını korumalı, yeni siyasi ve ekonomik dünya düzeninin oluşmasında itici bir güç olmalıdır. Bundan dolayı, bazı Afrika ülkelerinin teklifiyle Çin Hükümeti, 10-12 Ekim 2000 tarihlerinde, “Çin-Afrika İşbirliği Forumu-Pekin 2000 Bakanlar Toplantısı”nın Pekin’de yapılmasına çağrıda bulunmuştur. Forumun iki ana konusunun ilki, 21. yüzyıla yönelik adaletli ve uygun bir siyasi ve ekonomik dünya düzeninin oluşmasına nasıl katkıda bulunulacağı ve gelişmekte olan ülkelerin ortak çıkarının nasıl korunacağıdır. İkincisi ise; yeni koşullarda, Çin ve Afrika ülkeleri arasında ticaret gibi esas nitelikte olan işbirliğinin nasıl geliştireceğidir. Forumun maksadı ise, eşit şartlarda meseleleri müzakere etmek, ortak görüşleri geliştirmek, dostluğu güçlendirmek ve işbirliğini ilerletmektir”.²⁰¹

Forumda, iki ana konuda yani “Çin-Afrika İşbirliği Forumu Pekin Beyannamesi” ile “Çin-Afrika Ekonomik ve Toplumsal Gelişmesinde İşbirliği İlkeleri” kararları alınmıştır.

Pekin Beyannamesi’nde, esas olarak, şu andaki dünya düzeninin adaletsiz, eşitsiz durumunun dünya barışı ve gelişme trendine aykırı olduğu, Güney ülkelerinin gelişmesine uygun olmadığı, dünya barışı ve güvenliğine tehdit oluşturmakta olduğuna işaret edilerek, yalnızca adaletli, uygun siyasi ve ekonomik dünya düzeni oluşturmak suretiyle uluslararası ilişkilerde demokratikleşmenin gerçekleştirileceği, gelişmekte olan ülkelerin verimli

²⁰¹ “Çin-Afrika İşbirliği Forumun Tanıtımı”, Çin Dış Ticaret ve İşbirliği Bakanlığı, Web Sitesi, <http://www.Yeaco.com/sino-africa%20forum.htm>.

şekilde uluslar arası karar verme sürecine iştirak edebileceği vurgulanmıştır. Bu nedenle on maddeli bir beyanname ilân edilmiştir: 1. BM ve Afrika Birliği Teşkilâtının yasa ve kurallarına uyulmalıdır, 2. Uluslararası ihtilâflara mutlaka barış yolu ile çözüm getirme prensibine uyulmalıdır; 3. Uluslararası barış ve güvenlik konusunda mutlaka BM Güvenlik Konseyi'nin ön planda rol alması prensibine uyulmalıdır, 4. İnsan hakları evrenselliğine ülkeler iç şartlarına göre saygı göstermelidir; 5. Karşılıklı çıkarları sağlayan işbirliği ve birlikte gelişme prensibi teşvik edilmelidir; 6. Afrika ülkelerinin ekonomik kalkınmasına yardım edilmeli ve başka ülke ve bölgelerde ekonomik işbirliğine müsaade tanınmalıdır; 7. Afrika'da yaygın olan AIDS ve sıtma gibi hastalıklara ve diğer bulaşıcı hastalıklara karşı yapılan mücadeleye destek verilmelidir; 8. Orta düzey geliri olan ülkelerin Afrika ülkelerine borcunu kaldırma girişimleri övgü ile karşılanmalıdır, 9. Çin-Afrika mevcut olan her alandaki işbirliğini geliştirmeli, Güney-Güney işbirliği çerçevesinde uzun vadeli güven ve eşit şartlarda karşılıklı menfaat sağlama konusunda irade kullanmalıdır, 10. Pekin Beyannamesi ve Çin-Afrika Ekonomi Toplumsal Gelişmesinde İşbirliği ilkeleri temelinde, Çin-Afrika arasındaki ticaret, finans, tarım, sağlık, teknoloji, kültür, eğitim, insan kaynağı, ulaştırma, çevre ve turizm alanlarında işbirliği teşvik edilerek Çin-Afrika ortak gelişmesi ilerletilmelidir.²⁰³

Çin-Afrika ekonomik işbirliğinin çerçevesini çizen "Çin-Afrika Ekonomi ve Toplumsal Gelişmesinde İşbirliği İlkeleri" kararında konuyla ilgili temel çerçeve ortaya konulmuştur: Hükümetler arasında işbirliği; ticaret ve yatırım; finansa işbirliği; Afrika ülkelerinin borcunu silmek; turizm; ikamet kolaylığı, tarımda işbirliği, tabii kaynaklar ve enerjinin işletilmesi; teknoloji ve kültür alanlarında işbirliği; sağlık konusunda işbirliği, eğitim ve insan kaynakları konusunda işbirliği; çevre ve biyoloji konusunda işbirliği; Güney-Güney işbirliği çerçevesinde Çin-Afrika üçlü işbirliği; silah kontrolüne ilişkin işbirliği; çok taraflı işbirliği, bu işbirliklerinin takip ve devamlılığını sürdürmek için ilgili komisyonların kurulması gibi konular yer almaktadır.²⁰³

²⁰² *Xinhua Ajansı*, 12 Ekim 2000, Pekin.

²⁰³ Çin Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi: <http://www.fmprc.gov.cn/xwfb-xugb-78>.

Forumda alınan iki karar ve Jiang Zemin ile Çin Başbakanı Zhu Rongji'nin konuşmaları dikkat çekmektedir.

Birincisi, Çin tarafından teşvik edilen ve yürütülmeye çalışılan hem çok kutuplu siyaset hem de ekonomi içeren yeni dünya düzenidir. Çin Halk Cumhuriyeti bu günkü dünyada ekonomik ve siyasî küreselleşmenin gerçekleştiğini kabul etmektedir. Siyasî küreselleşmenin ABD'nin hegemonya izni olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla her ortamda dile getirilen ve tek kutuplu ABD'nin hegemonyasına karşı, çok kutuplu dünya düzenini önermektedir. Çin-Afrika İşbirliği Forumu'nda da bu önerisini kabul ettirmiş bulunmaktadır.²⁰⁴ Bununla birlikte Çin-Afrika yeni yüzyılda yeni tipteki stratejik ortaklık ilişkisini tesis etmeye çalışmaktadır.²⁰⁵

İkincisi, ekonomik işbirliği, forumun ağırlıklı konusu olmuştur. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, açılış konuşmasında yeni dünya düzeni dışında hep ekonomik işbirliğine yer vermiştir. Jiang'in konuşması "ittifaki güçlendirerek Güney-Güney işbirliği hızlandırılmalı; diyalogu artırarak Güney-Kuzey ilişkisinin iyileşmesine çaba gösterilmeli; aktif olarak eşit şartlarda uluslararası gelişmelerde iştirak etmeli; geleceğe yönelik Çin-Afrika uzun vadeli güvenlik şartlarında karşılıklı menfaat sağlama, yeni tipteki ortaklık, ilişkisi oluşturulmalı, gibi dört ana başlıkta konuşmuştur.²⁰⁶ Çin Başbakanı Zhu Rongji yaptığı kapanış konuşmasında da ekonomik işbirliğine önem verirken: "İki taraf ihracat ile ithalatın artırılmasına devam etmeli; yatırım faaliyetleri artırılmalı; dış yardım hizmeti daha da ilerletilmeli; işbirliği alanı daha da genişletilmeli; hep birlikte Afrika ülkelerinin borcuna çözüm getirilmeli" diye konuşmuştur.²⁰⁷ Çin Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanı Shi Guangsheng, yaptığı konuşmasında ekonomiye ağırlık verirken: "Afrika'nın

²⁰⁴ "Çin-Afrika İşbirliği Forumu Mutlaka Başaracaktır": *Renmin Ribao* gazetesinin Sudan Cumhurbaşkanı ile yaptığı röportajı, "Jiaqiang Zhong Fei Hezuo, Gongchuang Meihao Weitai (Çin-Afrika İşbirliğini Güçlendirelim, Birlikte Güzel Geleceği Yaratalım)", *Renmin Ribao*, 13 Ekim 2000.

²⁰⁵ Çin Dışişleri Bakanlığı Afrika Bölümü Başkanı Liu Guijin, "Zhong Fei Guanxi Wushi Nian (Çin-Afrika İlişkisinin 50. yılı)", *Renmin Ribao*, 10 Ağustos 2000.

²⁰⁶ Jiang Zemin: "Zhong Fei Xieshou Hezuo Gongying Xin De Shiji (Çin-Afrika Elele Birlikte Yeni Asrı Karşılmalıdır)", *Xinhua Ajansı*, 10 Ekim 2000 Pekin.

tabii kaynakları zengindir ve Afrika geniş bir pazar niteliğindedir. Çin ve Afrika birlikte çaba göstererek tarafların ekonomi ve ticaret işbirliği, şekli ticaretten yatırıma, inşaat sektörüne, yurt dışına emek, güç göndermeye, insan kaynağının kullanımına ve yetiştirilmesine doğru genişlemiştir; dış yardımın şekli çok çeşitli ve verimli olmuştur; işbirliği alanı sanayi, tarım ve hizmet sektörüne kadar uzanmıştır. Bu tür çok boyutlu ve çok çeşitli işbirliği, eşit şartlarda karşılıklı menfaat sağlamak, çok şekilli, verimliliğe önem vermek ve birlikte gelişmek prensiplerini yansıtmaktadır. Son yıllarda, Çin hükümetinin büyük çabasıyla birçok Çin firması Afrika'ya göz dikmiş durumdadır. Ve ticaret işbirliğine katkıda bulunmaktadır. İki tarafca müzakere edilen balıkçılık, taş ocaklarının işletilmesi, tarım kaynaklarının kullanılması gibi alanlarda 70'ten fazla ortak proje vardır. 100'den fazla potansiyel nitelikteki proje, müzakere edilmektedir" diye konuşmuştur.²⁰⁸

Üçüncü bir husus ise, Çin'in dış yardım ile bazı Afrika ülkelerinin Çin'e olan borçlarını sıfırlamasıdır. Forumda alınan karara göre Çin Hükümeti, Afrika ülkelerine yönelik dış yardımını devam ettireceğine dair söz vermiştir.

Forumun ikinci gününde (11 Ekim 2000), Çin Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanı Shi Guangsheng'in: "Çin-Afrika İşbirliğini Güçlendirelim ve Birlikte Güzel Geleceği Yaratalım" konulu konuşmasında, Çin'in Afrika'ya yapacağı dört maddeli yardım yer almaktadır.²⁰⁹ Çin'in, fakir ve Tayvan ile diplomatik ilişkisi olmayan bazı Afrika ülkelerinin 10 milyon Çin Yuan'lik bor-

²⁰⁷ Zhu Rongji: "Jiaqiang Tuanjie Hezuo, Shixian Gongtong Fazhan (İttifak İçinde İşbirliğini güçlendirelim, Birlikte Gelişmeyi Gerçekleştirelim), *Jiefangjun Bao*, 12 Ekim, 2000.

²⁰⁸ *Xinhua Ajansı*, 11 Ekim 2000; Ayrıca *Renmin Ribao*, 7 Eylül 2000 tarihli Shi Guangsheng ile yapılan "Çin-Afrika Ticari İşbirliğinin Yeni Yolları ve Yeni Alanları Keşfedilmelidir" başlıklı röportajına bkz. Röportajda Çin'in Afrika ile ekonomi-ticaret konusunda daha ayrıntılı ve rakamsal bilgiler yer almaktadır.

²⁰⁹ Dört maddeli yardım: 1. Afrika ülkelerin farklı ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak, kendi imkanının el verdiği çerçevede her türlü yardıma devam edecektir; 2. Afrika ülkelerin borçlanma durumunu hafifletmesine kendi gayretini sarf edecektir; 3. Özel kredi açarak güçlü ve güvenilir Çin firmaların Afrika'da yatırım yapmasına teşvik edecektir; 4. Afrika İnsan Kaynağı Kullanma fondu oluşturarak ve Afrika ülkeler için her türlü uzmanları yetiştirecektir. *Xinhua Ajansı*, 11 Ekim 2000, Pekin.

cunu kapatması bir çok Afrika ülkesini sevindirmiştir. Bu ülkeler Çin'e şükranlarını bildirmişlerdir.²¹⁰

Dördüncü bir husus ise Çin'in Afrika'ya yönelik sadece ekonomik ve siyasî alanda değil, eğitim ve kültür alanındaki ilişkilerine de önem verilmiştir. Forumda alınan kararlarda konu ile ilgili maddeler yer almıştır. Çin'in on tane üniversitesinin on altı Afrika ülkesinin üniversitesiyle ortak çalışmaları vardır. Geçen yıla kadar Çin, Afrika'nın 51 ülkesinden 5500 öğrenci kabul etmiştir. Bu rakam, Çin'in yabancı öğrenci sayısının % 14'ünü teşkil etmektedir. Aynı şekilde Çin de belli sayıda öğrenciyi Afrika ülkelerine göndermektedir. Öğretim görevilerini Afrika ülkelerindeki üniversitelerde eğitim vermeye göndermektedir. 1990'lı yıllardan sonra, Afrika, üniversite öğrencilerinin sayısını azaltarak master ve doktora öğrencilerinin sayısını yükseltmiş ve geçen yılda yüksek eğitim gören Afrikalı öğrencilerin sayısı bütün yabancı öğrencilerin % 48'i olarak, en yüksek rakama ulaşmıştır. Yetmiş ve yüksek eğitim alan bu öğrenciler, kendi ülkelerine dönerek önemli görevlerde çalışmaktadırlar.²¹¹

Kültürel konularda, Çin, 1955 yılından bu güne kadar 45 Afrika ülkesi ile kültürel işbirliği anlaşması imzalamıştır. Karşılıklı 200'den fazla kültür heyetleri gönderilmiştir. Onbin sanatçının yer aldığı 100'den fazla da sanat heyeti gönderilmiştir. 100'den fazla sanat fuarı yapılmıştır. Çinli yetkililere göre, Çin-Afrika kültürel ilişkileri ve işbirliğini ilerletmek için, bundan sonra çok boyutlu ve yüksek standartlı ilişkiler kurulmasına dair karar alınmıştır.²¹²

Çin, Afrika ile olan kültürel ilişkisini pekiştirmek amacı ile forumun devamı olarak Pekin'de 24-25 Ekim 2000 tarihlerinde, Yeni Asır Çin-Afrika Kültürel İlişkisi Konferansı'nı düzenlemiştir. 22 Afrika ülkesinden 24 Kültür

²¹⁰ *Xinhua Ajansı'nın yorumu* Gouzhou Zhong Fei Guanxi Kua Shiji Fazhan De Xin Kuangjia (Çin-Afrika Yeni Yüzyıla Yönelik İlişkisinin Gelişme Çerçevesi Oluşturuldu) *Xinhua Ajansı*, 12 Ekim 2000, Pekin.

²¹¹ *Xinhua Ajansı*, 2 Ekim 2000, Pekin.

²¹² *Xinhua Ajansı*, 2 Ekim 2000, Pekin.

Bakanlığı yetkilisi ve Çin tarafından 35 hükümet yetkilisi, kültür ve araştırma kurumlarından gelen uzmanlar bu konferansa katılmıştır. Konferansın amacı, geçmişteki kültürel faaliyetleri tekrar gözden geçirerek, yeni koşullarda kültürel ilişkilerin içeriği, yeni şekli ve yeni yollarını araştırmak; çok kutuplu dünya ve ekonomik küreselleşme süreci içinde Çin ve Afrika ülkelerinin milli kültürünü nasıl koruması ve geliştirmesi gerektiği konularını araştırmaktır.²¹³

Ayrıca, Çin'in sağlık grupları Afrika'da büyük gayret göstermektedir. İlk sağlık heyetinin 1963 yılında Cezayir'e gitmesinden bu yana, 37 yıl içinde 45 Afrika ülkesine 16 bin sağlıkçı gönderilmiş ve 200 milyon kişi tedavi edilmiştir.²¹⁴

4.5.3. Çin'in Afrika'ya Yönelik Stratejik Amacı

Çin, eskiden, kendisinin tanınmasına ve daha sonra kendi ideolojisinin bazı Afrika ülkelerinde yayılmasına gayret gösterirken, daha sonra, SSCB ile olan çatışmalardan dolayı Afrika'da etkinlik mücadelesine başlamıştır. Ayrıca, Tayvan'ın uluslararası alanda etkisini yok ederek Kita Çin Hükümetine katılması için yine bu bölgede Tayvan ile rekabete girmiştir. Soğuk Savaşın bitmesiyle Çin, artık dünya ile entegre olmaya, özellikle ekonomi alanında ciddi çaba sarf etmeye başlamıştır. Dünya sahnesinde boy gösteren Çin, artık tanınmaya ve ideoloji ihraç etmeye ve Rusya ile mücadele etmeye gerek görmemiştir. Ancak Afrika'da Tayvan ile olan rekabetler devam etmektedir.²¹⁵

²¹³ "Çin-Afrika Kültürel İlişkisinin Büyük Potansiyel Gücü Vardır", *Xinhua Ajansı*, 17 Ekim 2000; *Xinhua Ajansı*, 24 Ekim 2000.

²¹⁴ "Çin-Afrika Sağlık İlişkileri Büyük Sonuç Vermektedir", *Xinhua Ajansı*, 11 Ekim 2000.

²¹⁵ Qiao Yiming, "Zhonggong Dui Feizhou Wajiao De Xin Dongxiang" (Çin'in Afrika'ya Yönelik Dış Politikasının Yeni Durumu), *Zhongguo Dalu Yanjiu*, cilt 39, sayı 12, 1996: 104-115; Zhen Weijin, "Dalu Jinqi Jiaqiang Dui Fei Wajiao" (Yakında Çin'in Afrika Politikasını Güçlendirmektedir); *Dalu Gongzuo Jianbo*, 13 Eylül 2000 <http://www.mac.gov.tw/mlpolicy/mwreport/8909/1-4.htm>; Lin Dechang, "Haixia Liangan Zai Fezhou Diqiu De Jingyuan Zhengce" (Tayvan Boğazi İki Kıyının Afrika Bölgesine Olan Dış Yardım Siyaseti), Tayvan Politika Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Araştırma Merkezi, <http://210.208.154.72/csipt/activity//199812//mt9812-2-1.htm>.

Çin, gelişmekte olan en büyük ülke olarak, ekonomik kalkınmaya öncelik vermektedir. Çin'in ekonomik kalkınmanın üç aşamalı stratejik plânında 2050 yılında, orta düzeydeki bir ülke haline gelmek arzusu yer alır.²¹⁶ Dolayısıyla, 2050 yılına kadar Çin'in siyaseti ve dış politikası hep ekonomisini kalkındırmak için hizmet etmektedir. Kendi iç ve dış güvenliğini, iç ve dış ekonomik güvenliğini korumak için, siyâsî, askerî faktörler ve dış politika fevkalâde önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Çin, ABD'ye karşı tek gücü olan çok kutuplu yeni dünya düzenini ortaya koyması, deniz güvenliğini (kaynak ve ekonomik giriş-çıkış yolu) sağlamak için deniz ve okyanusa yönelmesi, kuzeybatı sınırının güvenliğini oluşturmak için Shanghai Beşlisini tesis etmesi, egemenliğinden taviz vermeyen Çin'in Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne girmesi, uluslararası bütün ekonomik-ticarî işlere iştirak etmesi, tarihte olduğu gibi bölgesel bir güç olması, büyük pazar ve ekonomisinin hızlı büyümesi, en önemlisi BM Güvenli Konseyinde veto etme hakkı olan beş üye ülkeden biri olması ve bundan dolayı dünyada söz sahibi olan bir ülke olması nedeniyle Çin, bazı ülkeler için cazibe kaynağı olurken, bazı ülkeler için tehdit oluşturmaktadır.

Aynı sebeplerden, daha önce Batılı ülkelerin sömürge alanı olan ve bu gün ise yine serbest piyasa ekonomisinin kaynağı ve iş gücü haline gelen Afrika ülkelerinin, Çin ile yakınlaşması doğaldır. 2050 yılında, ABD'nin çöküş ihtimali ve AB'nin yaşlanma ihtimali doğal olarak orta düzeydeki Çin'i süper ülke konumuna getirebilir. Bu durumda, daha iyi olanaklar sunan Çin ile işbirliğine girmek Afrika ülkelerinin kendi menfaatleri yararındır.

Çin, 2050 yılına hazırlanmak için bugünden uygun temel oluşturmaya çalışmaktadır. Çin bir yandan ABD'yi ve Çin'in büyümesine olumsuz bakan diğer ülkeleri dengelemek için siyaset ve dış politika alanlarında gayret gösterirken, diğer yandan ekonomisinin büyümesi için güç sarf etmektedir. Çin, ekonomik kalkınma sürecinde kazandığı tecrübelerini, Afrika ülkelerine

²¹⁶ *Ming bao Gazetesi*, 10 Ekim 2000, <http://www.mingpaonewss.com/20001010/ caa2.htm>;
<http://www.mingpaonewss.com/20001010/ caa3.htm>.

aktarabilir. Dolayısıyla, bugünkü Çin teknolojisi de bu ülkelerin durumuna uygun olmalıdır. Özellikle, Çin'in DTÖ'ne üye olmasından sonra, orta düzeydeki düşük teknoloji ile donatılmış firmalar çıkış yolu aramak zorundadır. Bu çıkış yolu da Afrika'dır. 1998 yılında yapılan Çin Komünist Partisinin 15. genel toplantısının 2. oturumunda, Başkan Jiang Zemin'in, Çinli iş adamlarına yaptığı konuşma konuyu daha aydınlatmaktadır. Jiang Zemin: "İhracatı hızlandırmakla birlikte, koordineli, aşamalı olarak, gücü olan firmaların yurt dışında gelişmesi teşvik ve organize edilmelidir; Bu firmalar yurt dışına çıkmalıdır, özellikle Afrika, Orta Asya, Orta Avrupa, Güney Amerika ülkelerinde yatırım yaparak fabrika kurmalıdırlar", "Bu, Batı Bölge Büyük Kalkınma Projesi ile aynı amacı taşır, bu ülkemizin gelişmesi ve geleceğini ilgilendiren büyük strateji planıdır"²¹⁷ diye konuşarak, Çin'in Afrika'yla ilgili olan stratejik planını açıkça gözler önüne sermektedir.

4.6. Çin'in İsrail ve Filistin ile İlişkisi

Soğuk Savaşın sona ermesinden önceki yıllarda Çin ve Ortadoğu bölgesi arasında diplomasi ve ekonomi alanlarındaki ilişki yoğun değildi. Körfez Savaşı'ndan sonra ABD'nin hegemonyasını zayıflatmak ve diplomatik ilişkilerini çeşitlendirmek amacıyla Çin, Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşma eğilimi göstermiştir. Ortadoğu bölgesine göre Çin yükselmekte olan büyük ülke, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden biri ve uluslar arası alanda gittikçe önemli rol oynamakta olan bir ülkedir. Ortadoğu krizinde Çin, görünürde, çoğunluktaki Arap ülkelerinin menfaatlerinden yana tavır sergilemiştir.

Çin, 1993'ten bu yana %20'lik ithal petrolün çoğunu Ortadoğu'dan almaktadır ve bu rakamın giderek artacağı tahmin edilmektedir. Bu yüzden Çin, Ortadoğu'da geniş petrol yataklarına sahip olan Arap halkını kazanabil-

²¹⁷ Li li, "Zhongguo Ziben Denglu Feizhou Dalu" (Çin Sermayesi Afrika Kitasına Çıkartması); *Xinhua Ajansı*, 17 Ekim 2000, Pekin.

mek için ve İsrail'i de rencide etmemek için Filistin ve İsrail ile olan ilişkilerini iyice ayarlamak zorundadır.²¹⁸

Çin, uluslararası konumunun yükselmesi, özellikle hızlı gelişen ekonomisine dayanan savunma harcamasının yükselmesiyle, kara ve denizdeki ekonomik stratejik çıkarlarını korumak ve Tayvan'ı bir an önce ana kıtaya katmak için sürekli olarak dışarıdan yüksek silah teknolojisi satın almaya başlamıştır. Büyüyen Çin, kendi savunmasını güçlendirmek için halihazırda Rusya'dan sonra İsrail'in ikinci silah ticaret ortağı olarak önem kazanmaktadır.

Çin, İsrail devletini 1992 yılına kadar hiç tanııyordu ve aksine İsrail'in Filistin'i işgal etmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Ancak dünyaya açılan ve çok yönlü dış politika izlemeye başlayan Çin, 1992'de İsrail ile diplomatik ilişki tesis etmiştir.²¹⁹ Çin, Ortadoğu'daki çıkarlarından dolayı aralarında sorun bulunan iki tarafı da idare eden ince bir strateji ve dengeli ama aktif ve girişimci bir dış politika izlemektedir.²²⁰ Böylece Çin, hem Arap ülkelerinin enerjisini, hem de İsrail'in silah teknolojisini elde edebilmektedir.

Çin İsrail ile sadece silah alışverişinde bulunmuyor, aynı zamanda, tarım ve diğer sektörlerde işbirliği yapmanın dışında, ikili ticaret ilişkilerini de

²¹⁸ Çin'in kişi başı petrol rezerv miktarı dünya ortalama rezerv miktarının sadece 1/6'sı kadardır. Kişi başı petrol üretim ve tüketim miktarı dünya ortalama seviyesinin sadece %21-22'sine tekabül etmektedir. 1986-1996 yılları arasında, Çin'in petrol tüketimi 97milyon300 bin tondan, 171 milyon 900 bin tona yükselmiştir. Tüketim her sene ortalama 7 milyon 400 bin ton olmak üzere %5,86 artmıştır. Ancak petrol üretimi 130 milyon 700 bin tondan, 157 milyon 300 bin tona yükselmiş ve her sene sadece 2 milyon 660 bin ton olmak üzere ortalama %1,87 artmıştır. Çin'in petrol tüketim eksikliği 1996 yılında 20 milyon tonu geçmiş ve ithal dış petrole olan bağımlılığı daha da artmıştır. Bu durumu göz önünde bulunduran Çinli yetkililer küresel petrol temin alanlarını araştırmış ve gerek rezerv bakımından gerekse üretim miktarı ve maliyeti bakımından ideal ve uzun dönemde istikrarlı bir şekilde petrol temin edebilecek bölgenin Ortadoğu'da olduğu tespitinde bulunmuştur.

²¹⁹ "Jiang Zemin Asya-Avrupa Altı Ülke Gezisine Başladı", *Zhongxin ajansı*, 13 Nisan 2000, Web Sitesi: <http://www.chinanewss.com.cn/2000-04-13/26/26170.html>

²²⁰ Çin Stratejik-İşletme Araştırma Kurumu 1998-1999 Dünya Durumu Analiz Raporu, "Zhongguo yu Zhongdong de Nengyuan Hezuo=Çin ile Ortadoğu'nun Enerji İşbirliği", *Hong Kong Dagongbao Gazetesi*, 17 Mart 1999;

yoğunlaştırıyor. 1999 yılında iki ülkenin ticaret hacmi 68 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İsrail'in Çin'e olan ihracatı 19 milyon dolar iken Çin'in İsrail'e olan ihracatı 48 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl Çin ve Filistin arasındaki ticaret sadece 6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda İsrail, Çin için Filistin'den daha önemli konumdur.²²¹

1993'ten bu yana %20'lik ithal petrolün çoğunu Ortadoğu'dan almakta olan Çin, Ortadoğu'da geniş petrol yataklarına sahip olan Arap halkını kazanabilmek ve İsrail'i de rencide etmemek için Filistin ve İsrail ile olan ilişkilerini iyice ayarlamak zorundadır.

Çin Filistin'e en büyük desteği veren ve aynı zamanda Filistin'i devlet olarak tanıyan ülkelerden biridir. 1965 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) Pekin'de diplomatik ayrıcalığı olan temsilciliğini kurmuştur. 1988 yılında Çin ve Filistin arasında diplomatik ilişki tesis edilmiştir. Çin aynı dönemde Mao'nun Üçüncü Dünya Doktrinini yaymak için FKÖ'ye maddî, manevî ve askerî eğitim alanında yardımlarda bulunmuştur.²²²

14 Ağustos 2000 tarihinde Arafat 13. kez Çin'i ziyaret etmiştir. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ile görüşmesi sırasında, Jiang Zemin Çin'in Ortadoğu politikasını özetlemiş ve İsrail'in BM kararına uyması ve bir an önce Filistin ile anlaşmaya vararak bölgeye barış getirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Zemin, Filistin'e barış yolunda yılmadan, Filistin halkının yüksek arzusuna tekrar kavuşabilmesi için, esnek yöntemlere baş vurarak uluslararası alanda, özellikle Arap dünyasından destek araması gerektiği önerisinde bulunmuştur.

²²¹ Bazı Çin strateji uzmanları, Çin ile İsrail arasındaki tarih, etnik, kültürel ve felsefi düşüncelerin benzerlik taşıması nedeniyle iki ülke arasındaki ekonomik ve askerî işbirliği imkanın daha yüksek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Du Ren, "Jiang Zemin Fa Yi Shijian Dashi=Jiang Zemin'in İsrail'i ziyareti Büyük Bir İştir", bkz.China-pro Web Sitesi:<http://www.chinapro.com/bbs/bbs-714.html#>, 2000-04-21, 02:07 AM

²²² BBC, 18 Ağustos 2000, Çince haberi Web Sitesi:<http://news.bbc.co.uk/hi/chinese/news/news1879000/8796211.stm>.

Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Filistin'in bağımsızlığı konusunda şunları belirtmiştir: "Biz her zamanki gibi, Filistin halkının bağımsız devlet kurması dahil olmak üzere millî self-determinasyon hakkını kimsenin elinden alamayacağı görüşünü savunuyoruz. Filistin halkının yurtlarına dönmesi ve bağımsızlığını ilan etmesi gibi millî haklarına tekrar kavuşması, BM'nin ilgili kararına uymak demektir. Hem de uluslararası toplumun görevidir. Çin, Filistin halkının tercihine saygılıdır, Ortadoğu'nun durumu nasıl değişirse değişsin Filistin halkının haklı mücadelesine ve millî menfaatlerine aykırı olmayan kararlarına, Çin hükümeti ve Çin halkı daima destek verecektir.... Çin, BM Güvenlik Konseyi üye ülkesi olarak, uluslar arası topluluklarda Filistin sorunu dahil Ortadoğu problemlerine bir an önce kapsamlı, adaletli ve kalıcı çözümler getirmek için her imkânı kullanmaya çalışacaktır."²²³

Jiang Zemin'in açıklamalarından anlaşılacağı üzere, Çin, Orta Doğu barış sürecinde Filistin'den yana tavır sergilemiştir. Ancak kargaşa içerisindeki bir Orta Doğu, Çin'in daha çok işine geldiği için Çin hükümeti aynı desteği İsrail'e de sağlamakta ve ilişkilerini çok yönlü olarak geliştirmeye çaba göstermektedir.

4.7. Çin-İran İlişkisi

4.7.1. Çin-İran İlişkileri Tarihçesi

Çin Cumhuriyeti ve İran hükümetleri 1922'de diplomatik ilişkiler kurmuşlardı. O zaman İran, Batı Asya ülkeleri arasında Çin'deki Postdynastic hükümeti tanıyan ilk devlet olmuştu. Ancak, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmişti. İlişkiler 1951'de İran'ın Birleşmiş Milletlerde Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'ni Kore Savaşı sırasında "saldırgan" olarak tanımlayan çoğunluğa katılmasıyla daha da kötüleşti. İran 1955'de Bağdat Paktına katıldı ve Pekin bunu, Amerika'nın komünist bloku çevreleme politikasının bir parçası olarak değerlendirdi.

²²³ *Xinhua Ajansı*, 14 Ağustos 2000, Pekin, Web Sitesi:
<http://www.xinhuanet.com/word/htrn/20000814/62891.html>.

1960'larda kötüleşen Çin-Sovyet ilişkileri ve Çin'in güney doğu sınırında artan ABD etkisiyle Çin, tüm dünyada iyi ilişkiler kurmak için diplomatik çabalara girişti. 1970'lerin başlarında İran, ÇHC'nin BM'ye alınması oylamasında çekimser davrandı ve ilk defa ÇHC üyeliğine karşı oy kullanmadı. İki ülke 16 Ağustos 1971'de diplomatik ilişkiler kurdular. Tayvan konusunda, İran, ÇHC'yi Çin'in tek resmî hükümeti olarak tanıdığını belirtti.

Pekin İran'ı, Körfezdeki Sovyet yayılmacılığına karşı bir koruma duvarı olarak görüyordu ve Şah'ın ABD'nin yardımıyla Güneybatı Asya'da en güçlü askerî gücü oluşturmasına destek verdi. 1978'e kadar Çin-İran ilişkileri güçlü bir şekilde devam etti. Eylül 1978'de Mao'nun halefi Hua Guofeng Tahran'a delegasyon gönderdi ve bu da Şah'ın çöküşü öncesinde bir devlet başkanının Tahran'a yaptığı son ziyaretti.

Çin-İran ilişkileri 1980'li yılların ortalarına kadar yoğun değildi. Hatta, Haziran 1985'te İran Meclis Başkanı Rafsancani'nin Çin ziyareti bazı önemli Çin kayıtlarında bile yer almazken,²²⁴ Körfez Savaşı'ndan sonra üst düzeyde ikili ilişkiler yoğunlaşmaya başlamıştır.²²⁵

1985 İran İslâm Meclisi Başkanı Rafsancani Çin'i ziyaret etmiştir.

1989 İran Cumhurbaşkanı Humeyni Çin'i ziyaret etmiştir.

1990 İran Cumhurbaşkanı yardımcısı Gafri Fert Çin'i ziyaret etmiştir.

1990 Çin Meclis Başkanı Wan Li İran'ı ziyaret etmiştir.

1991 Çin Başbakanı Li Peng İran'ı ziyaret etmiştir.

1991 Çin Devlet Başkanı Yong Shangkun İran'ı ziyaret etmiştir.

1991 İran Meclis Başkanı Mehti Kerubi Çin'i ziyaret etmiştir.

1992 İran Cumhurbaşkanı Rafsancani Çin'i ziyaret etmiştir.

1994 Çin Başbakan yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Qian Qichen İran'ı ziyaret etmiştir.

²²⁴ Shou Xiaocheng, *Zhonghua Renmin Gongheguo Ziliao Shouce 1949-1985 (Çin Halk Cumhuriyeti Kaynaklar El Kitabı, 1949-1985)*, Pekin, 1986, s. 899.

²²⁵ *Zhongguo Wajijao 50 Nian (Çin'in Dış Politikasının 50 Yılı)* ikinci bölüm: Çin'in Batı Asya ve Kuzey Afrika Bölgeleri ve ülkeleri ile ilişkileri.

1994 İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Hasan Habibi Çin'i ziyaret etmiştir

1995 İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Hamitzade Çin'i ziyaret etmiştir.

1996 Çin Meclis Başkanı Qian Shi İran'ı ziyaret etmiştir.

2000 İran Cumhurbaşkanı Hatemi Çin'i ziyaret etmiştir.

2001 Çin Devlet Başkan Yardımcısı ve Merkezi Askeri Komite Başkan Yardımcısı Hu Jintao, İran'ı ziyaret etti.

4.7.2. 21. Yüzyıla Doğru Çin-İran Stratejik İşbirliği

Orta Doğu'ya önem veren Çin, İran-İrak savaşında her iki ülkeye silah yardımında bulunan en önemli ülkelerden biriydi. Körfez Savaşı'ndan sonra Çin, İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır ve 2000 yılından başlayarak yoğun dönemini yaşamaya başlamıştır. İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 22-26 Haziran 2000'de gerçekleştirdiği Çin ziyareti ve Çin Devlet Başkan Yardımcısı Hu Jintao'nun 6-9 Ocak 2001'de gerçekleştirdiği İran ziyareti ile iki ülke ilişkisi doruk noktasına ulaşmıştır. İki ülke liderlerinin dikkat çekici beyanlar ve imzaladıkları ortak bildirimler, Çin-İran diplomatik ilişkilerine ticarî ilişkilerine, askerî alandaki işbirliğine ve Çin'in İran'a yönelik enerji politikasına ışık tutucu mahiyettedir.

Çin ile İran, İslâm Devrimi'nden sonraki 24 yıldan bu yana, iyi ilişkilerini devam ettirmişlerdir. İran-İrak savaşında Çin, İran'a silah yardımında bulunan en önemli ülkelerden biri idi; Batılı ülkelerin, özellikle ABD'nin, gündeme sık sık getirdiği Çin'in İran'a füze, nükleer madde ve teknoloji verdiği iddiaları ve ABD hegemonyasına karşı ortak görüşleri de, iki ülke ilişkilerinin yakın olduğunun işaretleridir. Çin-İran ilişkileri, ABD'nin Çin üzerinde yoğunlaştırdığı baskıya rağmen, ciddi dalgalanmalar olsa da kopma noktasına gelmemiştir. İslâm Devrimi'nden sonra ABD önderliğinde başlayan yalnızlaştırma politikası karşısında İran, çeşitli arayışlar içine girmiş ve Çin ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. İran ile çeşitli alanlarda çıkarları

örtüşen Çin, bu ülke ile pek çok alanda işbirliği yapmıştır. Dış politikasında da İran'a önem veren Çin, bazen İran'ı savunan açıklamalarda bulunmaktadır.²²⁶ Çin Halk Cumhuriyeti, İran ile olan askerî-teknolojik işbirliği sebebiyle söz konusu ülkenin Orta Doğu'da önemli bir askerî güç konumuna gelmesine de yardımcı olmaktadır.²²⁷ İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi'nin 22-26 Haziran 2000 tarihleri arasında 170 kişilik bir heyetle Çin'i ziyaret etmesi, Çin Devlet Başkan Yardımcısı ve Askeri Merkez Komitesi Başkan Yardımcısı Hu Jintao'un 6-9 Ocak 2001 tarihlerinde İran'ı ziyaret etmesi ile iki ülke ilişkileri daha da yoğunlaşmıştır. İran yetkililerin son yıllarda bir dizi yurtdışı geziler de bulunması, ABD hükümetinin İran'a uyguladığı gıda ve ilaç ambargosunu kaldırma kararı alması, İngiltere ile diplomatik ilişkisini normalleştirilmesi, İran'ın yalnız Müslüman ülkelere değil, bütün dünyaya açılarak uluslararası alandaki imajını düzeltmeye çalışması, kendi stratejik çıkarlarını korumakla birlikte, bölgesel stratejik konumunu da ortaya koymuştur. Çin ise ekonomisinin hızlı gelişmesinden dolayı ortaya çıkan petrol ve doğalgaz açığının çoğunu İran'dan temin ederek, Orta Doğu'daki Suriye ve Suudi Arabistan'dan sonra en önemli silah müşterisi olan İran ile ilişkilerini sıcak tutmaktadır.

4.7.3. Çin-İran Siyasî İlişkileri ve Doğu Türkistan Meselesi

Çin'in İran Büyükelçisi Hua Liming, "Iran News" gazetesinde yapılan bir röportaj sırasındaki konuşmasında, Çin ve İran'ın karşılıklı siyasî ilişkileri konusunda, iki ulusun binlerce yıllık bağlarının bulunduğunu ve bir birlerinin kültürlerini daha iyi anladıklarını belirtmiştir.²²⁸ Bilindiği gibi, Çin-İran siyasî

²²⁶ Çin'in İran Büyükelçisi Hua liming, *Iran News* gazetesine yaptığı konuşmasında, Batı medyasının İran'a karşı karalama kampanyası başlattıklarını, İran'ın nükleer gücü başka amaçla kullanmadığını, nükleer silahla ilgilenmediğini, nükleer santral için kullanacağını, bununda tüm ülkelerin özellikle gelişmiş ülkelerin de nükleer santraller kullandıklarını belirtmiştir. Ayrıca, Çin'in İran'a 300-megavatlık 2 elektrik santrali anlaşmasının Rafsanjani'nin Eylül 1992'deki Çin gezisi sırasında yapıldığını açıklamıştır (*İRNA*, 17.11:1992, Tahran Haberi).

²²⁷ Bill Gertz, "Rusya, China aid Iran's Missile Program," *Washington Times*, 9/10/1997.

²²⁸ *İRNA*, 17.11. 1994 Tahran Haberi.

ilişkileri en yüksek seviyeye, 1986-1996 yılları arasındaki dönemde ulaşmıştır. Bu dönem, Çin ekonomisinin hızlı büyüdüğü ve daha çok enerjiye ihtiyaç duyduğu ve İran'ın da füze teknolojisine ihtiyacı olduğu dönemdir. Aslında, Çin başlangıçta İran ile yakın ilişki içinde idi. 1980'li yıllardaki İran-İrak Savaşı'nda Çin, İran'a büyük çapta silah ve teçhizat sağlamıştır.²²⁹ ABD, Pekin'i İran'a kitle imha silahları satmasından dolayı eleştirmiştir. Ancak Pekin, bu iddiaları reddetmiştir. Çin-İran savunma ilişkisi 1990'lı yılların başlarına kadar devam etmiştir. Ancak iki ülke Savunma Bakanları yıllık toplantısı, Ağustos 1996'dan beri durdurulmuştur. Aynı zamanda ABD ve bazı Batılı ülkelerin, Çin'i İran'a füze teknolojisi sattığı için eleştirdiği ve ABD'nin baskısıyla Çin'in, İran'a nükleer ve kimyasal silah teknolojisi vermeyeceğine dair söz verilmiştir.²³⁰ Bundan dolayı, Çin-İran ikili ilişkileri, bir dönem askıya alınmış ve 1996-2000 yılları arasında üst düzeyde ziyaretler gerçekleşmemiştir.

İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Çin ziyaretinden önce bazı konuları açıklamıştır.²³¹ İki lider, görüşme sırasında, her iki ülkenin tarihten gelen dostluğunu vurgulayarak, bundan sonraki dönemlerde bu dostluğun devam etmesini umduklarını ifade etmiştir. Jiang Zemin: "Çin ve İran Asya'nın gelişmekte olan önemli ülkeleridir; İran ile olan dostluk ilişkilerini daha da geliştirmek, iki ülkenin çeşitli alanlarda dostluk işbirliğini artırmak, Çin hükümetinin öteden beri devam ettirdiği politikasıdır. Çağ atarken iki ülkenin yöneticileri ve hükümetleri uzak görüşlü olmalıdır; 21. yüzyıla yönelik uzun vadeli, güvenli, içeriği zengin Çin-İran dostluk işbirliği ve ilişkisinin oluşması için birlikte çabalamamız gerekmektedir" derken, Hatemi "Şu anda, İran-Çin ilişkilerinin gidişatı çok iyidir. İran tarafı Çin ile birlikte, iki ülkenin, dostluk ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Bu ziyaretimin

²²⁹ BBC, 22 Şubat 2000, web sitesi: http://newss.bbc.co.uk/hi/chinese/news/newsid_649000/6498721.stm.

²³⁰ http://www.fmprc.gov.cn/xwfp/xwfb_wjbhd_33.htm; Renmin Ribao - Peoplesdaily, 22 Şubat 2000. VI

²³¹ Xinhua Ajansı, 22 Haziran 2000 Pekin; http://www.fmprc.gov.cn/xwfb/xwfb_cflf_177.htm; Radikal Gazetesi, 22 Haziran 2000; BBC., 21 Haziran 2000.

iki ülke ilişkilerinin ileri seviyeye götürülmesine katkıda bulunacağına inanıyorum” diye konuşmuştur. İkili görüşmede Jiang Zemin, ABD'nin tek kutuplu dünya düzenine karşı çıkılması gerektiğini, Hatemi ise medeniyetler arası diyalogun önemini vurgulamışlardır.²³² İki lider görüşmelerden sonra bir ortak bildiri imzalamıştır. Bildiride “Uluslararası ortam büyük değişime uğramasına rağmen, iki ülkenin siyasî, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlardaki ilişkilerinin sağlıklı ve sistematik şekilde gelişmekte olduğu; karşılıklı egemenliğe, toprak bütünlüğüne eşit şartlar altında karşılıklı menfaat sağlamaya ve barış içinde birlikte yaşamaya saygı gösterme temel ilkesi üzerinde ikili işbirliği seviyesinin yükseltilmesi gerektiği; ikili ilişkilere yeni alanların açılması ve 21. yüzyıla yönelik uzun vadeli güvenli, içeriği zengin dostluk işbirliği ilişkilerinin tesis edileceği ve böylece iki ülkenin stratejik menfaatleri üzerinde ortak görüşe varılacağı” vurgulanmıştır. “Taraflar arasında üst düzey temaslar ve her kesimde diyalog sağlanacağına, ayrıca 21 Şubat 2000 tarihinde iki ülke Dışişleri Bakanlarının Tahran'da yaptıkları siyasî istişare çerçevesinde, siyasî istişare faaliyetlerinin düzenli devam ettirileceğine dair anlaşmaya varılmıştır.” Bildiride ayrıca, ikili ticaret ve ekonomik işbirliği, kültürel ilişkiler, tek Çin sorunu, uluslar arası meseleler, nükleer ve kimyasal silahlar, Orta Doğu, Irak, Afganistan, uyuşturucu, terörizm ve insan hakları gibi konulara da değinilmiştir.²³³ Hatemi, 23 Haziran 2000'de Çin Başbakan Zhu Jongji ile Çin Siyasî İstişare Komitesi Başkanı Li Juihuan'ı kabul etmiştir. Hatemi, Zhu ile daha çok ekonomi konusunda görüşürken; Li ile, kültürel ilişkiler ve medeniyetler arası diyalog konusunda konuşmuştur.²³⁴

²³² http://www.fmprc.gov.cn/xwfb/xwfb_xwgb_65.htm; *Xinhua Ajansı*, 23 Haziran 2000, Pekin; *Jiefanjun Bao*, 23 Haziran 2000, VI.

²³³ http://www.fmprc.gov.cn/xwfb/xwfb_cff_180.htm;
http://www.fmprc.gov.cn/xwfb/xwfb_cff_181.htm

²³⁴ http://www.fmprc.gov.cn/sbgx/sbgx_02_y03. Eminzade'nin açıklamasına göre, Hatemi ile birlikte İran Dışişleri Bakanı Kemal Herazi, Savunma Bakanı Ali Şamhani, Maden ve Metal Bakanı Eşak Cahangiri ve Kültür Bakanı Ataullah Muhacerani dışında, heyette yer alan kamu ve özel sektörlerin yöneticileri de Çin ziyaretine iştirak edecek; heyet, aynı zamanda Shanghai ile Hong Kong'da düzenlenen “İran'ın Ekonomik Gücü” konulu konferanslara da iştirak edecektir.

Şubat 2001'de İran Meclisi Milli Güvenlik Dış Politika Komisyonu heyetinin Çin'e yaptığı ziyareti sırasında, iki ülke heyetlerinin önemli bölgesel ve uluslararası meselelerde ortak görüşleri olduğunu vurgulamışlardır.²³⁵

Pekin'in asimile ve sömürgecilik politikasına karşı bölge halkının bağımsızlık faaliyetlerinin devam ettiği ve Çin'in en problemlili ve stratejik konumu yüksek olan Doğu Türkistan'a, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Çin ziyareti sırasında, Haziran 2000'de iki günlük ziyaret gerçekleştirmesi pek çok çevrenin dikkatini çekmiştir. Yurt içinde şiddet uygulayan ve yurtdışında ise siyaset yolunu tercih eden Pekin hükümetine göre "Uygur Bölücüler", bölgenin problemlerini dünya gündemine taşıyabilmişlerdir. Pekin Hükümeti, bölgedeki asıl halk Müslüman olduğu için, yaptığı faaliyetlere "İslâmî Bölücü Teröristler" adını verirken, Türk olduğu için de bağımsızlık faaliyetlerine "Pantürkist Bölücüler" adını takmıştır.

Doğu Türkistan'daki bağımsızlık faaliyetlerinin Panislâmizm ve Pantürkizm hareketleri olduğu ve hepsinin de yurt dışındaki Panislâmist ve Pantürkist güçler ve bazı ülkeler tarafından desteklendiği iddia edilerek, 1994 yılında Xinjiang Sosyal Bilimler Akademisi tarafından, bir rapor şeklinde, hükümete sunulmuştur.²³⁶

Bölgenin hassasiyetinden dolayı, Çin askerî ve milis güçleri bölgeyi sıkı korumaya almış olup yabancı devlet adamlarının çoğunu bölgeye sokmamaktadırlar. Hatta Türkiye'nin 1994 yılında bölgede konsolosluk açma girişimi de başarısız olmuştur. Çin Hükümeti bu şekilde Doğu Türkistan'ın dış dünya ile olan ilişkilerini kesmektedir. Ancak bu yılın başında Çin Hükümeti, ülkenin ekonomik kalkınma stratejisinin bir parçası olan "Büyük Kuzeybatı Bölgelerini Kalkındırma Projesi"ni (Kaifa Daxibe) hayata geçirme-

²³⁵ *Ren min ribao gazetesi*, Hai wai ban, 24 Şubat 2001.

²³⁶ 387 sayfalık bu raporda, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in 1991 ve 1992 yılında Doğu Türkistan'da ceriyan eden problemlerin Panislâmizm ve Pantürkizm hareketlerden kaynaklandığını ileri süren sözlerine yer verilmiştir (1994:1, 207). *Fan Yisilan Zhuyi Fan Tujue Zhuyi Zai Xinjiang de Chuanbo yu Duice* (Panislâmizm ve Pantürkizm'in Xinjiang'da Yayılmalan ve Karşı Çıkmak İçin Alınacak Tedbirler, İç Yayınlar), Urumçi: Xinjiang Sosyal Bilimler Akademisi, 1994.

ye başlayınca, Doğu Türkistan'ın ekonomik kalkınması, özellikle bölgenin zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını Çin'in gelişmiş doğu bölgelerine taşıma (Xiqi Dongshu) faaliyetleri gündeme gelmiştir. Nisan 2000'de Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile görüşmesi sırasında, Doğu Türkistan sorunu da gündeme gelmiş ve Jiang Zemin Türk girişimcileri bölgenin ekonomik kalkınması için yatırım yapmaya davet etmiştir. Hatemi'nin Çin ziyaretinden önce Şubat 2000'de, Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan, İran ziyaretinde, Hatemi ile görüşmüş ve İran girişimcilerini de Çin'in Büyük Kuzeybatı Bölgelerini Kalkındırma Projesi'ne iştirak etmeye davet etmiştir. Hatemi'nin Çin gezisi sırasında Doğu Türkistan'ı da iki günlüğüne ziyaret etmesi, bu davet ile alâkalıdır. İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Çin ziyareti sırasında Çin'in en problemlili ve stratejik konumu yüksek olan Doğu Türkistan'ı da ziyaret etmiştir.²³⁷ Doğu Türkistan'a uğrama gerekçesini, dış ziyaretleri sırasında Müslüman halklarla buluşma geleneğinin devamı olarak açıklayan Hatemi, 24 Haziran 2000'de, Doğu Türkistan Bölge Valisi Ablet Abdulraşit ve hükümet yetkilileri ile ikili görüşmeler yaptığı sırada, "Doğu Türkistan zengin doğal kaynaklara sahiptir, ekonomik potansiyeli kuvvetlidir. Çin ile Orta Asya İslâm ülkelerinin, hatta İslam dünyasının köprüsü olmaya adaydır; Çin ve İslâm dünyası Doğu Türkistan'ın stratejik konumu ve Müslümanların ortak çıkarlarından dolayı bölgenin durumunu iyileştirme yönünde önemli rol oynayabilir; İran, Doğu Türkistan'ın petrol ve doğalgaz çıkarma projesine iştirak etmeyi umuyor ve bölgeye teknoloji ve bu konudaki deneyimlerini aktarmaya hazırdır. Dünyadaki Müslümanlar her yönüyle gelişmeye çaba göstermektedirler, ortak kültür ve deneyimlerinden istifade ederek İslâm dünyasının tarihteki şanlı dönemini tekrar yaşatmaya kararlıdır" ifadesini kullanmıştır. Bölge valisi Ablet Abdulraşit de, "İran'ın Doğu Türkistan'la ekonomi, ticaret ve turizm alanlarında işbirliğine girmek istediğini ve İran girişimcilerinin bölgenin kalkınma projesine iştirak etmesini istediğini" ifade etmiştir.²³⁸ İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi ile Jiang Zemin arasında

²³⁷ *Xinhua Ajansı*, 20 Şubat 2000, Tahran.

²³⁸ *BBC*, 25 Haziran 2000; *CNA*, 25 Haziran 2000.

Temmuz 2000'de Pekin'de yapılan anlaşmayı müteakip, 6 günlük ziyaret gerçekleştiren İran delegasyonu bir dizi anlaşmaya daha imza atmıştır. İran'ın Horasan Eyaleti yöneticisi Mohsen Mehe ile Xin Jiang Uygur Otonom Bölgesi yöneticisi Abdulahad Abdulraşit arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre, iki taraf ekonomi, ticaret, turizm, bilim ve teknoloji, spor ve sağlık alanlarında işbirliği yapacaktır. Onlar, iki tarafın şirket ve kurumlarının iki eyalette gerçekleştirilen sergi ve fuarlara katılmasına destek verecek ve onlara enformasyon ve servis sağlayacaklardır. İki taraf yöneticileri, aktif şekilde, kendi eyaletleri için daha çok yatırım elde etmeye çalışacaklardır. Ayrıca, Meşhet yöneticisi ile Urumçi Belediyesi arasında imzalanan resmî anlaşmayla iki şehir kardeş şehir olarak belirtilmiş, ve her iki taraf kültürel, sosyal, bilimsel, sanatsal alanlarda ilişkilerini artıracaklarına dair bu anlaşmayı, Urumçi'de imzalamışlardır. Bir başka gelişme ise, iki eyalet başkentleri arasında direkt uçuş yapılacağı hakkında anlaşma imzalanmış olmasıdır.²³⁹

Çin'in "yumuşak karnı" olarak bilinen bu bölge uzun zamandır kapalı tutulmakta ve yabancı devlet adamları güvensizlik gerekçesiyle bu bölgeye sokulmamaktadır. Bu durumda Hatemi'nin bölgeye ziyareti dikkat çekmektedir. Hatemi'nin Doğu Türkistan ziyareti, Türk basını ve yabancı basında geniş yankı bulmuştur. 22 Haziran 2000 tarihli *Radikal* gazetesinin haberinde: "Uygurların bağımsızlık taleplerini kontrol altına almak isteyen Pekin'in, Pakistan ve Tacikistan gibi ülkelerle sıkı işbirliği içinde olduğu, ancak İran ile böylesi bir işbirliğinin bulunmadığı kaydedilirken; 23 Haziran 2000 tarihli *Yeni Şafak* gazetesinin yorumunda, Hatemi'nin Doğu Türkistan'a da gidecek olmasının, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına büyük darbe vuracağı ileri sürülmüştür.²⁴⁰

BBC'nin yorumuna göre, son yıllarda Pekin hükümeti, İran'ı, Körfez bölgesinde ve Orta Asya bölgelerinde güven sağlayan bir güç olarak görmek-

²³⁹ *IRNA*, 9.12.2000, Tahran.

²⁴⁰ "İran'ın Uygur jesti", *Radikal Gazetesi*, 22 Haziran 2000; *Yeni Şafak Gazetesi*, 23 Haziran 2000.

tedir. "Pekin, Hatemi'nin bölgeye yaptığı ziyaretten, radikal Doğu Türkistan bağımsızlık faaliyetlerini soğutma rolünü oynayabileceğini umuyor olabilir".²⁴¹ AFP'nin yorumuna göre, Pekin hükümeti, eski Sovyet Rusya ve Orta Asya'dan gelen aşırı dinci hareketlere şiddetle karşı çıkmakta ve aynı zamanda bölgedeki İmamlar aracılığı ile bölgedeki dinci hareket ve ayrılıkçı Uygur hareketlerini kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bir Çinli diplomatın "Xinjiang'daki İslâmî bölücü hareketlerin kaynağı İran değil, komşu ülke olan Pakistan ve Tacikistan'dır" şeklindeki açıklamalarına bakılırsa Çin Hükümetinin Hatemi'nin Doğu Türkistan ziyaretine izin vermesini anlamak mümkündür.²⁴² AP'nin yorumuna göre, "Uygur bölücüler, daha önce İran İnkılabı'ndan ilham almışlardı. Ancak son yıllarda Afganistan, Pakistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerindeki Sunnî İslâm militanları ile yakın ilişkilere girmişlerdir. İran ise, Şii İslâm'dır".²⁴³ Duoweinews'in BBC haberine dayanarak yaptığı bir yorumda, "Hatemi'nin, ayrılıkçı hareketlerin devam ettiği Xinjiang'ı ziyaret etmesi, büyük ölçüde bölgedeki durumu yatıştırma amacına yöneliktir. Ancak, şu anda Hatemi'nin nasıl bir şekilde Çin'e yardım edebileceği bilinmemektedir. Çünkü Xinjiang'daki ayrılıkçıların askerî mühimmatları İran'dan değil, Afganistan'dan gelmektedir." diye yazmaktadır.²⁴⁴ Çin Hükümeti, bölge ile farklı mezhepte olan ılımlı Hatemi'nin ziyaretinden istifade ederek bölgede gündün güne ağırlaşan durumu yatıştırmak veya farklı bir amacı (örneğin iki mezhebi dengelemek stratejisi) yürütmek hesabında olabilir. Ancak her şeye rağmen, Çin'in Büyük Kuzeybatı Bölgelerini Kalkındırma Projesi'ne davet edilen Hatemi'nin Doğu Türkistan'a uğrama gerekçesi, dış ziyaretleri sırasında Müslüman halklarla buluşma geleneğinin devamı olarak açıklansa da, İran'ın Çin'in hassas bölgesinde etkisini sürdürme niyetinde olması muhtemeldir.

²⁴¹ BBC, 21 Haziran 2000, Beijing.

²⁴² AFP, 22 Haziran 2000, Beijing.

²⁴³ AP, 22 Haziran 2000, Beijing.

²⁴⁴ <http://www.duoweinewss.com>, 23 Haziran 2000.

4.7.4. Askerî-Stratejik İşbirliği

Çin'in İran'a nükleer silah teknolojisi ve kimyasal silah vermesi meselesi, yıllardır ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından gündeme getirilmiştir.²⁴⁵ Hatemi'nin Çin gezisinden önce Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Zhu Bangzao, "Çin ve İran liderleri, iki ülkenin dostluk ilişkilerini geliştirmek ve iki ülkeyi ilgilendiren bölgesel ve uluslararası sorunlar üzerinde fikir alışverişinde bulunmak için buluşmuşlardır. ...İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Çin ziyaretinin amacı iki ülke halkının dostluk ilişkilerini artırmaktır, askerî işler ile hiç ilgisi yoktur" diye konuşmuştur.²⁴⁶ Her ne kadar Çin Hükümet sözcüsü, Tahran ile Pekin arasında askerî işbirliği konusunun ele alınmadığı yönünde açıklamalar yaptıysa da, liderlerin yayınladığı bildiriye, "Çin ile İran'ın nükleer, biyolojik veya kimyasal silahlardan arınmış bir dünya görüşünü paylaştıkları; ancak, uluslararası denetim altında her ülkenin silah teknolojisini kullanma özgürlüğüne sahip olduğu" ifadeleri yer almaktadır. Bildiriye, ABD'ye atıfta bulunan liderler, 'hegemonyadan ve güç politikalarından uzak bir dünya düzenini oluşturma konusunda birlikte çalışacaklarını belirtmektedirler.²⁴⁷ Hatemi, gazetecilere verdiği demeçte, "Biz, Çin ile iyi ilişkiler içindeyiz, ancak Çinli yetkililerle nükleer işbirliği konusunda müzakere yapmadık" diyerek nükleer teknoloji işbirliği olasılığını reddetmiştir.²⁴⁸ Ancak ikili görüşmelere, hem Çin Savunma Teknoloji Endüstri Komisyonu Başkan yardımcısı Zhang Weimin, hem de İran Savunma Bakanı Ali Şamhani aynı anda katılmıştır. Gerçi, Ağustos 1996'da iki ülke savunma bakanları yıllık toplantısını durdurmuşsa da,²⁴⁹ 23 Haziran 2000'de İran Savunma Bakanı Ali Şamhani Çin Merkezi Askeri Komitesi Başkan Yardımcısı ve Savunma Bakanı, Chi Haotian ile görüşmüştür. Her iki savunma bakanı, iki ülkenin askeri ilişkilerini geliştirmek konusunda hem fikir olduklarını belirtmişlerdir.²⁵⁰ İran Dışişleri Bakanlığı Asya-Pasifik

²⁴⁵ <http://www.dragon.net.cn/news/1oad.cgi?id=4038>.

²⁴⁶ *Xinhua Ajansı*, 22 Haziran 2000, Pekin; *Yenişafak Gazetesi*, 24 Haziran 2000.

²⁴⁷ http://www.news001.com/search/show.asp?strTableName=head_news&intid=3464

²⁴⁸ *Xinhua Ajansı*, 22 Haziran 2000, Pekin; AFP, 22 Haziran 2000.

²⁴⁹ http://newss.bbc.co.uk/hi/chinese/news/newsid_649000/6498721.stm

²⁵⁰ *Xinhua Ajansı*, 23 Haziran 2000, Pekin.

Bölgesinden Sorumlu Bakan Yardımcısı Eminzade: "İran kendi savunma sanayisini güçlendirmekte kararlıdır, bu konuyla ilgilenen herhangi bir ülke ile bu alanda işbirliği yapabiliriz. İran ile Çin arasında devam eden savunma alanındaki işbirliği, herhangi bir ülkeye yönelik değildir, her iki ülke nükleer yayılmaya şiddetle karşıdır"²⁵¹ demiştir.

4.7.5. İktisadî Boyut, Teknolojik İşbirliği ve Enerji Politikaları

Çin-İran ticarî ilişkileri 1950 yıllarında başlamasına rağmen, ancak 90'lı yılların başında yoğunlaşmıştır. 1998 yılında iki ülkenin ticaret hacmi 1 milyar 215 milyon dolar, Çin'in İran'a ihracatı 657 milyon dolar iken, İran'ın Çin'e ihracatı ise 558 milyon dolar olmuştur. 1999 yılında iki ülkenin ticaret hacmi 1 milyar 548 milyon dolara ulaşmıştır. Çin'in İran'a ihracatı 663 milyon dolar iken, İran'ın Çin'e ihracatı ise 685 milyon dolardır. Çin, İran'a elektronik makine teçhizatı ve kimyasal endüstri ürünleri ihraç etmektedir. Çin, İran'dan genellikle petrol ve krom madenleri, ham pamuk, kokuşmayı önleyen kimyasal maddeler, sentetik kauçuk, kuru üzüm ve Şam fıstığı gibi ürünleri ithal etmektedir.

Çin-İran ekonomik ve teknolojik işbirliği 1982 yılında başlamıştır. Nisan 1985'de başlayan, Çin-İran Ekonomik Ticaret Teknoloji İşbirliği Komisyonu toplantısı 1999 yılı sonuna kadar 10 kez yapılmıştır. İki ülke işbirliği alanları enerji, ulaşım, elektronik, makine, inşaat sektörü, maden ocakları, kömür, kimya endüstri ve renkli metal gibi sektörleri içermektedir. Bu alandaki projeler ise, Tahran metrosu, çok fonksiyonlu gemi, petrol taşıma gemisi, beton üretme sistemi, ateşte ve suda elektrik enerjisi üretme gibi projeleri içermektedir.²⁵²

İran Haber Ajansı, İran Dışişleri Bakanlığı Asya-Pasifik Bölgesinden sorumlu Bakan Yardımcısı Eminzade'nin basın toplantısına yer vererek, İran

²⁵¹ *Xinhua Ajansı*, 8 Temmuz 2000, Tahran.

²⁵² *Zhongyang She*, Tayvan, 19 Haziran 2000.

ile Çin'in ekonomik ve ticarî konularda sıkı bir işbirliği içinde olduğunu, Çin, Japonya ve Güney Kore'nin İran'ın üç büyük ticaret ortağı olduklarını, Çin'in aktif bir şekilde İran'ın her türlü büyük ekonomik kalkınma projelerine iştirak ettiğini ve Tahran metrosu, elektrik santrali, telekomünikasyon, petrol ve doğalgaz işletmesi gibi konularda Çin ile işbirliği içinde olduklarını, ortak bildiri dışında İran'ın Çin'e doğalgaz ihraç etmesi meselesinin Çin yetkilileriyle müzakere edileceğini duyurmuştur.²⁵³ Çin Devlet Başkan yardımcısı 2001'de İran'a yaptığı ziyaretinde, iki ülkenin ticaret ve ekonomi alanlarında yaptığı işbirliğinin birbirini tamamladığını ve büyük potansiyele sahip olduğunu bir kez daha vurgulayarak, ulaşım, taşımacılık, enerji ve telekomünikasyon cihazları konularında daha çok iş birliği yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.²⁵⁴

İki liderin görüşmesinden sonra, ilgili kurumlar, "2000-2002 yılı Kültür ve Eğitim Değişim Planı", "Karşılıklı Teşvik ve Yatırımı Koruma Anlaşması", "Enerji Alanındaki İşbirliği Protokolü", "Turizm İşbirliği Protokolü" ve "Maden ve Metal Endüstri İşbirliği Niyet Mektubu" gibi 5 konuda anlaşmaya varmıştır.²⁵⁵ Özellikle enerji konusunda önemli bir karara varılmıştır. İki ülke ortak bildiride; enerji, taşımacılık, telekomünikasyon, bilim ve teknoloji, endüstri, finans, turizm, tarım, madencilik, çevre ve diğer alanlarda da işbirliğini güçlendirmeye karar vermişlerdir.²⁵⁶

İran Dışişleri Bakanlığı Asya-Pasifik Bölgesinden Sorumlu Bakan Yardımcısı Eminzade, İran-Çin ilişkilerinin çok yakın olduğunu vurgulayarak, "Siyasî, savunma, ekonomik ve kültürel konular şu anda ve gelecekte İran ve Çin'in işbirliğinin temel alanları olacaktır...Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Çin ziyareti sırasında iki ülke, enerji, maden ve metal, turizm ve kültür

²⁵³ *Xinhua Ajansı*, 22 Haziran 2000, Pekin; Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/xwfb/xwfb_cif_177.htm, 22 Haziran 2000.

²⁵⁴ An Guo zhang, "Çin-İran İşbirliğinin Potansiyeli Yüksek" (Zhong Yi He Zuo Qian Li Da), *Ren Min Ri Bao*, 9.1.2001.

²⁵⁵ http://www.fmprc.gov.cn/xwfb/xwfb_xwgb_65.htm; *Xinhua Ajansı*, 23 Haziran 2000, Pekin; *Jiefangjun Bao* 23 Haziran 2000, VI.

²⁵⁶ *Xinhua Ajansı*, 7 Temmuz 2000, Tahran.

alanlarında bir takım anlaşmalara varmıştır...Petrol ve doğal gaz iki ülkenin önemli işbirliği alanıdır, iki ülke uzun zamandır Çin'in İran'dan doğal gaz ithal etmesi konusundaki müzakereleri sürdürmektedir" diye yazmıştır.²⁵⁷ Çin Devlet Başkan Yardımcısı Hu Jintao'nun Ocak 2001'de İran'a yaptığı ziyaret sırasında, iki ülkenin birtakım yeni anlaşmalara hazırlanmakta olduklarını belirlemiştir. Bunlar:

- Hazar Denizi Ülkeleri Petrol Taşımacılık Projesinin Güven Anlaşması,
- İran'ın Kasan Bölgesinde Petrol Arama ve Hizmet projesinin Anlaşması,
- Çin-İran Zhu Hai'deki Zhenzhu Şirketi ile İran milli Petrol Şirketi Arasındaki Enerji alanlarında İşbirliği Anlaşması,
- İran'ın Meşhed'den Kaşmer şehrine kadar Elektrikli tren Yolunun Yapılması Ortaklık Anlaşması'dır.

Çin, tren yolu projesini Mart 2001'de Çin'in 100 milyon \$ lık yatırımı ile gerçekleştirmeye başlamıştır.²⁵⁸

4.7.5.1. Çin'in İran'a Yönelik Enerji Politikası

İran'ın jeo-stratejik yeri, enerji zenginliği, nüfusu, toprak büyüklüğü ve tarihten gelen siyasi, dini ve kültürel özellikleri, onu, Orta Doğu ve Körfez bölgelerinde öne çıkarmaktadır. Hazar Denizindeki petrol ve doğalgazın çıkarılması, onun bu konudaki stratejik önemini artırmaktadır.²⁵⁹ Çin ile

²⁵⁷ <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1998/issue2/jv2n2a7.html>;
<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1999/issue1/jv3no1in.html>;
<http://www.farsinet.com/news/apr97.html#China>;
<http://www.join.org.au/ajjac/97-03-01/iran-1.htm>;
http://www.russlajournal.com/start/columns/article_45_2133.htm;
<http://www.bullatomsci.org/issues/1995/ja95/ja95.abright.html>

²⁵⁸ BBC, 25 Şubat 2001.

²⁵⁹ İran'ın petrol rezervleri 93.1 milyar, doğalgaz rezervleri ise 2 trilyon 2270 milyar metre küptür ve dünya rezervlerinin toplamının % 9 ve % 15.5'ini teşkil etmektedir. Dünyada 4 ile 2 sıradadır.

İran'ın arasında ideolojik, dinî inanç, toplumsal değerler ve özellikle idari sistemindeki büyük farklılık, iki ülkenin siyasî ve stratejik ilişkilerini engellemektedir. Ancak bugün ABD önderliğindeki yeni dünya sistemine karşı çıkma konusunda, hemfikirlerdir.²⁶⁰ Çin-İran ortak bildirisinde: "İki taraf, dünyanın çok kutuplu olmasını, adil, eşit, hegemonya ve güç politikası dayatmayan uluslararası siyasî ve ekonomik yeni dünya düzeninin oluşturulmasının şart olduğunu vurgularken, bu yeni dünya düzeninin oluşturulması için işbirliğine gideceklerini kararlaştırmıştır" denilmektedir. İki ülke arasındaki bir başka ortak bildiride "21. yüzyıla yönelik uzun vadeli ve içeriği zengin olan dostluk ilişkilerini tesis ederek iki ülkenin stratejik menfaatlerine uygun ilişkilerin kurulmasına dair ortak görüşe varılmıştır"²⁶¹ açıklaması da iki ülkenin stratejik ilişkiye girmeye hazır olduğunun işaretidir. Böylece Çin'in, İran üzerinden Ortadoğu'da siyasî etki oluşturarak bölgede stratejik konumunu inşa etmeye çalıştığı açıktır.

Çin ekonomisinin hızlı büyümesi nedeniyle, 21. yüzyılda, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının yetersizliğinden dolayı Ortadoğu ve Körfez bölgesinin Çin'in stratejik enerji bölgesi haline gelmesi ihtimali hızla yükselmektedir.²⁶² Hatemi, "İki ülke ekonomik ve ticari işbirliğinin potansiyeli büyüktür; petrol, doğalgaz, iletişim ve ulaşım konularındaki işbirliğinin geleceği çok parlaktır. İran, Çin girişimcilerinin İran'ın ekonomik kalkınma faaliyetlerine iştirak etmesine sıcak bakmaktadır" diye Çin'i İran'da enerji alanında işbirliğine açıkça davet etmiştir.²⁶³ İran Dışişleri Bakanlığı Asya-Pasifik Bölgesinden Sorumlu Bakan Yardımcısı, Hatemi'nin Çin gezisini değerlendirirken, "Petrol ve doğalgaz iki ülkenin önemli işbirliği alanıdır, iki ülke uzun zamandır Çin'in İran'dan doğalgaz ithal etmesi konusunda müzakerelerini sürdürmektedir" diye iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin temelini enerji olduğuna işaret etmektedir.²⁶⁴

²⁶⁰ *Xinhua Ajansı*, 22 Haziran 2000, Pekin.

²⁶¹ *Xinhua Ajansı*, 22 Haziran 2000, Pekin.

²⁶² Çin Stratejik ve İşletme Araştırma Kurumu, "Zhongguo yu Zhongdong de Nengyuan Hezuo (Çin ile Ortadoğu Enerji İşbirliği, 1998-1999 Uluslararası Dünya Durumuna İlişkin Analiz Raporu)", özeti için bkz.:g *Dagongbao gazetesi*, Hong Kong, 17 Mart 1999.

²⁶³ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/xwfb/xwfb_cif_180.htm

²⁶⁴ *Xinhua Ajansı*, 8 Temmuz 2000, Tahran.

Çinli enerji uzmanları, Çin'in ekonomik kalkınması ve toplum güvenliği ile iç içe olan petrol ve doğalgaz, stratejik enerji depolama ve enerji güvenliğinin sağlama alınması amacı ile milli strateji konumunda değerlendireceğini ileri sürmüşlerdir.²⁶⁵ 1997 yılında, Çin'in Milli Petrol Güvenlik Stratejisi adlı bir rapor hazırlayan Çin enerji uzmanları, petrol güvenliğinin stratejisini şu şekilde özetlemişlerdir: "Petrol üretim merkezi, ülke içinde olmalı; uluslararası petrol pazarına açılmalı; petrol tüketimi kısıtlanmalı; petrol stoku yapılmalı; bu şekilde petrol teminini, uzun ve istikrarlı bir şekilde devam ettirerek ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal güvenliği sağlanmalıdır."²⁶⁶ Bunun somut adımları Ortadoğu'da atılmıştır. 1997 yılında, Çin ile Ortadoğu petrol işbirliği sürekli olarak gelişmiştir. Çin ile Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler arasında direkt petrol ithal etme anlaşması yapılmıştır. Sudan ile yapılan işbirliğinin sonucunda, işletilen petrol kuyusundan petrol çıkarılmaya başlanmış ve petrol boru hattı döşeme anlaşması yapılmıştır. Aynı yılın Haziran ayında Çin Petrol Doğalgaz Genel Şirketi, Irak ile Petrol Kuyusu Açma İşbirliği anlaşması yapmıştır. Böylece ilk defa bir yabancı şirket Irak'ta petrol kuyusu açma hakkını kazanmış oluyordu.²⁶⁷

Çinli uzmanlar, Çin'in ekonomik büyümesinden meydana gelen petrol sıkıntısının zengin petrol kaynağı olan Ortadoğu'da çözülmesini önerirken,

²⁶⁵ "Youjia Shangsheng Jiang Weixie Zhongguo Nengyuan Anquan (Petrol Fiyatının Artması, Çin'in Enerji Güvenliğini Tehdit Etmektedir)", web sitesi: <http://www.oilinfo.com.cn/News/show.asp?id=274133246>; Ma Hong ve Sun Zhu, "Dui Zhongguo Jianli Guojia Zhanlue Shiyou Chubei Wetü de Zhengzhi Sikao (Çin'in Milli Petrol Depolama Strateji Meselesinin Siyasi Düşünceleri)", *Zhanlüe Yü Güanli (Stratejik ve İşletme Dergisi)*, sayı 1, 1997, <http://www.fortunecity.com/victorian/bellow/89/chubei.htm>; Zhao Nan, "Shiyou, Zhongguo Xiayige Ruanle? (Petrol, Çin'in Yumuşak Karnı mı?)", <http://www.oilinfo.com.cn/News/show.asp?id=-577407748>; Ma Hong, "Guojia Shengminxian: Zhongwai Guojia Shiyou Anquan Zhanlue Bijiao yu Qishi (Ülke Hayat Çizgisi: Çin ve Yabancı Ülkelerin Petrol Güvenlik Stratejilerinin Kıyaslaması)", *Zhongguo Yanjiu (Çin Araştırma Dergisi)*, <http://www.fortunecity.com/victoryan/bellow/89/shiyou.htm>;

²⁶⁶ Ma Hong, "Guojia Shengminxian: Zhongwai Guojia Shiyou Anquan Zhanlue Bijiao yu Qishi (Ülke Hayat Çizgisi: Çin ve Yabancı Ülkelerin Petrol Güvenlik Stratejilerinin Kıyaslaması)", *Zhongguo Yanjiu (Çin Araştırma Dergisi)*, <http://www.fortunecity.com/victoryan/bellow/89/shiyou.htm>

²⁶⁷ "Çin'in Batı Asya ve Kuzey Afrika Bölgeleri ve Ülkeleri ile Olan İlişkileri", *Zhongguo Waijiao 50 Nian (=Çin'in Dış Politikasının 50 Yıllığı)*, II. Kısım:

aynı zamanda Çin'in Ortadoğu politikasının, Çin'in enerji sıkıntısına endekslenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Çinli uzmanlara göre, Orta Doğu barış süreci gerçekleşmeden, bölgenin istikrar sorunu devam edecek ve bu da Çin'in petrol güvenliğine zarar verecektir. Dolayısıyla, Çin'in siyasî, ekonomik ve hatta askerî alanlarda uygun bir strateji değişikliği yapması gerekmektedir: 1) Çin Orta Doğu'ya yönelmesinin, ABD'nin ve Batılı ülkelerin çıkarlarına dokunmayacağını açıkça beyan etmeli; 2) Çin, Asya'nın etkili büyük ülkesi olarak, Asya'nın ekonomik ve petrol temininin güvenliği konusunda kendi görevini üstlenmeli; 3) Çin, Doğu Asya'da petrol temin ve depolama sistemini tesis etmeli; 4) Çin, askerî bakımdan belli bölgelerin güvenliğini koruyarak Çin'in ekonomi ve enerji güvenliğini sağlamalı.²⁶⁶

Çinli uzmanların çoğu, daha önce mevcut olan deniz yolu ile Orta Doğu'dan doğalgaz naklinin hesaplı olmadığını savunarak; büyüyen Çin'in, doğalgazı artık Doğu Türkistan, Orta Asya ve Pakistan üzerinden Orta Doğu'ya uzanan kısa yoldan getirmesi gerektiğini önermektedirler. Bazı uzmanlar Çin'in geleneksel Orta Doğu politikasından ve dost Pakistan'dan dolayı bu bölgelerde kendi menfaatlerini sağlayabileceğini belirtmekteyken, Çin'in büyümesini istemeyen ABD ve Batılılar, Doğu Türkistan ve Tibet bölgelerinde kargaşa çıkararak Çin'in Orta Doğu'ya uzanan petrol yolunu kesmek istediğini belirterek, petrol taşımalarının güvenliğini sağlamak için önce bu iki problemlili bölgenin istikrarının sağlanması gerektiğini önermektedirler.²⁶⁹ Bu anlamda Çin'in, son yıllarda, Doğu Türkistan'da kontrolünü sıkılaştırması, bölge enerjilerini Çin'in gelişmiş olan doğu bölgelerine taşımayı hızlandırması ve Hatemi'nin bölgeyi ziyaretıyla birlikte teknoloji yatırımını çoğaltması her halde birbiriyle bağlantılıdır.

²⁶⁶ Çin Stratejik ve İşletme Araştırma Kurumu, "Zhongguo yu Zhongdong de Nengyuan Hezuo (Çin ile Ortadoğu Enerji İşbirliği, 1998-1999 Uluslararası Dünya Durumuna İlişkin Analiz Raporu)", özeti için bkz: *Dagongbao gazetesi*, Hong Kong, 1999/3/17.

²⁶⁹ Zhang Wenmu, "Meiguo Houhei Zhenjing yu Zhongguo Shengminxian (ABD Stratejisi ve Çin'in Hayat Hattı)", 1998, <http://www.si.net.cn/publicat/manage/975/975-9.htm>; "Meiguo de Shiyou Diyuhan Zhanlue yu Zhongguo Xizang Xinjiang Diyu Anquan (ABD'nin Petrol Jeostratejisi ve Çin'in Tibet ile Doğu Türkistan'ın Güvenliği)", 1998, <http://cnet21.com/BBS/wenxue/messages/695.htm>;

Suudi Arabistan, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve İran gibi Orta Doğu'nun beş ülkesi, bütün dünya petrol üretiminin %65'ni oluşturmaktadır. ABD ithal petrolün %17.1'ni, AB %44'ünü, Japonya ise %70'ini bu bölgeden almaktadır.²⁷⁰ Çin Orta Doğu'dan petrol almakta, ancak daha çok ABD'nin menfaat bölgesi olmayan ve ABD'yi sevmeyen İran, Irak ve Sudan'dan almaktadır. 1999 yılında Çin, İran'dan 3.949. milyon ton (81000 varil) petrol almıştır ve bu rakam, bir önceki yıla göre %10.8 daha yüksektir; 2000 yılının daha ilk dört ayında 2 milyon ton petrol almış ve bir önceki döneme göre %40 oranında büyümüştür.²⁷¹

Hatemi'nin Çin ziyaretinde, Çin liderleri, Hatemi ile hem siyasî bakımdan ABD'nin hegemonyasına karşı çıkmak, hem de ekonomi yönünde enerji işbirliği yapmak, ayrıca askerî açıdan gizli işbirliğine girmek gibi konularda anlaşmaya varmıştır. Özellikle Çin, İran'dan petrol ve doğalgaz alırken, İran muhtemelen Çin'den füze teknolojisi almaya çalışmaktadır. Bu da, Çinli liderlerin dediği, "iki ülke arasındaki ilişki birbirinin eksikliğini tamamlayan ilişki olmalıdır"; ifadesine uygun düşmektedir. Hatemi'nin Çin ziyaretinin esasını bunların oluşturmuş olması muhtemeldir.

4.7.5.2. Çin'in Petrol İhtiyacı

Son yıllarda Çin'in petrol ihracatı yıldan yıla azalırken, ithalatı ise yıldan yıla yükselmektedir. 1993 yılında petrol ihracatı 2782400 ton (1 ton=7.33 varil) olurken, ithalatı 1991 yılındaki 8 milyon tondan 17.4 milyon tona yükselmiştir. İhracat 4.66 milyon tondan 370 bin tona düşmüştür. 1993 yılında Çin petrol ithal eden ülkeler sırasına girmiştir. Çin Bilimler Akademisi Enerji Araştırma Bölümünün tahminine göre, 2000 yılında Çin, 200 milyon ton petrol ithal edecektir, ancak ülkenin petrol üretimi ise 165 -175 milyon ton

²⁷⁰ Çin Stratejik ve İşletme Araştırma Kurumu, "Zhongguo yu Zhongdong de Nengyuan Hezuo (Çin ile Ortadoğu Enerji İşbirliği, 1998-1999 Uluslararası Dünya Durumuna İlişkin Analiz Raporu)", özeti için bkz: *Dagongbao* gazetesi, Hong Kong, 1999/3/17.

²⁷¹ <http://www.chinapec.net/News/International/20000612/NewsTemp2483.asp>, 2000/6/12.

olacaktır, üretim ve talep arasında 25-35 milyon tonluk bir fark olacaktır. Japon uzmanların tahminine göre ise, 2000 yılında Çin 4038400 varil petrol tüketecektir, petrol üretimi ise 3094000 varildir, saf ithal petrol 950000 varil olacaktır. Bu da her yıl 47.3 milyon ton petrol ithal edilecek anlamına gelmektedir.²⁷² Çin Milli Petrol Kimyasal Endüstri Kurumu'nun açıklamasına göre, 1999 yılında Çin'in petrol üretimi 160 milyon ton olmuştur. Bu rakam birkaç yıldan beri devam etmektedir. Ancak Çin'in petrol ihtiyacı 200 milyon ton olmuştur ve her yıl %4'lük hızla ilerlemektedir. Bu gidişle 2010 yılında Çin'in petrol ithalatı petrol tüketiminin %40'na ulaşacaktır.²⁷³ Çin'in 6. Petrol Toplantısı'nın sonucuna göre, son yıllarda Çin ekonomisinin hızlı büyümesi Çin'in petrole olan ihtiyacını da artırmıştır. Ancak petrol üretimi gelişmemektedir. Böylece petrol ithalatı sürekli artmaktadır. 1999 yılında petrol fiyatlarının sürekli artmasıyla petrol ithalatının maliyeti de anormal rakamlara ulaşmıştır. Bu nedenlerle Çin'in petrol güvenlik sisteminin bir an önce tesis edilmesi söz konusudur. 1999 yılında Çin'in petrol ihtiyacı 191.5 milyon ton iken, üretim 159.35 milyon ton olmuştur, açığı 32.15 milyon tondur. 2000 yılının petrol açığı da artmaktadır. 2005 yılında 70 milyon ton, 2010 yılında ise bu rakam 200 milyon tona ulaşacaktır. Çin'in, ihtiyacını karşılamak için, dışardan belli miktar petrol ithal etmek zorunda olduğu açıktır, ancak uluslararası petrol üretimi ve fiyatı, siyasî, ekonomik, askerî unsurlar gibi birçok nedenlerin etkisinde kaldığı için Çin'in petrol güvenliği bundan ciddi şekilde etkilenmektedir.²⁷⁴ 1999 yılında Çin petrol ithalatı 40 milyon ton gibi rekor rakama ulaşmıştır, bu da Çin'in petrol tüketiminin %20'sine tekabül etmektedir. Çin'in 1999 yılındaki petrol ithalatı önceki yıla göre %36.6 artmıştır. Petrol ithalatı için, 4.64 milyar dolar harcanmıştır, bir önceki seneye göre bu rakam %45 artmıştır. Bu gidişle Çin'in ithalatı sürekli artacak, üstelik uluslararası petrol fiyatının sürekli artması ile ödenecek

²⁷² Ma Hong ve Sun Zhu, "Dui Zhongguo Jianli Guojia Zhanlue Shiyo Chubei Weti de Zhengzhi Sikao (Çin'in Milli Petrol Depolama Strateji Meselesinin Siyasi Düşünceleri)", *Stratejik ve İşletme Dergisi*, sayı 1, 1997, <http://www.fortunecity.com/victorian/bellow/89/chubei.htm>.

²⁷³ *Zhongxin Ajansı*, 2000/7/5, Pekin.

²⁷⁴ <http://www.chinapec.net/News/Domestic/2000711/newsTemp3732.asp>, 2000/7/11

döviz de artacaktır.²⁷⁵ Çin, gümrük istatistik rakamlarına göre, 2000 yılın Ocak-Nisan aylarında 22.72 milyon ton petrol ithal etmiştir, ithalat bir önceki yıla göre %121.8 artış göstermiştir. Uluslararası petrol fiyatının hızlı yükselmesi sonucu Çin, bu dört ayda petrol ithal etmek için 4.334 milyar dolar harcamıştır, bu da bir önceki senenin aynı dönemine göre %360.9 artış demektir. Çin Mikro Ekonomi Derneği'nden ekonomist Wang Jian'in görüşüne göre, şu anda Çin sanayileşmenin başlangıç döneminindedir, petrol fiyatının artışı mutlaka ağır bir şekilde Çin'in kalkınmasını etkiler, bundan dolayı Çin'in kendi enerji stratejisini tekrar gözden geçirmesi gerekmektedir.²⁷⁶ Bazı enerji uzmanlarına göre, Çin kendi enerji ihtiyacını temin etmek için vakit kaybetmeden milli petrol depolama stratejisini hayata geçirmelidir. Çin'in artık daha çok doğalgaz ve su gücü gibi diğer zengin enerji kaynağına yönelmesi gerekmektedir. Aynı şekilde Çin uzmanları doğalgaz eksikliğini hem kendi kaynağını verimli kullanarak hem de uluslararası işbirliğini geliştirerek gidermesi gerektiğini önermektedirler.²⁷⁷

4.7.5.3. Çin'in İran'a Yönelik Petrol ve Doğalgaz Politikası

Petrol ve doğalgaz gibi enerjiler Çin'in ekonomik kalkınması ve toplum güvenliği ile iç içe olduğu için, Çinli enerji uzmanları stratejik enerji depola-

²⁷⁵ Zhao Nan, "Shiyou, Zhoguo Xiayige Ruanle? (Petrol, Çin'in Yumuşak Karnı Mı?)", <http://www.oilinfo.com.cn/News/show.asp?id=-577407748>

²⁷⁶ "Yojia Shangsheng Jiang Welxie Zhongguo Nengyuan Anquan (Petrol Fiyatının Artması Çin'in Enerji Güvenliğini Tehdit Etmektedir)", <http://www.oilinfo.com.cn/News/show.asp?id=274133246>

²⁷⁷ Sun Yan, "Weilai Tianranqi Gongye Fazhan Zongshu (Gelecekteki Doğalgaz Endüstrisi Gelişimi Hakkında Değerlenme)", *Tianranqi yu Shiyo (Doğalgaz ve Petrol Dergisi)*, vol.17, no. 1, 1999; Dai Jinxing, "Woguo Tianranqi Zilyuan Jiqi Qianjing (Ülkemizin Doğalgaz Kaynağı ve Geleceği)", *Tianranqi Gongye (Doğalgaz Endüstri Dergisi)*, vol. 19, no. 1, 1999; Ma Fucan, "Zhongguo Tianranqi Gongye de Kaifa Qianjing (Çin'in Doğalgaz Endüstrisine Açılmasının Geleceği)", *Tianranqi Gongye (Doğalgaz Endüstri Dergisi)*, vol. 19, no. 1, 1999; "21 Shiji Zhongguo Shiyo Tianraqi Shengchan Renjiang Chuyu Shangshengqi (21. Yüzyılda Çin'in Petrol ve Doğalgazın retimin Yükselişini Devam Edecektir)", *Xinhua Ajansı*, 2000/1/8; "Zhongguo 21 Shiji Jiang Jiakuai Tianranqi de Kaifa Liyong" (Çin'in 21. Yüzyılın Doğalgazına Açılması ve İşletmesi), *Xinhua Ajansı*, 2000/5/24; "Zhongguo Shiyo Gongqiu Maodon Chixu Kuoda (Çin'in Petrol Temini ile İhtiyaç Arasındaki Ziddiyet Büyümektedir)", *Zhongxin Ajansı*, 6 Temmuz 2000.

ma ve enerji güvenliğinin, milli strateji konumuna getirilmesini istemişlerdir.²⁷⁸ 1997 yılında Çin enerji uzmanları ilgili hükümet yetkililerine verilmek üzere Çin'in enerji krizinin giderilmesi için, Çin'in Milli Petrol Güvenlik Stratejisi adlı bir rapor hazırlamışlardır. Raporda petrol güvenliğinin stratejisi şu şekilde özetlenmiştir: "Petrol üretim merkezi ülke içinde olmalı; uluslararası petrol pazarına açılmalı; petrol tüketimi kısıtlanmalı; petrol stoku yapılmalı; bu şekilde petrol teminini uzun ve istikrarlı olarak devam ettirerek ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal güvenliği sağlanmalıdır."²⁷⁹ Bunun somut adımları Orta Doğu'da atılmıştır. "1997 yılında Çin ile Orta Doğu petrol işbirliği sürekli olarak gelişmiştir. Çin ile Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirliği gibi ülkeler arasında direkt petrol ithal etme anlaşması yapılmıştır. Sudan ile yapılan işbirliğinin sonucunda işletilen petrol kuyusundan petrol çıkarılmaya başlanmıştır. Sudan ile petrol boru hattı döşeme anlaşması yapılmıştır. Aynı yılın Haziran ayında Çin Petrol Doğalgaz Genel Şirketi Irak ile petrol koyusu açma işbirliği anlaşması yapmıştır. Böylece, Irak petrolünün kamulaştırılmasından sonra ilk yabancı şirket Irak'ta petrol kuyusu açma hakkı kazanmış oluyordu."²⁷⁸

Körfez Savaşından sonra ABD, Orta Doğu'da önemli yerini alarak bölgede kendi enerji politikasını belirlemiştir. Bölgede daha hiçbir güç

²⁷⁸ "Youjia Shangsheng Jiang Weixie Zhongguo Nengyuan Anquan (Petrol Fiyatının Artması Çin'in Enerji Güvenliğini Tehdit Etmektedir)", <http://www.oilinfo.com.cn/News/show.asp?id=274133246>; Ma Hong ve Sun Zhu, "Dui Zhongguo Jianli Guojia Zhanlue Shiyo Chubei Weti de Zhengzhi Sikao (Çin'in Milli Petrol Depolama Strateji Meselesinin Siyasi Düşünceleri)", *Stratejisi ve İşletme Dergisi*, sayı 1, 1997, web sitesi: <http://www.fortunecity.com/victorian/bellow/89/chubei.htm>; Zhao Nan, "Shiyou, Zhongguo Xiayige Ruanle? (Petrol, Çin'in Yumuşak Karnı mı?)", <http://www.oilinfo.com.cn/News/show.asp?id=577407748>; Ma Hong, "Guojia Shengminxian: Zhongwai Guojia Shiyo Anquan Zhanlue Bijiao yu Qishi (Ülke Hayat Çizgisi: Çin ve Yabancı Ülkelerin Petrol Güvenlik Stratejisinin Kıyaslaması)", *Zhongguo Yanjiu (Çin Araştırma Dergisi)*, <http://www.fortunecity.com/victorian/bellow/89/shiyou.htm>;

²⁷⁹ Ma Hong, "Guojia Shengminxian: Zhongwai Guojia Shiyo Anquan Zhanlue Bijiao yu Qishi (Ülke Hayat Çizgisi: Çin ve Yabancı Ülkelerin Petrol Güvenlik Stratejisinin Kıyaslaması)", *Zhongguo Yanjiu (Çin Araştırma Dergisi)*, <http://www.fortunecity.com/victorian/bellow/89/shiyou.htm>

²⁸⁰ "Çin ile Batı Asya ve Kuzey Afrika Bölgeler ile Olan İlişkileri", *Zhongguo Waijiao 50 Nian (Çin'in Dış Politikasının 50 Yılı)*, II. Kısım.

ABD'yi Orta Doğu'dan çıkarmaya yetmemektedir ve bazı bölge ülkeleri de ABD'nin bölgede bulunmasını kabul etmiş durumdadırlar. ABD Orta Doğu barış sürecinde kendi ağırlığını koymaktadır ve Bush hükümeti bile sert yöntemle Orta Doğu'daki ABD karşıtı güçlere müdahale etmeye çalışmaktadır. Rusya ve Çin, ABD'nin Orta Doğu politikasına meydan okuma çabaları içindedir. Rusya'nın İran'a nükleer enerji gücü sağlaması ve Çin'in Irak'a hava savunma sistemi yaptırması, her iki ülkenin uluslararası platformda Irak'a uygulanan ambargoyu kaldırma çağrısıdır. Özellikle Çin Orta Doğu sorununda İsrail ve Filistinliler arasında bir hassas denge kurarak İsrail'den ileri teknoloji silahları satın almaya, Filistinlere destek vererek Arap dünyasının sempatisini kazanmaya çalışmaktadır; İran'a stratejik silah ve silah teknolojisi satarak karşılığında enerji almaya, Irak'a hava savunma sistemleri vermek suretiyle petrol çıkarma hakları elde etmeye ve geleceğe yönelik Irak'tan da enerji sağlamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda İran ve Irak arasında özel bir rol üstlenmeye ve dengeli bir politika izlemeye gayret sarf etmektedir. Ancak Körfez bölgesinin batısında ABD, doğusunda ise Çin ile Rusya daha etkilidir ve bazı jeostratejik ve jeopolitik nedenlerden dolayı bölgedeki belirsizlik hâlâ sürmektedir.

Çin, İran ve Irak gibi ülkelerle ilişkisini geliştirme amacının belli olmasına rağmen ABD'nin bölgedeki hegemonyasına meydan okumak istemiyordu. ABD yanlısı Körfez ülkeleriyle aynı şekilde ilişkisini geliştirmek arzusundadır. Çin, kendisinin İran ve Irak ile olan ilişkilerinin ABD ile arasındaki mevcut ilişkileri bozmasını da istemiyor, sadece bölgede "en düşük düzeyde güç dengesi" oluşturmanın peşindedir, yani kimseyi kızdırmadan enerji talebini karşılamak.²⁸¹ Ancak Çin, bu tür dengeli stratejinin ayarında bir arıza çıktığı zaman, daha zor durumda kalma tehlikesinin bulunduğu da farkındadır.

²⁸¹ Çin Başbakanlık Think Tank kuruluşu olan Çin Sosyal Bilimler Akademisi Asya Pasifik Araştırma Enstitüsü Uzmanı Tang Shiping; Lixiang Anquan Huanjing Yü Xinshiji Zhongguo Dazhanlüe (İdeal Güvenlik Alanı ve Yeni Yüzyılda Çin'in Büyük Stratejisi), *Dagunobao*, Hong Kong, 15 Ocak 2001.

ABD'nin bölgedeki etkisinden rahatsızlık duyan ülkeler, ABD'nin bu etkisini kırmak için kendi aralarında ittifak arayışı içindedirler. 1996 yılbaşında Rusya Eski Devlet Başkanı Yeltsin, Batı yanlısı Dışişleri Bakanı Kozyrev'in yerine uzun zaman Çin ile İran'a ilgisi yoğun olan, uluslararası ilişkiler uzmanı Evgenhiç Primakov'u atamıştı. Primakov, ABD'ye karşı anti hegemonyacı cephe oluşturmak için Rusya-Çin-İran ittifakını kurmaya çalışmıştı. Mevcut olan Çin-İran silah ticareti ilişkisi ve Rusya'nın İran'a nükleer enerji destekleri, söz konusu üç ülkenin ortak düşmanı olan ABD ve yandaşlarına karşı bir ittifakın kurulmasını kolaylaştırabilir. Sonuçta "en azından teorik olarak dünyanın büyük Slav gücünü, dünyanın en militan Müslüman gücünü ve dünyanın en kalabalık ve güçlü Asya gücünü bir araya getirerek güçlü bir koalisyon yaratabilirdi".²⁸² Ancak, bu tür ittifakın oluşması ABD'nin bu üç ülkeye yönelik politikasına bağlıdır. Ayrıca bu üç ülke ekonomik kalkınma ve teknoloji transfer etmede Batılı ülkelere muhtaçtırlar. Bu tür ittifak, uygulamada ciddi olmayan bir strateji olarak, kısa vadede zor gözükmetedir.

Çin'in İran politikası yalnız Orta Doğu'da cereyan etmiyor, aynı zamanda Türk dünyasını ilgilendiren Hazar Denizi'nden Doğu Türkistan'a kadar olan enerji havzasını da ilgilendiriyor. Çin'in tarih özlemi ve güvenlik konusu Rusya, Türkiye, İran ve Orta Asya ülkeleriyle ilgilidir. Özellikle Çin'in son on yıl içinde Orta Asya'ya olan ilgisi giderek artmaktadır. Çin'in bu bölgeye olan ilgisi sadece kendi kuzeybatı bölgesinin (Doğu Türkistan) güvenliği ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda 21. yüzyılın süper ülkesi olma yolunda artan doğalgaz ve petrol ihtiyacı ile de ilgilidir. ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre, dünya çapındaki enerji talebi 1993-2015 yılları arasında %50'den fazla artacaktır. Tüketimde en önemli artış ise Uzak Doğu'da gerçekleşecektir. Orta Asya ve Hazar Denizi havzasındaki doğalgaz ve petrol rezervlerinin, Kuveyt, Meksika Körfezi ve Kuzey Denizi'ndekileri açık farkla geride bırakmakta olduğu bilinmektedir.²⁸³ Bu durumda adı geçen dört ülke, Orta Asya'nın enerji konusunda çok taraflı işbirliği platformunu

²⁸² Brzezinski, 1998, s.105.

²⁸³ Brzezinski, 1998. s.113.

yaratmalıdır. Özellikle giderek enerjiye muhtaç olan Çin bu eylemleri geliştirebilir. "Uzun vadede bölgenin enerji kaynakları, Çin'i özellikle ilgilendirmektedir ve bunlara dolaysız, Moskova'nın kontrolü olmaksızın erişimin, Çin'in merkezî hedefi olması gerekir. Bu şekilde Çin'in genel jeopolitik çıkarı, Rusya'nın belirleyici bir rol oynama arzusuyla çatışmakta ve Türkiye ile İran'ın özelemlerini tamamlamaktadır".²⁸⁴ Rusya ise Türkiye ile İran'ın Orta Asya'da etkisini sürdürmesini istememektedir.²⁸⁵ Bu durum da bu dört ülkeyi kendi çıkarlarını elde etmek için ayrı ayrı ilişki geliştirmeye itecektir. Bu bağlamda, Çin'in İran'a yaptığı silah yardımlarının bölgesel jeopolitik konusunda direkt etkisi vardır. Ancak bu eylem, Çin'in küresel güç olma yolunda ciddi bir adımı sayılamaz, çünkü Çin'in çıkış noktası Asya-Pasifik'tedir.²⁸⁶ İran'ın, Çin'in gözünde ayrı bir yeri vardır. Çin'in başını çektiği Asya ülkelerini bir araya getirmeye çalışan ekonomik örgütü BOAO Asya Forumu'na Körfez ülkelerinden sadece İran iştirak etmiştir. Son yıllarda Çin'in Türkmenistan, Azerbaycan ve Ermenistan'a olan ilgisi de artmaktadır. Bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret ve doğalgaz anlaşmaları, Çin'in Hazar enerji bölgesine olan ilgisini daha da artırmaktadır. Çin'in bu eylemi daha ileriki yıllarda belirginleşmeye başlayabilir, böylece Türkiye, Rusya, İran gibi ülkelerin etki alanlarına Çin de girmiş olacaktır.

Çin'in İran'a yönelik politikasında, Rusya ile enerji konusunda, bir çıkar çatışması zayıf görünmektedir. Aynı zamanda, Çin, ABD ve Batı ülkelerine karşı, Rusya ile ortak fikirdedir. Çin'in Türkiye ile olan ilişkisinde de enerji çıkarları çatışması zayıftır. Ancak Çin'in Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik enerji içerikli politikası, Türkiye'nin jeostrateji ve jeopolitikasını etkileyebilir. Üstelik bölgenin önemli iki ülkesi olan Türkiye ve İran'a yönelik farklı tutumu, Türkiye ile İran arasında "dirsek teması" oluşturmaya devam etmektedir. Çünkü Çin, güçlü bir İran'ın Çin'in milli çıkarına zarar gelmeyeceğine inanmaktadır. Ancak güçlü bir Türkiye, Çin'in jeostratejisine

²⁸⁴ Brzezinski, 1998, s.126.

²⁸⁵ Brzezinski, 1998, s.128.

²⁸⁶ Brzezinski, 1998, s. 165-166.

ve milli çıkarlarına ters düşmektedir. Batı cephesinde bulunan Türkiye güvenilmezdir ve Batılıların desteğiyle güçlenen bir Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya yoluyla, Çin'in batı bölgesinde (Doğu Türkistan) etkisini dolaysız bir şekilde sürdürebilir.

4.8. Çin-Orta Asya Ülkeleri İlişkisi

4.8.1. Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Orta Asya Politikasına Kısa Bir Bakış

1960'lı yıllarda yoğunlaşan ve gerginleşen Çin-SSCB ilişkilerinin durgunluğa girmesinden sonra gündemin arka sıralarına düşen Çin'in Orta Asya politikası, 1989 yılından itibaren ivme kazanmaya başlamış ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığa kavuşmasıyla daha da belirginleşmiştir. Çin, 1991 yılının sonunda bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini, 1992 yılının ilk haftasında tanımış ve diplomatik ilişkilerini başlatmıştır. Aynı zamanda Rusya'yı da içeren bir kutuplaşma eksenini göstermeye ve stratejik olarak uluslararası alanda barışçıl dış politika imajini sergilemeye başlamıştır. Çin, 21. yüzyılda kısa, orta ve uzun vadeli üç büyük stratejisini²⁸⁷ gerçekleştirmeyi ve bu stratejisinin bir parçası olan Orta

²⁸⁷ Çin Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile, özellikle Sovyet Rusya ile Doğu Avrupa ülkelerinin dağılmasından sonra, dünyada kısa süre dünya savaşı çıkmayacağı öngörüsü ile ülkeler arası güvenliğinin ve çıkarın silah gücü ile değil ekonomik güçle sağlanacağına inanmışlardır. Dolayısıyla Çin, 21. yüzyılda büyük ülke olmak için ekonomisini canlandırma kararını almıştır. Çin, 21. Yüzyılda ekonomik bakımından en gözde olan Asya-Pasifik bölgesine yönelmeye başlamıştır. Çin, Asya-Pasifik bölgesine girebilmek için kısa vadeli olarak ülke ekonomisini kalkındırarak ve Hong Kong ile Macau'yu kendi hakimiyeti altına alacaktır. Orta vadeli olarak hedefi Asya Pasifik'in ekonomik gücü ve stratejik konumu olan Tayvan'ı hakimiyet altına almakla birlikte Güney Doğu Asya ülkelerini (ASEAN Toplulukları) kendi etkisi altına almaktır. Uzun vadeli olarak kısa ve orta vadeli stratejik hedefine ulaştıktan sonra Asya-Pasifik'te etkili ve büyük ülke haline gelerek dünyanın süper ülkesi olacaktır. Ülkenin siyasi, askeri, ekonomi, kültür ve toplum psikolojisini bu üç vadeli stratejisine yönlendirerek oluşturulan Çin'in Büyük Stratejisinin ikinci aşamaya geldiği gözükmektedir. Çin'in, güneydoğu denizlerine açılarak (Asya-Pasifik) bölgeye rahatça gidebilmesi için kendi kuzeybatı bölgesinin güvenliğini sağlaması gerekir. ("Çin-Rusya Askeri Stratejik İlişkileri ve İleriye Yönelik" adlı Rusça bir araştırmanın Çince tercümesidir. bkz. <http://www.wz.zj.cninfo.net/-ccc/ztxs/zg06.htm>. 3 Ocak 2000. Çin'in büyük strateji konusunda referans olarak bkz. Michael D. Swaine and Ashley J. Tellis,

Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan bölgede güven ortamı yaratarak kendine çıkar sağlamayı hedeflemektedir.²⁸⁸ Pekin, süper güç olma stratejisindeki önemli adımını, batıya doğru, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde atmıştır.

Mao'nun ölümünden sonra iktidara gelen yöneticiler, ikinci safta kalarak perde arkasından destek veren Deng Xiaoping'in inisiyatif ve tecrübesine göre, çökmekte olan ekonomiyi kurtarmak ve uluslararası siyasî sahnelerde taraflı dış politikasını²⁸⁹ değiştirmek için yeni stratejiler uygulamaya koymuşlardır. Reformist yöneticiler, 1984-1997 arasındaki çabaları sonucunda ekonomik alanda büyük başarılar elde etmişlerdir. Ayrıca, Pekin bu strateji planını gerçekleştirmek için dış politikasında ülkelerin ekonomisine ve stratejik gücüne göre farklı ve çeşitli düzeyde ortaklık ilişkileri tesis etmiştir.²⁹⁰ Çin, kısa süre içinde büyük ülkeler sırasına girmeyi başarmıştır.

Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future, Published 2000 by RAND, 2000, <http://www.rand.org/publications/MR/MR1121/>; Alastair Iain Johnston, Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History, New York: Princeton University Press, 1995/1998).

²⁸⁸ Son yıllarda bazı think tank kuruluşları ve araştırmacılar Çin'in 20-25 yıl sonra bir küresel güç haline gelebileceğini iddia etmektedir. Gerçi bu konuda fikir ayrılıkları, olmasına rağmen (Brzezinski, 1998:144-145), Çin'in bu hedefe ulaşmaya çaba gösterdiği ve 150 yıl önceki Mançur İmparatorluk dönemindeki, Güney Asya, Orta Asya ve Kuzeydoğu Asya gibi bölgeleri de kendi hakimiyeti altına almayı hedeflemiş gözükmektedir (Brzezinski, 1998:163, harita 23). Büyük Çin adı verilen Çin'in bu rüyasını (Brzezinski, 1998:150) gerçekleştirmek için, Çin, hem Güneydoğu Asya hem de Orta Asya'ya yönelmektedir. Ancak Çin'in iç siyasetten kaynaklanan açık olmayan ve bundan dolayı dış politikasına da yansımış özellikle ABD, AB, Japonya ve Çin'in diğer komşu ülkeleriyle olan ihtilaflar bu hedefini engellemektedir. Çin'in iç ve dış güvenlik özellikle bu konudaki ekonomik güven alanları daha oluşmadan, Çin'in uluslararasıdaki Kapsamlı Millî Gücünün (Comprehensive National Power) henüz ortadan düşük seviyede seyreden durumunu (Sun Guocheng, "Zonggong Zhonghegüli de Fenxi Moshi jiqi Cesuan =Çin'in Kapsamlı Millî Gücününün Model Analizi ve Hesaplaması", *Zongguo Dalu Yanjiu (Kıta Çin Araştırmaları)*, cilt 39, sayı 9, 1996:26) yükseltmeden Büyük Çin rüyasını gerçekleştirmek güçtür.

²⁸⁹ Çin 50'li yıllarda Sovyet Rusya tarafını tutmuştu; 60'li yıllarda hem SSCB'ye hem de ABD'ye karşı çıkmıştı; 70'li yıllarda SSCB tehdidine karşı ABD tarafını tutmuştu. 80'li yılın ortalarında Çin kendi dış politikasına değişiklik getirerek taraf tutmayan, barışçı ve bağımsız dış politikasını ortaya koymuştu. bkz. Liu Shan ve Xue Jundu, *Zhongguo Waijiao Xinlun (Çin Dış İlişkileri Hakkında Yeni Araştırmalar)*, Pekin: Shijie Zhishi Chubanshe, 1997, ss. 1-20.

²⁹⁰ Örneğin, Çin ABD ve Rusya ile Stratejik İşbirliği ve Ortaklık İlişkileri, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri ile geliştirilen Dostluk İşbirliği ve Ortaklık İlişkileri, Türkiye ve üçüncü dünya ülkeleri ile

Yukarıda kısaca açıklanan Çin'in Büyük Stratejisi çerçevesinde, Çin'in Rusya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinden elde etmek istediği nihai sonuç, ekonomik boyutu, sınır güvenliği, Rusya'yla stratejik işbirliği ve ortaklık dışında, küresel hedeflerinin bir parçası olarak, Büyük Stratejisini pekiştirmesi yolunda önemli bir adımdır. Çünkü Pekin, Büyük Stratejisini gerçekleştirmek için kuzeybatı bölgesinde güvenlik alanı yaratmak ve böylece bütün gücüyle Asya-Pasifik bölgesine yönelme stratejik planını gerçekleştirmek arzusundadır.²⁹¹ Bu bağlamda, Çin'in Rusya ve Türk Cumhuriyetleriyle gerçekleştirmek istediği bütün ilişkiler, hem ABD ve NATO tehdidine karşı bir strateji kartını oynama imkânını, hem de kuzeybatı hudutlarında bir güvenlik kuşağı oluşturmasını sağlayacaktır. Ayrıca Çin'in kuzeybatı sınır bölgelerinin savunma masraflarını asgari düzeye düşürmesi ve bölgedeki dinî ve etnik çatışmaların yatıştırılması, uygulanmakta olan ekonomik kalkınma modelini sonuçlandırabilmesi için uygun bir ortam yaratmaktadır. Çin'in, ekonomik kalkınma, ülke güvenliği ve 21. yüzyılda süper güç haline gelme yolundaki Büyük Stratejisinin gerçekleşmesi için, ken-

geliştirilen Uzun Dönem Dostluk İşbirliği İlişkileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Komşuluk ve Dostluk İşbirliği İlişkileri gibi Ortaklık İlişkileri Çin'in bugünkü dış politikasının özelliğidir. bkz: "Cong Huoban Guanxi Kan Zhongguo Quanfangwei Wajijao (Ortaklık İlişkilerine Göre Çin'in Çok Yönlü Dış Politikası)", *Xinhua Ajansı*, 28 Ocak 2000.

²⁹¹ Çin Deniz Kuvvetleri artık kıyı suları savunma stratejisini aşarak "açık deniz etkin savunma" stratejik doktrinini benimsemiştir. Çin 80'li yılın ortalarında başlayan ve Doğu Çin Denizi ile Güney Çin Denizinde bulunan bölgeleri içine alan bu değişiklik, Çin'in okyanusa çıkma kapasitesini elde etmeyi hedeflemektedir (Brzezinski, 1998, ss.140, 150-151). Bazı araştırmacılara göre, Çin bu gidişatla Çin deniz kuvvetleri Pasifik ve Hint Okyanusu stratejisini geliştirebilir. Çin bu stratejisini Çin'in millî stratejisi veya büyük stratejisinin seviyesine çıkarabilir (Cheng Yongkang, "Zonggong Haijun Zhanlue Yanjing zhi Yanjiu" (Çin Deniz Kuvvetlerinin Stratejik Gelişiminin Araştırmaları), *Zongguo Dalu Yanjiu (Kıta Çin Araştırmaları)*, cilt 40, sayı 9, 1997, s.7). Bu da 21. yüzyıla yönelik Büyük Çin olmanın savunma stratejisinin ön şartlarıdır (Li Fuzhong, "Zhonggong Xiapo Mubiao Wuyi Shi hangmu Jianzao, Yuanyang Dajili Weilai Zhongzhongzhizhong" (Çin'in Bir Sonraki Hedefi Uçak Gemisidir, Okyanus'a Saldırı Gücünün Oluşması Önem Kazanmaktadır), *Lianhebao Gazetesi, Tayvan*, 27 Aralık 1996, s.9). Bundan dolayı, son yıllarda Çin Ukrayna'dan Varyag uçak gemisini satın alma ve Rusya'dan Sovremenny dereceli destroyer gemileri satın alma gibi girişimde bulunmuştur (Xu Decheng, "Zhonggong Fazhan Hangkongmujian zhi Yanjiu" (Çin'in Uçak Gemisinin Gelişme Hakkındaki Araştırmaları), *Haijun Xueshu Yuekan Dergisi, Tayvan*, cilt 28, sayı 5, 1994, ss.76-81; Bai Dehua, "Beijing Goujian Kangmei Zhitai" (ABD'ye Karşı ve Tayvan'ı Kontrol Altına Almak İçin Pekin Uçak Gemisini Satın Alıyor), *Zhongguo Shibao Gazetesi, Tayvan*, 12 Ocak 1997, s. 9).

disinin de içinde bulunduğu ve aktif rol oynayabilecek ve NATO ile ASEAN gibi örgütlere alternatif olan Şanghay Beşlisi örgütüne ihtiyacı vardır.

4.8.2. Çin'in Orta Asya'ya Yönelmesi

1980'li yılların ortalarında, Çin'in kuzeybatısındaki Kan-su eyaletini iki defa ziyaret eden ünlü Çin sosyolog ve etnolog Fei Xiaotong, gezi sırasında yaptığı açıklamalarında, Kan-su'dan batı yönüne doğru (Doğu Türkistan'dan Orta Asya'ya ve buradan Ortadoğu ile Avrupa'ya kadar bir alan) açılmanın önemini ortaya koymuştur. Fei Xiaotong, Çin atalarının ipek ve porselenle Orta Asya, Ortadoğu, Avrupa ve Kuzey Afrika'nın kapılarını açtığını, tekrar İpek Yolu'nu canlandırma imkânının mevcut olduğunu ve aslında bugünkü Çin'in bunu yapmaya mecbur olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bu bölgenin dinî, etnik, siyasî, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında tarihten bugüne kadar olan dönemleri kapsayan alan araştırmaları yapılması gerektiğini ifade ederek, çalışmaların Çin'in kuzeybatı bölgesinin ekonomik kalkınmasının temelini teşkil edeceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Çin'in dışı açılma politikasıyla Kan-su eyaletinin ekonomik gelişimi, şu anda kalkınmış durumda olan güneydoğu Çin bölgelerine göre daha avantajlı ve şanslıdır.²⁹²

Benzer mülâhazalardan hareketle Çin hükümeti, 1989 yılında, ekonomisinin canlanması için, "ülke çapında ekonomik reform", konulu bir proje yarışması düzenlemiş ve bu yarışmada Nan-jing Ekonomi Araştırma Kurumunda uzman ekonomist Wang-hai, "**Çin'in Dışa Açılan Beş Temel Yolu**" adlı teziyle birinciliği kazanmıştır. Wang-hai'nin ifadesiyle bu beş yol; Doğu Türkistan'dan Orta Asya ve Ortadoğu'ya uzanan yol; Si-chuan eyaletinden güneybatı Asya ülkelerine açılan yol; Şanghay'dan güneydoğu Çin Denizi'ne ve buradan dünyaya açılan yol; Çin'in kuzeydoğu yönünde SSCB, Japonya ve Kore yarımadasına uzanan yol ve son olarak Çin'in kuzeyinden Moğolistan ve SSCB'yle uzanan yoldur. Araştırmacı, tarihî

²⁹² Xibeishi Yanjiu (Kuzeybatı Bölge Tarihi Hakkında Araştırmalar), Lanzhou: Lanzhou Daxue Chubanshe, 1997, ss. 524-525, cilt II.

önemi ortada olan birinci yolun en kısa sürede sonuç verecek tercih olduğunu vurgulamıştır.²⁹³

Nitekim, 1990'lı yılların başında, Çin'de "Batıya Açılış" (Orta Asya'yı kastediyor) ifadesi, popüler olmaya başladı. Lanzhou Üniversitesinde İpek Yolu hakkında düzenlenen bir toplantıda bazı konuşmacılar Batıya Açılış sloganını benimsediklerini ve bu terimi sık sık kullanmaya başladıklarını gösterdiler.²⁹⁴ Ardından bu kelime, özel nitelik kazanmış ve Çin'de yaygınlaşmaya başlamıştır. 1995 yılında, Ni Guoliang'ın hazırladığı **Batıya Açılış: Çin'in Kuzeybatı Bölgeleri ile Orta Asya'daki Beş Ülke ile Olan İlişkiler Hakkındaki Araştırmalar** kitabı her yönüyle Orta Asya'ya açılmanın önemini ve gerekliliğini vurgulamaktaydı.²⁹⁵ Nisan 1994'te, Çin Başbakanı Li Peng, ilk defa Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yaptığı tarihi ziyaretinde, Çin'den Batı Avrupa'ya uzanan Avrasya Kıtalar Köprüsü diye adlandırılan Yeni İpek Yolu'nun canlandırılması için Türk Cumhuriyetleri liderleriyle görüşmüş ve ortak görüşe varılmıştır. Çin, bu açılan yoldan istifade ederek Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanabilir, Orta Asya Cumhuriyetleri ise yolun Çin kısmından istifade ederek Pasifik bölgesine ulaşabilirlerdi. Pekin hükümeti artık, Batıya Açılma planını devlet politikası olarak benimsemeye başlamıştı.²⁹⁶

Daha sonra 1996 yılın başında, Kuzeybatı Üniversitesi Dünya Tarihi Bölümü tarafından hazırlanan kodadı "96BSS007" olan ve Orta Asya, Ortadoğu ve Batı Asya bölgelerini kapsayan **"İpek Yolu'nun Batı Kısmının Tarihi Araştırmaları"** başlıklı rapor, Çin Ulusal Sosyal Bilimler Fonu

²⁹³ Özgür Yağlakar, "Çin Ekonomisinin Güçlenmesinde Doğu Türkistan'ın Önemi", *Yeni Düşünce* gazetesi, 3 Nisan 1994, s. 5.

²⁹⁴ Anonim, *Sichou Zhi Lu Yanjiu (İpek Yolu Araştırmaları)*, Lanzhou: Lanzhou Daxue Chubanshe, 1992

²⁹⁵ Ni Guoliang, *Xiangxi Kaifang: Zhongguo Xibeibu Yu Zhongya Guanxi (Batıya Açılış: Çin'in Kuzeybatı Bölgeleri ile Orta Asya'daki Beş Ülke ile olan ilişkiler hakkındaki araştırmalar)*, Lanzhou: Gan-su Renmin Chubanshe (Gansu Halk Neşriyatı), 1995.

²⁹⁶ Bi Yinxian, "Zhonggong Yu Zhongya Guanxi" (Çin-Orta Asya ilişkileri), *Dalu Yanjiu (Kıta Çin Araştırmaları Dergisi)*, 1994, ss. 5-14, cilt IX., Taipei.

tarafından kabul edilerek Haziran 1996 tarihinde Felsefe-Sosyal Bilimler Planlama Ofisi tarafından uygulamaya geçirildi. Bu projede yer alan Li Jishun, "**İpek Yolunun Tekrar Canlanması ve Çin'in Kuzeybatı Bölgesinin Batıya Açılışı**" raporunda, Çin'in Orta Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar uzanma stratejisini ortaya koymuştu. Rapora göre, kısa vadede Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya'ya giriş hedeflenmeli; orta vadede Orta Doğu ve Doğu Avrupa'ya yayılmalı; uzun vadede ise Batı Avrupa, son hedef olarak seçilmelidir. Raporda bu hedefe ulaşmanın Orta Asya, Orta Doğu ile Rusya ve Doğu Avrupa ile Batı Avrupa olarak üç aşamada gerçekleşebileceği de belirtilmiştir. Ayrıca, girişimlere başlamadan önce bu bölgelerin tarihi, dini, sosyal yapısı, toplum psikolojisi, siyasî politikası, ekonomik yapısı ve jeopolitik ile jeo-ekonomi, ikili ve çok taraflı işbirliği gibi alanlarında inceleme yapılması gerektiği de ifade edilmekteydi. Sonuç olarak, bu süreç takip edildiği takdirde, Çin'in ekonomik kalkınmasına büyük katkıda bulunulacağı ve bunun en kısa yol olduğu belirtilmekteydi.²⁹⁷

Batıya açılış stratejisi, Çin hükümeti tarafından benimsemiş olmalı ki, 1998 yılından bu yana, Pekin hükümeti ekonomik ağırlığını Çin'in kuzeybatı bölgelerine kaydırmanın hazırlıklarını yapmaya başlamış ve projenin adını da Kaifa Daxibei (Kuzeybatı Bölge Ekonomik Kalkınma Projesi) koymuştur. 2000 yılının başında bu konuda resmen karar alarak Çin bilim adamları, ekonomistleri ve hatta ordu mensupları seferberlik ilan etmiştir. Şu anda, konuyla ilgili araştırmaları Çin hükümeti yoğun bir şekilde teşvik etmektedir. Ayrıca Pekin hükümeti girişimcilere, Çin ile dost olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile stratejik işbirliği ve ortaklık ilişkisi olan Rusya'yı ekonomik işbirliği için hedef göstermektedir.

Çinli araştırmacılar, ülkenin 21. yüzyıla yönelik ekonomik kalkınma, güvenlik ve güçlü ülke olma yolundaki çalışmalarını da bu yönden geliştirmektedirler. Çin'e eskisi gibi, kuzey (SSCB) ve güney (ABD güdümü

²⁹⁷ Li Jishun, "Sichou Zhilu De Fuxin Yu Zhongguo Xibeibu Xiangxi Kaifan", bkz: *Xibeishi Yanjiu (Kuzeybatı Bölge Tarihi Hakkında Araştırmalar)*, Lanzhou: Lanzhou Daxue Chubanshe, 1997, ss.520-530, cilt II.

altındaki Japonya, Güney Kore ve Asya Pasifik) yönünden gelecek tehditlerin ortadan kalktığını artık doğu (Japonya, Kore Yarım Adası ve Asya Pasifik) ve batıdan (Ortadoğu ve Orta Asya) tehditler görüldüğünü ve Çin'in ülke stratejisini doğu ve batı yönüne yönlendirmesini önermektedirler. Özellikle ekonomisi kalkınmakta ve büyümekte olan Çin'in enerji ihtiyacını ancak Orta Doğu ve Orta Asya'dan karşılayabileceğini ve bu bölgelerde ABD, Rusya, Türkiye, İran ve Japonya'nın siyasî, ekonomik ve güvenlik gibi konularda etkili olduğunu ortaya koyarak, Çin'in bu bölgedeki siyasî, ekonomik ve güvenlik girişiminin bir fırsat olduğunu, fakat aynı zamanda risk de taşıdığını belirtmişlerdir.²⁹⁸ Bunun üzerine Çin strateji uzmanları Çin'in Orta Asya için nasıl bir politika izlemesi gerektiğine dair öneride bulunmaktadır:

"Ülke batı kapısını açarak Orta Asya'ya açılmalı; Orta Asya ülkeleriyle çok yönlü ilişkiler kurulmalı, Çin'in uluslararası barışçı imajını inşa ederek, Orta Asya Çin'in bölgesel büyük ülke rolünü değerlendiren strateji alanı haline dönüştürülmelidir.

Orta Asya ile olan coğrafi, tarihî, etnik ve kültürel ilişkilerin avantajı değerlendirilmeli; Orta Asya ülkeleriyle ekonomik ilişkilere önem verilmeli ve bu şekilde ülkemizin kuzeybatı bölgesinin ekonomik kalkınması canlandırılmaldır.

Yurt dışından Xinjiang'a sızarak rejimi yıkma faaliyetlerini yürütmek isteyen radikal milliyetçilere şiddetli darbe vurulmalı; aynı zamanda, hassas

²⁹⁸ Askeri strateji araştırmacısı Xi Liping, "Dangqian Zhongya Diqiu Anquan Xingshi de Tedian yu Fazhan Qushi" (Şu Andaki Orta Asya Bölgenin Güvenlik Durumunun Özellikleri ve Gidişatı), *Jiefangjun Bao Luntan*, (Halk Kurtuluş Ordusu Gazetesi Forum Sayfası) <http://www.jfdaily.com.cn/epublish/gb/special/class000000003/hwz1370.htm>, 1999; Çin Çağdaş Uluslararası İlişkiler Araştırma Kurumu araştırmacı Xu Tao, "Zhongya Guojia Zhanlue Quxiang yu Zhongguo Xibu Anquan Huanjing" (Orta Asya Ülkelerin Stratejik Yönlenişi ve Çin'in Batı Hududunun Güvenlik Ortamı)", Nanjin Üniversitesi web sitesi: <http://ndht.nju.edu.cn/disc/disc/0000004d.htm>, 1999/08/11; Pekin Üniversitesi Uluslararası Siyasal Bilimler bölüm başkanı prof. Li Yihu, "Zhongguo Heping Tongyi de Guoji Huanjing" (Çin'in Barışçı Bütünleşmesinin Uluslararası Ortamı), *Qiaobao Gazetesi*, ABD, 8 Eylül 1999.

bir konu olan sınır anlaşmazlıkları, etnik ve dinî çatışmalar gibi diğer güvenlik sorunlarındaki ihtilaflara da dikkat edilmeli, güven ve ekonomik kalkınma sağlanmalıdır.

Orta Asya ülkeleriyle yakın ilişkileri olan ülkelerle iyi ilişkiler içine girilmeli, özellikle bölgede önemli çıkarı olan Rusya, Türkiye, İran gibi ülkelerle olan ilişkilere uygun çözüm getirmeli; ikili ilişkileri geliştirmeli, onların arasındaki ihtilafların içine girmeden Çin milli menfaatlerini korumalı; onlarla uyum içinde işbirliği ortamı yaratarak bu ilişkileri genişletmeli ve Orta Asya bölgesinin barış ve kalkınmasına emek sarfetmelidir.

Yeni enerji pazarı olan Orta Asya, hedefe alınmalı ve değişen şartlara göre politikaya zamanında değişiklik getirilmeli; bölgenin enerji konusundaki kalkınma faaliyetlerine iştirak ederek işbirliğine girilmeli ve jeopolitik jeoekonomi içine dahil edilmelidir. Böylece yeni bir pozisyon ve imajla 21. yüzyılda, yaratılan fırsatlar değerlendirilmeli ve riskler karşılanmalıdır".²⁹⁹

Öte yandan, uluslararası siyasi ve ekonomik dengelerin değişmesi Çin'i, Orta Asya ve Rusya'ya yönlendirmektedir. Mart 1996'da Çin, Tayvan'ın bağımsızlık yolundaki hevesini kırmak ve gerçekleştirilecek cumhurbaşkanlığı seçimlerinde konunun gündeme gelmesini önlemek için, Tayvan Boğazı'nda orta menzili füzelerle tatbikat yapmış, buna karşılık ABD de USS Independence ile Nimitz uçak gemilerini bölgeye göndererek gerginliğin tırmandırılmasını önlemeye çalışmıştır. ABD'nin bu hareketini içine sindiremeyen Çin Kurtuluş Ordusu'nun bazı yetkileri ise ABD'yi nükleer silahla tehdit edecek kadar ileri gitmişlerdir. Fakat, Çin Kurtuluş Ordunun aksine, Çin hükümeti ABD'nin Tayvan'a açıkça destek vermesi karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir. Ancak Güney Çin Denizinde bulunan Güneydoğu Asya ülkelerini de kaygılandıran bu tatbikat, Çin'e komşu olan bu ülkeleri endişe ve korku içine bırakmaya yetmiştir.³⁰⁰

²⁹⁹ Zhang Binqing ile Han Yongxue, "Daduju: Lengzhan Hou Diyuanyan Zhengzhi Geju" (Büyük Kumular: Soğuk Savaşın Sonra Jeopolitik Düzeni), Pekin: Zhongguo She Hui Kexue Chubanshe (Çin Sosyal Bilimler Neşriyatı), 1999, s.222.

³⁰⁰ Brzezinski, 1998, ss.139-140, 151, 154.

Bu arada, 17 Nisan 1996'da, ABD ile Japonya arasındaki Tokyo görüşmelerinde Asya-Pasifik bölgesinin güvenliği konusunda bir Ortak Güvenlik Deklarasyonu imzalandı. Bu deklarasyon, 1978'de imzalanan ABD-Japonya Savunma İşbirliği Rehberi'ni yeniden gözden geçirerek Tayvan da dahil olmak üzere Asya-Pasifik bölgesinin diğer bazı bölgelerini de ilgi alanı içine dahil etmiştir. Ayrıca bu deklarasyon, Japon İç Güvenlik Kuvvetlerinin, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde imzalanan antlaşmanın aksine, ABD'nin kontrolünde Asya-Pasifik bölgesinin güvenliğini sağlama faaliyetlerine katılabilemesinin yolunu da açmıştır. ABD ile Japonya arasındaki ilişkinin giderek daha fazla güvenlik boyutu kazanması, Çin'in Asya-Pasifik stratejisini tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Çin için en ciddi sorunu, ABD ile Japonya oluşturmaktadır.³⁰¹ Bu çerçevede, 24-26 Nisan 1996 tarihlerinde Çin ve Rusya dördüncü liderler zirvesine katılmak üzere Pekin'e gelen Rusya lideri Yeltsin'le Çin lideri Jiang Zemin arasında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında NATO'nun doğuya genişleme politikası ele alınmış ve ABD'nin dünya hegemonyasına karşı olduğu göstererek, daha önceki üç zirvede söz konusu edilmeyen 21. Yüzyıla Yönelik Stratejik İşbirliği ve Ortaklık İlişkileri gündeme getirilmiştir. Ziyaret sonunda, Çin ile Rusya arasında imzalanan 10'dan fazla anlaşmanın yanı sıra, Rusya'nın, Tayvan ve Tibet'in Çin'in bir parçası olduğunu kabul ettiği, Çin'in ise ABD önderliğindeki Batı cephesinin hegemonya politikasını kınadığı, ortak bir deklarasyon yayınlanmıştır. Zirvede, bu fırsatı iyi değerlendiren Çin, Rusya Federasyonu başkanı Yeltsin ile birlikte Çin'e gelen Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev, Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmanov ile beş ülkenin sınır bölgelerinde karşılıklı askerî güvenceye ilişkin bir anlaşmayı da Çin'in Şanghay kentinde imzalamıştır.³⁰² Böylece Şanghay Beşlisi adı verilen oluşum ortaya çıkmıştır.

³⁰¹ Brzezinski, 1998, ss.144, 155.

³⁰² *Remin Ribao* gazetesi, 26 Nisan 1996.

Çin'in uzun zamandır hedeflediği Orta Asya ve Rusya'ya açılma çabaları uluslararası siyaset ve ekonomi dengelerinin değişmesiyle birlikte gerçekleştirmeye başlamıştır. Çin'in iç ve dış politikalarının başarısı olarak nitelendirilecek olan, Şanghay Beşlisi'nin ortaya çıkması, aynı zamanda Çin'in Büyük Stratejisinin de bir parçasını teşkil etmektedir.

4.8.3. Çin'in Orta Asya Politikası

Çin, Büyük Stratejik planında Orta Asya'ya açılmayı ve bölgede etkisini sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu amaca ulaşabilmek için Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik, düzenli ve programlı, bir dizi siyasal ve diplomatik faaliyet yürütmüştür. Her bir diplomatik ve siyasal ilişki sonrasında yapılan ikili anlaşmalar çok ince bir üslupla kaleme alınmıştır. Örneğin, Çin, bir dizi karşılıksız maddî yardım sonrasında bu cumhuriyetlerden Çin'in çıkarları doğrultusunda taviz istemektedir. Çin'in Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilgilenmeye başladığından bu yana izlediği politika hep başarılı olmuştur. Çin'in bu ince politikasını gözlemlemek için bu ülkenin Orta Asya ülkeleriyle siyasî ilişkisinin kronolojisini incelemek gerekmektedir.

Çin'in Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştirmede ciddi isteğini ve bölgenin Çin için her yönüyle önemli olduğunu, jeostratejik ve jeoekonomik sebeplerin dışında, Pekin hükümetinin hızlı bir şekilde bu Türk Cumhuriyetlerini tanımasından da anlamak mümkündür. Çin, 2 Ocak 1992'de Azerbaycan, 3 Ocak 1992'de Kazakistan ve Özbekistan, 4 Ocak 1992'de Tacikistan, 5 Ocak 1992'de Kırgızistan, 6 Ocak 1992'de ise Türkmenistan cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanımış ve diplomatik ilişkiler tesis etmiştir. Bu tarihlerden 1994 yılına kadar olan sürede de Çin hükümeti, bu Cumhuriyetlerle ikili ilişkilerini devam ettirerek siyasî, ekonomik ve kültürel alanda ve ulaşım gibi birçok konuda deklarasyon yayınlamıştır.³⁰³ 1994 yılı Çin'in Orta Asya'ya girme planını uygulamasının resmî olarak yürürlüğe konulduğu yıl olmuştur.

³⁰³ Çin'in Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri, Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/sbgx/sbgx_04.htm, 1999.

18-20 Nisan 1994 tarihleri arasında Çin başbakanı Li Peng Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov ile görüşmüştür. İki taraf, Çin'in Özbekistan'a mal karşılığında kredi açmak, Özbekistan hükümetine karşılıksız yardım, hava taşımacılığı ve iki ülke ticari kuruluşlarının işbirliği konularında anlaşmaya varmışlardır. Li Peng 20-22 Nisan 1994 tarihleri arasında Türkmenistan'ı ziyaret etmiş ve Türkmen Başı Niyazov ile görüşme yapmıştır. İki taraf, Çin hükümetinin Türkmenistan'a kredi vermesi, iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında müzakere mekanizmasının tesis edilmesi, petrol ve doğalgaz konusunda işbirliği ve Çin'in Türkmenistan hükümetine karşılıksız yardımda bulunmasına ilişkin anlaşmalar yapmışlardır. Li Peng 22-25 Nisan 1994 tarihlerinde Kırgızistan'ı ziyaret etmiş ve Akayev ile görüşme yapmıştır. İki taraf, Çin'in Kırgızistan hükümetine karşılıksız yardımı, hükümetler arası ekonomi-ticaret işbirliği komisyonunun tesis edilmesi, iki ülke ticaret kuruluşlarının işbirliği, kültürel işbirliği ve iki ülke arasında karşılıklı konsolosluk anlaşması gibi 6 konuda anlaşmaya varmıştır. Aynı zamanda bir basın bildirisini yayınlamıştır. Li Peng 25-28 1994 tarihlerinde Kazakistan'ı ziyaret etmiş ve Nazarbayev ile görüşme yapmıştır. İki taraf, Çin-Kazakistan sınır bölgesi meselesi, Çin'in Kazakistan hükümetine kredi açması, Çin hükümetinin Kazakistan hükümetine karşılıksız yardım etmesi ve demiryolu taşımacılığının müzakere edilmesi gibi konularda anlaşmalara varmıştır. 24-26 Ekim 1994'te Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov Çin'i ziyaret etmiş ve Çin devlet başkanı Jiang Zemin, başbakan Li Peng ile görüşmeler yapmıştır. İki taraf, iki ülke arasındaki ilişkilerin, prensiplerin geliştirilmesi ve karşılıklı işbirliğinin güçlendirilmesi konularında anlaşmaya varmışlardır. 10-18 Kasım 1994 tarihlerinde Çin'in etnik konulardan sorumlu devlet bakanı İsmail Emet bir heyetle Tacikistan'ı ziyaret etmiş ve Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmanov ve Başbakan Samadov ile görüşmeler yapmıştır. İki taraf, Çin'in Tacikistan hükümetine kredi açması ve insanî yardım konularında anlaşmaya varmışlardır. Orta Asya'ya yönelik, Çin'in ilk resmî ve yoğun ilişkileri Li Peng'in bu gezisiyle başlamış ve belli ölçüde başarılı olmuştur.

8 Şubat 1995 tarihinde Çin hükümeti, Kazakistan hükümetine güvenlik konusunda güvence vermiştir. 20-24 Şubat 1995 tarihlerinde Kazakistan

Başbakan birinci yardımcısı Esengari Çin'i ziyaret etmiş ve Çin Başbakanı Li Peng, Başbakan yardımcısı Li Lanqing, dış ticaret-ekonomi işbirliği Bakanı Wu Yi gibi üst düzey yöneticilerle görüşmeler yapmıştır. İki taraf ekonomik işbirliği yapma konusunda bir anlaşmaya varmışlardır. 11-13 Eylül 1995 tarihlerinde, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Çin'i ziyaret etmiş ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Başbakan Li Peng ile görüşmeler yapmıştır. İki taraf, iki ülke arasındaki dostluğun daha derinleşmesi hakkında ortak deklarasyon yayınlamışlardır. Aynı zamanda taşımacılık, savunma bakanlıkları arasında işbirliği, meteoroloji konusunda işbirliği ve Çin-Kazakistan sınır bölgesi meselesi hakkında anlaşmaya varmışlardır. 23-27 Ekim 1995 tarihlerinde Kırgızistan Başbakanı Cumagulov Çin'i ziyaret etmiş ve iki ülke teknoloji ürünlerinin standardizasyonu ve teknolojik eğitim konusunda anlaşmaya varmıştır.

5-6 Şubat 1996 tarihleri arasında Çin Dışişleri Bakan yardımcısı Zhang Guangde Kırgızistan'ı ziyaret etmiş ve üst düzey Kırgız yetkilileriyle görüşmeler yapılmıştır. 7-8 Şubat 1996 tarihleri arasında Zhang Guangde Kazakistan'a geçerek Almata'da düzenlenen **Asya'da Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik** konulu dışişleri bakan yardımcılarını özel toplantısına iştirak etmiş ve üst düzey Kazak yetkililerle görüşmüştür. 10-14 Şubat 1996 tarihleri arasında Kazakistan Dışişleri Bakanı Tokayev Çin'i ziyaret etmiş ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Çin Dışişleri Bakanı Qian Qichen ile görüşmüştür. 26 Nisan 1996 tarihinde Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev, Rusya Federasyonu Başkanı Yeltsin ve Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmanov Çin'in Şanghay şehrinde bir araya gelerek beş ülkenin "**Sınır Bölgesi Askerî Alanında Güvenliğin Güçlendirilmesi**"ne ilişkin anlaşmaya imza atmışlardır. Anlaşmaya imza atmadan önce, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin diğer dört liderle ayrı ayrı görüşme yapmıştır. 3-4 Temmuz 1996 tarihleri arasında Çin Devlet Başkanı Jiang ile eşi Kırgızistan'ı ziyaret etmişlerdir. İki ülke arasındaki sınır probleminin ilişkin bir anlaşma yapılmıştır. Aynı zamanda sınır bölgelerinin yanı sıra birçok alanda da anlaşmalar yapılmıştır. 4-6 Temmuz 1996 tarihleri arasında Çin Devlet

Başkanı Jiang ve eşi Kırgızistan'dan Kazakistan'a geçerek Kazakistan'ı ziyaret etmişler ve Jiang Kazakistan meclisinde "**Çin ve Orta Asya Dostluk İşbirliğinin Parlak Geleceğine Doğru**" konulu bir konuşma yapmıştır. Aynı zamanda iki ülke ortak deklarasyon yayınlamıştır. Suçluları iade etme ve bankalar arası işbirliği anlaşmaları da imzalanmıştır. 16-20 Eylül 1996'da Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmanov, Çin'i ziyaret etmiş ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Başbakan Li Peng ve Çin Halk Kongre Başkanı Qiao Shi ile ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır. İki taraf ortak bir deklarasyon yayınlamış ve iki ülke arasında suçluların yargılanmasını karşılıklı destekleme, ticarî ilişkiler, Tacikistan'a karşılıksız yardım etme, çevrenin korunması, haberleşme ve eğitimde işbirliği yapma gibi konularda anlaşmalar imzalanmıştır. Aynı tarihte, Çin ile Rusya arasında 21. yüzyıla yönelik stratejik işbirliği ve ortaklık ilişkisi resmen tesis edilmiştir.

24 Nisan 1997 tarihinde Şanghay Beşlisi üyeleri Moskova'da bir araya gelerek Sınır Bölgelerinde Karşılıklı Askerî Kuvvetlerinin Azaltılmasına ilişkin anlaşmaya imza atmışlardır. Bu esnada, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin diğer dört liderle ayrı ayrı görüşmeler yapmış ve Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ile stratejik işbirliği ve ortaklık ilişkisini amaçlayan ve ABD önderliğinde yürütülen tek kutuplu dünya düzenine karşı, çok kutuplu dünya düzenine ilişkin bir anlaşmayı da imzalamıştır. 30 Nisan 1997'de Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmanov'un suikaste uğraması dolayısıyla geçmiş olsun mesajı yollamıştır. 16-20 Haziran 1997'de Çin Savunma Bakanı Chi Haotian Kırgızistan'ı ziyaret etmiş ve Kırgızistan Savunma Bakanı Subanov ile görüşmüştür. 28 Ağustos 1997'de ülkesini temsilen Kırgızistan'ın Pekin Büyükelçisi Sararinov ve Çin Dışişleri Bakan yardımcısı Li Zhaoxin (Şu anda ABD'deki Çin büyükelçisidir), iki ülke arasında suçluları yargılamada karşılıklı işbirliği ile ilgili bir anlaşma imzalamışlardır. 1-3 Eylül 1997'de Kırgızistan Başkanı Cumagulof Doğu Türkistan'ı ziyaret etmiştir. 25 Eylül 1997'de Çin Başbakanı Li Peng Kazakistan'ı ziyaret etmiş ve **Çin-Kazak Petrol İşbirliği Anlaşması** törenine iştirak etmiştir. Aynı zamanda Li Peng ile Nazarbayev, Çin-Kazak sınırına ilişkin ek protokol anlaşmasına imza atmışlardır. 24-27 Eylül

1997'de Çin-Kazak yetkileri Kazakistan'ın petrol kuyuları açma ve işletme genel çerçevesinde bir anlaşmaya imza atmışlardır. 25-31 Ekim 1997'de Tacikistan Dışişleri Birinci Bakan Yardımcısı Rahmatullah, Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Guangde ile Pekin'de görüşmüş ve iki ülkenin sınır problemleri ile ilgili müzakerelerin sonunda, sınır bölgesinde bulunan, tartışmalı iki geçit hakkında anlaşmaya varmışlardır.

11-16 Şubat 1998 tarihleri arasında Kırgızistan Dışişleri Bakanı Mаметалиев Çin'i ziyaret etmiş ve Çin'in üst düzey yetkilileriyle görüşmüştür. Dışişleri Bakanı aynı zamanda Doğu Türkistan'ı da ziyaret etmiştir. 21-22 Nisan 1998 tarihlerinde Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhang Guangde, Kazakistan'ı ziyaret etmiş ve Kazakistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Tokayev ile Almatı'da, Çin-Kazak Sınır Bölgesi Sorunları hakkında görüşme tutanağına imza atmışlardır. 22 Nisan 1998'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Zhang Guangde'yi kabul etmiş iki ülke sınır problemleri ve Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere yapılacak beş lider zirvesi hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. 26-30 Nisan 1998 tarihleri arasında Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev, Çin'i ziyaret etmiş ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Başbakan Zhu Rongji ve Kongre Başkanı Li Peng ile görüşerek iki ülke ticarî ilişkileri ve sınır meseleleri hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Aynı zamanda iki ülke ilişkilerinin gelişmesi ve derinleştirilmesi hakkında deklarasyon da yayınlanmıştır. Suçluların iade edilmesi, Kırgızistan'a karşılıksız yardım etme, ticarî işbirliği, Kırgızistan hükümetine kredi açma ve iki ülke sınır anlaşması gibi konular hakkında anlaşmalar yapılmıştır. 7-12 Mayıs 1998 tarihleri arasında Kazakistan Başbakanı Barkınbayev, Çin'i ziyaret etmiş ve Jiang Zemin, Li Peng ve Zhu Rongji gibi Çin üst düzey yetkilileriyle görüşmeler yapmıştır. İki taraf Çin'in Kazakistan hükümetine karşılıksız yardım etme, barış içinde uzay çalışmaları, turizm, 1998-2000 yılları arasında kültürel işbirliği gibi konularda anlaşmaya varmışlardır. 3 Temmuz 1998'de Şanghay Beşlisi Almatı'da toplanarak liderler zirvesini gerçekleştirmişlerdir. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, **"Barış ve İstikrarı Korumak, Ekonomik Kalkınma ve Toplumun Refahını Yükseltmek"** adı

altında bir konuşma yapmıştır. Zirve sonunda Almatı Zirvesi Ortak Deklarasyonu yayınlanmıştır. Zirve sırasında Jiang Zemin, diğer dört liderle ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır. Jiang Zemin 4 Temmuz'da, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in davetlisi olarak, Kazakistan'ı ziyaret etmiş ve taraflar Çin-Kazak sınırı ile ilgili ikinci ek protokole imza atarak, iki ülkenin 1700 kilometre tartışmalı sınır sorununa çözüm getirildiğini ilan etmişlerdir. Jiang Zemin, Kazakistan'dan dönerken Doğu Türkistan'a uğramış ve Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketlere yönelik sert bir konuşma yapmıştır.

25 Mart 1999 tarihinde Çin, Doğu Türkistan'dan Kazakistan'a akan İrtiş nehri suyunun bir kısmını işletmek için 300 km uzunluğunda kanal inşa etmiş ve yılda 458 milyon metreküp su çekeceğini kararlaştırılmıştır. 5 Mayıs 1999'da Çin'in Kazakistan Büyükelçisi Li Hui, Almatı'da, Çin, Rusya ve Kazakistan sınırının kesiştiği bölgeyle ilgili bir anlaşmaya imza atmıştır. 8 Nisan 1999'da, Kazakistan Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı Çin'in Kazakistan Büyükelçiliği ile birlikte Almatı'da "**Kazakistan ve Çin: Tarihi, Şimdiki Durumu ve Geleceği**" konulu bir konferans düzenlemişlerdir. İki ülkenin ekonomik, kültürel ve güvenlik alanındaki ilişkileri tazelenmiştir. 9 Haziran 1999'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev, Çin dışişleri sorumlusu Başbakan yardımcısı Qian Qichen'i kabul etmiştir. Akayev, Kırgızistan ile Çin arasında gerçekten ekonomik ve ticarî konulardaki gelişmeleri vurgulayarak, Çin'in Kırgızistan'a yaptığı ekonomik yardımın sonuç verdiğini, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin Kırgızistan'ın her türlü krizi önlenmesini sağladığını ifade etmiştir. Qian, iki ülkenin dostluk ilişkilerinin kalkınma ve işbirliğine avantaj sağladığını, daha önce iki ülkenin tartışmalı sınır bölgesi hakkındaki görüşmelerin olumlu sonuç vermesi ve iki ülke arasındaki sınır meselesine tamamen çözüm getirilmesinin tarihî önem taşıdığını, bunda iki ülke halkının temel çıkarları olduğunu anlatmıştır. Ayrıca yapılacak dördüncü Şanghay Beşlisi zirvesi hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra iki ülke, ulaşım konusunda da bir mutabakata varmışlardır.

9 Temmuz 1999'da Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Kazakistan Başbakan yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tokayev'i Pekin'de kabul etmiştir.

Jiang, Kazakistan'ın Çin'in önemli bir komşusu olduğunu, iki ülke arasındaki tarihî sınır problemlerine çözüm getirildiğini ve 1700 km sınır hattının yasallaşarak, bu konuda hiçbir problem kalmadığını ifade etmiştir. 4 Ağustos 1999'da Tacikistan'dan Kırgızistan'a sızan silahlı bir grup, Japon jeologlar dahil Kırgızistan İçişleri Bakanlığı görevlilerinden bir valiyi, üç resmî görevli ve birçok kişiyi rehin almıştır. 13 Ağustos 1999'da Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahmanov, Çin'i ziyaret etmiş ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ile görüşmeler yapmıştır. Aynı zamanda Çin-Tacikistan sınır anlaşması, Çin-Tacikistan İki Ülke Dostluk, Komşuluk ve Karşılıklı Menfaat Sağlayan İşbirliğini Geliştirme Deklarasyonu, İki Ülke Arası Kara Yolu Taşımacılık Anlaşması, Çin ile Tacikistan hükümeti Uyuşturucu Satışı ve Kullanılmasına Karşı Ortaklık Anlaşması gibi belgelere imza atmışlardır. 23 Ağustos 1999'da dördüncü Şanghay Beşlisi zirvesinin Bişkek'te yapılması nedeniyle, Çin'in en büyük dört medya kuruluşu Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev'i ziyaret etmişlerdir. Akayev, gazetecileri kabulü sırasında, dünyanın her yerinde, her türlü etnik bölücülüğe karşı olduğunu belirterek, daha önceki üç zirveye özetle değinmiştir: 1996 yılında Şanghay'da yapılan beş ülke liderler zirvesinde karşılıklı işbirliğinin temeli atılmıştır. 1997 yılında Moskova'da yapılan ikinci zirve, bölgenin güvenliğine ve karşılıklı ilişkilerin tesis edilmesine büyük katkıda bulunmuştur. 1998 yılında Almatı'da yapılan üçüncü zirvenin beş ülke arasında ekonomi alanında işbirliği imkânı yaratılmasına büyük çapta olumlu etkisi olmuştur. Şu anda Kırgızistan-Çin ilişkilerinin en parlak döneminin yaşanmakta olduğunu ifade eden Akayev, 8 yılda iki ülkenin ticaret hacminin 10 kat arttığını ve Çin'in Kırgızistan'ın ikinci ticaret ortağı olduğunu açıklamıştır. Ayrıca iki ülke arasında kara ve hava ulaşımı çalışmalarının devam ettiğini, bunun da Kırgızistan'ın ekonomik kalkınmasında ve istikrarlı olmasında önemli rol oynadığına da değinerek, Kırgızistan'ın ve Çin'in, etnik bölücülük ve radikal dincilik akımlarına karşı çıkmak gibi bir çok konuda tutum ve görüşlerinin aynı olduğunu ifade etmiştir. 25 Ağustos 1999'da Şanghay Beşlisi Bişkek'te dördüncü zirvesini gerçekleştirmiştir. Jiang Zemin yine, daha önceki zirvelerde olduğu gibi liderlerle ayrı ayrı görüşmüştür. Jiang, zirvedeki konuşmasında; beş ülkenin toprak büyüklüğünün, Avrasya'nın beşte

üçünü, nüfusunun ise dünyanın dörtte birini oluşturduğunu anlatarak, beş ülkenin dostane geçinmesinin, işbirliğini güçlendirmesinin ve bölgenin güvenli ve istikrarlı olmasına özen göstermesinin, dünyanın refahına ve barışına büyük katkıda bulunacağını önemini belirtmiştir. Ardından, sınır meselelerinin çözülmesi, ekonomik işbirliği, etnik bölücü ve radikal dinci akımlar, çok kutuplu dünya düzeni gibi konulara değinmiştir.

Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin 6 Temmuz 2000 tarihinde Türkmenistan'a yaptığı ziyaret sırasında gazetecilerin sorusuna cevaben Çin'in Orta Asya siyasetini açıklamıştır: Orta Asya'da beş ülke, Çin'in dostu olan komşulardır, bu ülkelerle uzun vadeli, güvenli, iyi komşuluğu geliştirmek ve karşılıklı işbirliği yapmak, Çin'in dış siyasetinin önemli kısmını oluşturmaktadır. Çin, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık yolundaki çabalarına ve kendi ülkelerinin durumuna göre uyguladıkları siyasete saygılıdır. Çin, Orta Asya ülkeleriyle karşılıklı menfaat ve eşitlik esasına dayanan, ekonomik alanı ve ticaret alanlarını genişleterek, karşılıklı yatırımı teşvik etmek; ekonomi-teknoloji işbirliğinin kalitesini yükseltmek, tabii kaynak ve pazar konusunda birbirini tamamlayıcı özelliğini dikkatle değerlendirmek, işbirliği için yeni metodlar araştırmak ve iyi bir refah düzeyine ulaşmak için birlikte ilerlemek istemektedir. Çin, Orta Asya ülkeleriyle iletişim ve ulaşım konularında da işbirliği yapmak istemektedir. Avrasya Köprüsü ve ülkeler arası kara yolu ulaşımı gibi önemli avantajı son derece iyi değerlendirmek ve böylece işbirliği mekanizmasını mükemmel bir şekilde oluşturarak İpek Yolunu tekrar canlandırmayı istemektedir. Orta Asya ülkeleriyle birlikte, bölgenin istikrar ve güvenliğini sağlama konusunda işbirliğine girmek, her türlü bölücülüğe, terörizm ve radikalizme şiddetle karşı çıkmak ve böylece bölgenin refahı ve gelişimi için rahat bir ortam yaratmak istemektedir. Çin, bölgenin menfaat ve güvenliğine zarar veren, dıştan kaynaklanan ve özellikle askerî gruplar tarafından bölgede yaratılan istikrarsız unsurlara karşıdır.³⁰⁴

³⁰⁴ *Xinhua Ajansı*, 2000/07/06, Aşkabat; Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zl/jiang5_14.htm.

Çin'in Orta Asya politikasında, normal siyasi ve diplomatik ilişkileri geliştirmek, eğitim, teknoloji, sağlık, ulaşım, turizm, gümrük engellerini kaldırmak, karşılıklı yatırım yapmak ve dostluk komşuluk ve karşılıklı işbirliği alanlarının dışında, bazı konulara dikkat çekilmektedir.

Çin, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hükümetlerine kredi açmanın ve avans vermenin yanı sıra sivil adli işlemlerde de yardımlaşma anlaşmaları imzalamıştır. Örneğin bu anlaşmalar 1994'te Kazakistan, 1996'da Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile yapılmıştır. Maddî yardım ile bu tür bir anlaşmanın aynı anda yapılması, Çin'in bu konuda ayrı bir düşüncesinin olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Çin'in 1993'te Türkiye ile bu tür bir anlaşmayı imzalarken maddî yardımın söz konusu olmadığı göze çarpmaktadır. Bu da Çin'in Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin durumu ve konumuna göre farklı davrandığını göstermektedir. Ayrıca suçluların iade anlaşması da yukarıda adı geçen Orta Asya ülkeleri ile yapılmıştır. Belgelere göre, bu tür anlaşmaların yine maddî destek karşılığında gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Buna göre Çin'in bu ülkelerden ne istediği kısmen de olsa anlaşılmaktadır, yani söz konusu olan, bölgeye yayılmak ve Çin etkisini bölgede yaymaktır. Bu anlaşmaların Çin için ikinci önemli hedefi ise, bu cumhuriyetlerde faaliyet gösteren Doğu Türkistanlılardır. İkili anlaşmalara göre elde edilen sonuç; Doğu Türkistanlıları hem bu cumhuriyetlerin iç yasasıyla cezalandırabilecekler, hem de Çin'in isteği doğrultusunda, Doğu Türkistanlıları, Çin'e götürebileceklerdir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde, son dört yıldan beri bazı uluslararası kuruluşların itiraz etmelerine rağmen birçok Doğu Türkistanlı Çin'e iade edilmiştir. Şubat 2000'de, Türkiye İçişleri Bakanı Pekin ziyaretinde buna benzer bir anlaşma yapmış ve bu anlaşmanın imza töreninde ve sonrasında Çin tarafının mutluluğunu yüzünden okumak mümkün olmuştur.³⁰⁵ Çünkü Çin'in Asya-Pasifik'e yönelmesi

³⁰⁵ Tantan'ın Çin ziyareti için *Xinhua Ajansı* 15 Şubat 2000 Pekin haberine bkz: Yapılan anlaşma hakkındaki değerlendirme için *Zhongxin Ajansı* 15 Şubat 2000 Pekin haberine bkz: Çin'in merkezi haber ajansı olan bu iki ajansı haberinde hem Çin Başbakanı Zhu Rongji hem de Kamu Güvenlik Bakanı Jia Chunwang'ın bu anlaşmadan memnun olduğu yazılmaktadır. *Zhongxin Haber Ajansı*'nin değerlendirmesine göre, Bu anlaşma "iki ülkenin işbirliği yapmasına hukukî

için kendi kuzeybatı bölgelerinde istikrar ve güven ortamına ihtiyacı vardır. Ayrıca Çin'in hem Orta Asya'ya hem de Doğu Türkistanlıların bağımsızlık faaliyetlerine gerek maddî gerekse manevî destek verme ihtimali olan ülke ve bölgelerde, güvenlik alanı yaratma ihtiyacı bulunmaktadır.

Çin, bir yandan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne ekonomik destek vermekte bir yandan da bölgeden ham madde almaya devam etmektedir. Çin, günümüzde petrolün %20'sini zor ve masraflı olarak Orta Doğu ülkelerinden silah karşılığında ithal etmektedir.³⁰⁶ Bu gidişatıyla 10 sene sonra Çin'in

esasî hazırlamıştır. Çin ile Türkiye hükümetlerinin uluslararası suçlar, organik suçlar uyuşturucu, uluslararası terörizm, polis teşkilatının teknolojik teçhizat donatımı ve istihbarat gibi konularda temas ve işbirliği güçlendirilmiştir." Hong Kong'daki *Ming Bao* gazetesini bu anlaşmanın şüphesiz Türkiye'de bulunan Doğu Türkistanlılara yönlendiği açıktır yorumunu yaparken, 19 Şubat 2000 tarihinde Çin'i ziyaret eden TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'un "Türkiye Xinjiang'ın Çin toprağı olduğunu kabul eder. Ancak Uygurlar bizimle aynı menşeyden gelmektedir, dolayısıyla onların durumu gönül olarak bizi ilgilendirmektedir. Ayrıca Türkiye Çin ile işbirliği altında Xinjiang'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak istediği sözlerine yer verilmiştir" (*Ming Bao*, 20 Şubat 2000, Hong Kong).

³⁰⁶ Yıllardır Çin'in İran'a nükleer silah teknolojisi ve kimyasal silah intikal etme meselesi, ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından gündeme getirilmektedir. Bu konuda bir çok araştırma bulunmaktadır: Bates Gill, "Chinese Arms Exports to Iran", *Middle East Review of International Affairs Journal (MERIA Journal)* Volume 2, No. 2 - May 1998, <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1998/issue2/jv2n2a7.html>; Barry Rubin, "China's Middle East Strategy", *Middle East Review of International Affairs Journal (MERIA Journal)* Volume 3, No. 1 - March 1999, <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1999/issue1/jv3no1in.html>; Todd McCarthy, "China, Iran Try To Ban Pictures From Cannes", *FarsiNet News* - April 1997, <http://www.farsinet.com/news/apr97.html#China>; Adam İndikt and Tzvi Fleischer, "Rafsanjani's Iran pushes into Asia: Wolf Among Asia's Tigers", *Australia Israel Review* 22.31 March- 21 March, 1997, <http://www.join.org.au/aijac/97-03-01/iran-1.htm>; Vladimir Mukhin, "Russia, China, Iran Resist U.S.S. World Domination", *The Russia Journal*, web sitesi: http://www.russajournal.com/start/columns/article_45_2133.htm; "Chinese Assistance to Iran's Weapons of Mass Destruction and Missile Programs", Opening Statement of Mr. Leonard Spector, Senior Fellow Carnegie Endowment for International Peace, http://www.house.gov/international_relations/104th/chitess.htm; "Chinese Diplomat: Iran-China Nuclear Cooperation Solely for Energy", 17 Aralık 1994, <http://www.netiran.com/Htdocs/DailyNews/Archive/IRNA/1994/941117IRGG03.html>; Bill Gertz, "Iran - China Missile Cooperation", *Washington Times* June 18, 1997; Joel Blocker, "Western Press Review: Assessing Iran and China's Prospects", 4 March 1999, <http://www.rferl.org/nca/features/1999/03/F.RU.990304125247.html>; "Russia, China, and Iran Contemplate Forming Bloc Against U.S.S.", *The Global Intelligence Update*, <http://www.stratfor.com/services/giu/050697.asp>; Steven Erlanger, "U.S.S. Says China Vows

petrol ihtiyacı bu oranın iki katına yükselecektir.³⁰⁷ Bu anlamda Orta Asya'daki petrol havzası, Çin için büyük önem taşımaktadır. Çin 1997'de Kazakistan ile petrol kuyusu açma ve taşıma konusunda anlaşmaya varmıştı. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in 6 Temmuz 2000 tarihinde Türkmenistan gezisi sırasında, Çin ve Türkmenistan arasında ortak deklarasyon dışında Çin'in Türkmenistan'a indirimli kredi açması ve petrol-doğalgaz alanlarında işbirliği yapılmasını da kapsayan bir anlaşmaya varılmıştır.³⁰⁸ Çin'in 21. yüzyılda süper ülke olması için enerji desteğine ihtiyacı vardır. Hâlihazırda Çin, Orta Asya ülkelerinin en önemli ticaret ortağıdır. Başbakanlık Çin Rejim Sistemini Araştırma Enstitüsü'nün uzman Zhou Lan'ın "Orta Asya ve Rusya'nın Ekonomik Durumu ve Çin ile Olan Ticareti" konulu araştırmasında, bölgedeki ekonomi ile politikanın ilişkisini

to Stop Sending Iran Anti-Ship Cruise Missiles," *New York Times*, October 18, 1997; "US Encouraged by China Policy and Actions on Iran, Missile Exports", *Disarmament Diplomacy* Issue No 24, <http://www.acronym.org.uk/24iran.htm>; "Russo-Tranian Relations Improving", *The Global Intelligence Update*, April 21, 1997; "Iran Looking to Beijing to Break out of US Shackles", *Institute for Defence Studies and Analysis*, New Delhi, <http://www.rediff.com/news/2000/mar/27sree.htm>; "China Sold Missile Technology to Iran", *Washington Times* November 21, 1996; "China Denies Reports of Missile Tech to Iran", June 20, 1995, <http://csf.colorado.edu/dfax/matn/matn/#LTA8>; "China's Military Sales to Iran" (Chaired by: Representative Benjamin Gilman), Federal News Service, September 12, 1996, Thursday, <http://www-personal.umich.edu/~amackie/LN%20FNS%2012%20SEP%2096caruss.html>; David Albright, "An Iranian Bomb?", <http://www.bullatombsci.org/issues/1995/ja95/ja95.albright.html>;

³⁰⁷ 1993 yılında Çin petrol ithal eden ülkeler sırasına girmiştir. Çin Bilimler Akademisi Enerji Araştırma Bölümünün tahminine göre, 2000 yılında Çin 200 milyon ton petrol ithal edecektir. Ancak ülkenin petrol üretimi ise 165 -175 milyon ton olacaktır, üretim ve talep arasında 25-35 milyon tonluk bir fark olacaktır. Japon uzmanların tahminine göre ise, 2000 yılında Çin 4038400 varil petrol tüketecektir, petrol üretimi ise 3094000 varildir, saf ithal petrol 950000 varil olacaktır. Bu da her yıl 47.3 milyon ton petrol ithal edilecek anlamına gelmektedir (Ma Hong ve Sun Zhu, "Dui Zhongguo Jianli Guojia Zhanlue Shiyu Chubei Wenti de Zhengzhi Sikao (Çin'in Milli Petrol Depolama Strateji Meselesinin Siyasi Düşünceleri)", *Stratejik ve İşletme Dergisi*, sayı 1, 1997, <http://www.fortunecity.com/victorian/bellow/89/chubei.htm>). Çin Milli Petrol Kimyasal Endüstri Kurumu'nun açıklamasına göre, 1999 yılında Çin'in petrol üretimi 160 milyon ton olmuştur. Bu rakam birkaç yıldan beri devam etmektedir. Ancak Çin'in petrol ihtiyacı 200 milyon ton olmuştur ve her yıl %4 hız ile ilerlemektedir. Bu gidişatıyla 2010 yılında Çin'in petrol ithalatı petrol tüketiminin %40'a ulaşacaktır (*Zhongxin Ajansı*, 5 Temmuz 2000, Pekin).

³⁰⁸ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zt/jiang5/jiang5_14.htm.

açıklarken: "Çin, başlangıçta, Orta Asya Cumhuriyetlerinin Çin'e olan jeopolitik etkisini, ekonomik ve ticari işbirliği konularında onları etkileyebileceğini zamanında anlayamamıştır. Sadece ekonomik çıkarını ön planda tutarak, Orta Asya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Çok önemli stratejik konuma sahip olan bu topraklarda etkisini genişletememiştir" diye ilave etmiştir.³⁰⁹ Aynı yazar araştırmasının sonunda, "Çin ve Orta Asya ile olan ticari ve ekonomik ilişkisinde sadece ticarete yoğunlaştığını, teknolojik işbirliği konularında ise gelişmenin çok az olduğunu belirterek, Orta Asya ülkelerinin, maden, petrol, doğalgaz, tarım ve hayvancılık işletmelerinde geniş çapta Çin ile işbirliği yapma isteği olduğunu ifade etmiştir. "Xinjiang (Doğu Türkistan), Çin ve Orta Asya trafiğinin önemli noktasındadır. Çin'in iç bölgelerindeki firmaların Orta Asya pazarını açma konusunda Xingjiang, stratejik konuma sahiptir. Bu özel konumun, Çin'in iç bölgeleri ile sınır bölgedeki ticari ve ekonomik kalkınmasında fevkalâde önemli rolü vardır." Ancak "Orta Asya ülkelerinin ekonomik güçlerinin zayıf olmasından doğan bir takım problemler, Çin'in bölgedeki çıkarlarına zarar vermektedir."³¹⁰

Şanghai Beşlisi ittifakında, Çin-Rusya ilişkisi aynı bir yer tutmaktadır. Çin, Orta Asya Cumhuriyetlerini içine almayan Rusya ile "21. Yüzyıla Yönelik Stratejik ve İşbirliği Ortaklık İlişkisi"ni tesis etmiştir ve her Şanghai Beşlisi zirvesinde, Çin-Rusya liderler zirvesi de yapılmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri BDT'nin üyesi olmalarına ve Şanghai Beşlisi ittifakında bağımsız ülkeler olarak eşit düzeyde bulunmalarına rağmen, Çin, kendi çıkar politikasından dolayı farklı tutum sergilemektedir. Bu durum Çin'in Orta Asya ülkeleriyle "21. Yüzyıla Yönelik Stratejik ve İşbirliği Ortaklık İlişkisi"ni tesis etmeyeceğini veya gerek görmediğini, kendi siyasi-ekonomik çıkarları doğrultusunda Orta Asya'yı kullanmak istediğini ortaya çıkarmaktadır. Çin sadece Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle "Komşuluk ve Dostluk İşbirliği İlişkileri"ni inşa etmiştir. Yani Çin, bölgede etkisini sürdürmeye

³⁰⁹ *Bainian Dergisi*, sayı 1, yıl 2000, <http://lightning.prohostin.com/~zbyl2/zgyj2000/bainmulu/bain0001.htm>.

³¹⁰ *Renmin Ribao*, 14 Aralık 1999.

devam eden Rusya'yı ürkütmeden, üstelik iyi stratejik ilişkiler inşa ederek, Orta Asya'da menfaat sağlamak düşüncesindedir.

4.8.4. Şanghay Beşlisi İçinde Çin'in Orta Asya Politikası

26 Nisan 1996 tarihinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan liderleri Çin'in sanayi kenti Şanghay şehrinde yapılan ilk zirvede ortak olarak "**Sınır Bölgelerinde Askerî Alanda Güvenliği Güçlendirmeye İlişkin Anlaşma**"yı imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre, sınır bölgesine yerleştirilen kuvvetler karşılıklı saldıramazlar; taraflar karşı tarafa yönelik askerî tatbikat yapamazlar; askerî tatbikatların boyutu, alanı ve sayısını sınırlandıracaklardır; taraflar sınır bölgelerine yakın 100 km mesafedeki askerî hareketler dahil, önemli durumları birbirine rapor edeceklerdir; taraflar sınır bölgelerinin askerî kuvvetleri ve sınır muhafaza ordusu arasında dostane ilişkileri geliştirileceklerdir. Bu anlaşmanın esas hedefi ise, beş ülkenin sınır bölgelerinin barış, istikrar ve güvenliğini sağlamak, Asya-Pasifik bölgesi ve hatta dünyanın barış ve güvenliğinin korunması için Soğuk Savaş'a benzemeyen yeni güvenlik modeli konseptini geliştirmektir; Bu konsept bölgenin güvenliğini güçlendirmede, bir öncelik yaratacaktır.³¹¹

24 Nisan 1997 tarihinde, Şanghay Beşlisi'nin Moskova'da toplanarak gerçekleştirdiği ikinci zirvesinde, taraflar "Sınır Bölgeler Karşılıklı Askerî Kuvvetlerini Azaltmaya İlişkin Anlaşma"ya imza atmışlardır. Anlaşma, beş ülkenin karşılıklı olarak sınır bölgelerinin askerî kuvvetlerini halkın menfaatine uygun asgari düzeye indirmelerini ve sadece savunma anlayışı ile bölgelerini koruyacaklarını; karşılıklı kuvvet kullanma ve kuvvet tehdidine karşı, tek taraflı askerî kuvvet üstünlüğü sağlamaya çalışmayacaklarını; tarafların sınır bölgeye yerleştirdikleri kuvvetlerin karşılıklı saldırmayacaklarını; sınırın her iki tarafının 100 km ötesinde oluşturulan kara kuvvetleri, hava kuvvetleri ve sınır muhafaz birliklerinin ve önemli silahlarının sayısını indireceklerini ve

³¹¹ *Xinhua Ajansı*, 26 Nisan 1996, Shanghai.

sınırlandıracaklarını; tarafların sınır bölgelerindeki askerî kuvvetlerine ilişkin durumlarını birbirlerine bildirmeleri gerektiğini ve bunun üçüncü bir ülke için gizli tutulması zorunluluğunun olduğunu içermektedir. Bu anlaşma, oluşturulan denetleme organı tarafından takip edilecektir ve 31 Aralık 2020 tarihinde sona erecektir. Ancak gerekirse taraflar, anlaşmayı uzatabileceklerdir.³¹²

3 Temmuz 1998 tarihinde, Şanghay Beşlisi Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da toplanarak üçüncü zirvesini gerçekleştirmiştir. Zirvede, bölgenin barış ve güvenliğini geliştirme konusunda önemli görüşmeler yapılmıştır. Beş ülke, aynı zamanda bölgenin ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Zirvenin sonunda beş ülke ortak bir deklarasyon yayınlamıştır. Bu deklarasyonda, karşılıklı olarak toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı göstermek, eşit düzeyde karşılıklı menfaat sağlamak ve birbirlerinin iç işlerine karışmamak gibi uluslararası alanda benimsenen kararlar üzerinde ortak fikre varılmıştır. Barış ve istişare yoluyla ülkeler arasındaki fikir ayrılık ve çatışmalarına çözüm getirilmesi, her türlü etnik bölücülük, radikal dincilik, terörizm, silah kaçakçılığı ve uyuşturucu gibi bölgeye zarar verici faaliyetlere karşı ortak hareket edilmeside deklarasyonda önemle vurgulanmıştır. Ülkelerin çıkarlarının eşit olarak sağlanması ve somut bir sonuca varılması prensiplerini esas alarak, beş ülkenin ekonomik ilişkilerini derinleştirmeleri, uluslararası topluluklarla birlikte Güney Asya'daki nükleer silah yarışının durdurulmasına çaba göstermeleri ve uluslararası alanda öngörülen nükleer yayılmayı önleme mekanizmasının korunması gibi konularda ortak bir fikre varılmıştır. Bu zirvenin bir başka özelliği, daha önce Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafı ile Çin tarafı arasında oluşturulan iki cephe düzeninin bozularak, çok taraflı görüşme zirvesinin oluşturulmasıdır.³¹³

³¹² *Xinhua Ajansı*, 24 Nisan 1997, Moskova; Ayrıca 24-26 Nisan 1997 tarihleri arasındaki *Xinhua Ajansı* haberleri ile yorumlarına bakınız.

³¹³ *Xinhua Ajansı*, 3 Temmuz 1998, Almatı; Ayrıca *Xinhua Ajansı* Uluslararası Sorunlar Arşivi, 23 Ağustos 1998 tarihli yorum yazısına bakınız.

25 Ağustos 1999 tarihinde Şanghay Beşlisi, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bir araya gelerek dördüncü, yani 20. yüzyılın son zirvesini gerçekleştirmiştir. Beş ülke, bölge güvenliğini ve dünya çapındaki problemleri ele alarak, değişik konularda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca, taraflar karşılıklı güven artırıcı ortamın daha da geliştirilmesi üzerinde mutabakata varılan bir deklarasyon yayınlamışlardır.

Deklarasyonda, beş ülkenin bölgenin güvenliği ve işbirliği için yapılan, çağa uygun çabalarının olumlu sonuç verdiği iddia edilmiştir. Beş ülkeyi ilgilendiren alanlarda gerçekçi, yapıcı ve karşılıklı işbirliği mekanizmasının oluşmasının, taraflar arası işbirliği potansiyelini artırabileceğini kabul etmişlerdir. Böylece bölgenin güvenliği, istikrarı, ekonomik kalkınma ve halkın refah düzeyine ulaşmasında sağlam bir zemin oluşacağını belirtmişlerdir. Sınır problemlerine çözüm getirmek, sınır bölgelerde askerî güvence vermek ve karşılıklı askerî kuvvetlerin azaltılması konularındaki ortak görüşlerin hem şekil hem de içerik bakımından tek örnek olduğu ilan edilmiştir.

Uluslararası terörizm, uyuşturucu, silah kaçakçılığı, insan ticareti ve sınır ötesi işlenmiş diğer suçlara, etnik bölücülük ve radikal dincilik faaliyetlerine karşı ortak tavır alınmasının önemli mânâ taşıdığını, bundan dolayı beş ülkenin ilgili hükümet organlarının gerçek anlamda işbirliği yaparak uygun çareler bulup, uygulayacağını vurgulamışlardır. Ayrıca, 1999-2000 yılları arasında bu konuda ortak operasyon planları yapılması dahil olmak üzere bir strateji önerisini kabul etmişlerdir.

Şanghay Beşlisi liderler zirvesinde, insan haklarını bahane ederek ülkenin iç işlerine karışma gibi BM yasasına aykırı tavır ve faaliyetlere tamamen karşı olduklarını beyan etmişlerdir. Dünyanın tek kutuplu düzenine karşı, çok kutuplu dünya düzeninin benimsendiğini ve bu düzenin dünyanın uzun süre istikrarını sağlayacağını iddia etmişlerdir. Her zirvede olduğu gibi, Şanghay Beşlisi'nin bir forum olduğu, hiçbir ülkeyi hedef almadığını da kaydetmişlerdir.³¹⁴

³¹⁴ *Xinhua Ajansı*, 25 Ağustos 1999, Bişkek.

Beşinci Şanghay Beşlisi toplantısı 5 Temmuz 2000 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilmiştir.³¹⁵ Yayınlanan 19 maddeli deklarasyonun esas içeriği, önceki dört deklarasyon ile benzerlik arz etmektedir. Ancak maddelerin yarısı askerî güvenlik ile ilgilidir. Deklarasyonda, ilk zirveden beşincisine kadar kat edilen süreç değerlendirilerek karşılıklı güven ve başarılar dile getirilmiştir. Bölgedeki etnik bölücüler, radikal dinciler ve diğer suç unsurları, aynı zamanda ABD'nin yürütmekte olduğu NMD'ye karşı ülkelerin tutumu bu zirvenin önemli konularını oluşturmuştur. 21. yüzyıla yönelik işbirliğinin tablosu çizilmiştir. Bu zirvede siyasi, askerî işbirliği, güvenlik, ekonomi ticaret konuları dışında çevre ve kültürel konularda da işbirliği yapılması ele alınmış ve buna yönelik somut öneriler ortaya konmuştur. Bunun dışında, bölgesel ve uluslararası sorunlarla ilgilenen diğer ülkelerin Şanghay Beşlisi'ne katılmasının ortamı yaratılmıştır. NATO ve Taliban temsilcileri dışında Özbekistan'ın gözlemci olarak iştirak etmesi, bunun bir göstergesi olarak belirtilmektedir. Bu zirvenin bir başka özelliğide beş ülke liderlerinin öncülüğünde başlatılan farklı düzeydeki işbirliği mekanizmasının resmen oluşmasıdır. Zirveden önce 31 Mart'ta beş ülkenin Savunma ve Kamu Güvenlik Bakanları Moskova'da toplanmıştır. Zirveden bir gün önce beş ülkenin Dışişleri Bakanları da toplanmıştır. Beş ülkenin farklı düzeydeki, düzenli görüşmelerinin Şanghay Beşlisi'nin işlevsel hale gelmesine katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı Şanghay Beşlisi Dışişleri Bakanları karşılıklı işbirliği konusunda bir Koordinasyon Konseyi kurmaya karar vermişlerdir.

³¹⁵ Daha önce yapılan zirveler bir günden fazla sürüyordu. Beşinci zirve ise bir gün sürmüştür. 4 Temmuz'da öncelikle beş ülkenin dışişleri bakanı toplanmış ve müzakereden sonra bir bildiri yayınlanmıştır. Müteakiben 5 Temmuz 2000'de liderler zirvesi; yapılmış ve aynı günde deklarasyon yayınlanmıştır. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin 4 Temmuz 2000'de Tacikistan'ı ziyaret etmiş ve Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahmonov ile ayrı görüşmüştür. 5 Temmuz 2000'de Jiang sırasıyla Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Naxarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ile ayrı görüşme yapmıştır. Zirveden sonra 6 Temmuz 2000'de Çin Devlet Başkanı Jiang Türkmenistan'a geçerek Türkmenistan'ı ziyaret etmiş ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı Niyazov ile görüşmüştür. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Türkmenistan ziyaretinde beş Türk Cumhuriyetini içeren Çin'in Orta Asya siyasetini açıklamıştır. (*Xinhua Ajansı* 4-6 Temmuz 2000 haberleri; Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: <http://www.fmprc.gov.cn/zt/jiang/jiang.htm>)

Şanghay Beşlisi'nin açıkladıkları deklarasyonda beş ülkenin özellikle Çin'in, arzu ettiği stratejik konular özette şunlardan oluşmaktadır:

1. Şanghay Beşlisi'nin beşinci liderler toplantısından önce, Şanghay Beşlisi'nde Çin ile hemhudut olmayan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Özbekistan ve Türkmenistan yer almıyordu, yalnız Çin ile sınırdış olan Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan vardı. Dolayısıyla, Şanghay Beşlisi, sınır bölge güvenlik alanının oluşturulması için meydana gelmiştir ve en önemlisi bu beş ülkenin odaklandığı nokta Çin sınırları olup sonuçlarının Çin'in isteği doğrultusunda olduğu açıktır.³¹⁶ Ancak Şanghay Beşlisi'nin beşinci liderler toplantısı sırasında Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı ile görüşme yapmış ve bu iki ülkenin Şanghay Beşlisi'ne katılmasını istemiştir.³¹⁷ Nitekim Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov bu zirveye gözlemci olarak iştirak etmiştir. Bu da Pekin'in kuzeybatı sınırının güvenliğini sağladıktan sonra bütün Orta Asya'ya yayılma stratejik planının uygulandığının işareti olmalıdır.³¹⁸

³¹⁶ 1989 yılında Gorbaçov'un Çin ziyaretinden sonra Çin-Rusya ilişkileri normalleştiğinden sonra iki ülkenin sınır sorunları konusundaki görüşmeler başlamıştı. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığına kavuştuktan sonra Çin'in bu cumhuriyetlerle sınır problemlerinde gündeme gelmiştir. Bölgede meydana gelebilecek istikrarsızlığın kendi sınır bölgelerinde ihtilaf yaratabileceğini düşünen Pekin hükümeti bir an önce bu meselelere çözüm getirme ihtiyacını duymuştur. Bu nedenle Çin diğer dört ülke ile 1996'da Şanghay'da ilk zirvesini gerçekleştirmiştir. Ancak Kazakistan Sosyal, Ekonomik, İletişim ve Planlama Enstitüsü Müdürü Politolog Sabit Yusupov, "Şanghay Beşlisi'nin baş mimarının Rusya olduğunu ileri sürmüştür. (*Zaman gazetesi*, 6 Temmuz 2000).

³¹⁷ Temmuz 2000 *BBC*'nin yorumuna göre, Türkmenistan da Şanghay Beşlisi'ne katılma niyetindedir. Bu Türkmenistan'ın tarafsız politikasına aykırıdır. Ancak, Şanghay Beşlisi sadece bölgesel ve uluslararası sorunlarla ilgilenen, bir başka yönü olmayan barışçıl bir platform olduğu iddiasına Türkmenistan'ın tavrının ne olabileceği bilinmemektedir.

³¹⁸ Jiang Zemin'in Şanghay Beşlisi'nin dördüncü zirvesindeki konuşmasında ortaya koyduğu beş maddelik görüşünden Çin'in Orta Asya ile ilgili stratejik düşünceleri çıkartılabilir: 1. Bölgenin güvenliği meselesinde sürekli işbirliğinin derinleştirilmesi beraber istişare ve diyalog yoluyla krizlere barışçı çözüm getirilmelidir. 2. Bölgenin güvenliğini tehdit eden radikal dincilik, etnik bölücülük, uluslararası terörizm ve diğer sınır ötesi suç işleme faaliyetlerine karşı ortak hareket edilmeli, beş ülkenin ilgili hükümet organları bu konuda somut adımlar atmalıdır. 3. Bölgenin ekonomik işbirliğinin gelişmesi için çaba gösterilmeli ve özellikle enerji ve yüksek teknoloji konusunda işbirliği yapılmalıdır. 4. Bölgede eski İpek Yolu tekrar canlandırılmalı ve demir yolu,

2. Bölgede etnik bölücülük, radikal dincilik, terörizm, silah kaçakçılığı, ticarete kaçakçılık, uyuşturucu ticareti gibi eylemlere karşı ortak hareket edecekler ve birbirlerine destek vereceklerdir. Aynı zamanda Çin, Şanghay Beşlisi'nde yer alan Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ile sınır ötesi suç işleme ve iade anlaşması yapmıştır. Bunun Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan ve bağımsızlık isteyen Doğu Türkistanlılara yönelik olduğu açıktır.³¹⁹

3. Birinci ve ikinci zirvede sınır bölgesinin güvenliği hakkında bir takım anlaşmaların kabul edilmesi hedeflenmişti. Üçüncü ve dördüncü zirvenin hedefi ise ekonomik işbirliği ve etnik bölücülük ile radikal dincilik faaliyetlerini önlemek olmuştur. Beşinci zirve ise konuyu genişleterek ekonomi, güvenlik ve ulaşım ile iletişim alanlarında işbirliğini daha da derinleştirmeyi, bir bölgesel örgüt haline gelmesini hedeflemiştir. Bunun yanı sıra Şanghay Beşlisi'nin bünyesi de genişletilmek istenmektedirler.³²⁰

karayolu gibi çağdaş ulaşım hatları inşa edilmeli. Bölgenin ekonomik ve kültürel faaliyetleri canlandırılmalıdır. 5. Uluslararası büyük problemlere BM çerçevesinde müzakere ve diyalog yoluyla çözüm getirilmeli, bununla birlikte uluslararası hak ve her ülke halkının haklı çıkarları savunulmalıdır (*Xinhua Ajansı*, 25 Ağustos 1999, Bişkek).

³¹⁹ Bazı medyada çıkan yorum nitelikteki tezlerin başlıklarından bunu görmek mümkün: Hong Kong *Mingbao gazetesi* "Beş Ülkenin Böliünme Tehlikeleri Vardır", 5 Temmuz 2000; ABD'de bulunan Çince *Duowei Haber Ajansı*: "Şanghay Beşlisi Birlikte Etnik Bölücülere Karşı Çıkacaklar", 4 Temmuz 2000; Çin'in en büyük internet gazetesi *Huasheng Bao gazetesi* "Çin ve Tacikistan Birlikte Üç Gurup Kötü Güce Sert Darbe Vuracaklar", 5 Temmuz 2000; *Radikal gazetesi* "Uygur Can, Pekin Mal Derdinde", 6 Temmuz 2000; *Yeni Şafak gazetesi* "Özgürüğe Şanghay Kılıcı", 6 Temmuz 2000; *Cumhuriyet gazetesi* "Duşanbe'de Yapılan Zirvede Terörizm Yüzünden Bölgedeki Durumun Giderek Kötüleştigi Vurgulandı", 6 Temmuz 2000. Ayrıca *Duowei Haber Ajansı* bir Çinli diplomatın sözüne atıfta bulunarak, Taliban hükümetinin Doğu Türkistan bağımsızlık hareketiyle hiç bağlantısı olmadığını ve destek vermeyeceklerini, eğer Doğu Türkistan bağımsızlık hareketi üyelerinin Taliban ile bir ilişki olursa Taliban hükümetinin bunları Çin hükümetine teslim edeceğine dair söz verdiğini yazmaktadır (4 Temmuz 2000).

³²⁰ Singapurlu siyasi yorumcu Willy Wo-Lap Lam, Şanghay Beşlisi "Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan ve eski Sovyet Rusya bağlı olan diğer ülkeleri üye yapmak istemektedir" diye yazmaktadır (*The South China Morning Post*, Singapore, 26 June, 2000). Ayrıca, Türkiye'den *Nethaber'in* Taşkent'ten bildirdiği habere göre, "Özbek basınında 5 yıldır Şanghay Beşlisi adı verilen oluşumun bundan böyle "Şanghay Forumu" adı altında çalışmalarını sürdüreceğidir. Haberlerde, isteyen diğer bölge ülkelerinin de bu foruma katılabileceği belirtilmektedir. 7 Temmuz 2000. http://www.nethaber.com/haber/haberler/0,1082,13831_6,00.html.

4. Diğer önemli bir nokta da ABD ve NATO'nun hegemonyasına ve tek kutuplu dünya düzenine karşı, çok kutuplu dünya düzenini benimsemek ve bu konuda işbirliği yapmaktır. Bundan dolayı bu zirvelerin birincisinden dördüncüsüne kadar olan süreçte; Şanghay Beşlisi'nin bir bölgesel güvenlik yapısından birleşik güvenlik yapısına dönüştüğü görülmektedir. Beşinci zirvede ise daha önce benimsenen ABD önderliğindeki NATO'nun ve ABD'nin hegemonyasına, özellikle ABD'nin Ulusal Füze Savunma Sistemi'ne (National Missile Defense-NMD) ve Bölgesel Füze Savunma Sisteminin (TMD) oluşmasına resmen karşı çıkmış fiilen uygulanmasına başlanmıştır.³²¹ Bazı araştırmacılar Çin'in hedefinin Şanghay Beşlisi'ni NATO'ya karşı ve en azından ASEAN gibi bölgesel ekonomi ve güvenlik örgütü haline sokmak olduğunu belirtmektedir.³²²

4.8.5. Çin-Orta Asya İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Pekin Üniversitesi Uluslararası Siyaset Bölümünün Başkanı Prof. Li Yihu, ABD'de yayınlanan Çince Qiao Bao gazetesinde "Çin'in Barışçı

³²¹ 6 Temmuz 2000 tarihinde Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Türkmenistan ziyareti sırasında, 5 ülkenin de ekonomisini kalkındırmak gibi çetin görevlerle karşı karşıya bulduklarını ve bu nedenle uzun vadeli, istikrarlı ve barışçı bir ortama ihtiyaç duyduklarını, ancak bölgenin içinden ve dışından gelen barış ve huzuru bozan unsurlara karşı son derece dikkatli olmaları gerektiğini söyledi. Çin Devlet Başkanı Jiang yeni dünya düzeni ile ilgili olarak Çin'in düşüncesini dört maddelik öneriyle ortaya koydu: 1- Şanghay Beşlisi mekanizmasının zenginleştirilip mükemmelleştirilmesi. Çok kademeli ve her alanı kapsayan görüşmeler yoluyla işbirliğinin geliştirilmesi. 2- Güvenlik alanındaki işbirliğinin derinleştirilmesi. Beş ülkenin ayrılıkçılık, terör ve aşırı güçlerin bölgedeki faaliyetlerine darbe indirmek için ortak eyleme geçmeleri, ilgili hukuki zemini ve somut koordinasyon mekanizmasını kurmaya hız vermeleri ve ülkelerinin birlik ve egemenliğini korumak yönünde karşılıklı destek sağlamaları. 3- İktisadi ve çok taraflı ticari işbirliğinin hızlandırılması. 4- Uluslararası arenadaki işbirliğinin güçlendirilmesi. BM'nin özellikle de Güvenlik Konseyi'nin otoritesinin korunması. Beş ülkenin devletlerin egemenliklerine saygı gösterilmesi ve birbirinin iç işlerine karışmama ilkesine uyulması konusunda ortak tutum almalarıdır (*Xinhua Ajansı*, 6 Temmuz 2000, Aşkabat; Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: http://www.fmprc.gov.cn/zt/jiang5/jiang5_14.htm). Çin ABD'nin tek kutup düzenine karşı çok kutuplu bir yeni düzen oluşturmaya çalışmaktadır ve çok kutuplu düzen ile tek kutuplu düzeni dengelemek istediği ortadadır.

³²² Willy Wo-Lap Lam, "Sining a Different Tune to The US", *The South China Morning Post*, Singapore, 26 June, 2000.

Bütünleşmesinde Uluslararası Koşullar” adlı araştırmasında, Çin’in uluslararası stratejik yönelişine tarihten gelen Kuzey-Güney yönüyle değil, Doğu-Batı olarak bakılması gerektiğini ortaya koyarak, Doğuda Asya-Pasifik bölgelerini, Batıda ise Rusya, Orta Asya, Orta Doğu ve bütün Avrasya bölgelerini kapsamasının doğru olduğunu açıklamıştır. ABD’nin Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelişinin, Japonya, İran, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerin Orta Asya ile ilgilenmesinin Çin’in Orta Asya’daki çıkarlarını ve Çin’in bütünleşmesini engellemekte olduğunu tespit ederek, Çin’in bu konularda daha sağlam adımlar atmasını önermiştir.³²³

Çin Uluslararası İlişkiler Araştırma Kurumunun uzmanı Xu Tao, “Orta Asya Devletler Stratejisinin Yönlenişi Ve Çin’in Batı Bölgelerinin Güvenliği” adlı çalışmasında, ABD’nin ekonomik çıkarları dışında, Orta Asya’ya yönelişinin diğer sebeplerinin ise kuzeyden Rusya’nın stratejik alanını kısıtlamak, doğusundan Çin’in Orta Asya’ya yayılmasını engellemek, güneyde ise radikal İslâmcı hareketleri imha etmek; ve aynı zamanda 21. yüzyılın enerji ulaşımını sağlamak için, Orta Doğu’da istikrarı sağlamada, Hazar enerji bölgelerine hâkim olmak, Orta Asya enerji pazarının gidişatını kontrol etmek, böylece Orta Asya’da ekonomik ve askeri etki yaratmak istediği şeklinde değerlendirmektedir. Yöntem olarak, ABD önderliğindeki Batı ülkeleri batı değerini bölgeye empoze ederek, siyasî ve askeri güç tesis edecekler ve Kosova Modelini bölgeye getirerek bölgeyi kendi himayeleri altına alacaklardır. Böylece Çin’in kuzeybatı bölgelerinin dışındaki güvenliği tehlikeye girecektir. 21. yüzyılda Çin’in kuzeybatı bölgeleri, ekonomik kalkınmasının önemli stratejik alanı olacaktır. Orta Asya’da mevcut olan denge unsurları ve yollarının nasıl kârlı bir alana dönüşeceği önemlidir. Bu nedenle, Çin’in kuzeybatı bölgelerinin güvenliği ve istikrarı, ekonomik kalkınma merkezinin devamlı gelişme stratejisinin gerçekleştirilmesi için, önemli bir kritik sorun olarak Çinli stratejistlerin önüne çıkmaktadır.³²⁴

³²³ Qiao Bao, 8 Eylül 1999; http://home.onestop.net/c_review/tw_hj.html

³²⁴ Jingji Luntan, http://ndht.njn.edu.cn/disc/_disc/0000004d.htm; 11 Ağustos 1999.

Rusya Interfax Vremya'nın yayımladığı haftalık Siyasî-İktisadî Dergisi 2000 yılının 4. sayısında "Çin Çeçenistan'ı: Hedef Orta Asya ve Rusya --- Temel Sarsıcı Planlar Saatini mi Bekliyorlar?" başlıklı bir inceleme yazısında, ABD'nin CIA örgütünün 1991 yılından beri Orta Asya'yı araştırma kapsamı içine aldığını ve özellikle Doğu Türkistan'ı ayrıntılı araştırdığını, Rusya ve Çin'i Asya'da dengelemek için dinî ve etnik çatışma yaratarak amacına ulaşabileceğini, bundan dolayı Orta Asya ve Rusya'nın büyük zarar göreceğini ve ABD'nin bu Şanghay Beşlisi'ni sınamak için bölgede küçük denemeler yaptığını iddia etmiştir.³²⁵

Singapor'un *Lianhe Zaobao* gazetesi (Çince) 8 Aralık 1999 tarihinde, *Roeters Ajansı*'nin haberine dayanarak, CIA yönetiminin, Hawaii Üniversitesi'nde etnoloji profesörü Gary Fuller'i CIA'den alınan bir projeden uzaklaştırdığını ve Gary Fuller'in CIA'yi Colombia eyalet mahkemesine verdiğini yazmaktadır. Gary Fuller, uzun zamandır CIA için Çin'deki Müslümanlar dahil özellikle Doğu Türkistan'ı araştırmaktadır. Doğu Türkistan'ın dinî ve etnik çatışması ve bu çatışmaların Çin hâkimiyetine olan etkilerini araştıran Gary Fuller, bu konudaki araştırmalarının sonucunun CIA yönetiminin planlarıyla uyum sağlamadığı için uzaklaştırıldığını iddia etmektedir.³²⁶ Gerçi CIA Gary Fuller'in iddiasını yalanlayarak bu konuya açıklık getirmiş olmasına rağmen, mahkeme sürmektedir. Çinli yöneticiler Doğu Türkistan'ın arkasında CIA olduğuna ve Türkiye'nin de bu işin içinde olduğuna inanmaktadır.³²⁷

Kanada'da ikamet eden Uzak Doğu strateji uzmanı Du Ren, China Pro web sitesinde yayımlanan 19 Aralık 1999 tarihli "CIA'nın Stratejisine Göre Xinjiang (Doğu Türkistan) ve Çeçenistan'ın Gidişatı" adlı araştırmasında, ABD'nin Orta Asya politikasını uygulamak üzere Doğu Türkistan dahil Orta Asya bölgesinde araştırmalar yaptığını ve Asya-Pasifik bölgesindeki stratejinin devamlılığını sağlamak için Çin ve Rusya gibi hem jeopolitik hem de

³²⁵ <http://www.interfax.ru/gazeta/02.htm>.

³²⁶ *Lianhe Zaobao* gazetesi, 8 Aralık 1999,

³²⁷ *Zhongyang Ajansı*, Hong Kong ,10 Ağustos 1997.

jeostratejik konumda etkili güçleri bölgeden uzaklaştırmak istediğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonunda Orta Asya Cumhuriyetlerinin de içinde bulunacağı Çin-Rusya ittifakının ABD planını engelleyebileceği de ilave edilmektedir.³²⁸

Böyle bir durumda, Çin'in Orta Asya politikası yalnızca sınır güvenlik anlaşmaları ile kalmayacak; siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerini bölgede sürdürmekle yetinmeyecek; zamanı gelince askerî anlaşmalar veya buna benzer bir savunma mekanizma sistemi de tesis edilebilecektir. Sınır bölgelerinin güvenliğini amaçlayan bölgesel güvenlik yapısı, taraflar arasında endişe veren düşmanlık durumlarını ortadan kaldırdıktan ve bir takım müzakerelerden sonra varılan anlaşmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sınır bölgesi güvenlik işbirliği ilişkileri ancak askerî güvence altında devam edebilir. Çin, geçirilen dört zirvede bunu başarmıştır. Fakat gelişen süreç içinde, yani 1998 ve 1999'daki zirvelerde Şanghay Beşlisi ittifakı, artık bilinen bölgesel güvenlik yapısından ABD ve NATO'ya karşı birleşmiş güvenlik yapısına dönüşüleceği izlenimini vermektedir. Ancak Çin, Orta Asya'da bu faaliyetleri yapmak istediğinde bölgede Türk Cumhuriyetleri arasında oluşmakta olan ortak savunma mekanizmasıyla, Rusya'nın bölgedeki etkisi, NATO'nun bölgede sürdürmekte olduğu Orta Asya Tugayı sistemi ile, ABD'nin bölgedeki birleşim stratejisi ile karşı karşıya kalacaktır. 21 yüzyılda, zengin enerji kaynaklarına ve önemli stratejik konuma sahip olan Orta Asya'da, barış ve güven ortamı yaratılamaz ise, son derece savunmasız ve dışa açık olan bu bölge, büyük güçlerin çekişmesiyle Zeigniew Brzezinski'nin dediği gibi "Avrasya'nın Balkanlar"ına dönüşebilir.³²⁹

³²⁸ <http://www.chinapro.com/cgi-bin/forum/sre/bbss.pl?M:000001:P000196:0>.

³²⁹ Z. Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası* (Türkçeye Çeviren Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabiylık), İstanbul, 1998, ss.112-113.

4.9. Çin-Türkiye İlişkisi

4.9.1.1. Türkiye-Çin İlişkilerinin Boyutları

Türkiye-Çin arasındaki diplomatik ilişkiler otuz yıldır devam etmesine rağmen, karşılıklı ziyaretlerin seksenli yıllardan itibaren gelişmeye başladığı ve son dört yıl içinde iki ülke askerî makamları arasındaki üst düzey temasların daha yoğunlaştığı görülmektedir. Bakanlar düzeyindeki ziyaretler de son iki yılda artmıştır. Doğu Türkistan sorununun dış destekçisi olarak Türkiye'yi gören Pekin Hükümeti, üst düzey ziyaretlerde genellikle Doğu Türkistan sorununu gündeme getirmiş ve ikili ilişkilerin gelişmesinin ön şartı olarak Doğu Türkistan'a Ankara'nın desteğinin kesilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, Çin-Türkiye askerî işbirliğinin diğer alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesi için de öncülük yapması ve bu ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin Batı dünyasından transfer edemediği askerî teknolojileri Çin'den transfer etmek istemesi, Türkiye'nin Çin'e daha ılımlı davranmasına yol açmış ve Nisan 1999'da kurulan 58. Hükümetin programında, "**Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkilerimizin Çok Yönlü Olarak Geliştirilmesine Özen Gösterilecektir**" ibaresine yer verilmiştir. Ancak Türkiye'nin, Çin'in PKK ve Kıbrıs konusundaki tutumunu gözardı ederek bu ülke ile yakınlaşmasının zor olduğu ve bu durumun iki ülke ilişkilerinin sağlıklı gelişmesine engel teşkil edeceği düşünülmektedir.

4.9.1.2. Siyasî İlişkiler

Birçok ülke gibi, 1971 yılında kadar Tayvan'da bulunan Milliyetçi Çin hükümetini Çin'in meşru temsilcisi olarak tanıyan Türkiye Cumhuriyeti, ÇHC ile 4 Ağustos 1971 tarihinde diplomatik ilişki kurmuştur. 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile bu tarihe kadar resmî bir ilişki mevcut değildi. Bu dönemde, Mao'nun Atatürk hakkındaki eleştirileri³³⁰ ile ÇHC'nin

³³⁰ Kemal Atatürk hükümetinin dış politikada gittikçe sağa kaydığı, sosyalist SSCB'ye ile olan dostluğundan koparak zamanla İngiliz, Fransız ve ABD emperyalistlere yaklaştığı, daha sonra

Türkiye'deki ABD karşıtı faaliyetlere destek vermesi dikkat çekiyordu.³³¹ O yıllarda, Pekin'in dış politikası, hem SSCB hem de ABD "emperyalizmine" karşı çıkmak ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile işbirliği yapmak çizgisini izliyordu. ÇHC, 1960'larda güneyinde ABD, kuzey ve kuzeybatısında ise SSCB'nin tehdidi altındaydı. SSCB'nin artan tehditlerine karşı ABD, güvenlik-strateji dengesini kurmak için, ABD Dışişleri Bakanı H. Kissenger'in Amerikan dış politikasını antikomünist ideolojik ekseninden ayıran ve realist ekol çizgisine çeken yaklaşımı sonucunda SSCB'ye karşı Çin kartını oynama kararını almıştı. ÇHC, ABD'nin bu yaklaşımını ideolojik kılıfa sokarak, SSCB'yi revizyonist olmakla suçlamış, ancak özünde realist bir yaklaşımla cevap vermiş, ABD'nin Moskova'yı jeopolitik iç hatlar kısılcasına sıkıştırmasına yardımcı olurken, hem üzerinden Amerikan baskısını kaldırmış hem de uluslararası topluma entegre olmuştur. 9-11 Temmuz 1971'de Başkan Nixon'ın ulusal güvenlik danışmanı Henry Kissenger'in ÇHC'ye yaptığı tarihi ziyaret, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin ilk adımını oluşturmuştur. Başkan Nixon'ın 21-28 Şubat 1972'de Çin'e yaptığı ziyaret ise iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin olmadığı bir ortamda gerçekleşmiştir.

ABD-ÇHC arasındaki yumuşamaya rağmen diplomatik ilişkilerin tesisi 1979 yılına kadar gecikmiştir. Türkiye ise, H. Kissinger'in ÇHC'ye gidişinden hemen sonra Pekin ile diplomatik ilişki tesis ederek Pekin'in uluslararası sahneye çıkışına destek olmuştur. Ancak, aşağıdaki karşılıklı ziyaretler listesinden de görüleceği üzere, iki ülke arasındaki ilişkiler 1980'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır:

ise Almanlarla yakın ilişki tesis ettiğini, halkın düşüncesi ile aynı çizgide olmayan iç siyaseti ve SSBC'ye karşı çıkması, halkın menfaatını satması gibi dış siyaset uyguladığı sert dillerle eleştirilen kitapta, Mao'un: "Kemal'in yönettiği Türkiye, İngiliz ve Fransız emperyalistlerin kucağına kendini attı ve günden güne yarı feodal bir devlet olmaya başladı. Zamanla emperyalist karşıt güçlerden biri oldu çıktı" sözlerine yer vermiştir. Anonim, *Jian ming shih jie shih Xian dai bu fen (Yakın Zaman Dünya Tarihi)*, Renmin Chu ban she; Pekin 1975, ss.93-97.

³³¹ Ahmet İnel, "27 Mayıs Öncesi Türkiye'nin Çin'den Görünüşü", *Tarih ve Toplum*, cilt 31, sayı 185, 1999, ss.20-21.

UZAKDOĞU-PASİFİK ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

- Aralık 1982 Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Çin'i ziyaret etmiştir.
- Mayıs 1984 Çin Devlet Başkanı Li Xiannian, Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- Temmuz 1985 Türkiye Başbakanı Turgut Özal Çin'i ziyaret etmiştir.
- Ekim 1985 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Karaduman, Çin'i ziyaret etmiştir.
- Temmuz 1986 ÇHC Başkanı Zhao Ziyang Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- Mart 1989 Türkiye-ÇHC Konsolosluk Anlaşması imzalanmıştır.
- Eylül 1992 Hukukî, Ticarî ve Cezaî Konularda Adli Yardımlaşma Anlaşması imzalanmıştır.
- Mayıs 1995 Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Çin'i ziyaret etmiştir.
- Ağustos 1996 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kalemli Çin'i ziyaret etmiştir.
- Kasım 1996 Çin Halk Cumhuriyeti Kongre Başkanı Qiao Shi Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- Mayıs-Haziran 1998 Türkiye Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem Çin'i ziyaret etmiştir.
- Nisan 1999 Çin Halk Kongre Başkanı Li Peng Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- Şubat 2000 Türkiye İçişleri Bakanı Sadettin Tantan Çin'i ziyaret etmiştir.
- Şubat 2000 TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut Çin'i ziyaret etmiştir.
- Nisan 2000 Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Türkiye ziyareti ile Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkileri yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Ayrıca, son dört yıl içinde iki ülkenin askerî makamları arasında üst düzeydeki ziyaretlerin daha

yoğunlaştığı görülmektedir.Çin-Türkiye askerî işbirliği diğer alanlardaki ilişkilerin gelişmesi için de lokomotif görevini yerine getirirken, bu ilişkiler çerçevesinde Türkiye Batı dünyasından transfer edemediği askerî teknolojileri Çin'den transfer etmektedir.

Bakanlar düzeyindeki ziyaretler de son iki yıldan beri artmıştır. İki ülke arasında başlıca sorun Doğu Türkistan'dır. Çin yetkilileri Doğu Türkistan bağımsızlık hareketinin arkasında Türkiye olduğuna inandıkları izlenimini vermek konusunda özel bir hassasiyet göstermektedirler. Zaman zaman ileride değinileceği gibi Türkiye ile Türk dünyası arasındaki ilişkileri tehdit olarak görebilen Pekin politikaları, Çinli stratejistlerin aşırı şüpheli davranışlarını göstermektedir.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 1995 yılında gerçekleştirdiği ve Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit'in 1998 yılında Çin'e yaptığı ziyaretlerde ve genellikle diğer üst düzey ziyaretlerde Çin yetkilileri Doğu Türkistan meselesini yumuşak bir dille gündeme getirmişlerdir. Çin kaynaklarına göre, Kongre Başkanı Li Peng'in Türkiye ziyaretinde de Cumhurbaşkanı Demirel ile Başbakan Ecevit, kendisine bu konuda güvence vermiştir.³³²

³³² "Demirel; Li Peng'i kabulü esnasında Türkiye-Çin ilişkilerinin pürüzsüz bir şekilde gelişmekte olduğunu hiçbir engel söz konusu olmadığını söylemiştir. Türkiye hükümeti başka ülkelerin iç işlerine karışmama politikası izlediğini, bu politika doğrultusunda Türk hükümetinin; Türkiye topraklarında gerek Çin Halk Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü tehdit edici faaliyetlere gerek terörist eylemlere karşı olduğunu bildirmiştir. Türk tarafı bu meselenin Çin halkı için hassas bir konu olduğunun farkında olduğu dolayısıyla bu meselenin uygun bir şekilde çözülmesi ve Türkiye - Ç.H.C. ilişkilerinin yara almadan sürdürülmesinin güvence altına alınması gerekliliğini belirtmiştir. Demirel ayrıca Çin'e karşı bölücü faaliyetlerde bulunan bir avuç kişinin görüşlerinin Türk hükümetinin politikası olmadığını, Türk hükümetinin, Çin hükümetinin azınlık politikasına çok büyük önem verdiğini, Sincang Uygur Özerk Bölgesinin ekonomik yönden kalkındırılması, bölge halkının refah düzeyinin yükseltilmesi yolundaki başarılarını takdir ettiğini önemle belirtmiştir. Li Peng; Demirel ile görüşmesini yorumlarken Türk liderlerinin Çin hükümetinin politikasına verdiği destekten bahsederek, Türk liderlerinin ne denli akılcı olduklarını vurgulamıştır" (*Renmin Ribao*-Liu Hua Xin, 6 Nisan 1999, Ankara).

"Li Peng, görüşme esnasında Ecevit'in ortaya koyduğu Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkilerde yapılabilecek olan Türk-Çin işbirliği teklifini kabul ederek, Çin'in Orta Asya ülkeleri ile halihazırda iyi ilişkileri mevcut olduğunu belirtmiştir. Çin komşularıyla dostane ilişki politikası yürütmektedir. Orta Asya ülkelerinin siyasî tercihlerine saygı göstermekte olduklarını belirtmiştir. Li Peng devamla Türkiye içindeki Çin karşıtı bölücü faaliyetler konusunda Başbakan

Ayrıca, Pekin'in isteği doğrultusunda, İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın Çin ziyareti sırasında, Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin Çin ile olan ilişkisini geliştirme isteğini yansıtan bu gelişmelere rağmen Doğu Türkistan konusunun hassasiyetini koruduğu görülmektedir. Jiang Zemin'e "Devlet Liyakat Madalyası" verilmesi Bakanlar Kurulunda görüşülürken bazı itirazlar olmuş ancak karar onaylanmıştır.

1998 yılında, Türk Dışişleri Bakanlığı Uzak Doğu'ya açılım politikaları çerçevesinde, Çin Halk Cumhuriyeti ve Malezya'ya da yer verirken, daha sonra bu alanı daha da geliştirerek, Asya-Pasifik Açılım Politikası'nı izlemeye başlamıştır. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Nisan 2000'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti ile Türkiye-Çin ilişkileri yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin ilişkilerini her alanda geliştirmeye önem verdiği Çin Halk Cumhuriyeti ile önce 19 Nisan 2000'de Cumhurbaşkanları arasında bir ortak bildiri imzalanmış, daha sonra 8 Ocak 2001'de, bu bildirin uygulanmasını teminen bir Eylem Planı onaylanmıştır. Siyasî, ekonomik, kültürel, adli ve konsolosluk alanlarında işbirliği yapılmasını amaçlayan bu eylem planında yer alan maddeler içinde, taraflar çok taraflı konular ve uluslararası arenada özellikle BM çerçevesinde karşılıklı destek, koordinasyon ve işbirliğini daha da geliştireceklerine dair bir maddeye de

Ecevit ve Türkiye hükümetinin gayretkeş çalışmalarını takdirle karşıladıklarını belirtmiştir. Li Peng, Türkiye hükümetinin bu konularda etkili önlemler geliştirmesini ve daha ileri bir aşama olarak Türkiye'deki Ç.H.C. karşıtı bölücü hareketleri kontrol altına almak ve özellikle terörist faaliyetlere kesin çözüm bulmasını umduğunu belirtmiştir. (*Renmin Ribao*- Liu Hua Xin, 6 Nisan 1999, Ankara).

Ecevit cevapten; Çin'in hiçbir zaman tek ülke fikrinden vazgeçmediğini bildiklerini, Tayvan yönetimi ile hiçbir şekilde siyasi ilişkiye girilmeyeceğini belirtmiştir. Türkiye, Çin'in egemenliği, toprak bütünlüğüne ve Çin halkının hassasiyetine saygı gösterdiklerini, Türkiye topraklarında Çin karşıtı bölücü hareketlere karşı olduklarını ve bu doğrultuda özellikle genelge yayınladıklarını, üstelik buna uygun tedbirlerin de alındığını belirtmiştir. Devamla, Türkiye'de Çin karşıtı bir avuç insan bulunduğunu, ancak bunların faaliyetlerinin Türk hükümeti ve halkının tercihlerini yansıtmadığını, Türk hükümeti ve halkını temsil etmediğini açık bir dille ifade etmiştir. Ecevit; Türk halkı, Çin halkına dostane duygular beslemektedir. Türkiye bu bir avuç insanın Türkiye ile Çin arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesini baltalamasına izin vermeyecektir demiştir. Ecevit; daha sonra Li Peng'in görüşüne katıldığını, Orta Asya ülkeleri gibi kökten dincilerin radikal faaliyetlerine destek vermeyeceklerini belirtmiştir" (*Renmin Ribao*- Liu Hua Xin, 6 Nisan 1999, Ankara).

yer vermişlerdir. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi Çin'den, Kıbrıs hakkında Türk tarafına uygulanan ambargoların kaldırılması için aktif destek isterken, yapılan görüşmelerin ardından iki ülke yetkililerinin Kıbrıs hakkında BM çerçevesinde daha çok istişare içinde olmasının gereğine dikkat çekilmiştir.³³³

Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan 6-9 Ocak 2001 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir.³³⁴ Bu ziyaretten önce, Çin Halk Kurtuluş Ordusu Genelkurmay Başkanı Fu Quanyou askerî ilişkileri geliştirmek üzere Yunanistan'a gitmiştir. (3-5 Ocak 2001).³³⁵ Ardından Çin Devlet Başkan Yardımcısı ve Çin Merkezi Askeri Komite Başkan Yardımcısı Hu Jintao sırasıyla İran (6-9 Ocak 2001), Suriye (10-12 Ocak 2001), Ürdün (13-15 Ocak 2001), Kıbrıs (15-17 Ocak 2001) ve Uganda (18-20 Ocak 2001) ülkelerini ziyarete çıkmışlardır. Hu Jintao'nun ziyaret ettiği Uganda dışındaki ülkelerin hepsi Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren ülkelerdir. Türkiye'nin etrafında bu ziyaretler devam ederken Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan Türkiye ziyaretini başlatmıştır. Tang Jiaxuan, Çin-Afrika İşbirliği Forumu toplantısından³³⁶ sonra iki tarafın ilişkilerini geliştirmesi ve Forum'un mahiyetini icra etmesi konusunda müzakereler yapmak üzere resmî ziyarete

³³³ *Radikal*, 9 Ocak 2001.

³³⁴ Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in davetlisi olarak Türkiye'yi ziyaret eden Tang Jiaxuan hakkında Türk Dışişleri Bakanlığı'nın açıklaması: "Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan, Sayın Bakanımızın davetlisi olarak 6-9 Ocak 2001 tarihlerinde ülkemize resmî bir ziyarette bulunacaktır. Ziyaret çerçevesinde iki ülke Dışişleri Bakanları başkanlığındaki heyetler arasında gerçekleştirilecek görüşmelerde, Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki iktil ilişkilerin geliştirilmesi imkânları üzerinde durulacak ve her iki ülkeyi ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konular hakkında görüş alışverişinde bulunulacaktır. Ziyaret sırasında ülkemizin Asya-Pasifik Açılım Politikası çerçevesinde, ilişkilerini her alanda geliştirmeye önem verdiği Çin Halk Cumhuriyeti ile bir Eylem Planı imzalanacaktır. Eylem Planı siyasi, ekonomik, kültürel ve konsolosluk ilişkileri alanlarında işbirliğini içermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, Sayın Cumhurbaşkanımız ve Sayın Başbakanımız tarafından da kabul edilecektir."

³³⁵ *Xinhua Ajansı*, 3, 4, 5 Ocak 2001 haberleri. Dört generalden oluşan bu heyetin asıl amacı: İki Ordu Arasındaki Çok Yönlü, Geniş Alanlı ve Çok Düzeyli ilişkilerini Artırmaktır (*Xinhua Ajansı*, 3 Ocak 2001 haberi).

³³⁶ Çin-Afrika İşbirliği Forumu hakkında bakınız N H. Ekrem, "Çin-Afrika İşbirliği Forumu ve Çin'in Afrika'ya Yönelik Stratejik Amaçları", *Stratejik Analiz*, cilt 1, sayı 8, ss.68-76.

çıkıştır. Ziyaret edilecek altı ülkenin içinde Türkiye dışında diğerleri Afrika ülkeleridir.³³⁷ Bu durum, Tang Jiaxuan'ın nazarında Türkiye'nin aynı bir yeri olduğu işaretini vermektedir. Bu üç gezinin hepsinin Türkiye'yi ve Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren bölgelerde yapılması, bunun stratejik bir anlam ifade edebileceğini işaret etmektedir.

4.9.1.3. Ekonomik ve Ticarî İlişkiler

Türk-Çin ekonomik ilişkilerinde başlıca sorun, iki ülke ticaretinin son yıllarda Türkiye aleyhine açık vermesidir. T.C.Devlet İstatistik Enstitüsü rakamlarına göre³³⁸ bu açık 1995 yılında 472, 1996 da 491, 1997 de ise 743 milyon dolardır.

Çin Dışişleri Bakanlığı kaynaklarına göre, 1998 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 701.800 milyon dolar, Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalat 659.100 milyon dolar, Çin'e olan ihracatı ise 42.270 milyon dolardır. 1999 yılının ilk yedi ayında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 358.900 milyon dolar, Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalat 336.600 milyon dolar, Çin'e olan ihracat ise 22.300 milyon dolardır.³³⁹ Türk yetkilileri iki ülke ticaretinin daha dengeli olması gerektiğini savunmaktadır. Çin Kongre Başkanı, Nisan 1999'daki Türkiye ziyaretinde Türk-Çin İş Konseyi üyelerine iki ülke arasındaki ticarî dengesizliğin düzeltileceğini ifade etmiş,³⁴⁰ Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ise Türkiye ziyaretinden önce ticaret dengesizliğinin düzeltileceğini teyit etmiştir.³⁴¹

³³⁷ Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Zhang Qiyü'e'nin basın açıklaması, *Xinhua Ajansı*, 28 Aralık 2000.

³³⁸ TC Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yılı*, 1996, TC Dış Ticaret Müsteşarlığı, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ağustos-Eylül 1998; DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Asya-Pasifik Dairesi.

³³⁹ Kaynak: Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: www.fmprc.gov.cn/index.htm.

³⁴⁰ *Renmin Ribao (people's daily News)*, 4 Nisan 1999, SS.1.

³⁴¹ *Hürriyet gazetesi*, İter Türkmen'in Jiang Zemin ile yaptığı reportaj, 1 Nisan 2000.

Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında ticarete karşılaşılan sorunlar arasında, iki ülkenin coğrafi uzaklığının yanında, yeniden yapılanma süreci içinde bulunan Çin ekonomisinin geçirdiği değişimlerin bir çok açıdan oldukça karmaşık bir yapı sergilemesi ve bunların Türkiye'den yeterince izlenememesi sayılabilir. Çin pazarının sahip olduğu altyapı, müşteri nitelikleri, çok açık olmayabilen ve değişme sürecinde bulunan ticaret kural ve uygulamalarının Türk ihracatçıları tarafından dikkatli bir şekilde izlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, özellikle Çin'e ihraç edilen Türk ürünlerinin çeşitlilik kazanması ve Türk ihracatçı ve yatırımcılarının Çin pazarında kalıcı olmak için bu pazarı tanımaya özel önem vermeleri yararlıdır.

Henüz dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecini tamamlamamış olan Çin ekonomisi, yabancı tüccar ve yatırımcılar için halen girilmesi çok kolay olmayan bir pazar yapısına sahiptir. Çin pazarına girmek isteyen yabancıların Çinli ortakları ile işbirliği yapmaları bir zorunluluktur. Zira yabancı firmaların Çin pazarında doğrudan pazarlama ve satış işlemlerinde bulunmalarına bugün için izin verilmemektedir. Ancak sayıları yaklaşık 11 bini bulan Çinli iş adamları az miktarda sermaye ile Türkiye'de doğrudan pazarlama yapabilirlerken, Türk firmaları, Çin pazarında temsilcilik açmak ve güvenilir bir Çinli ortak bulmak gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Öte yandan, yukarıda da değinildiği gibi, Pekin tarafından uygulanan dış ticaret mevzuatının yeterince açık olmayışı ve standardizasyonun henüz tüm alanlarda gerçekleştirilememesi önemli bir engel olmayı sürdürmektedir. Bunların yanında, Çin pazarında ortaya çıkan rekabet, Türk firmaları için zorlayıcı olabilir. Halihazırda belli başlı dünya ülkeleri, dev Çin pazarı için yoğun bir rekabet içine girmişlerdir. Çin'in başta gelen dış ticaret ortaklarının incelenmesi, coğrafi uzaklık dezavantajına sahip olan Türk firmalarının daha yoğun çaba harcamaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun gibi yapısal ekonomik sorunlar yanında idarî sistem farklılığı da iki ülkenin ticarî ilişkilerine engel teşkil edebilir.³⁴²

³⁴² Çin ve Hong Kong Ülke Raporu, hazırlayanlar: Deniz Çakıroğlu ve Ebru Güsoy, Ankara, İGEME, 1999, ss. 22, 35-36; Türk-Çin İş Konseyi başkanı Yavuz Onay Finansal Forum gazetesine yaptığı "Çin'den Yapılan İthalatın Hesabı Sorulmalı" reportajı. *Finansal Forum*, 12 Nisan 1999.

4.9.1.4. Anlaşma Ve Protokoller

Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ticarî ilişkiler, 16 Temmuz 1974 tarihinde Pekin'de imzalanan Ticaret Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Söz konusu Anlaşmanın 6. maddesi uyarınca, her yıl toplanması öngörülen Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Karma Ticaret Komitesi, 1978 ve 1981 yıllarında olmak üzere iki kez toplanmıştır. Adı geçen Komite, 19 Aralık 1981 tarihinde Pekin'de imzalanan Ekonomik, Sanayi ve Teknik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde kurulan Karma Ekonomik Komite ile birleştirilmiş ve Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Karma Ekonomik ve Ticari Komitesi adını almıştır. Bu çerçevede 12. Dönem KEK Toplantısı 21-23 Nisan 1998 tarihlerinde Pekin'de yapılmış olup, toplantı sonunda imzalanan Mutabakat Zaptı, 2 Eylül 1998 tarih ve 23 451 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.³⁴³

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî anlaşmaların listesi aşağıdadır:

- 1972 Hava Ulaştırma Anlaşması
- 1981 Ticaret Anlaşması
- 1981 Sanayi ve Teknoloji İşbirliği Anlaşması
- 1985 Ekonomi, sanayi, ticaret, hava taşımacılığı ve telekomünikasyona ilişkin bir protokol
- 1990 Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması
- 1990 Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması
- 1991 Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması
- 1992 Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması
- 1992 Denizcilik Anlaşması
- 1993 Kültürel İşbirliği Anlaşması
- 1995 Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması

³⁴³ Çin ve Hong Kong Ülke Raporu, 1999,s.21.

1999 DTM ile ÇHC'nin MOFTEC-Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı Arasında Ticari İstisare Mekanizması Kurulması Hakkında Mutabakat Zaptı³⁴⁴

4.9.1.5. Kültürel İlişkiler

Türkler Anadolu'ya göç etmeden önce Çinlilerle yoğun kültürel ilişkiler içinde olmuşlardır. Çin kaynakları kısa da olsa, Selçuklular ve Osmanlılar'dan bahseder. Ancak kültürel ilişkiler coğrafi uzaklık nedeniyle gayet sınırlı kalmıştır. 30'lu yılların başında Türkiye-Milliyetçi Çin ile diplomatik ilişkiler kurmuş olmasına rağmen iki ülke kültürel alanda önemli sayılabilecek gelişme sağlayamamıştır. Günümüz Çin'i ile, 1971'de diplomatik ilişki tesis edilmesine rağmen kültürel ilişkiler daha sonra başlayabilmiştir. Mart 1988'de Çin Kültür Bakanı Wang Meng Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Haziran 1988'de Türkiye Kültür ve Turizm Bakanı Tinaz Titiz ve Eylül 1992'de Kültür Bakanı Fikri Sağlar Çin'i ziyaret etmiştir. Kasım 1993 ise iki ülke arasında kültür, spor, eğitim ve basın-yayın gibi konuları içeren bir kültürel işbirliği anlaşması imzalanmıştır.

Ayrıca, Çin'in Pekin, Şangay, Tianjin, Xian, Rizhao, Anshan, Nanjing, Bangfu, Zhenjiang ve Panjin şehirleri Türkiye'nin Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Trabzon, Bursa, Mersin, İzmit ve Yalova şehirleri ile kardeş şehirler olarak ilan edilmiştir.³⁴⁵ Türkiye-Çin kültürel ilişkileri yeterince gelişmemiştir.

4.9.1.6. Çin'in Stratejik Konumu

Türkiye'de Çin'e, 1990'lı yıllarda ekonomisi gelişmeye, dünya ve bölgesel meselelerde önemli rol üstlenmeye başladıktan sonra daha fazla önem

³⁴⁴ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: www.fmprc.gov.cn/index.htm ve DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Asya Pasifik Dairesi.

³⁴⁵ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi; Türkiye Maddesi www.fmprc.gov.cn/index.htm

verilmeye başlanmıştır. Ancak yine de Çin'in Türkiye'nin stratejik algılama perspektifi içine yeterince girdiğini söylemek mümkün değildir. Çin'i algılamak ve izah etme doğrultusunda yapılan başlıca çalışmalar arasında 1995 yılında Avrasya Dosyası Dergisi Çin Özel Sayısını çıkarmış ve bir çok uzmanın Çin'in siyasî, ekonomik, kültürel, askerî durumunu ve Doğu Türkistan sorununu inceleyen araştırmalarına yer vermiştir.³⁴⁶ 1995'te Prof. Duygu B Sezer "Çin'den Dost Olur Mu?" başlıklı yazısında Türkiye'nin, Batı'dan veya AB'den dışlanması durumunda, stratejik olarak Çin'e yönlenebileceğini, siyasî, ekonomik, kültürel ve askerî alanda ilişkilerini geliştirebileceğini ve bu şekilde iki ülke arasında stratejik ortaklık tesis edebileceğini ileri sürmüştür.³⁴⁷ 1989-1993 yıllarında Türkiye'nin Pekin Büyükelçiliği'nde görevli Mehmet Ögütçü Temmuz 1995'te TÜSİAD için hazırlanan "Yeni Ekonomik Süper Güç Çin ve Türkiye" başlıklı raporda, Çin'i her yönüyle tanıtarak Türkiye'nin birçok alanda Çin ile işbirliği yapabileceğini belirtmiş ve bu tür ilişkileri geliştirerek bu ülke ile stratejik ortaklık ilişkisine girilmesini önermiştir.³⁴⁸ 1996 yılında Dr. Hasret Çomak "2000'li Yıllara Doğru Süper Güç Konumuna Gelmesi Beklenen Çin İle Türkiye İlişkileri" yazısında, Batı kaynaklarına dayanarak 1992-1995 yılları arasındaki Çin'in, 21. yüzyılın süper gücü olarak ortaya çıkacağını, uluslararası siyaset ve askerî anlamda dünya sahnesinde önemli bir yer alacağını, özellikle Uzak Doğu ve Asya-Pasifik bölgelerinde göz ardı edilemeyecek bir rol üstleneceğini vurgulamış, Türkiye'nin askerî sanayi ve füze teknolojisi gibi değişik alanlarda Çin ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini ileri sürmüştür.³⁴⁹ Türkiye'de bazı araştırmacılar Çin'in 21. yüzyılın süper gücü olacağına inanırken,³⁵⁰ bazı araştırmacılar ise aynı görüşte değildirler.³⁵¹

³⁴⁶ *Avrasya Dosyası*, cilt 2, sayı 2, 1995.

³⁴⁷ Duygu B Sezer, "Çin'den Dost Olur Mu?", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 14 Ocak 1995.

³⁴⁸ Mehmet Ögütçü, *Yeni Ekonomi Süper Güç Çin ve Türkiye*, İstanbul: TÜSİAD, 1995.

³⁴⁹ Hasret Çomak, "2000'li Yıllara Doğru Süper Güç Konumuna Gelmesi Beklenen Çin İle Türkiye İlişkileri", *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, sayı 348, Nisan 1996, ss.95-98.

³⁵⁰ Necip F. Polat, "21. YY'ın Gündemini Çin Belirleyecek", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, AÜSBF, yıl 6, sayı 26, kış 1997, ss.3-8; Şahin Alpay, "Çin'in 21. yüzyılın süper

Diğer yandan, Çin'in askeri lobicilik faaliyeti³⁵² sonucunda iki ülkenin gizli füze anlaşmasını imzaladıkları iddia edilmiştir.³⁵³ Mehmet Ögütçü, Ocak 1999'da yayınlanan "Geleceğimiz Asya'da mı?: Yaralı Asya, Çin ve Türkiye" isimli kitabında Çin'in önemli olduğu fikrini savunmaya devam etmiş ve son olarak da Turkish Daily News'te 21. yüzyıla doğru Türkiye-Çin stratejik ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁵⁴

Geçen yıl Nisan'da kurulan 56. Hükümetin çalışma protokolünde ayrı bir yer alan "**Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkilerin Çok Yönlü Olarak Geliştirilmesine Özen Gösterilecektir**" ibaresi vardır. Bu da Ankara'nın Çin ile olan ilişkileri geliştirmesinde kararlı olduğunu göstermektedir. Dışişleri bakanı İsmail Cem de "Çin, önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin en önemli ortaklarından biri olmaya aday" diyerek bu ilişkiye umutlu bakıyordu.³⁵⁵

devleti" adlı Çin hakkındaki dizi yazısında: "Çin'in büyüme hızının aynı devam etmesi halinde gelecek yüzyılın ortalarında Çin'in dünyanın birinci büyük ekonomisi olmasının kaçınılmaz görüldüğünü" ileri sürmüştür. *Milliyet*, 29 Haziran 1999; Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı: "Çin: 21. Yüzyılda Dünya Liderliğine Aday Ülke", <http://www.foreigntrade.gov.tr/EKONOMI/CIN.HTM22-Jun-1999>.

³⁵¹ Erol Mütercimler, *21.Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji*, İstanbul: Erciyaş Yayınları, 1997:480-488

³⁵² ABD istihbarat araştırmacısı Nicholas Eftimiades, *Chinese Intelligence Operation* adlı kitabı, 1994 yılında İngiltere'de yayınlamıştır (Frank Cass and Co. LTD). Japonca tercümesi 1995 yılında Tokyo Toppan Şirketi tarafından yayınlamıştır. Çincesi ise 1998 yılında Hong Kong Minjing Neşriyatı tarafından yayınlamıştır. Kitabın bir kısmını *China Times* dergisinde (sayı 10, 1998, ss. 34-41) yer verilmiştir. Kitabın üçüncü kısımda Çin'in askeri istihbarat teşkilatına yer vermiştir. Çin askeri istihbarat teşkilatının dünya çapında hem istihbarat hem de casusluk yaptığı ve aynı zamanda silah lobiciliğini de yaptığı incelenmiştir. Üçüncü kısmın dokuzuncu bölümde yer alan kot adı Üçüncü Büro yani Askeri Özel Gönderme Bürosu'ndan söz ederken: "Üçüncü Büro birkaç gruba ayrılmaktadır, aralarında en önemlisi ve en aktif çalışan grubu ise Türkiye'yi üs yapmışlardır" ibaresi geçmektedir (*China Times*, sayı 10, 1998:37).

³⁵³ Evren Değer, "Çin'le Gizli Füze Anlaşması", *Milliyet*, 20 Aralık 1996.

³⁵⁴ Mehmet Ögütçü, *Geleceğimiz Asya'da mı?: Yaralı Asya, Çin ve Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999, 2. baskı.

³⁵⁵ Yalçın Doğan, "Başımıza Çin Çıktı", *Milliyet*, 30 Mayıs 1999. Ayrıca İsmail Cem'in Feraî Tinç ile yaptığı röportajında Çin ile olan ilişkilerin önemine değinirken: "Çin temaslarını Türkiye açısından önemsiyorum. Bu ziyaretin hem ekonomik hem de siyasi önemi var." "Çin ziyaretinin siyasi önemi, bu ülkenin BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olmasından kaynaklanıyor. Sorunun BM kararları temelinde çözümünde çok kararlıyız ama barışçı çözüm için diplomatik

Geçen yıl Çin Büyükelçiliği tarafından düzenlenen ÇHC'nin 1 Ekim kutlama resepsiyonunda, başbakanlığa vekâlet eden başbakan yardımcısı Devlet Bahçeli, Türkiye ile Çin'in ilişkilerini daha da ilerleteceği ümidinde olduğunu ifade ederek "Dost ve müttefik Çin Halk Cumhuriyeti'nin 50. yılını kutluyorum, başarılar diliyorum, ilişkilerimizin daha da ilerlemesini ümit ediyorum" diye konuşmuştur.³⁵⁶ Sadece Türkler değil, Japon bilim adamları da Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişmesini savunmaktadırlar.³⁵⁷ Aynı şekilde Çin liderleri de Türkiye'nin jeostratejik konumundan sık sık bahsetmekte ve bundan dolayı ikili ilişkilere önem verdiklerini her fırsatta dile getirmektedirler.³⁵⁸

Türkiye'deki araştırmacıların Çin ile stratejik ortaklık ilişkileri teklif etmelerine karşın, Çin'in çok taraflı dış politikasında Türkiye'nin yeri üçüncü derecede kalmaktadır: Çin, 1996'da ABD ve Rusya ile 21. yüzyıla yönelik yapıcı stratejik işbirliği ortaklık ilişkisi, Japonya ile barış ve dostluk işbirliği ortaklık ilişkisi, İngiltere ve Fransa ile uzun vadeli ve çok yönlü dostluk işbirliği ortaklık ilişkisi, 1998'de AB ile 21. yüzyıla yönelik uzun vadeli yapıcı ve sağlam ortaklık ilişkisi Türkiye ve benzeri ülkeler ile uzun vadeli dostluk işbirliği ilişkisini kurmak niyetindedir.³⁵⁹ Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in

girişimleri önemsiyoruz. Çin'le de bu bağlamda görüşüyoruz." Dışişleri Bakanı, "Ben yedi aylık bakanlığım süresinde dış politikada ekonominin önemi üzerinde durdum. İşte bu nedenle Çin ziyareti beş ay önce bu çerçevede düşünüldü ve Türkiye'nin bugün başına ne geliyorsa, zamanında büyük proje ortaya koyamamaktan geliyor!" demıştır. *Hürriyet*, 16 Şubat 1998.

³⁵⁶ *Milliyet*, 30 Eylül 1999.

³⁵⁷ Tokyo Yabancı Araştırmalar Üniversitesi Türkoloji Bölümü yardımcı profesörlerinden Hayashi Kayoko: "Türkiye'de Çince konuşan yok, bu konuda hiçbir araştırma yok, bu çok tuhaf. Çinliler tamamen dünyaya açılınca bugün nasıf Amerika'yla iyi geçinmek zorundaysak Çin'le de iyi geçinmek zorunda kalacağız. Çin çok zor bir ülke. Mantıklarını bilmiyoruz. Türkiye stratejik bir hata yapıyor" demektedir (*Milliyet*, 24 Mart 2000, Nazire KALKAN).

³⁵⁸ Başbakan Bülent Ecevit Çin kongre başkanı Li Peng ile görüşmesinde (*Finmin Ribao* Gazetesi, 06-04-2000. birinci sayfa) ve Jiang Zemin ile görüşürken (Zhong Xins Ajansı, 06-04-2000); Cumhurbaşkanı Demirel Li Peng'i kabulünde (*Finmin Ribao* Gazetesi, 07-04-2000, birinci sayfa) TBMM başkanı Akbulut'un Çin'de Jiang Zemin görüşmesinde, (*Xinhua Ajansı*, 22 Şubat 1999, Shengzhen); Akbulut'un Li Peng ile görüşmesi (*Xinhua Ajansı*, 21 Şubat 2000, Pekin); *Rinmin Ribao* gazetesini, 22 Şubat 2000.

³⁵⁹ *Xinhua Ajansı* Yorumu: " Cong Huoban Guanxi Kan Zhongguo Quan Fangwei Wajijiao" (Çin'in Ortaklık İlişkilerine Göre Çin'in Çok Yönlü Dış Politikası), 28 Şubat 1999 Pekin; 5 Nisan 1999 tarihinde Çin kongre başkanı Li Peng'in TBMM başkanı Hikmet Çetin ile görüşmesinde, Çin-Türkiye "uzun vadeli dostluk işbirliği ilişkisini" dile getirmiştir, *Xinhua Ajansı*, 5 Nisan 1999, Ankara.

18 Nisan 2000 tarihinde Esenboğa Havaalanı'nda yaptığı konuşmasıyla ilgili metinde iki ülkenin yeni yüzyılı gözönüne alarak "yeni tipteki işbirliği ilişkisi"ni kurmaya yöneldiği yer almaktadır.³⁶⁰ İki ülke arasında gerçekleştirilen ortak deklarasyonda, "Yeni tipteki işbirliği ilişkisi", "dostluk işbirliği ilişkisi" olarak yazılmıştır.³⁶¹ Şu ana kadar Çin tarafından Türkiye-Çin stratejik işbirliği ortaklık ilişkisi hakkında hiçbir işaret görülmemektedir ve ne Çinli stratejistler ne de Çin hükümet yetkileri bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. Çin haberlerinde yer alan Türkiye ile ilgili yazıların çoğunda genellikle PKK, deprem, turizm ve ticaret gibi konulara yer verilmektedir.

4.9.1.7. Çin Dış Politikasının Teorik Temelleri

Pekin hükümetinin üç aşamalı büyük stratejik planının³⁶² ilk aşaması, kısa vadede Çin ekonomisini güçlendirmek, bu arada Hong Kong ve Macao'yu sorunsuz bir şekilde ana kıtaya entegre etmektir. İkinci aşama, orta vadede özellikle enerji ve strateji bakımından önemli olan Güneydoğu Asya bölgesindeki çıkarları elde tutmak ve bu bölgede önemli bir stratejik konumu olan Tayvan'ı her ne pahasına olursa olsun ana kıtaya katmaktır. Üçüncü aşama ise; uzun vadede askerî ve ekonomik güce dayalı olarak 21. yüzyılın süper gücü olmaktır. Çin'in bu büyük strateji planına göre ana hedef, Çin'in doğusu ve güneyi, yani Asya-Pasifik bölgesi olacaktır.

Ancak bu ana hedefe ulaşabilmek için Çin'in, batıya açılan tek doğal kapısı olan Doğu Türkistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmak, arka bahçesi olarak telâkki ettiği Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve kuzeyden gelebilecek tehlike olarak gördüğü Rusya ile olan ilişkilerini emniyete almak zorunluluğu vardır.

³⁶⁰ http://www.fmprc.gov.cn/zt/jiangvisit/jiangvisit_15.htm.

³⁶¹ *Xinhua Ajansı*, 19 Nisan 2000, Ankara.

³⁶² "Zhong-E Junshi Zhanlüe Guanxi Yü Zhanwang" (Çin-Rusya Askerî Stratejik İlişkileri ve Geleceğe Yönelik Bakışlar), Fangshi'nin Askerî Strateji web sitesi: <http://www.wz.zj.cninfo.net/~ccc/zlx/zg06.htm>, 03-01-2000

Çin'in Orta Asya Stratejisi: Çin'in 1989 yılında uygulamaya koyduğu Orta Asya politikası, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla daha da belirginleşmiştir. Çin, 21. yüzyılda yukarıda değinilen üç aşamalı büyük strateji planını³⁶³ gerçekleştirmek için Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan bölgede çıkarlarını güvenceye almayı hedeflemiştir. Çin, süper güç olma stratejisinde, Batıya doğru gelişmesinde tampon bölge konumunda olan ve idaresi altında bulunan Doğu Türkistan'da milliyetçi hareketlere izin vermemek, bu bölgeye komşu olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde nüfuz sahibi olmaya çalışmak, oradan da Kafkasya ve Türkiye yolu ile Avrupa ülkeleri ile karadan temas kurmak amacındadır.³⁶⁴ Daha önce dikkat çekilen aşırı şüpheli Çin tavrı, Çin-Orta Asya- Kafkasya- Türkiye-Avrupa hattının doğudan batıya doğru bir hat olarak uzanmasını tasarlamakta ama aynı yolun tersine istikamette gelişmesini engellemeye çalışmaktadır. Bu ifadeyi somutlaştırırsak; Pekin, Türkiye ile Azerbaycan arasında coğrafi bağın mümkün olduğunca zayıflamasını sağlamak amacı ile Ermenistan'a ve Karabağ Ermeni yönetimine destek vermektedir. Pekin açısından bu tür bir coğrafi zayıflama Ankara'nın olası "Pantürkist emellerini" zayıflatacaktır.

Esasen Ankara'nın Pantürkist bir politikası bulunmamaktadır. Türkiye'nin 1991 sonrası Moskova-Orta Asya ilgisi ise hiçbir zaman Doğu Türkistan'ı kapsamamıştır. Ankara, iki ülke arasındaki ilişkilerde Doğu Türkistan konusunu engelleyici bir faktör olarak görmediğini değişik adımlar atarak göstermiş, konuyu gündemin en alt sıralarındaki bir insan hakları sorunu olarak ortaya koymuştur. Bugüne kadar sadece üst düzeyde ele alınan ve Türk kamuoyuna kapalı tutulan Doğu Türkistan meselesi, Zemin'in Türkiye'yi ziyaretinde, kendisine verilen devlet nişanı madalyası hakkında gelişen tartışmalar sebebiyle ülkenin gündemine oturmuştur.

³⁶³ Çin Felsefe-Sosyal Bilimler Planlama Ofisi tarafından yürütülmeye başlanan 96BSS007 kodlu plan.

³⁶⁴ Çin'in Türkiye'ye uzanma ve buradan Avrupa'ya bağlanma stratejisi, daha 1973 yılında Mao tarafından, ABD ulusal güvenlik danışman Henry Kissinger'e ifade edilmiştir. Pei Jianzhang, *Mao Zedong Wajiao Sixiang Yanjiu* (Mao Zedong'un Dış Politika Düşüncesi Hakkında Araştırmaları), Pekin: Shijie Zhishi Chubanshe (Dünya Bilimler Neşriyatı), 1994, ss.172-180.

4.9.2. Türkiye-Çin İlişkilerinde Aşılacak Engeller

Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişmesi için gerekli ortam ve itici güç yetersizdir. Bu problemler zamanla aşılabılır, ancak aşağıdaki meseleler iki ülke arasında zor aşılabılır ve hatta birbirine karşı stratejik koz olarak kullanılabilen problemlerdir.

4.9.2.1. Kıbrıs Meselesi

Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Çin'in desteğine ihtiyacı vardır. Ancak, bu konuda Çin, her zaman Güney Kıbrıs'ın yanında olmuştur. Son üç yıldan beri, Çin ile Güney Kıbrıs arasındaki ilişkiler hızla gelişmiştir. Özellikle geçen yıl 6-11 Haziran tarihlerinde Klerides'in Çin'e yaptığı ziyaret iki ülke ilişkilerini zirveye taşımıştır. Klerides Çin'e giderken havaalanında yaptığı konuşmasında, Çin liderleriyle Kıbrıs meselesinde yoğunlaşacağını ve her iki tarafı ilgilendiren uluslararası meselelerde fikir alışverişinde bulunacağını açıklamıştır. Ayrıca bu gezinin ikili ilişkilerin dönüm noktası olacağını belirtmiştir.³⁶⁵ Çin devlet başkanı Jiang Zemin, Klerides ile görüşürken, Klerides'in beklentisini dile getirerek "Çin hükümeti her zamanki gibi Kıbrıs meselesiyle yakından ilgilenmektedir, bu meselenin Kıbrıs için önemini derinden biliyoruz. Çin, Kıbrıs'ın bağımsızlığının, egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve tarafsız konumunun saygı ile karşılanması gerektiği kanaatinde. BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs ile ilgili kararlarının ciddi bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir. BM genel sekreterinin Rum-Türk iki millet hakkındaki uğraş ve çabalarını içten takdir ediyoruz.... Çin BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak BM genel sekreterinin fikrine destek vermeye devam edecektir; uluslararası platform ile birlikte Kıbrıs meselesinin adaletli ve uygun bir şekilde çözülmesi için kendi çabalarını gösterecektir".³⁶⁶ demiştir. Klerides, Çin'in bu desteğine teşekkür etmiş ve

³⁶⁵ *Xinhua Ajansı*, 5 Haziran 1999.

³⁶⁶ *Xinhua Ajansı*, 7 Haziran 1999.

Çin Kongre Başkanı Li Peng ile görüşme yaparken de aynı desteği almıştır. Klerides, Çin'in Kıbrıs meselesi üzerindeki tutumundan dolayı "Kıbrıs halkı, Çin hükümetinin Kıbrıs meselesindeki uzun süre devam eden adaletli tutumundan memnundur ve teşekkür eder"... "Kıbrıs hükümeti Çin ile birlikte adaletli ve uyumlu yeni dünyanın siyasi ve ekonomik düzeninin oluşmasına katkıda bulunacaktır"³⁶⁷ gibi konuşmalar yapmıştır. Çin'in Kıbrıs politikasında Jiang Zemin'in ifade ettiği gibi Güney Kıbrıs tarafına destek vermektedir.³⁶⁸ Çin'in bu tutumundan dolayı 14 Aralık 1971'de Güney Kıbrıs-Çin diplomatik ilişkilerinin kurulduğundan bu yana hep Güney Kıbrıs ile ilişkilerini geliştirmiş ve BM'de Kuzey Kıbrıs'ın aleyhinde tavır sergilemiştir.

4.9.2.2. PKK Meselesi

Çin'in bilimsel dergilerinde PKK'nın başlangıç dönemiyle ilgilendiği dikkat çekmektedir. Wang Zhijuan'ın "Kürt Milletinin Dramı Ne Zaman Bitecektir?" konulu yazısında yer alan kaynakçalarında yabancı dillerinden tercüme edilen makalelere 1984 yılında yer verilmiştir. Yalnızca Minzu Yicong (Etniklerle İlgili Tercüme Eserler Dergisi) adlı dergide, "Kürtlerin Acı Durumu" (1984), "Türkiye'nin Kürt Sorunu" (1985), "Kürdistan: Coğrafyasız Tarih" (1990), "Türkiye'nin Kürt Sorunları, 1925-1984" (1991), "Kürtler" (1994) ve "Türkiye'deki Kürtlerin Sorunları" (1995)³⁶⁹ gibi makaleler yer almıştır.

Wang Zhijuan'ın yazısına göre, "Türkiye'deki hükümet ve siyasetçiler Kürtlerin ayrı bir millet olduğunu kabul etmezler, onlara göre Kürtler Türklerin bir kavmidir, azınlık değildir, saf Türk'tür. Bu ülkede yalnızca Türklerin millet olma hakları vardır, diğerleri bu haklara sahip değildir. Kürtler dağılı insanlar olarak tanımlanırlar, hiçbir hakları yoktur. Kürtlerin

³⁶⁷ *Xinhua Ajansı*, 8 Haziran 1999.

³⁶⁸ Çin Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs maddesi, web sitesi: <http://www.fmprc.gov.cn>.

³⁶⁹ Pan Zhiping, "Self-Determinasyon ve Etnik Bölücülük", *Milli Sosyal Bilimler Akademisi destekli proje raporu*, Urumçi: Xinjiang Renmin Chubanshe, 1999, s.109.

isyanları hep acımasız yöntemlerle bastırılmıştır. Türkiye'de Kürkçe yasaktır; Türkçe bilmeyenler avukat bulamazlar; Büfe açamazlar; Sosyal güvenlik haklarından mahrumdurlar. Kürtler 1925 yılından bu yana baskıya karşı faaliyetlerini durdurmamışlardır. Dolayısıyla Türk ordusu tarafından sürekli bastırılmıştır. Türk ordusu Kürt bölgelerindeki operasyonlarında zaman zaman temizleme siyaseti yürüterek güvenliği sağlamaktadır. Bunun dışında Kürtleri zorla Türklerin oturduğu bölgelere sürmektedir; Ancak Kürtlerin nüfusu Türklerin nüfusunun %10'unu aşmamak şartıyla Türkleştirme politikası uygulamaktadır. Bu tür askerî bastırma ile asimilasyon politikası devam etmektedir. Ancak, buradaki Kürt sorunun çözümleneceği görünmemektedir.³⁷⁰ Çinlilerin gözünde Kürt sorunu, Batı Asya'daki Kürt halkının bağımsızlık mücadelesi ile ilgili etnik problemdir.³⁷¹ Çin Komünist Partisi'nin sesi olan Renmin Ribao (Halk Gazetesi) da yer alan Kosova olayı hakkındaki bir yorumda, ABD, Türkiye'nin Kürtlerin bağımsız hareketine karşı baskıcı politikasını uygulamasına göz yumarken, Kosova'da meydana gelen Arnavutların bağımsızlık hareketlerine destek vererek Yugoslavya'yı parçalamaya çalışmaktadır" denilmektedir.³⁷²

PKK adının Çince tercümesinde Türkiye'de özen gösterilen "bölücü" ve "terörist" terimleri hiç kullanılmamaktadır. Kasım 1998'de PKK elebaşı Öcalan Suriye'den kaçtıktan sonra Çin basınınca da yakından takip edilmiştir. Çin basınında, Öcalan ile ilgili haberler genellikle "Türkiye hükümeti karşıtı Kürt İşçi Partisi Lideri Öcalan",³⁷³ "Hükümet Karşıtı Türkiye Kürt İşçi Partisi lideri Öcalan",³⁷⁴ "Türkiye hükümeti karşıtı Kürt İşçi Partisi Lideri Öcalan"³⁷⁵ ve "Türkiye Kürt İşçi Partisi Lideri Öcalan"³⁷⁶ şeklinde yer almaktadır.

Bazı Çinli stratejistler, PKK sorununu Kosova meselesi ile paralel olarak görmektedir: "ABD ve NATO Miloseviç'in Kosova'daki Arnavutlara yaptığı soykırımdan dolayı askerî müdahalede bulunmuştur. Aynı şekilde,

³⁷⁰ Pan Zhiping, 1999, s.89.

³⁷¹ *Nanfeng Ribao* gazetesi, 1 Temmuz 1999.

³⁷² *Renmin Ribao* gazetesi, 16 Mart 1999, 6.sayfa .

Türkiye'de de Kürtlere karşı soykırım uygulanmaktadır, ancak ABD ile NATO buna müdahale etmemektedir. Bunun sebebi ise, Türkiye'nin NATO üyesi ve ABD'nin müttefiki olmasıdır. Bu nedenle Miloseviç de NATO'ya üye olsun ve hava bombardımandan kurtulsun³⁷⁷ gibi fikirler ileri sürmektedirler. ABD'de bulunan Çinli stratejist Du Ren, "Doğu Türkistan'daki Kargaşalar ve Pantürkizm" konulu yazısında: "Batılılar Irak'taki Kürtlerin bağımsızlık hareketlerini desteklemektedirler, ancak, bu bağımsızlık hareketleri Türkiye toprağında olunca ağır bir şekilde bastırılmaktadır. Hatta, Türk ordusu sınır ötesi operasyon yaparak Kürt örgütlerini temizleme faaliyeti yürütmüşlerdir. ABD buna da göz yummaktadır.³⁷⁸ Du Ren'in "Kürtler, Türkiye ve Çin'in Stratejik Çıkarları" konulu yazısında Pekin hükümetinin Kürt meselesinde yeterince iyi bir dış politika uygulayamadığını dile getirerek, "insanlar düşünürler, tek başına sığınak bulmaya çalışan Öcalan'ı koruyan Yunanistan Pekin hükümetinden destek istemiş miydi? Pekin nasıl cevap vermişti? Türkiye, gizlice Doğu Türkistan bölücülerini korumaya devam ederken, Çin, Öcalan olayına karşısa idi, sadece Türkiye'ye karşılık vermekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'ye karşı elinde kullanabileceği bir siyasî koz olacaktı"³⁷⁹ diye kaydetmektedir. Kanada'daki entelektüellerin yayınladığı Feng Huayua Wbe dergisinde (on günde bir sayı çıkar) yer alan, "Uluslararası Jeopolitik ve İnsan Hakları: Türkiye ve Avrupa ile ABD" konulu yazıda, "Türkiye'yi diktatör askerler yönetmektedir, sayısız siyasî mahkûm vardır. Nüfusun %10'unu oluşturan azınlık Kürtler aşağılanmakta ve baskı altında tutulmaktadır. Bunun dışında Türkler Kıbrıs'taki Rumları ağır baskı altına almaktadır. Türkiye'deki siyasî mahkûmların sayısı Çin'den çok daha fazladır, ancak Türkiye'nin insan haklarını çiğnemesi hiçbir zaman

³⁷³ Xinhua Ajansı, 14 Kasım 1998, Ankara.

³⁷⁴ Xinhua Ajansı, 19 Kasım 1998, Roma.

³⁷⁵ Xinhua Ajansı, 19 Kasım 1998, Ankara.

³⁷⁶ Xinhua Ajansı, 20 Kasım 1998, Demaşik.

³⁷⁷ Beijing Spring, sayı 73, Haziran 1999, s.106.

³⁷⁸ <http://www.zg169.net/~soy/design/content/war/xinjiang.txt>

³⁷⁹ <http://yam.cccc.com/~soy>

ABD'nin uluslararası insan hakları raporunda yer almamıştır³⁸⁰ denilmektedir.

4.9.2.3. Doğu Türkistan Meselesi

Pekin Doğu Türkistan probleminin dış destekçisi olarak hep Türkiye'yi görmüştür. 1990-1994 yılları arasında Doğu Türkistan problemini de içeren ve Çin Milli Sosyal Bilimler Fonu tarafından yürütülen "Panislamizm ve Pantürkizm'in Doğu Türkistan'daki yayılmaları ve buna karşılık uygulanacak tedbirler" adlı raporunda, Doğu Türkistan ayrılıkçı hareketinin menşeinin Türkiye olduğu ileri sürülmüştür. 387 sayılı bu raporda, Doğu Türkistan ayrılıkçı hareketinin temelini Panislamizm ve Pantürkizm'e bağlamış ve bu hareketin Osmanlıların II. Abdülhamit döneminde başlamış olduğunu, adı geçen iki akımın bugüne kadar sürekli Doğu Türkistan'da etkisini sürdürdüğünü, aynı zamanda 19. yüzyılın son yıllarından 20. yüzyılın ortalarına kadar Doğu Türkistan'da meydana gelen bağımsızlık hareketlerinde ve bilinen iki cumhuriyetin kurulması sırasında hep Türkiye'den bölgeye sızan arkası karanlık Türkiyelilerin görüldüğünü ayrıntılı bir şekilde yazmıştır.³⁸¹ Milli istihbarat, askerî istihbarat, kamu güvenliği idaresi, gümrük, devlet arşivi ve parti görevlilerinin de mevcut olduğu 50 kişinin çalışmasının yer aldığı bu raporda, Türkiye'de yayınlanmış olan kaynakların bol bol kullandığı görülmektedir. Bu da Çin'in Türkiye'yi yakından takip ettiğini göstermektedir. "İç Kaynak" mührünün atıldığı bu raporda, Türkiye ile ilgili görüşlere yer verilirken: "Türkiye hükümeti bir yandan Çin ile dost olma tutumunu sergilerken, diğer yandan da bu faaliyetlere (Doğu Türkistan ayrılıkçı hareketleri) göz yumarak yandaşlarını burada barındırmaktadır. Bu da Türkiye'nin AB'ye girmesi ve siyasî bakımdan Batı Avrupa'nın Çin üzerindeki yaptırım politikasına paralel düşüncesiyle sıkı alâkalıdır"³⁸² görüşünü ileri sürmüştür.

³⁸⁰ Feng Huayuan Dergisi, 1 Şubat 2000, <http://www.fhy.net/On-line/1998/fhy9802a.html#>

³⁸¹ Yang Faren, *Fan Yisilanzhuyi Yu Fan Tujuezhuyi (Pan Islamizm ve Pan Türkizm)*, Urumçi: Xinjiang Shehui Kexueyuan, 1994, ss32-286.

³⁸² Yang Faren, 1994,s.273.

Doğu Türkistan problemi hakkındaki bu görüşler, sadece Çinli bilim adamlarının görüşü olmayıp, Çin lideri Jiang Zemin de bu görüşü paylaşmaktadır. 1992 yılında Çin Merkezi Etnik Hizmet İşleri Toplantısı'nda konuşan Jiang Zemin, "uluslararası bazı siyasî güçlerin yurt dışına kaçan bölücülere destek vererek Panislamizm ve Pantürkizm veya başka sloganlar sayesinde ülkemizi parçalama uğraşlarını dikkate almamız ve karşı çıkmamız" diye konuşmuştur.³⁸³ ABD'de bulunan stratejist Du Ren "Xinjiang'daki Kargaşalar ve Pantürkizm" adlı uzun bir yazısında, Türkiye'nin "Adriyatik Denizinden Çin Seddine Kadar" Pantürkizm doktrininden yola çıkarak hem Türk dünyası hem de Doğu Türkistan ile ilgilenmediğini ve ABD'nin de Türkiye'nin bu doktrinini desteklediğini ileri sürerek, Türkiye'nin Doğu Türkistan'la ilgilenmesi nedeni ile bölgedeki etnik çatışmanın hep uluslararası gündemde kalacağını iddia etmiştir.³⁸⁵

Çin hükümeti bölge halkının düşüncesini ve bölgede uyguladığı politikaları dikkate almadan, bu problemi Türkiye'de aramaya ve her fırsatta, özellikle üst düzeydeki ziyaret ilişkileri sırasında dile getirmeye ve Türkiye'yi uyarmaya çalışmaktadır. Mayıs 1998 yılında Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit'in gerçekleştirdiği Çin ziyaretinde Çin lideri Jiang Zemin hemen Doğu Türkistan problemini ortaya koymuştur, başbakan yardımcısı Bülent Ecevit'in deyimiyile "son derece hassaslardır".³⁸⁶ Nisan 1999 yılında Çin Kongre Başkanı Li Peng Türkiye ziyaretinde bu konuyu gündeme getirmiş ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Meclis Başkanı Hikmet Çetin ve Başbakan Bülent Ecevit ile bu konuda fikir alışverişinde bulunmuştur. Türkiye Li Peng'e güvence vermiştir. Ekim 1999'da Çin Savunma Bakanı Chi Haotian Türkiye ziyaretinde yine Doğu Türkistan meselesini Ecevit'e açmıştır. Başbakan Ecevit aynı güvenceyi tekrarlamıştır.³⁸⁷ Nisan 2000

³⁸³ *Xinhua Ajansı*, 14 Ocak 1992.

³⁸⁴ <http://www.zg169.net/~soy/design/contentet/war/xinjiang.28-Aug-1998> veya <http://www.personal.comp.brad.ac.uk/~xlwang/articles/xinjiang.htm.5-feb-1999>

³⁸⁵ *Radikal*, 2 Mayıs 1999; *Mingbao* gazetesi, Hong Kong, Posted by ZaoBao on June 04, 1998.

³⁸⁶ Çin Kongre Başkanı Li Peng'in Tayland gezisinde Bangkok'ta yaptığı basın toplantısı, *Xinhua Ajansı*, 19 Nisan 1999, Bangkok.

³⁸⁷ *Xinhuan Ajansı*, 28 Ekim 1999, Ankara.

yılında Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in, Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'le görüşmesinde Doğu Türkistan meselesi yine gündeme gelmiştir: "Türkiye'nin Çin ile ilişkilere büyük önem verdiğini belirten Cumhurbaşkanı Demirel, Türkler'in Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri ile akrabalık ilişkileri bulunduğunu belirtmiş ve "Bu kişilerin Çin'e sadık yurttaşlar olarak ülkenizin bir parçası olduklarına inanıyorum. Çin'in toprak bütünlüğünün korunması Türkiye'nin politikasıdır" demiştir.

Heyetler arası görüşmelerde Ankara'nın bu görüşünü seslendiren Demirel, resmî açıklamasında ise rahatsızlığa net bir gönderme yaparak iki ülke arasında pürüz bulunmadığını dile getirdi. Çin Devlet Başkanı ise Ankara'nın bu hassasiyetine şu karşılığı verdi: "Merak etmeyin. Biz de bu insanları düşünüyoruz. Pekin, kısa dönemde Batı Çin (Doğu Türkistan) için çok önemli bir kalkınma programı başlatıyor. Türkiye'yi de bu yatırım programında görmek istiyoruz" dedi.³⁸⁸

Ancak, Türkiye hükümeti Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların faaliyetlerine kısıtlama getiren 23 Aralık 1998 tarihli ve 1998/36 sayılı genelgesini çıkarmasına rağmen, Şubat 2000'de İçişleri bakanı Sadettin Tantan'ın Pekin ziyaretinde Çin Kamu Güvenliği Bakanı Jia Chunwang (1985-1998 yılları arasında üç defa Çin milli istihbarat teşkilatı olan Anquanbu'nun başkanı olarak atanmıştır) ile imzaladığı anlaşmayla ve Doğu Türkistan teşkilatınca Doğu Türkistanlılara yönelik "Suçlarla Mücadele İşbirliği Anlaşması" ile yetinilmemiş, son olarak Cumhurbaşkanı Demirel ile Jiang arasında yapılan görüşmelere ilişkin yayınlanan ortak deklarasyonda güven verici bir madde ilave edilirken: "Her türlü terörizm, bölücülük ve kökten dinci faaliyetlere karşı ortak hareket edeceklerdir"³⁸⁹ ifadesine yer verilmiştir.

Türkiye-ÇHC ilişkileri her iki taraf için de tamamen sorunlardan ve ön yargılardan arınmış olmamakla birlikte sürekli gelişme kaydetmektedir.

³⁸⁸ Türkiye Dışişleri Bakanlığı web sitesi:
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupcb/cb/2000/04/20042000.htm>.

³⁸⁹ *Xinhua Ajansı*, 19 Nisan 2000, Ankara.

Çünkü mevcut sorunların yanında her iki başkent karşılıklı çıkarlar çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinin önünü açmak için çalışmaktadırlar.

Bu, sorunlardan çok çözümler üzerinde yoğunlaşan yaklaşımın sürekli olması, sorunların çözümü için de muhakkak ki katkı sağlayacaktır. Gerek Ankara, gerek Pekin, buna arzulu görünmektedirler.

4.10. Çin-Güney Kıbrıs Rum Kesimi İlişkisi

4.10.1. Çin'in Güney Kıbrıs Rum Kesimi İle Siyasî İlişkisi

Çin ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi arasındaki diplomatik ilişkiler 14 Aralık 1971'de kurulmuştur. İki ülkenin ortak bildirisinde, "Çin hükümeti ve halkı, Kıbrıs Cumhuriyeti hükümeti ve halkının yabancıların herhangi bir bahane ile müdahalesine ve içişlerine karışmasına karşı çıkar ve Kıbrıs'ın tamamen bağımsızlığını kazanmasına, egemenliğine, ülke birliği ve toprak bütünlüğü konusunda verdiği haklı mücadelesine kesinlikle destek verir" "iki ülke karşılıklı olarak birbirini tanımakla birlikte, yeni ve eski sömürgecilğe karşı, ortaklaşa iki ülke ilişkilerini geliştirecektir" diye kaydedilmektedir.³⁹⁰

Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin Makarios (Mayıs 1974), Kyprianou (Haziran 1984), Vassiliou (Ağustos 1990) ve Glafcos Klerides (Haziran 1999) gibi dört Cumhurbaşkanı ve Lyssarides (1987) ile Glanos (Mart 1992) gibi iki Meclis Başkanı Çin'i sırayla ziyaret ederlerken, Çin tarafından ise, Çin Halk Meclis Başkan Yardımcısı Liao Hansheng (Kasım 1988), Çin Dışişleri Bakanı Qian Qichen (Temmuz 1990), Çin Halk Meclis Başkan Yardımcısı Wang Bingan (Kasım 1993), Çin Devlet Bakanı Luo Gan (Haziran 1994) ve Çin Halk Meclis Başkan Yardımcısı Tian Jiyun (Ekim 1999) gibi kişiler Güney Kıbrıs

³⁹⁰ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: <http://www.gmpra.gov.cn/> İki Ordu Arasındaki Çok Yönlü, Geniş Alanlı ve Çok Düzeyli İlişkilerini Artırmaktır chn/1658.html. Bu bildiriye imza atan Kıbrıs tarafı vekili Kıbrıs Dışişleri Bakanı, bugünkü Güney Kıbrıs Rum Kesimi Rum Kesimi Meclis Başkanı Spyros Kyprianou'dur.

Rum Kesimini ziyaret etmişlerdir.³⁹¹ En son 15-17 Ocak 2001'de Çin Devlet Başkanı Yardımcısı ve Çin Merkezi Askeri Komite Başkan Yardımcısı Hu Jintao, Güney Kıbrıs Rum Kesimine ilk defa en üst düzey ziyareti gerçekleştirmiştir.³⁹²

4.10.2. Çin-Güney Kıbrıs Rum Kesimi Ekonomik ve Teknik İşbirliği İlişkileri

Çin ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi arasında Şubat 1981'de, ticarî anlaşmalar yapılmıştır. 1984'te iki taraf arasında Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması yapılmıştır. Aynı zamanda, Çin ile Rum kesimi arasında Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Komitesi kurulmuştur. 1998'de iki ülkenin ticaret hacmi 81,21 milyon dolara ulaşmıştır. Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Çin'den 80,59 milyon dolarlık mal ithal ederken, Çin ise 0,62 milyon dolarlık mal ithal etmiştir. 1999'da iki ülke ticaret hacmi 102,534 milyon dolar olmuştur. Güney Kıbrıs Rum Kesimi Çin'den 102,01 milyon dolarlık mal ithal ederken, Çin ise 0,524 milyon dolarlık mal ithal etmiştir. Bunun dışında Çin'in Adalet Bakanı Xiao Yang (Nisan 1995) ile Kültür Bakanı Liu Zhongde (Kasım 1997) sırası ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ni ziyaret etmişlerdir.³⁹³

Yukarda çizilen tabloya göre, Güney Kıbrıs Rum Kesimi Çin'e en üst düzeyde ziyaretler gerçekleştirirken, Çin tarafı ise biraz daha düşük düzeyde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiştir. Kıbrıs Rum Kesimi, Kıbrıs sorununu çözmek için Çin'e ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, kendisini Çin ile yakın ilişki içinde olmak zorunda hissetmektedir. Hatta iki taraf arasındaki ticarî denge kendi aleyhine olmasına rağmen Kıbrıs Rum Kesimi bu konulara hiçbir zaman itiraz etmemiştir. En son, Çin Devlet Başkan Yardımcısı Hu Jintao'nun Kıbrıs Rum Kesimi'ni ziyaretinde en çok Kıbrıs

³⁹¹ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: <http://www.fmprc.gov.cn/eng/4334.html>.

³⁹² *Xinhua Ajansı*, 15, 16, 17 Ocak 2001.

³⁹³ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: <http://www.fmprc.gov.cn/chn/2884.html>, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/4334.html>.

sorunu konuşulmuş ve ticari dengesizlik olmasına rağmen, taraflar ticari konularda başarı kazanıldığını beyan etmişlerdir. Görüşmenin sonunda iki ülke arasında karşılıklı yatırım ve telekomünikasyon konusunda üç anlaşma yapılmıştır.³⁹⁴ Bu da Çin lehinedir. Çin son yıllarda Kıbrıs meselesine önem vermeye başlamış ve bu bağlamda daha önce Çin'in Türkiye Konsolosu ve Büyükelçilikte Siyasi Ataşe olarak görev yapan Sun Aiguo 25 Ağustos 2000 tarihinde Güney Kıbrıs Rum Kesimine Büyükelçi olarak atanmıştır. Türkçeyi iyi bilen ve bir dönem Çin'in Dışişleri Bakanlığı Batı Asya-Kuzey Afrika Bölüm Başkan Yardımcılığı da yapan Sun Aiguo, Türkiye-Yunanistan sorunları ve Kıbrıs sorunu gibi konuları da iyi bilmektedir. Çin hükümetinin stratejik amacı ortadadır ve Çin Kıbrıs sorununda "ben de varım" demeye çalışmaktadır. Bu sorunlar çerçevesinde bazen Çin liderlerinin izlerini de görebilmekteyiz. Nisan 1999'da, Çin Halk Meclisi Başkanı Türkiye ziyaretinden önce Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Nisan 2000'de Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Türkiye'yi ziyaret ettikten sonra Yunanistan'a geçmiştir. Çin'in milli stratejisinin öncelikli hedefi Asya-Pasifik olmasına rağmen küresel bir politika izlediği açıktır.³⁹⁵ Kıbrıs sorununda etkili olmaya çalışmaktadır. Ancak şimdiye kadar Çin bu konuda sadece BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a destek vermekle yetinmiştir.

4.10.3. Çin'in Kıbrıs Politikası

Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesinde Çin'in Kıbrıs politikasına yer verilirken şöyle yazılmıştır: "Çin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü öteden beri savunurken, bağılantısızlığına saygı gösterir, BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs sorunu ile ilgili kararının mutlaka uygulanmasından yanadır. Çin Hükümeti, Kıbrıs sorununa çok önem ver-

³⁹⁴ Hu Jintao'nun Güney Kıbrıs Rum Kesimi ziyareti sırasında Güney Kıbrıs Devlet Başkanı ve Meclis Başkanı ile görüşmüştür. *Xinhua Ajansı*, 15, 16, ve 17 Ocak 2001 tarihli Kıbrıs Rum Kesimiye ilgili haberler.

³⁹⁵ Erkin Ekrem, "Uçak Gemisinin Çin'in Milli Stratejisindeki Yeri", *Stratejik Analiz*, Cilt 1 (9), Ocak 2001.

mektedir. BM Genel Sekreterinin Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için gösterdiği çabaları destekler. Kıbrıs'taki iki millet ve BM Genel Sekreteri ortaklaşa çaba gösterip, BM'nin Kıbrıs sorununa ilişkin kararını esas alarak, görüşmeler düzenlemelerini, adım adım anlaşmazlıkları azaltmalarını, karşılıklı güven oluşturmalarını ve iki milletin ortak kabul ettikleri sorunların çözüm yollarını en kısa zamanda bulmalarını ümit ederiz. Bu durum iki milletin temel çıkarlarına uygun olmakla birlikte, bölgenin barışı, istikrarı ve gelişmesi için de yararlıdır. Çin, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak, uluslararası kuruluşlar ile aynı çizgide, Kıbrıs sorununa adil ve kural-lara göre çözüm bulunması için çaba gösterecektir".³⁹⁶

4.10.4. Kıbrıs Sorununun Çözümünde Çin

Çin, son zamanlarda Türkiye'yi ve Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren bölgelere bir dizi stratejik ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye, ilişkilerini her alanda geliştirmeye önem verdiği Çin ile bir Eylem Planı imzaladı. İki ülke, çok taraflı konular ve uluslararası arenada özellikle BM çerçevesinde karşılıklı destek, koordinasyon ve işbirliğini daha da geliştireceklerine dair bir maddeye de yer vermişlerdir. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi Çin'den, Kıbrıs hakkında Türk tarafına uygulanan ambargoların kaldırılması için aktif destek istedi. Kıbrıs sorununun tamamen BM kararları çerçevesinde çözümlenmesinden yana olan Çin'in, Türkiye'nin beklentilerine ne derecede destek olacağı aslında BM ve ilgili devletleri ilgilendiren bir konudur. Dolayısıyla, bu konu Türk basınında geniş yankı bulmuştur. Bu konuyla ilgili olarak bir gazetede yer alan haberde, İsmail Cem'in iki ülke yetkililerinin Kıbrıs hakkında BM çerçevesinde daha çok istişare içinde olması gerektiğini söylediği bildirilmiş, ve Çin'in buna sıcak baktığının öğrenildiği belirtilmiştir.³⁹⁷

³⁹⁶ Çin Dışişleri Bakanlığı web sitesi: <http://www.fmprc.gov.cn/chn/2386.html>.

³⁹⁷ *Hürriyet*, 8 Ocak 2001.

Bir başka haberde ise Türkiye'nin, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi Çin'den Kıbrıs konusunda destek istediği kaydedilmiş, Ankara'da resmî temaslarda bulunan Çin Dışişleri Bakanı Tang Jianxuan'un önüne Kıbrıs dosyası konulduğu ve sorunun bütün boyutlarıyla anlatıldığı ifade edilmiştir. Aynı yazıda, Çin'den, Güvenlik Konseyi'nde Türk tarafına uygulanan ambargoların kaldırılması için aktif destek istendiği belirtilmiştir.³⁹⁸

Bir başka gazetede ise şu habere yer verilmiştir: "Türkiye, Çin'in BM'deki ağırlığı kapsamında, Kıbrıs konusunda da Pekin yönetiminden destek istedi. BM Genel Sekreterinin iyi niyet misyonu kapsamında yürütülen görüşmelerde Çin'in izleyeceği politika Türkiye açısından önem taşıyor".³⁹⁹

Bir yazılı basın organında da Cem ve Jiaxuan'ın Kıbrıs sorunu konusunda siyasi görüşmelere devam etmek konusunda anlaştıkları haber verilmiştir. Bir diğer gazete ise, Dışişlerine yakın kaynaklara dayanarak verdiği haberde, iki bakan arasındaki görüşmelerde Kıbrıs sorununun da önemli bir yer tuttuğunu belirtmiş ve Dışişleri Bakanı Cem'in, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kıbrıs sorununda Türkiye'den yana tavır alması için konuk Bakandan yardım istediği ifade edilmiştir.⁴⁰⁰

Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan Türkiye'de Kıbrıs meselesini gündeme getirirken, Çin Devlet Başkanı Yardımcısı ve Çin Merkezi Askeri Komite Başkan Yardımcısı Hu Jintao, 15-17 Ocak 2001 tarihlerinde Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nde bu meseleyi de görüşmektedir. Hu Jintao Kıbrıs Rum Kesimi Cumhurbaşkanı Glafcos Klerides ve Meclis Başkanı Spyros Kyprianou ile görüştüğü sırada Kıbrıs meselesi gündeme gelirken, Klerides ile Kyprianou'nun konuşması, aslında Çin'in Kıbrıs sorunu hakkındaki tutumunun ne olduğunu daha açık ortaya koymaktadır.

³⁹⁸ *Radikal*, 9 Ocak 2001.

³⁹⁹ *Cumhuriyet*, 9 Ocak 2001.

⁴⁰⁰ *Zaman*, 9 Ocak 2001.

Klerides: "Kıbrıs Hükümeti, Çin'in BM'de Kıbrıs sorununun çözülmesi yolunda gösterdiği çabaları takdir eder ve şükranlarını sunar. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi olması sıfatıyla Çin'in Kıbrıs sorununun çözülmesi için sarf ettiği çabalarının devamlı olmasını ve daha da aktif rolleri üstlenmesini umuyoruz" demiştir.

Kypriou ise şunları belirtmiştir: "Kıbrıs halkı; Çin'in en iyi dostu olduğunu bilmektedir. Yeni yüzyılda, iki taraf arasında siyasi alanda, ekonomi, ticaret, kültür ve turizm alanlarında daha kapsamlı dostça işbirliğinin bir an önce gerçekleşmesini istiyoruz".⁴⁰¹

Bunun üzerine, Hu Jintao Çin'in Kıbrıs sorunu hakkındaki tutumunu bir kez daha tekrarlayarak şunları ifade etmiştir: "Çin ile Kıbrıs arasında hiçbir problem yoktur". "Çin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü öteden beri savunurken, bağlantısızlığına saygı gösterir, BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs sorunu ile ilgili kararının mutlaka uygulanmasından yanadır".⁴⁰²

Çin'in Kıbrıs sorunu ile ilgili tutumu öteden beri hiç değişmemiştir, Çin, veto hakkını kullanma dışında bu konuda fiilen bir şey yapmamıştır. Bu sebeplerden dolayı Çin'in Kıbrıs sorununda Türkiye'nin yaklaşımına fazla ilgi göstermesi pek gerçekçi bir yaklaşım olmayabilir.

4.11. Çin'in Komşu Ülkelere Yönelik Dış Politikası

Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan, Çin'in dış politikası ile ilgili bir yazısında, Çin'in komşu ülkelerle dostluk ilişkisinin Çin'in temel politikası olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰³ Çin'in Dışişlerine bağlı düşünce kuruluşu olan Çin Uluslararası Sorunları Araştırma Enstitüsü Başkanı Yang Chengxu

⁴⁰¹ Xinhua Ajansı, 16 Ocak 2001.

⁴⁰² Xinhua Ajansı, 16 Ocak 2001.

⁴⁰³ Tang Jiaxuan, "Jiyü Duoyü Tiaozhan, Xiwang Duoyü Kunnan" (Fırsatlar Risklerden fazla, Umut Zorluklardan Çoktur), *Haikin Günlüğü*, 15 Aralık 1999.

çevresinin güvenliğini korumanın öteden beri Çin'in önemli bir dış politika stratejisi olduğunu yazmaktadır. Yang Chengxu'ye göre, "barışçıl bir ortam yoksa, Çin'in ekonomik kalkınma planı muhakkak suretle doğrudan veya dolaylı olarak olumsuz etkilerin altında kalacaktır. Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Çin, komşu bölgelerin güvenliğini sağlamaya devam etmiştir. Çin, diplomatik ilişkisi olmayan komşu ülkeler ile de ilişki tesis etmeye gayret göstermiş, diplomatik ilişkileri olduğu halde ilişkileri normalleşmemiş komşu ülkeler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1980'de Endonezya ve Singapur, 1991'de Burma, 1992'de Güney Kore ile diplomatik ilişki tesis etmiştir. Bu arada Vietnam ve Moğolistan ile de ilişkilerini normalleştirmiştir. SSCB dağıldıktan sonra, Çin sırasıyla Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile diplomatik ilişki tesis etmiştir. Özellikle Çin ile komşu olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile diplomatik ilişki tesis edilmiştir. Bu arada Çin, diğer komşu ülkeler ile olan problemlili sınır sorunlarına da çözüm getirmeye çalışmıştır. 1964'te başlamış olan Çin-Rusya sınır probleminin doğu kısmı konusunda 1992'te anlaşma sağlanırken, batı kısmının sınırı anlaşmasına ancak 1994'te imza atılmıştır. Daha sonra Çin-Kazakistan sınır problemine de uygun bir şekilde çözüm getirilmeye çalışılmıştır. 1999'da Çin-Vietnam kara sınırı problemi hakkında koordinasyon mekanizması kurulmuştur. Bununla birlikte Çin, Hindistan gibi sınırdaş ülkelerle güven anlaşması yapmış ve sınır bölgelerinde barış ve istikrarı sağlamıştır.

1989'da Deng Xiaoping Çin'in egemen topraklarındaki ihtilâflarına çözüm getirmek için "Kavgayı bırakalım, birlikte işletelim" düşüncesini ileri sürmüştür. Çin'in genel koşullarını düşünerek, Spratly (Nansha) adaları sorunu hakkında; egemenliğin Çin'de olması şartı altında, hak iddia eden ülkelerle mümkün olduğu kadar ortak görüşe varılmasına çalışmıştır. Bu şekilde bölgede çıkabilecek askerî çatışma olasılığı önlenmiştir.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ Yang Chengxu, "Zhongguo Shinian Da Waijiao (Çin'in On Yıllık Büyük Dış Politikası)", *Ban Yüe Tan* sayı 9, 2000, <http://202.84.17.23/200009/c9.htm>.

Çin Dışişleri Bakanı Tang Jiaxuan'ın yorumuna göre, "Çin komşu ülkelerle tesis ettiği iyi komşuluk ve güven içinde işbirliği ilişkilerini daha da sağlamlaştırmıştır. Gerçi 1999'da Çin'in etrafında bazı yeni sorunlar çıkmasına rağmen, genel olarak Çin'in etrafındaki ortam ve çevre koşulları, 50 seneden beri iyi bir döneme girmiştir".⁴⁰⁵

Ancak, Çinli strateji uzmanları Çin'in etrafındaki komşu ülkelerle olan ilişkilerine olumlu bakmamaktadırlar.⁴⁰⁶ Bu uzmanlara göre Çin'in büyümesiyle birlikte bazı komşu ülkeler, Çin tehdidini hissederek Çin'e yönelik, silahlanma dahil, tedbir alamaya başlamıştır. Bu da Çin'in çevresinde ciddi sorunlar yaratmaktadır. Üstelik ABD, Japonya, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerin Çin'in komşusu olan ülkelere gösterdikleri yakın ilgi nedeni ile Çin'in çevresi daha da gerginleşmiştir. Dolayısıyla uzmanlar Çin'in bu sorunlara çözüm getirmek için siyasî, askerî ve diplomatik girişimlerle çok boyutlu dış politikaya iştirak ederek yeni bir strateji çizmesi gerektiğini önermektedirler.

Çin'in doğusunda iki Kore'nin bütünleşmesindeki belirsizlik devam etmektedir. İlerde iki Kore birleştikten sonra, aynen iki Vietnam'ın birleşmesinden sonra olduğu gibi Çin'e ihanet edebilir mi gibi sorunlar mevcudiyetini korumaktadır. Japonya'nın ABD ile yaptığı siyasî, ekonomik ve güvenlik işbirliği öteden beri Çin'i rahatsız etmektedir. Japonya ile Rusya'nın Moğolistan'a yönelik siyasî ve ekonomik ilgisi günden güne artmaktadır. Bu gelişmelerin Çin yönetimi altındaki İç Moğolistan'ın istikrarını etkileyebileceğinden endişe duyulmaktadır. Gerçi, Şanghay Beşlisi çerçevesinde, Çin'in kuzeybatı sınır bölgelerinin güvenliği sağlanmıştır. Afganistan ve Tacikistan'dan gelen radikal dincilik hareketi hem Çin'i, hem de Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'ı endişelendirmektedir. Aynı

⁴⁰⁵ Tang Jiaxuan, 15 Aralık 1999.

⁴⁰⁶ "Zhongguo Wajijiao Zhanlue de Sikao (Çin'in Dış Politika Stratejisi Üzerindeki Düşünceler), web sitesi: <http://globe.jfdaily.com/epulish/gb/peper101/class010002/hw2308223.htm>; Tang Shiping, "Lixiang Anquan yu Xinshiji Zhongguo Da chanlue" (Çin'in İdeal Güvenlik Çevresi ve Yeni Yüzyılın Çin'in Büyük Stratejisi), *Dagong Bao*, Hong kong, 15 Ocak 2001.

şekilde bölgedeki etnik sorunların da bu konumda olan ve Çin'in kuzeybatı kalkınma projesinin önemli direğini oluşturan Doğu Türkistan'a yansiyebileceği endişesi yaratmaktadır. Güneyde Hindistan ile sınır sorunları hâlâ devam etmektedir. Bu sorun ile ilgili Tibet meselesi de hem Hindistan'da hem de uluslararası alanda büyük bir problem olarak güncelliğini korumaktadır. Vietnam ile hem kara, hem deniz, hem de Spratly ile Peracel adalarında hak iddia etme sorunları çözülmemiştir. Özellikle Spratly adaları konusunda, Vietnam 28 adayı, Filipinler 9 adayı, Endonezya 2 adayı, Malezya 9 adayı, Bruney de bir adayı elde tutmaktadır. Bunun dışında Tayvan, Tayvan adası dahil dört adayı elinde tutarken, Japonya Senkaku adasını elinde tutmaktadır. Üstelik bu ülkeler ASEAN topluluğuna, APEC ve ASEM'e üye ülkelerdir. Çin, içinde bulunduğu bu kuruluşlarda, çözüme ulaşmak konusunda yalnız kalmaktadır.

Çin, önem verdiği komşuluk ilişkilerine çözüm getirmek için bu ülkelerle yoğun bir ilişkiye girerek ikili ilişkilerini belli bir düzeye taşımaya çalışmaktadır.⁴⁰⁷ Ancak Çin büyüdükçe, sorunlar da büyüyerek devam etmektedir.

⁴⁰⁷ "Zhongguo he Yazhou Zhoubian Guojia de Guanxi" (Çin'in Asya'daki komşu ülkelerle ilişkileri), Çin'in Dış İlişkisinin 50 yılı, web sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1001.htm>.

SONUÇ

1921 yılında kurulan Çin Komünist Partisi, 1927'de silaha başvurarak o dönemin Milliyetçi Çin Partisi'nin yönetiminde bulunan hükümete karşı 22 yıllık mücadelesi sonucunda 1 Ekim 1949 tarihinde, kendi yönetimini ilan etmiştir. Yeni kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ülke güvenliği, ekonomik kalkınma ve ideoloji sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. İç savaştan yeni çıkmış olan ve dış politika tecrübesi olmayan Çin liderleri, ulusal çıkarlarını sağlamak amacıyla dış politikalarını belirlemişlerdir. Eylül 1949'da kabul edilen Çin Halk Siyasî İstişare Toplantısı'nın ortak bildirgesinde 'Çin Halk Cumhuriyeti dış politikasının temel prensibi, ülkenin bağımsızlığının, hürriyetinin ve egemenliğinin sağlanması, uluslararası barışın sürekliliğinin ve ülkeler arası halkların dostça işbirliğinin desteklenmesi, emperyalizme ve savaş politikasına karşı çıkılması' olarak belirtmiştir. Bu doğrultuda Çin, ülke güvenliğinin tehdit altında kaldığını iddia ederek Kore Savaşı'na iştirak etmiştir; ülke kalkınması yolunda Sovyet Rusya'dan finans ve teknik adamlar talep etmiştir. Komünizmin bayrağını dünyanın her yerine dikmek için Sovyet Rusya'yla ağabeylik ilişkisi tesis etmiştir. Ancak sanayileşmemiş, köylü bir nüfusa sahip olan ve diğer ülkelerle henüz bir ilişki kurmamış olan Çin Hükümeti'nin ulusal çıkarları, büyük ölçüde Sovyet Rusya'ya dayanmaktaydı.

Çin'in, Sovyet Rusya ile olan balayı uzun sürmeyen ekonomik kalkınma projesi de ideolojik hareketi tarafından sabote edilmişti. Mao'nun Büyük Sıçrama planının fos çıkmasıyla parti içi hesaplaşmaları ve toplumdaki sınıf mücadeleleri de alevlenmeye başlamıştır. 1960 yılına gelindiğinde Çin

ekonomisi kopma noktasına gelmiş ve Çin'de iki yıllık açlık dönemi ortaya çıkmıştır. Dış politikasını ancak Asya ve bazı Afrika ülkeleri ile sınırlı yürütmekte ve aynı zamanda SSCB dahil Batılı ülkelerin baskısı altında kalmaktadır.

Bu durumdan kurtulmak için atom ve hidrojen bombasını üreterek stratejik savunma konumunu sağlamıştır. Aynı zamanda dış politikası da hem emperyalizme hem de SSCB'ye karşı çıkışı yapmıştır. İç siyasette ise Mao'nun inisiyatifiyle Kültür Devrimi başlatarak yönetimdeki karşı güçleri sırasıyla ortadan kaldırmıştır. Ekonomik kalkınma hızı yine gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde Batılı ülkelerin baskısı ve SSCB'nin izolasyon politikasının kısılacı altında kalan Çin, artık yeni bir dış politika izlemeye yönelmiştir. Çin, ideolojik kavganın yerine reel bir stratejik politika izleme kararı almıştır.

1970'li yılların başında Vietnam Savaşı'nda yenilmiş olan Amerika Birleşik Devletleri, yükselen SSCB'nin tehdidi altında kalmıştır. Başkan Richard Nixon'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger'in tavsiyesiyle ABD, Rusya'ya karşı, Çin kartını oynayacaktı. 1971 yılında Kissinger'in gizli Çin gezisinden sonra ABD, Üçüncü Dünyada liderliğe soyunan Çin ile stratejik ilişkiler tesis etmiştir. Çin bu reel karar ile Soğuk Savaş sırasında iki güç ortasında bir üçüncü güç olarak ABD- Rusya- Çin dengeli stratejik üçgeninde yer almakla dış politikada en rahat dönemini yaşamaya başlamıştır. ABD ile kurulan stratejik ilişki ve Batı ülkelerinden gelen teknoloji ve finans desteği hem Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde koltuk sahibi olmasını sağlamış hem de bu ülkede ekonomik kalkınma ortamı yaratmıştır. Gerçi ABD'nin Çin'e şüpheli yaklaşmasına ve ancak 1979 yılında Çin'le diplomatik ilişki tesis etmiş olmasına rağmen SSCB'nin Afganistan'a girmesi ve global güvenlik dengesinin kurulmasında yine Çin'e ihtiyaç duyulmuştur.

Mao'nun 1976 yılında ölmesiyle otoritede kısa süreli bir lider değişikliği yaşanmıştır. Ardından tecrübeli ve dünya bakışı daha reel olan Deng Xiaoping, Çin yönetimini etkisi altına almıştır. Çin'in iç ve dış politikasını büyük ölçüde değiştirmiştir. Deng, ekonomik kalkınmanın Çin'in en ciddi

sorunu olduğunu Çin halkına iyice öğretmiştir. Çin'in modernleşmesi için Deng üç aşamalı 70 yıllık (1980- 2050) stratejik kalkınma planını ortaya koyarak Çin'in geleceğini aydınlatmıştır.

Bu üç aşamalı stratejik planın gerçekleşmesi için yurt içi istikrarı ve uluslararası barış ortamının sağlanmasını ön şart olarak vurgulamıştır. Çin, Deng'den sonra kendi hedef ve ilkeleri doğrultusunda diğer ülkelerle ilişkiler kurmaya başlamıştır. Özellikle, Soğuk Savaşın sona ermesiyle Deng'in dış politikası olgunlaşmaya başlamıştır. Deng'e göre dünya artık barış ve kalkınma sorunlarıyla meşgul olacaktır; dünya dengesi tek kutuplu değil, çok kutuplu olarak devam edecektir. Çin'in dış politika stratejisinde Çin-ABD, Çin- Rusya ve Çin- Japonya ilişkisine öncelik verilecektir. Bütün dış politika Çin'in modernleşmesine hizmet edecek ve en iyi dış ilişkiler ortamının yaratılmasına yardım edecektir. Böylece, Çin'in uluslararası alandaki yeri ve ünü artacaktır. Çin yönetiminin başına Jiang Zemin'in gelmesine rağmen 1997 yılındaki ölümüne kadar otoriteyi elinde tutan Deng, hem ekonomik kalkınma politikasını hem de dış politikayı ustalıkla yönetmiştir.

Deng'den sonra üçüncü nesil Çinli yöneticiler Deng'in açtığı yoldan devam etmişlerdir. Ancak Çin'in hızla büyümesi hem ABD'nin hem de Çin'in komşu ülkelerinin endişe duymalarına neden olmuştur. Global alanda ve Asya- Pasifik'te, ABD ile olan ilişkileri inişli çıkışlı olarak devam eden Çin, ticaret ve sınır(Senkaku Adası) sorunları nedeniyle Japonya ile arasında mevcut olan pürüzlü ilişkilerini de aşamamaktadır. Orta Asya ve Uzak Doğu bölgesinde Rusya'yla yakın bir stratejik ilişki sürdüren Çin, bu ilişkinin uzun vadeli olmadığını bilincindedir. Günden güne artan toplumsal sorunlar, etnik ve dinî problemler, insan hakları ve çevre sorunları ve ekonominin belirli bir seviyeye gelmesi için çekilen ilerleme sancıları Çin'i, daha güç durumda bırakmaktadır. Üstelik Çin'in belli ölçüde dünya ile entegre olma mecburiyeti ve devlet üstü ve hükümet dışı kuruluşların birçok alanda Çin'e müdahale etmesi, Çin'in dış politikasını zorlamaktadır.

Çin büyüme gösterdikçe, karşılaşılabilecek sorunlar artacaktır. Uluslararası sorumluluk ve yükümlülükleri artacaktır. Çin'in 2000 yılından sonraki dış politikasının daha yapıcı ve daha uyumlu olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Haber Ajansları, Gazeteler ve Dergiler

AFP

AP

Avrasya Dosyası

Bainian Dergisi, Şanghai.

BBC

Beijing Zhichun (Beijinf Spring), ABD

Cumhuriyet

Dagungbao, Hong Kong.

Dalu Gongzuo Jienbao, Tayvan.

Duowei Haber Ajansı

Guang Ming Ribao (Aydınlık Gazetesi), Pekin.

Guangjiaojing Dergisi, Hong Kong

Guanjiaojing Dergisi, Hong Kong.

Hongqi (Kızıl Bayrak Dergisi), Pekin.

Huanqiu Shibao (The Global Times), Pekin.

Huasheng Bao gazetesi

Hürriyet

Jie Fangjun Bao, Pekin.

Jiefang Ribao (Azatlık Gazetesi), Şanghai.

Jün Gung Bao (Askeri Sanayi Gazetesi).

- Lianhe Zaobao*, Singapur.
Lianhebao Gazetesi, Tayvan.
Liao Wang Haftalık Dergi, Pekin.
Ming Bao gazetesi, Hong Kong.
Mingbao gazetesi, Hong Kong
Muzi News
Nanfang Ribao gazetesi
Qiao Bao (China Pressusa), ABD
Qiu Shih (Hakikat Yolu dergisi)
Radikal
Remin Ribao (Halkın Günlüğü), Pekin.
The Nationa Interest
The South China Morning Post, Singapore.
The Straits Times, Singapur.
The Washington Post
The Washington Times
The New York Times
Wenhuibao Gazetesi, Hong Kong.
Wenti yü Yanjiu Dergisi, Tayvan.
Xinhua Ajansı
Yeni Şafak
Zhongguo Dalu Yanjiu (Kıta Çin Araştırmaları), Tayvan.
Zhongguo Shibao (The China Times), Tayvan.
Zhongguo Tonxinshe (China News)
Zhonggyangshe (CNA), Tayvan.

Kitaplar ve Araştırmalar

-----, *Zhong Mei Guanxi (Çin ve ABD İlişkisi)*, Çin Dış İşleri Bakanlığı İstihbarat Başkanlığı Yayını, 1954, Pekin, 3 cilt.

-----, *"Fan Yisilan Zhuyi Fan Tujue Zhuyi Zai Xinjiang de Chuanbo yu Duice" (Panislamizm ve Pantürkizm'in Xinjiang'da Yayılması ve Karşı Çıkmak İçin Alınacak Tedbirler- İç Yayın)*, Urumçi: Xinjiang Sosyal Bilimler Akademisi, 1994.

-----, *Dangdai Zhongguo Waijiao (Çağdaş Çin Dış İlişkileri)*, Seri Kitap Derleme Bölümü, Çin Sosyal Bilimler Chubanshe, Pekin.

-----, *Deng Xiaoping Wenxuan (Deng Xiaoping Eserlerinden Seçmeler)*

-----, *Guanyü Zhongguo he Yindu Bianjie Wenti Wenjian Shuanji (Çin ve Hindistan Sınır Sorunu ile İlgili Makalelerinden Seçmeler (Aralık 1958-Şubat 1962))*, Çin Dış İşleri Bakanlığı Yayınıdır.

-----, *Jianming Shihjue Shih (Yakın Zaman Dünya Tarihi)*, Renmin Chubanshe; Pekin 1975.

-----, *Lishihxing Da Shi - Zhong Mei Jianjiao he Deng Xiaoping Fu Zongli de Fang*

-----, *Riben Wenti Wenjian Huibian (Japonya Sorunları makaleler Toplamı) (Ocak 1955-Aralık 1964, toplam 5 cilt)*, Dünya Bilim Chubanshe, Pekin.

-----, *Sichou Zhi Lu Yanjiu (İpek Yolu Araştırmaları)*, Lanzhou Daxue Chubanshe, 1992, Lanzhou.

-----, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, TC Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996, TC Dış Ticaret Müsteşarlığı, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ağustos-Eylül 1998.

-----, *Wo Guo de Heping Waijiao Zhengce (Çin'in Barışçıl Dış İlişkileri Politikası)*, Pekin Geleneksel Eserler Chubanshe, 1955, Pekin.

-----, *Xin Zhongguo Waijiao Fengyün (Yeni Çin Dış İlişkilerindeki Zorluklar)*, (Çinli Diplomatın anıları), Çin Dış İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler Tarihini Araştırma Bölümü yayımı, Uluslararası Bilgi Chubanshe, 1990, Pekin.

-----, *Zhong Mei Guanxi (Çin ve ABD İlişkisi)*, Renmin Chubanshe, 1971, Pekin.

-----, *Zhong Mei Guanxi Lunwen Ji (Çin ve ABD İlişkileri ile İlgili Tezler)*, (Çin ve ABD İlişkileri Araştırmaları Komisyonu), Chongqing Chubanshe, 1995, Chengdu, 1.cilt.

-----, *Zhong Mei Guanxi Shih Nian (Çin-ABD İlişkisinde On Yıl)*, Çin Sosyal Bilimler Akademisi ABD Araştırmaları Bölümü, Shangwu Chubanshe, 1998, Pekin.

- , *Zhong Mei Guanxi Ziliao Huibian (Çin ve ABD ilişkisi Materyalleri Derlemesi)*, Uluslararası Bilgi Chubanshe, 1957, Pekin, 2 cilt.
- , *Zhong Ri Guanxi Lünwenji (Çin-Japonya ilişkileri ile ilgili Tezler)*, Dongbei Bölgesi Çin-Japonya ilişkileri Tarihini Araştırma Grubu hazırlanmıştır, Heilongjiang Halk Chubanshe, 1984, Harbin.
- , *Zhongguo Duiwai Guanxi Da Shihji (Çin Dış İlişkileri Büyük Olayları Notları)* (1972, 1973-1978), Xinhuashe Uluslararası Arşiv Bölümü, 1980-1981, Pekin.
- , *Zhongguo he Alabo Renmin de Youhao Guanxi (Çin ve Arap Halklarının Dostça İlişkileri Tarihi)*, Nankay Üniversitesi Tarih Bölümü Hazırlanmıştır, Hebei Halk Chubanshe, 1958, Shijiazhuang.
- , *Zhongguo Waijiao (Çin Dış İlişkileri)*, Çin Dış İşler Bakanlığı Siyaset Araştırma Bölümü, 1996, Pekin.
- , *Zhongguo Waijiao Gailan (Çin Dış İlişkilerine Genel Bir Bakış)* (1987-1995, 9 cilt), Çin Dış İşler Bakanlığı Dış İlişkiler Tarihini Araştırma Bölümü, Uluslararası Bilgi Chubanshe, Pekin.
- , *Zhongguo yu Ya Fei Guojia Guanxi Shi Lun Cong (Çin ve Asya ve Afrika Devletleri İlişkileri Tarihi)*, Pekin Üniversitesi Tarih Fakültesi, Asya, Afrika ve Latin Amerika Araştırmaları Bölümü, Pekin Üniversitesi Doğu Dilleri Asya Afrika Tarihi Grubunun Araştırmaları, Jiangxi Halk Chubanshe, 1984, Nanchang.
- , *Zhong Yüe Bianjie Lishi Ziliao Shuanbian (Çin ve Vietnam Sınırları ile İlgili Tarihi Materyaller)* (iki cilt), Sosyal Bilimler Akademisi Edebi Eserler Chubanshe, 1993, Pekin.
- , "China's Military Sales to Iran" (Chaired by: Representative Benjamin Gilman), Federal News Service, September 12, 1996, Thursday, Web Sites: <http://www-personal.umich.edu/~amackie/LN%20FNS%2012%20SEP%2096caruss.html>.
- , "Chinese Diplomat: Iran-China Nuclear Cooperation Solely for Energy", 17 Aralık 1994, Web Sites: "Çin: 21. Yüzyılda Dünya Liderliğine Aday Ülke", Türkiye Dış Ticaret Müsteşarlığı, Web Sites: <http://www.foreigntrade.gov.tr/EKONOMI/CIN.HTM22-Jun-1999>.
- , "Iran Looking to Beijing to Break out of US Shackles", *Institute for Defence Studies and Analysis*, New Delhi, <http://www.rediff.com/news/2000/mar/27sree.htm>.
- , "Russia, China and Iran Contemplate Forming Bloc Against U.S.", *The Global Intelligence Update*, <http://www.stratfor.com/services/giu/050697.asp>.

-----, "Russo-Iranian Relations Improving", *The Global Intelligence Update*, 21 Nisan 1997.

-----, "US Encouraged by China Policy and Actions on Iran, Missile Exports", *Disarmament Diplomacy Issue No 24*, <http://www.acronym.org.uk/24iran.htm>.

-----, *Lishixing Dashi (Tarihi Büyük Olay)*, Renmin Chubanshe, 1979, Pekin.

Arlanger Steven, "U.S. Says China Vows to Stop Sending Iran Anti-Ship Cruise Missiles," *New York Times*, 18 Ekim 1997.

Armaoğlu, Fahir, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım neşriyatı, 11. Baskısı, ss.403-406.

Armstrong J.D., *Revolutionary Diplomacy. Chinese Foreign policy and the United Front Doctrine*, Berkeley: University of California press 1977.

Bai Yulin, "USSR-US Contest in Southeast Asian and Southwest pacific", Beijing, *Contemporary International Relations*, 1986 (1), p. 25-30.

Ball Desmond, "Arms and Affluence: Military Acquisitions in the Asia-Pacific Region," *International Security*, vol. 18, No. 3 (Winter 1993/1994) p. 78-112.

Basort Stephen W., "The United States and Asia", *Foreign Affairs*, vol. 71, no:1 (Winter 1991-1992).

Bates Gill, "Chinese Arms Exports to Iran", *Middle East Review of International Affairs Journal (MERIA Journal)* Volume 2, No. 2 Mayıs 1998.

Blocker Joel, "Western Press Review: Assessing Iran and China's Prospects", 4 Mart 1999, <http://www.rferl.org/nca/features/1999/03/F.RU.990304125247.html>.

Brzezinski Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, İstanbul: Sabah Yayınları, 1998.

Bunn Nagara, "The Notion of an Arms Race in the Asia-Pacific," *Contemporary Southeast Asia*, vol.17 no. 7 (September 1995) p. 186-206.

Bush George, "The Possibility of the New World Order: Unlocking the Promise of Freedom," *Vital Speeches of the Day*, vol, LVII, no.15 (May 15, 1991), p. 450-452.

Buzan Barry and Segal Gerald, "Rethinking East Asian Security," *Survival*, vol.36, no.7 (Summer 1994), p. 8; Weising Hu, "China's Security Agenda After the Cold war", *Pacific Review*, vol. 8 no.,1 (1995).

Çakıroğlu, Deniz ve Gülsoy Ebru, "Çin ve Hong Kong Ülke Raporu", Ankara, İGEME, 1999, ss. 22, 35-36.

Chalmers Malcolm, "Openness and Security Policy in South-East Asia," *Survival*, vol. 38, no. 3 (Autumn 1996).

Chan Paomin, "China and Southeast Asia: The Problem of a Perceptual Gap", *Contemporary Southeast Asia*, vol. 9 no. 3 (Dec, 1987), p. 18-193.

Chen Dunde, *Mao Zedong Nikesong Zai 1972 (Mao Zedong ve Nixon Yil 1972)*, Kuntun Chubanshe, 1988.

Chen Hefeng, *Jiushih Niandai Zhuongguo yu Nan Ya Guojia Guanxi (90 Yillarda Çin ve Güney Asya Devletleri İlişkisi)*, Si Quan Halk Chubanshe, 1995, Chengdu.

Chi-kim Lo, *China's Policy Towards Territorial Disputes; The Case of the South China Sea Island*, London, Routledge, 1989.

Chou Wenqi, *Meiguo dui Hua Celüe Zongheng Tan (ABD'nin Çin'e Yönelik Çok Yönlü Stratejisi İle İlgili)*, Halk Chubanshe, 1993, Pekin.

Çin Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi: <http://www.fmprc.gov.cn/>

Çokmak, Hasret, "2000'li Yillara Doğru Süper Güç Konumuna Gelmeye Beklenen Çin İle Türkiye İlişkileri", *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, sayı 348, Nisan 1996, ss.95-98.

Copper John F., "China's Claims to South China Sea Island", *China Report (Now Delhi)*, May. June 1974, p. 10-15.

Crowe William J. Jr. and Remberg Alan D., "Rethinking Securing in the Pacific", *Foreign Affairs*, no: 70, (Spring 1991).

Değer, Evren, "Çin'le Gizli Füze Anlaşması", *Milliyet*, 20 Aralık 1996.

Denny Roy *China's foreign Relations*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc, New York, 1998.

Denny Roy, "The China Threat Issue: Major Arguments," *Asian Survey*, vol 26, no. 8 (August 1996).

Denon David B. H. and Frieman Wendy, "China's Security Strategy: The View from Beijing, ASEAN and Washington," *Asian Survey*, vol.96, no.4 (April 1996).

Ding Xinghao, *Zhong Mei Guanxi de Xin Sixiang he Xin Gainian (Çin ve ABD İlişkisinin Yeni İddiolojisi ve Yeni Anlayışı)*, Shanghai Eğitim Chubanshe, 1995, Shanghai.

Doğan, Yalçın, "Başımıza Çin Çıktı", *Milliyet*, 30 Mayıs 1999.

Dong Mei, *Zhong Mei Guanxi Ziliao Xuanbian (Çin ve ABD İlişkileri Belgelerinden seçmeler)*, Shihshi Chubanshe, 1982.

Dong Mei, *Zhongmei Guanxi Ziliao 1971-1981 (Çin-ABD İlişkileri Hakkında Belgeler)*, Pekin: Shishi Neşriyatı, 1982.

Dong Yunhu, Zhongmei Guanxi Zhongde Renquan Wenti (Çin ABD İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunu), Pekin: Xinhua Chubanshe, 1998.

Ekrem Nuraniye H. "Çin-Afrika İşbirliği Forumu ve Çin'in Afrika'ya Yönelik Stratejik Amaçları", *Stratejik Analiz*, cilt 1, sayı 8, ss.68-76.

Ekrem, Erkin, "Uçak Gemisinin Çin'in Milli Stratejisindeki Yeri", *Stratejik Analiz*, Cilt 1 (9), Ocak 2001.

Fritsche Klaus, "Russia Refocuses on China", *Aussenpolitik*, vol. 46 (IV/95).

G. Schwab, *Indeology and Foreign Policy: A Global perspective*, New York: Cyrco, 1978.

Gao Ge, "Rusya'nın Günümüzdeki Büyük Devlet Politikasına Bir bakış", *Dongou Zhongya Yanjiu (Doğu Avrupa ve Orta Asya Araştırmaları)*, 1995, sayı: 3, Pekin, ss.57-59.

Gong Li, "Çin-ABD Diplomasi İlişkisinin Tesis Edilmesinin Tarihi İncelenmesi", *Yeni Çin Dış Politikası*, Pekin, Dünya Bilimler Neşriyatı, 1998, ss.292-309.

Gong Li, *Engellerden Aşmak: 1968-1979 Yıllar Arası Çin-ABD İlişkilerinin Değişimleri*, Kaifeng, Henan Eyaleti Halk Neşriyatı, 1992.

Gong Li, Kua Yüe Hong Gou (*Engelleri Aşmak- 1968-1979 Yıllarında Çin ve ABD ilişkilerinin değişimi*), Henan Renmin Chubanshe, 1992, Zhengzhou.

Gordon. H. Chang, *Friends and Enemies*, Stanford: Stanford University press, Oxford university press, 1990, ss.223-229.

Guo Ming, *Zhong Yüe Guanxi Yanbian Sishih Nian (Çin ve Vietnam'ın 40 Yıllık İkili İlişkileri Gelişmesi)*, Guangxi Renmin Chubanshe, 1992, Nanning.

Hadi Soesastro, "The Us and the USSR in the Second Cold War and it's Implications for Southeast Asia," *Indonesia Quarterly*, 10 (1) January 1982, p. 52-58.

Han Zhenhua, *Çin'in Spratley Adaları Kaynaklar Toplamı*, Pekin: Dongfang Chubanshe, 1988.

Harold C Hinton, *China's turbulent Quest*, Boomington: Indiana Univercity press, 1972.

Heinzig Dieter, *Disputed Island in the South China Sea*, Wiesbaden: Orro Harrassowitz, 1976.

Heydee B. Yorac, "The Philippine Claim to the Spratly Island Group," *Philippine Law Journal*, vol 58, 2nd Quarter (June 1983), p. 42-68.

<http://www.bullatomsci.org/issues/1995/ja95/ja95.albright.html>.

<http://www.netiran.com/Htdocs/DailyNews/Archive/IRNA/1994/941117IRGG03.html>.

Hu Xiangqun, "Zhongguo Wajijao 2000" (2000 yılın Çin Dış Politikası), Nanfang Zhoumo Gazetesi, 21 Ocak 2000.

Huang Qing, "Meiguo Shiji Zhiyi" (ABD Yüzyılının Sorgulaması), Remin Ribao, 19 Ocak 2000, s.6.

J.N. Mak, "The ASEAN Naval Build-Up: Implications for the Regional Order," *The Pacific Review*, vol, 8, no. 2 (1995).

Jasson D. Lewis, "Southeast Asia-Preparing for New Word Order", *The Washington Quarterly*, Wenter 1993.

Jay Long, "The Paracels Incident: Implications for Chinese Policy", *Asian Affairs (New York)*, Mar-Apr. 1974, p.229-239.

Ji Hongsheng, *Zhong Mei Guanxi Wushih Nian (Çin-ABD İlişkisinde Elli Yıl)*, Baijia Chubanshe, 1993, Shanghai.

Ji Yueran, *Wajijao Wutai Shang de Xin Zhongguo Lingxiu (Dış Politika Sahnesinde Yeni Çin Liderleri)*, Çin Kurtuluş Ordusu Chubanshe, 1998, Pekin.

Jin Shan, *Deng Xiaoping Guoji Zhanlue Yanjiu (Deng Xiaoping'in Uluslar arası Strateji Araştırmaları)*, Liaoning Halk Chubanshe, 1992, Shenyang.

Jin Yong- Song Wenliang, *Zhongguo Zai Guoji Wutai Shang (Çin Uluslar arası Sahnede)*, Liaoning Eğitin Chubanshe, 1993, Shenyang.

J-MF Blanchard, "The US Role in the Sino-Japnose Dispute Over the Diaoyu (SenKaku) Islands, 1945-1971", *The China Quarterly*, Oxfort, vol.161(1), March 2000 , p. 95-123.

Kaiser Robert G., "2025 Vision: A China Bent On Asian Dominance Group Bids to Forecast Strategic Challenges, *Washington Post*, 17 Mart, 2000.

Kalkan, Nazire "Türkiye'de Çince Konuşan Yok", *Milliyet*, 24 Mart 2000.

Kennan George, "Polycentrism and Western policy," *Foreign Affairs* (January, 1964), p.p. 171-183.

Kissenger Henry, "Four Proposals to Get the United States and China off Their Collision Course", *International Herald Tribune*, July 24 1995.

Kornberg Judith F., "Comprehensive Engagement: New Framework for Sino-American Relations," *The Journal East Asian Affairs*, vol.10, no.1 (Winter/Spring 1996), p. 18-23.

Krauthammer Charles, "Why We Must Contain China," *Time*, (July 31, 1995).

Lai-to Lee, "The PRC and the South China Sea," *Current Scene* (Hong Kong), Feb, 1977, ss. 1-12.

Li Changjiu, *Zhong Mei guanxi arbai nian* (Çin-ABD İlişkisinde İki Yüz Yıl), Xinhua Chubanshe, 1984, Pekin.

Li Jian, *Tayvan yü qian Sulian jiaowang milu* (Tayvan ve Sovyet Rusya İlişkileri Tutanakları), Çin Sosyal Bilimler Chubanshe, 1995, Pekin.

Li Jishun, "Sichou Zhilu de Fuxin yü Zhongguo Xibeibu Xiangxi Kaifan", Xibeishi Yanjiu (*Kuzeybatı Bölge Tarihi Hakkında Araştırmalar*), Lanzhou: Lanzhou Daxue Chubanshe, 1997, ss.520-530, cilt II.

Li Ming-Liu Qiang, *Zhou Enlai de Wajjiao Yishu* (Zhou Enlai'nin Dış İlişkiler Sanatı), Shandong Üniversitesi Chubanshe, 1994, Jinan.

Li Suxia, *Zhongguo Guoji Zhanlue Lilun Yü Shihjian Yanjiu* (Çin Uluslar arası Strateji Teorisi ve Uygulaması Hakkında Araştırmalar), Hei Longjiang Eğitim Chubanshe, 1994, Harbin.

Lin Daizhao, *Zhanhou Zhong Ri Guanxi* (Savaş sonrası Çin-Japon İlişkisi), Pekin Üniversitesi Chubanshe, 1992, Pekin.

Liu Jinzhi, *Zhuongguo dui Chaoxian he Hanguo Zhengce Weijian Huibi Nian 1949-1994* (Çin'in Güney/Kuzey Kore Politikası ile İlgili Materyaller --1949-1994), Çin Sosyal Bilimler Akademisi Chubanshe, 1994, Pekin.

Liu Shan ve Xue Jundu, *Zhongguo Wajjiao Xintun* (Çin Dış İlişkileri Hakkında Yeni Araştırmalar), Pekin: Shijie Zhishi Chubanshe, 1997.

Lü Yiren, *Hainan Dao: Dili Lishi ji Zhuquan* (Spratley Adaları: Coğrafi ve Tarihi Egemenlik), Hei Longjiang: Hei Longjiang Eğitim Chubanshe, 1992.

Ma Fucai, "Zhongguo Tianranqi Gongye de Kaifa Qianjing (Çin'in Doğalgaz Endüstrinin Açılmasının Geleceği),", *Tianranqi Gongye* (Doğalgaz Endüstri Dergisi), vol. 19, no. 1, 1999.

Ma Hong ve Sun Zhu, "Dui Zhongguo Jianli Guojia Zhanlue Shiyou Chubei Wenti de Zhengzhi Sikao" (Çin'in Milli Petrol Depolama Strateji Meselesinin Siyasal Düşünceleri), Zhanlue Yü Güanli (*Stratejik ve İşletme Dergisi*), sayı 1, 1997, Web Sitesi: <http://www.fortunecity.com/victorian/bellow/89/chubei.htm>.

Ma Xingguo, *Zhong Ri Guanxi Yanjiu de Xin Sihlu* (Çin ve Japonya İlişkilerinin Yeni Analizi), Liaoning Üniversitesi Chubanshe, 1993, Shenyang.

Mao Zedong Dış Politika Eserleri, Pekin: Çin Merkezi Arşiv Neşriyatı, 1994, ss.358-359.

McCarthy Todd, "China, Iran Try To Ban Pictures From Cannes", *FarsiNet News*, April 1997, <http://www.farsinet.com/news/apr97.html#China>.

Mu Jun, "Önemli Tarihi Karar: Mao Zedong'un Çin ve ABD İlişkilerini Başlatan Stratejik Kararını Öğrenmek", Pei Jianzhang'ın Derlediği *Mao Zedong'un Diplomasi Düşünceleri Hakkında Araştırmalar*, Dünya Bilgi Chubanshe, 1994, Pekin.

Mukhin Vladimir, "Russia, China, Iran Resist U.S. World Domination", *The Russia Journal*, Web Sitesi: http://www.russiajournal.com/start/columns/article_45_2133.htm.

Muller David G. Jr., *China as a Maritime Power*, Boulder, Colorado: Westview press, 1984.

Mütercimler, Erol, *21.Yüzyıl ve Türkiye Yüksek Strateji*, İstanbul: Erciyaş Yayınları, 1997.

Ni Guoliang, *Xiangxi Kaifang: Zhongguo Xibeibu Yu Zhongya Guanxi (Batıya Açılış: Çin'in Kuzeybatı Bölgeleri ile Orta Asya'daki Beş Ülke ile olan İlişkiler Hakkındaki Araştırmalar)*, Lanzhou: Gan-su Renmin Chubanshe (Gansu Halk Neşriyatı), 1995.

Öğütçü, Mehmet, *Geleceğimiz Asya'da Mı?: Yaralı Asya, Çin ve Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999.

Öğütçü, Mehmet, *Yeni Ekonomi Süper Güç Çin ve Türkiye*, İstanbul: TÜSIAD, 1995.

Oksenberg Michel "Mao's policy Commitments, 1921-1976", No.6 (November - December 1976) p.P. 1-26.

Onay Yavuz, "Çin'den Yapılan İthalatın Hesabı Sorulmalı", *Finansal Forum*, 12 Nisan 1999.

Ou Shifu, "Jiefangjün Riyi Zhongshi Taiwan Zhanlüe Diwei" (Renmin Kurtuluş Ordusu Tayvan'ın Stratejik konumuna önem vermektedir), *Ta-lu Gungzuo Jianbao (Kıta Çin İşleri Bülteni)*, 11 Kasım 1999, Web Sitesi: www.mac.gov.tw/mlpolicy/mwreport/880715/8811/index.htm.

Owen Harries, "A Yaer of Debating China", *The Nationa Interest*, No 58, Winter 1999-2000.

Oxnam Robert B., "Asia Pacific challengers", *Foreign Affairs*, vol. 72 no., 1 (Annual special issue).

Pan Zhiping, "Minzu Zijue yü Minzu Fenglie" (Self-Determinasyon ve Etnik Bölücülük), *Milli Sosyal Bilimler Akademisi destekli proje raporu*, Urumçi: Xinjiang Renmin Chubanshe, 1999, s.109.

Paterson Thomas G., *Kennedy's Quest for Victory*, New York: Oxford University press, 1989:182-183.

Pei Jianzhang, *Mao Zedong Wajiao Sixiang Yanjiu (Mao Zedong'un Diplomasi Düşünceleri Hakkında Araştırmalar)*, Dünya Bilgi Chubanshe, 1994. Pekin.

Pei Jianzhang, *Mao Zedong Wajiao Sixiang Yanjiu (Mao Zedong'un Dış İlişkiler İle İlgili Düşüncesinin İncelenmesi)*, Uluslararası Bilgi Chubanshe, 1994, Pekin.

Pei Jianzhang, *Zhonghua Renmin Gongheguo Wajiao Shih 1949-1956 (Renmin Cumhuriyeti Dış İlişkileri Tarihi 1949-1956)*, Uluslararası Bilgi Chubanshe, 1994, Pekin.

Pekin, Halk Chubanshe, 2. Baskı, 1994.

Pekin, Halk Yayınevi, 2. Baskı, 1994.

Peng Qian, *Zhongguo wei shenme keyi shuo bu (Çin Neden Hayır Diyecek ?)-Müzakere Sonrası ABD'nin Çin Politikasındaki Anlaşılmayan Noktalar*, Yeni Dünya Chubanshe, 1996, Pekin.

Phiphat Tangsabkul, *ASEAN and the Law of the Sea*, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1987.

Plate Tom, "Shuttling Congresspersons to Remedial Class in China" *International Herald Tribune*, January 24, 1996.

Polat Necip F., "21. YY'ın Gündemini Çin Belirleyecek", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, AÜSBF, yıl 6, sayı 26, kış.

Qiao Yiming, "Zhonggong Dui Feizhou Wajiao de Xindongxiang" (Çin'in Afrika'ya Yönelik Dış Politikasının Yeni Durumu), *Zhongguo Dalu Yanjiu*, cilt 39, sayı 12, 1996: 104-115.

Qin Xutao, "Zhongya Guojia Zhanlue Quxiang yu Zhongguo Xibu Anquan Huanjing" (Orta Asya Ülkelerin Stratejik Yönlenişi ve Çin'in Batı Hududunun Güvenlik Ortamı), Çağdaş Uluslararası İlişkiler Araştırma Kurumu, Nanjing Üniversitesi Web Sitesi: http://ndht.nju.edu.cn/disc/_disc/0000004d.htm, 11 Ağustos 1999.

Ricks Thomas E., "For Pentagon, Asia Moving to Forefront", *Washington Post*, Mayıs 26, 2000.

Ross H. Munro, "Awakening Dragon; The Real Danger in Asia is From China", *Policy Review*, no, 67 (Fall 1992), p. 10-16.

Ross Munro, "Taiwan: What China Really Wants the Island as Strategic Imperative, Not Emotional Need," *National Review*, X-XI, 1999.

Ross Robert S., *Negotiating Cooperation: the United States and China, 1969 - 1989* (Çince), Pekin: Merkezi Tercüme Chubanshe, 1998.

Ross Robert, "Russia, China Aim to Redraw the Political Chessboard to Contain a Dominant US", *Christian Science Monitor*, April 24, 1997.

Ross Robert, "Russia, China Aim to Redraw the Political Chessboard to Contain a Dominant U.S.", *Christian Science Monnitor*, April 24, 1997.

Rubin Barry, "China's Middle East Strategy", *Middle East Review of International Affairs Journal (MERIA Journal)* Volume 3, No. 1 Mart 1999.

Şahin, Alpay, "Çin'in 21. Yüzyılın Süper Devleti", *Milliyet*, 29 Haziran 1999.

Samuel S. Kim, "The Maoist Image of World Order", *World Order Studies program paper*, Princeton University, 1977.

Samuels Marwyn S., *Contest for the Seath China Sea*, New York: Methuen, 1982.

Samuels Marwyn S., *Contest for the South China Sea*, NewYork: Methuen, 1982.

Schmetzer Uli, "Russia, China find Common Foe in US", *Chicago Tribune*, Apr. 26, 1996.

Schwartz Benjamin I., *Communism and China: ideology in Flux*, Cambridge: Harvard University press, 1968; Berkeley & Los Angeles: University of California press, 1970.

Segal George, *Defending China*, Oxford: Oxford University Press, 1985.

Sezer Duygu B, "Çin'den Dost Olur Mu?", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 14 Ocak 1995.

Sha Ding, *Zhongguo he Lading Meizhou Guanxi Jianshi* (Çin ve Latin Amerika İlişkilerinin Kısa Tarihi), Henan Halk Chubanshe, 1986, Zhengzhou.

Sheldon W. Simon, "Us Strategy and Southeast Asian Security: Issues of Compatibility," *Contemporary Southeast Asia*, Vol. 14, No.4 (March 1993).

Shou Xiaohu, *Zhonghua Renmin Gongheguo Ziliao Shouce 1949-1985 (Renmin Cumhuriyeti Kaynaklar El Kitabı, 1949-1985)*, Pekin: Shehui Kexue Wenxian Chubanshe, 1986.

Shu Pengnian, *Zaoxiang 21 shihji de Zhong Ri Guanxi (21 Yüzyıla Doğru Çin ve Japonya İlişkileri)*, Shanghai Sosyal Bilimler Akademisi Chubanshe, 1992, Shanghai.

Song Yanchuang, *Zhongguo Waijiao Chengjiu (Çin'in Dış Politikadaki Başarıları)*, Pekin Chubanshe, 1994, Pekin.

Song Youkui, *Zhonghua Renmin Gongheguo Waijiao Shih (Renmin Cumhuriyeti Dış Politika Tarihi)*, Hei Longjiang Eğitim Chubanshe, 1989, Harbin.

Sönmezöglü, Faruk , *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 1996.

Su Hao, "Elli Yıllardaki Çin'in İyi Komşuluk ve Dostluğa Dayalı Dış Politikası", Liu Shan, *Çin Diplomasisinde Yeni Analiz*, Pekin, Dünya Bilgi Chubanshe, 1998, ss. 125-148.

Sun Guocheng, "Zonggong Zonghegüoli de Fenxi Moshi Jiqli Cesuan" (Çin'in Kapsamlı Millî Gücünün Model Analizi ve Hesaplaması), *Zongguo Dalu Yanjiu (Kıta Çin Araştırmaları)*, cilt 39, sayı 9, 1996.

Sun Yan, "Weilai Tianranqi Gongye Fazhan Zongshu (Gelecekteki Doğalgaz Endüstri Gelişme Hakkında Değerlendirme)", *Tianranqi yu Shiyo (Doğalgaz ve Petrol Dergisi)*, vol.17, no. 1, 1999.

Sung Jia -Dong Linfu, *Zhongguo yü Jianada (Çin ve Kanada) ----Çin ve Kanada İkili İlişkisi Tarihine Bir Bakış*, Qilu Kitapevi, 1993ü, Jinan.

Swaine Michael D. and Tellis Ashley J., *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present, and Future*, Published 2000 by RAND, 2000.

Tang Shiping, "Lixiang Anquan yü Xinshiji Zhongguo Dazhanlüe" (Çin'in İdeal Güvenlik Çevresi ve Yeni Yüzyılın Çin'in Büyük Stratejisi) *Da gong bao*, Hong kong, 15 Ocak 2001.

Tian Zengfeng, *Gaige Kaifang Yilai de Zhongguo Waijiao (Reform Sonrası Çin Dış İlişkileri-Anı)*, Uluslararası Bilgi Chubanshe, 1993, Pekin.

Tian Zhili, *Qüanqiu Kaifanglun-- Zhongguo Duiwai Kaifang Zhengce de Xin Zhüeze (Global Açılım Yaklaşımı-Çin'in Dışa Açılım Politikasının Yeni Tercih)*, Dongfang Chubanshe, 1990.

Tohn Gittigs, *The World and China 1922 - 1972*, New York: Harper and Row, 1974.

W. Lucion "Mao Tee-tung's Leadership Style", *Political Science Quarterly*, vol.91, no.2 (Summer 1976), p.p. 219 - 235.

Walsh James, "China: The World's Next Super Power," *Time*, Asia Edition, May 10 1993, p. 15-39.

Wang Hexing, "Regional Conflicts Between Two Superpowers", *Beijing Review*, Vol. 45, No., 45, (November 10, 1986).

Wang Jinxia- Zhang Qi, *Deng Xiaoping Wajiao Sixiang Yanjiu (Deng Xiaoping'in Dış İlişkileri Düşüncesinin İncelenmesi)*, Henan Halk Chubanshe, 1995, Zhengzhou.

Wang Kunyi, "Zhonggong Qüanqiu Zhanlue Zhuanbian yü Tayvan de Wajiao Kunjü" (Çin'in Küresel Stratejisinin Değişmesi ve Tayvan'ın Dış Politikasının Zor Durumu), *Guoce Shuangyüekan (Çift haftalık Devlet Politikası Dergisi)*, No:173; 16 Eylül 1997.

Wang Yan, *Zhong Mei Guanxi Lun Song (Çin ve ABD İlişkileri Araştırmaları)*, Fudan Üniversitesi Chubanshe, 1985, Shanghai.

Wang Yüexiang, *Zhong Mei guanxi xiang he chuqü (Çin ve ABD İlişkisi Nereye Gidiyor ?)*, Si Quan Halk Chubanshe, 1993, Chengdu.

Willy Wo-Lap Lam, "Sining a Different Tune to The US", *The South China Morning Post*, Singapore, 26 Haziran 2000.

Wortzel Larry M., "China Pursues Transitional Great-Power Status; *Orbis*, vol. 38 no.,2 (Spring 1994).

Wu Guibi, *Zui Hui Guo Dai Yü yü Zhongmei Guanxi (En Çok Gözetilen Ülüs Anlaşmasına Göre Çin -ABD İlişkisi)*, Çin Merkezi Komünist Partisi Okulu Chubanshe, 1993, Pekin.

Wu Xüewen, *Dangdai Zhong Ri Guanxi 1945-1994 (Çağdaş Çin-Japonya İlişkisi 1945-1994)*, Shih shih Chubanshe, 1995.

Xi Laiwang, *Wajiao Maolüe (Dış Politika Stratejisi)*, Hongqi Chubanshe, 1996, Pekin.

Xi Liping, "Dangqian Zhongya Diqiu Anquan Xingshi de Tedian yu Fazhan Qushi" (Şu Andaki Orta Asya Bölgenin Güvenlik Durumunun Özellikleri ve Gidişati), *Jiefangribao Luntan*, (Halk Kurtuluş Ordusu Gazetesi Forum Sayfası) Web Sitesi: <http://www.jfdaily.com.cn/epublish/gb/special/class000000003/hwz1370.htm>, 1999.

Xia Xüdong-Wang Shuchong, *Zaoxiang 21 shihji de Zhong Mei guanxi (21 Yüzyıla Yönelik Çin-ABD İlişkisi)*, Dongfang Chubanshe, 1996.

Xie Yixian, *Wajjiao Zhihui Yü Maolüe ---Xin Zhongguo Wajjiao Lilun he Yuanze* (Dış Politika'da Zeka ve Strateji--Yeni Çin Dış İlişkileri Teorisi ve Prensipleri), Henan Halk Chubanshe, 1993, Zhengzhou.

Xie Yixian, *Zhongguo Wajjiao Shih- Zhonghua Renmin Gongheguo Shiqi 1949-1979* (Çin Dış İlişkileri Tarihi- Renmin Cumhuriyeti Dönemi 1949-1979), Henan Halk Chubanshe, 1988, Zhengzhou.

Xie Yixian, *Zhongguo Wajjiao Shih- Zhonghua Renmin Gongheguo Shiqi 1979-1994* (Çin Dış İlişkileri Tarihi- Renmin Cumhuriyeti Dönemi 1979-1994), Henan Halk Chubanshe, 1995, Zhengzhou.

Xie Yixian, *Zhung Guo Wai Jiao shi Zhung hua Renmin Gung he guo shi ji* (Çin'in Dış Politika Tarihi), Renmin Cumhuriyeti Dönemi 1949-1979, Changsha: Henan Eyaleti Halk Neşriyatı, 1988.

Xiong Xianghui, *Tarihin Dipnotları: Mao Zedong ve Diğer Dört Marşalı Hakkında Hatıralar*, Pekin: Zhonggong Zhungyang Dangxiao Chubanshe (Merkezi Komünist Parti Okulu Neşriyatı), 1995.

Xiung Zhiyong, *Zhongguo yü Meiguo* (Çin ile ABD), Henan Renmin Chubanshe, 1995, Zhengzhou.

Xu Decheng, "Zhonggong Fazhan Hangkongmujian Zhi Yanju" (Çin'in Uçak Gemisinin Gelişme Hakkındaki Araştırmalar), *Haijun Xueshu Yuekan Dergisi*, Tayvan, cilt 28, sayı 5, 1994, ss.76-81.

Yağlakar, Özgür, "Çin Ekonomisinin Güçlenmesinde Doğu Türkistan'ın Önemi", Yeni Düşünce gazetesi, 3 Nisan 1994, s. 5.

Yang Chengxu, "Zhongguo Shinian da Wajjiao" (Çin'in On Yıllık Büyük Dış Politikası), *Banyüetan* (iki Haftalık Dergi), sayı 9, 2000, Web Sitesi: <http://202.84.17.23/200009/c9.htm>.

Yang Faren, *Fan Yisilanzhuyi yü Fan Tujuezhuyi* (Pan İslamizm ve Pan Türkizm), Urumçi: Xinjiang Shehui Kexueyuan, 1994.

Yang Kaochü, *Dangdai Zhong Ri Guanxi Gang* (Çağdaş Çin-Japonya ilişkileri Taslağı), Shanghai Yabancı Dil Eğitimi Chubanshe, 1987, Shanghai.

Yang Zhengguang, *Dangdai Zhong Ri Guanxi Sihshih Nian 1949-1989* (Çin-Japonya ilişkisinde 40 Yıl 1949-1989), Shih shih Chubanshe, 1993.

Yao Wenzhao, *Zhong Mei Guanxi Shih-1911-1950* (Çin ve ABD ilişkileri Tarihi-1911-1950), Chongqing Chubanshe, 1993, Chengdu.

Yong Leng Lee, *Seateast Asia and the Low of the Sea*, Singapore: Singapore University Press, 1980.

You Zhihf, *Zhonghua Renmin Gunghe Guo Wajjiao shih* (Çin Halk Cumhuriyeti Dış İlişkileri Tarihi), Pekin Üniversitesi Chubanshe, 1994, Pekin.

Yusupov, Sabit, "Şangay Beşlisi'nin başmimarı Rusya", *Zaman gazetesi*, 6 Temmuz 2000.

Zegorie Donald SS., "Ideology and Chinese Foreign Policy", *Indeology and Foreign Policy: A Global porspective*, New York: Cyrco, 1978.

Zhang Binqing ile Han Yongxue, *Daduju: Lengzhan Hou Diyuan Zhengzhi Geju* (Büyük Kumarlar: Soğuk Savaşın Sonra Jeopolitik Düzen), Pekin: Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe (Çin Sosyal Bilimler Neşriyatı), 1999.

Zhang Guang, *Zhongguo de Wajjiao Zhengce* (Çin'in Dış İlişkiler Politikası), Uluslararası Bilgi Chubanshe, 1995, Pekin.

Zhang Hengyu, "Devlitemizin Bağımsız ve Barışçı Diplomasi Politikası", *Hava Kuvvetleri Siyasi Eğitim Dergisi*, 1989, Sayı 3. ss. 66-69.

Zhang Qichang-Wang Guozhun, *Zhong Mei Guanxi Yanhua* (Çin-ABD ilişkisinin Değişmesi), Dongbei Gong Xüeyan, Chubanshe, 1990, Harbin.

Zhang Zhengwen, *Zhongguo yü Zhoubian Zhuyao Guojia Guanxi* (Çin ve Önemli Komşu Ülkelerin İlişkileri), Nanjing Chubanshe, 1993, Nanjing.

Zhao Huipei, *Zhongmei Jianjiao Zhong de Tayvan Wenti* (Çin - ABD ilişkisinde Tayvan Sorunu), Shanghai Sosyal Bilimler Akademisi Chubanshe, 1994, Shanghai.

Zhao Nan, "Shiyou, Zhonguo Xiayige Ruanle? (Petrol, Çin'in Yumuşak Karnı Mı?)", Web Sitesi: <http://www.oilinfo.com.cn/News/show.asp?id=577407748>

Zhao Xuegong, *Chaoxian Zhanzheng Zhong de Meiguo yü Zhongguo* (Kore Savaşında ABD ve Çin), Shanxi Yüksek Okullar Birliği Chubanshe, 1995, Tayyuan.

Zheng Yüshuo - You Zhihf, *Zhonghua Renmin Gongheguo Duiwai Guanshishih 1949-1989* (Çin Halk Cumhuriyeti Dış İlişkileri Tarihi 1949-1989), *Zhongguo Wajjiao 50 Nian* (Çin Dış Politikası'nın 50. Yılı), Web Sitesi: <http://www.prc50.org/wj/c1001.htm>.

Zhonghua Renmin Gongheguo Wajjiaoshi (Çin Halk Cumhuriyeti Dış İlişkiler Tarihi), Pekin: Pekin Üniversitesi Chubanshe, 1994.

Zhu Jieqin, *Zhongguo he Yilang Guanxi Shih Gao* (Çin ve İran İlişkileri Tarihi ile İlgili Makaleler), Xinjiang Renmin Chubanshe, 1988, Urumçi.

UZAKDOĞU-PASİFİK ARAŞTIRMALARI DİZİSİ

Zhu Rongji: "Jiaqiang Tuanjie Hezuo, Shixian Gongtong Fazhan (İttifak İçinde İşbirliğini Güçlendirelim, Birlikte Gelişmeyi Gerçekleştirelim), *Jiefangjun Bao*, 12 Ekim, 2000.

Zhu Xiang, *Zhong Su Zhan Zheng Zhong de Ma Zedong (Çin- Rus Savaşı Dönemindeki Ma Zedong)*, Guilin Renmin Chubanshe, 1993, Guangxi.